El llibre que teniu a les mans recull les ponències de les I Jornades sobre la Qüestió Nacional, organitzades pel PCIB, PCPV i PCC a Barcelona el 13 i 14 de gener de 1996.

El debat sobre la qüestió nacional té un valor i un sentit històric concret de model de societat, en què entren en joc molts factors objectius i subjectius que desperten sentiments que, de vegades, s'han considerat enterrats. El debat sobre la nació no pot tenir un aspecte fonamentalment essencialista, en què es tracta de buscar les arrels tot caient en concepcions romanticistes, fins i tot etnicistes. Ha de passar per centrar-se en una concepció política en la qual allò fonamental és l'intent de definir els projectes socials i polítics en pugna dins d'una societat determinada.

La concreció i el desenvolupament d'aquesta alternativa no és un procés fàcil. Requereix considerar molts aspectes econòmics, socials, polítics, culturals, històrics, lingüístics, dels quals no podem infravalorar cap; tots tenen la seva importància i la seva significació en el desenvolupament social.

Aquest llibre i les Jornades que l'originen són l'inici d'un debat que esperem que sigui ric i intens, i les seves pàgines no són més que una petita invitació.

FUNDACIÓ PERE ARDIACA

La qüestió nacional: un debat obert

La qüestió nacional: un debat obert

Josep Fontana, Joan Lluís Marfany, Juan Trias Vejarano, Carme Molinero, Maria Àngels Martínez Castells, Carlos Taibo, Rafael Grasa, J.A. Estévez, Quim Sempere, Ignasi Àlvarez Dorronsoro, Josep Bel, Joan Tafalla, Ramon Maíz, Dolores Juliano, Francesc Font, Francesc de Carreras, Jaime Pastor, Miquel Caminal, Joan Josep Nuet, Joaquim Lleixà, Ignasi Vila, Lluís López del Castillo, Francesc Vallverdú, Pep Valero, Josep García Illa, Jordi Miralles, Joan Ribó, Josep Miquel Céspedes

FUNDACIÓ PERE ARDIACA

La qüestió nacional: un debat obert

Ponències presentades a les I jornades sobre la qüestió nacional

Barcelona, 13-14 de gener de 1996

Organitzades pel PCIB, PCPV i PCC

Patrocinades per la Fundació d'Investigacions Marxistes del País Valencià, l'Ateneu Popular Aurora Picornell i la Fundació Pere Ardiaca

Edita: Fundació Pere Ardiaca
ISBN: 84-605-5283-7
Dip. Legal núm: 21.523/96
Produeix: DeBarris SCCL
Imprimeix: TàndemGraf

PRESENTACIÓ I PONÈNCIA INAUGURAL

PRESENTACIÓ

JOSEP MIQUEL CÉSPEDES

Aquest llibre recull les ponències de les I Jornades sobre la Qüestió Nacional, organitzades pel PCIB, PCPV i PCC a Barcelona el 13 i 14 de gener de 1996. Per motius d'espai, i també d'economia, no hem pogut oferir els continguts de les comunicacions presentades i de les nombroses intervencions que han tingut lloc aquests dies de debat intens i fructífer. Aquest material (cintes amb totes les intervencions i textos de les comunicacions presentades) està a disposició dels interessats.

Són les primeres Jornades d'un debat que som conscients que no hem iniciat, però que per primera vegada organitzem conjuntament PCIB, PCPV i PCC, preocupats per reflexionar sobre una problemàtica que en el nostre àmbit de treball té una significació evident i sobre la qual existeix un important debat politicoideològic.

Els comunistes de Catalunya vam iniciar aviat l'estudi i la reflexió sobre aquest problema. La seva encertada comprensió fou un element decisiu perquè la classe obrera i els sectors populars desenvolupessin un projecte que va disputar obertament l'hegemonia al bloc dominant; primer durant la 2a República, al llarg de la guerra civil, durant la qual el PSUC es va convertir en una força hegemònica entre la classe obrera i els sectors populars; després, durant la dictadura franquista en lluita per les llibertats nacionals, la democràcia i el socialisme, el PSUC va conquerir una influència indiscutible entre els sectors més avançats de la classe obrera i de la intel·lectualitat. La profunda comprensió de la relació entre fet nacional i projecte de classe i emancipatori

Josep Miquel Céspedes i Alós és President de la Fundació Pere Ardiaca i membre del Ctè. Executiu del PCC

té molt a veure amb la influència aconseguida pels comunistes durant aquests períodes. Durant la transició, els sectors més moderns de la burgesia van anar dispuntant aquesta hegemonia fins a arrabassar-la.

Avui vivim un moment de recomposició de forces i de redefinició d'un projecte nacional i d'esquerres, per la qual cosa és necessari tornar a examinar amb profunditat la caracterització de la qüestió nacional avui.

Els temes que ens preocupen són evidents i queden de manifest en observar l'índex de les Jornades i d'aquest llibre. Després de l'èxit d'aquesta primera reflexió, ja estem preparant la seva continuïtat.

La crisi dels estats-nació en el context dels actuals processos de mundialització i globalització de l'economia, la conformació de grans blocs regionals, el nou paper de les regions i ciutats obren interrogants importants als quals les forces polítiques i socials s'esforcen a donar resposta per impulsar els seus respectius projectes socials.

Les conseqüències que el procés d'integració europeu i el desenvolupament de nous espais regionals (com aquesta àmplia àrea anomenada *Arc Llatí*, que abraça des del centre-noroest d'Itàlia fins al Llevant peninsular, amb un eix fonamentat en les zones metropolitanes de València-Barcelona-Tolouse-Marsella-Gènova, sobre el qual s'espera pivotar un contrapès al creixent desequilibri cap al nord d'Europa) tindrà sens dubte importants implicacions econòmiques, ecològiques, socials, culturals, de model de desenvolupament.

Aquest nou escenari que es configura mudialment i a Europa, així com el procés de recomposició de les diferents forces socials i polítiques, mereix una reflexió profunda en un estat com el nostre, on l'existència de diverses nacions és un fet no ben resolt fins ara i el desencaixament que origina ha estat l'origen de força conflictes socials i polítics a la nostra història.

És en aquest context que les forces representants de la burgesia busquen com redefinir el seu projecte social i, per tant, nacional. Estan fent un audaç reexamen de concepcions anteriors i es constata l'intent d'una adequació de les seves propostes al nou escenari històric en què vivim.

El debat sobre la qüestió nacional té un valor i un sentit històric concret de model de societat, en què entren en joc molts factors objectius i subjectius que desperten sentiments que, de vegades, s'han considerat enterrats. El debat sobre la nació no pot tenir un aspecte fonamentalment essencialista, en què es tracta de buscar les arrels tot caient en concepcions romanticistes, fins i tot etnicistes. Ha de passar per centrar-se en una concepció política en la qual allò fonamental és l'intent de definir els projectes socials i polítics en pugna

dins d'una societat determinada. Aquí adquireix valor la concepció de Marx sobre la qüestió nacional, que, lluny de tenir una concepció finalista, o essencialista, proposava un debat històric concret sobre projectes socials.

És en aquest sentit que la col·laboració dels cominstes adquireix una gran transcendència. No es tracta de discutir sobre les essències d'«allò català», sinó dels diferents aspectes que avui vertebren la nostra societat i plantejar les nostres concepcions, aportant-les al debat de l'esquerra per construir l'alternativa.

La concreció i el desenvolupament d'aquesta alternativa requereix considerar molts aspectes econòmics, socials, polítics, culturals, històrics, lingüístics, dels quals no en podem infravalorar cap; tots tenen la seva importància i la seva significació en el desenvolupament social.

Aquest llibre i les Jornades que l'originen són l'inici d'un debat que esperem que sigui ric i intens, i les pàgines del qual no són més que una petita invitació.

A l'últim, voldria agrair a tots els ponents la seva col·laboració, als participants l'interès que han mostrat, i per la nostra part voldria insistir en la invitació a continuar aquest debat.

PONÈNCIA INAUGURAL

JOSEP FONTANA

Em sembla que ningú no discutirà avui la importància de posar atenció en allò que anomenem "els problemes nacionals". Quan la gent lluita, mata i mor, assalta hospitals i posa bombes als grans magatzems en nom del nacionalisme, és que alguna cosa hi ha, prou important, per què li dediquem atenció, encara que ens resulti difícilment explicable. És evident que han fallat totes les profecies que anunciaven la desaparició del nacionalisme en nom de tota una sèrie diversa de principis que l'havien de superar: l'internacionalisme proletari, la cultura occidental, la unió europea o el que sigui. Ho vulguem o no, el nacionalisme està aquí, entre nosaltres, més viu que mai -si no us agrada, podeu dir: "més virulent que mai", però això no canviarà la cosa.

El primer problema que ens planteja el nacionalisme és que no l'entenem gaire; que ens costa d'entendre què és i de què està fet. Hi ha un munt de llibres sobre nació i nacionalisme. Els que examinen casos concrets, encara serveixen d'alguna cosa. Els que pretenen estudiar la nació i el nacionalisme en termes generals resulten generalment inútils.

La seva primera fallada resideix en el fet que acostumen a partir de la necessitat de definir què és la nació, com un pas previ per tal d'entendre el que es suposa que n'és una conseqüència: el nacionalisme. I resulta que, mentre no és difícil de percebre el nacionalisme, almenys per les seves conseqüències, no hi ha manera d'aïllar i definir de manera vàlida la nació.

Si agafeu el nou diccionari de la llengua de l'Institut d'Estudis Catalans, on cal pensar que s'hi deuen haver mirat pel que fa a aquesta definició con-

Josep Fontana és Director de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de la Universitat Pompeu Fabra

creta, trobareu que una nació és, segons l'Institut, un: «Conjunt de persones que tenen una comunitat d'història, de costums, d'institucions, d'estructura econòmica, de cultura i sovint de llengua, un sentit d'homogeneïtat i de diferència respecte a la resta de comunitats humanes, i una voluntat d'organització i de participació en un projecte polític que pretén arribar a l'autogovern i a la independència política». S'han passat. Al Fabra, que era un diccionari d'excel·lents definicions, més concretes, es podia llegir: «Reunió d'homes, generalment de llengua comuna, que tenen institucions i costums anàlogues i un sentit d'homogeneïtat social i interès mutu». És una definició curta, però potser més útil que la nova que, en fixar massa criteris, disminueix l'àmbit d'aplicació del terme. Però ni tan sols la del Fabra no és satisfactòria. El que fa referència a una llengua pròpia cal relativitzar-ho: no val per als suïssos, ni, en un altre sentit, per als nord-americans ni per als canadencs, que viuen un conflicte lingüístic que implica dues llengües que no els són pròpies. I, si treiem això, el que resta a la definició -«conjunt de persones que tenen costums, un sentit d'homogeneïtat social i interès mutu»- em sembla nebulós i equívoc; jo, que sóc català i nacionalista, no em sento gaire homogeni socialment amb molts catalans de dreta, amb els quals no comparteixo tampoc gaire costums i molt pocs interessos.

En una enciclopèdia de les ciències socials anglosaxona se'ns dona, prou assenyadament, la definició de nacionalisme, però no la de nació, amb l'argument que «hi ha moltes dificultats per a especificar el que és una nació». Que és en el fons el mateix criteri que ha dut Gellner a sostenir que és en realitat el nacionalisme el que fa néixer la nació, i no a la inversa.

Les visions essencialistes de la nació són totes insatisfactòries. N'hi ha d'ètniques, que potser permeten d'explicar alguns casos en què l'ètnia pot estar associada a l'origen d'una consciència nacional -com als pobles colonitzats-, però que degeneren fàcilment en racisme. La identificació de nació i caràcter, lligada a totes les valoracions ètniques, és, a més, històricament canviant, la qual cosa demostra que no es basa en res de permanent: els catalans eren caracteritzats al segle XVII com a ferotges, devots i pobres; al segle XVIII és en canvi quan s'inventa el mite de la seva laboriositat (un tret peculiar de caràcter que se'ls descobreix ara, en una invenció que no és altra cosa que una forma d'explicar el "miracle" del creixement econòmic modern sense implicar-hi elements d'anàlisi social) i se'ls fa pacífics i no gaire devots, o sigui tot el contrari del que es pensava que eren cent anys abans.

D'altres visions essencialistes són de caràcter cultural. Consideren que l'existència d'un passat cultural compartit -la llengua, els costums, una visió comuna de la història- és una condició suficient. Però obliden que aquests signes d'identificació són ells mateixos històrics: han nascut d'una evolució i poden canviar, desaparèixer o recuperar-se en determinats moments. Al segle XVIII les classes dirigents catalanes havien renunciat a la seva llengua; la recuperaran molt lentament al XIX (on els patriarques de la Renaixença s'escriuen en castellà entre ells i l'usen fins i tot a la família). Només l'assumiran, i amb prou reticències, al segle XX.

És la nació una invenció moderna o, com volia un fals internacionalisme molt difós entre l'esquerra fa unes dècades, una invenció burgesa? I dic que aquest internacionalisme era fals perquè la desqualificació de burgès l'aplicava només als nacionalismes que li molestaven, com el català o el basc, però mai al nacionalisme espanyol, que era vist en termes positius de patriotisme, com el senyor Stalin veia la gran pàtria russa o, des d'una altra perspectiva, el senyor Finkielkraut troba que és lícit d'ésser nacionalista croat, però no nacionalista cors, basc o bretó, perquè això significaria posar en discussió França, que és una cosa massa seriosa.

Els elements constitutius del substrat nacional són evidentment anteriors a la utilització del nacionalisme com a element consolidador dels nous estats burgesos que surten de la fallida de l'absolutisme. Pierre Vilar ens ha parlat de la importància d'aquest substrat, d'«els fets estructurals: geografia, ús social de la llengua, continuïtat dels contactes interns, sense els quals una nacionalitat no podria renéixer; és impossible de fer que renasqui l'inexistent». I hi ha encara el substrat històric. No entès com a discurs sobre el passat, com a interpretació ideològica, sinó com el resultat d'una evolució acumulada, que es reflecteix en les realitats socials que ens envolten (en el cas de la Catalunya del segle XIX, per exemple en el fet de tenir un procés d'industrialització engegat, unes taxes de natalitat més baixes que les de la resta de l'Estat espanyol, etc.).

Cal entendre, per una banda, que la burgesia no es pot inventar una nació si no té uns fonaments objectius en què basar-se. No pot ni practicar un engany sistemàtic i general ni imposar les seves concepcions per la força. És erroni suposar, com ho fan molts, que la base de l'estat nacional és la coerció, la capacitat d'usar la força contra els súbdits. No és així. L'estat necessita la força per complir alguns dels serveis fonamentals que el legitimen: la protecció dels seus membres contra els enemics externs, amb l'exèrcit, i interns, amb la

policia. Però fins i tot els règims basats en la força necessiten uns mínims de consens social sense el qual no s'aguantarien. En el segle XVII un teòric anglès va dir: «La força està sempre del cantó dels governats, i els governats no tenen res més en suport seu que l'opinió. És solament en l'opinió que es funda el govern, i aquesta màxima s'estén als governs més despòtics i militars, tant com als més lliures i populars».

He dit que per bastir l'estat-nació burgès es necessita que hi hagi uns elements en què basar-se, però convé assenyalar que la sola existència d'aquests elements constituents no basta tampoc per a fer aparèixer la nació. Cal que una col·lectivitat reivindiqui aquest llegat, que moltes han deixat perdre del tot, i això es fa quan un conjunt d'homes senten que els val la pena de recuperar aquests signes distintius, que els uneixen entre ells i els separen i diferencien d'altres, perquè junts tenen un projecte col·lectiu: el programa de construcció d'una mena de societat que el grup creu que només pot realitzar amb la seva llibertat i amb la seva iniciativa.

Penseu en el cas dels països llatinoamericans. Van néixer amb fronteres que no tenien més fonament que el de les necessitats de l'administració colonial, i no solament no reivindicaven el passat dels pobles colonitzats, sinó que volien marginar-lo. Naixien sense una llengua ni una cultura pròpies, ja que les compartien amb els seus dominadors, els habitants de la metròpolis. Però tenien un projecte social que no podien dur a terme com a províncies d'un imperi espanyol, que només podien realitzar independitzant-se, i van haver de fundar i reforçar el seu nacionalisme cultural i històric recent i quasi inventat per tal d'assimilar les grans masses d'immigrants que van acudir a compartir els seus projectes de nació.

Per reforçar aquest sentit d'identitat es construeixen, a posteriori, els himnes "nacionals", les banderes, les tradicions i tota la retòrica del patriotisme. Pàtria al Diccionari de l'Acadèmia espanyola del 1791 només vol dir «el lugar, ciudad o país en que se ha nacido». El nou sentit nacional del mot no hi apareix fins al 1884, quan no solament hi trobem el concepte modern de pàtria-nació, sinó el de llengua nacional, que és l'oficial i literària d'un país, essent les altres qualificades de «dialectos», no per raons filològiques sinó per definició política.

Però és que a Espanya la construcció d'un consens nacional es va intentar amb molt de retard i amb poc encert. Alcalá Galiano deia el 1835 que la primera tasca del nou règim era la de fer d'Espanya una nació, «que ni lo es ni lo ha sido nunca». No se'n van sortir. El grup dominant al poder, que era el

dels latifundistes andalusos, no va ésser capaç, a diferència del que van fer els dirigents polítics a França, Alemània o Itàlia, de formular un programa de futur que unifiqués els interessos dels diversos sectors de la burgesia. La divisió profunda del país entre proteccionistes i lliurecanvistes (en realitat, entre els que propugnaven un model industrialitzador i els que no el volien) ho demostra. Tampoc no es va fer l'esforç de nacionalització cultural que van realitzar, per exemple, els francesos a través de l'escola. Els dirigents espanyols s'acontentaven a centralitzar -controlant la Gaceta de Madrid i la guàrdia civil- i, com a màxim, a reprimir les dissidències. Amb això es reforçava l'estat, però no es feia una nació.

L'altra forma d'entendre el problema, que no considera el nacionalisme com el producte d'una nació, sinó la nació com a resultat de l'existència d'un nacionalisme, té força similituds amb la manera en què Edward Thompson defineix el que és una classe social: una relació real entre diversos grups d'homes que tenen interessos comuns, i contraposats als d'altres, que no té existència real al marge d'aquesta dinàmica. Entesa així una nació resultaría ésser, sobretot, una voluntat col·lectiva, i hi hauria, per tant, fet nacional quan un grup prou important de gent decideixen que volen formar una nació; que tenen coses en comú que els diferencien d'altres i que volen actuar conjuntament i projectar plegats el seu futur. Deixem-nos doncs d'essencialismes. Però no caiguem en la trampa de pensar que en haver minimitzat la importància del concepte de "nació" hem resolt el problema, perquè amb això no aconseguiríem pas d'exorcitzar el nacionalisme, que és el que realment importa.

I tampoc no és just de blasmar el nacionalisme per principi, com se sent tantes vegades, identificant-lo solament amb els seus efectes més perversos. Com ha escrit James Anderson: «El nacionalisme és una de les forces més poderoses del món modern i una de les més problemàtiques. Com un camaleó, canvia la seva complexió per ajustar-se a entorns polítics ben diferents». L'explicació d'això és ben senzilla. El nacionalisme és una força, que neix de l'adhesió dels homes a una idea. Però una força és en principi neutra: no és bona ni dolenta, depèn de la causa a què se l'apliqui -és com un martell, que pot ésser una eina o una arma, segons per a què la usem. Del nacionalisme neix l'impuls que porta els neonazis a perseguir els immigrants, però també el que ha inspirat les guerres d'alliberament a Algèria o al Vietnam. Són objectius ben diferents d'una mateixa força: tasques ben diverses per a un mateix martell.

La primera reflexió que cal fer és que, justament, no hi ha cap comunitat humana que no estigui organitzada políticament com una nació, perquè la sola forma d'organització que no sigui nacional que existeix és l'imperi subjugador de nacions, que és més opressor que el pitjor dels nacionalismes, i que no deixa d'ésser, en el fons, una mena de supernació. A alguns els pot molestar que hi hagi nacionalisme, però el fet és que hi és, que no s'ha demostrat històricament que una comunitat humana extensa pugui organitzar-se prescindint-ne i que, en conseqüència, ens hem d'acostumar a viure amb ell. Està aquí i hi està, com diuen els anglesos, per a quedar-s'hi. Val la pena de tractar d'entendre'l i de veure com se'l pot usar per a bon profit.

M'agradaria pensar que reunions com aquesta, debats com els que us disposeu a encetar, poden servir per a reflexionar assenyadament sobre qüestions de les quals, tingueu-ho present, dependrà el nostre futur.

FORMACIÓ I DESENVOLUPAMENT DEL NACIONALISME BURGÈS

ELS INICIS DEL NACIONALISME CATALÀ

JOAN LLUÍS MARFANY

Per tal d'evitar equívocs, recordaré com a preàmbul un parell de punts previs que em semblen veritats fonamentals. El primer és la innegable existència entre els catalans, a la fi del segle passat, d'una clara i forta consciència ètnica. Més encara: no em sembla pas abusiu de qualificar aquesta consciència de "nacional", en el sentit que en ella la identitat col·lectiva apareix molt clarament lligada a: 1) un territori molt precisament definit i 2) una història política. La consciència, a més a més, venia de lluny. Pierre Vilar ja va remarcar fa més de trenta anys el caràcter molt primerenc d'algunes de les seves manifestacions. Més recentment, Xavier Torres ha cridat l'atenció sobre les connotacions protonacionalistes -per dir-ho com Hobsbawn- del terme la terra, tan típic del Sis-cents. Com que els nostres historiadors, pel que fa a aquest tema, s'han estimat més perpetuar mites que no acarar-se amb la realitat, sabem molt poc, per no dir res, sobre el grau i els mecanismes de la persistència d'aquesta consciència a través del segle XVIII i la primera meitat del XIX. Que persisteix, però, està fora de dubte, i això malgrat la paral·lela, i destacada, participació de l'ascendent burgesia catalana -seguida sense aparents resistències per la resta de la societat- en la construcció d'una nació espanyola.

Aquesta participació constitueix el meu segon punt. La visió de la integració de Catalunya a l'Espanya moderna com una imposició fonamentalment violenta i íntimament -si més no- resistida és una distorsió tan òbvia de la realitat que hauria de ser innecessari de parlar-ne. No és menys obvi, però, que la integració no va comportar mai cap significativa renúncia a la catalanitat. Els liberals catalans que amb tant d'entusiasme lluitaven per la nació espanyola no oblidaven ni

Joan Lluís Marfany és historiador i professor de la Universitat de Liverpool

un moment que eren catalans; si acceptaven de bon grat Padilla o el Cid com a mites nacionals comuns, també vindicaven com a elements imprescindibles de la mateixa mitologia aquells «catalanes antiguos (...) más amantes de la libertad» que no els mateixos liberals del dia, i recordaven que, pel que feia als catalans, la Constitució s'havia limitat a restituïr-los «al goce de nuestra antigua impresciptible libertad» i a ressuscitar unes lleis ja sancionades, molts segles abans, per unes Corts «cuya soberanía llegó más de una vez a negar la obediencia a sus reyes por haber violado estos los privilegios y libertades de Cataluña, y aclamar por condes a otros príncipes, que supiesen respetar como corresponde los sagrados derechos de los pueblos». O, en versió moderada, puntualitzaven que la legitimitat nacional de la dinastia regnant procedia també del fet que aquesta descendia directament d'aquests mateixos comtes. La paradoxal situació queda perfectament resumida en la qüestió lingüística: tothom accepta sense dificultats que «la lengua castellana es la lengua de la Nación», però al mateix temps ningú no té ni el més petit dubte que el català és la llengua dels catalans i ningú no es planteja seriosament que hagi de deixar de ser-ho. El resultat és un estat de diglòssia ràpidament i plenament acceptat i internalitzat. El 1787 Francisco de Zamora havia observat amb sorpresa que a la Cerdanya francesa «aunque son catalanes como los nuestros, hablan francés casi todos los que yo oí, sucediendo lo contrario con el castellano, aun en Barcelona mismo». Un segle més tard, el 1889, Carles Bosch de la Trinxeria, parlant de l'abandonament en el qual els catalans tenien la seva pròpia llengua, afegia que es referia estrictament a la llengua literària, «ja que no hem deixat mai de parlar català».

El corol·lari d'aquesta segona veritat és que és una altra distorsió històrica de considerar el que anomenem Renaixença com a tal. Poc pot renéixer, en efecte, allò que mai no s'havia trobat a la ratlla de la mort. Al contrari: el procés que culmina en la suposada "restauració" d'uns mítics Jocs Florals comporta el trencament deliberat amb la tradició cultural immediata i viva i la seva substitució per una d'inventada i a la qual s'assigna únicament una restringidíssima funció ornamental, simbòlica, i ocasional -la de celebrar un cop l'any, amb pompa oficial, el nou ordre social i, molt especialment, la classe que el presideix, tot dedicant alhora un piadós record i homenatge pòstum al passat cultural voluntàriament sacrificat a la constitució d'aquest mateix ordre. Es tracta d'una simbòlica i modesta contrapartida, una petita compensació sentimental, a la definitiva renúncia a qualsevol aspecte de la col·lectiva catalanitat que pogués significar un obstacle a la consolidació de

la nació espanyola -i, més concretament, a la plena i final acceptació de la condició subordinada de la llengua materna. Els discursos pronunciats en la dita pseudo-restauració, tant pel secretari Antoni de Bofarull com pel president Milà i Fontanals, són tan explícits i inequívocs en aquest punt que costa de comprendre com ens hem pogut entestar a interpretar-los tan al revés durant tant de temps.

És inútil, doncs, d'anar a buscar els orígens més llunyans del nacionalisme català més enllà del Sexenni revolucionari. És evident, alhora, que algun canvi fonamental es va produir aleshores en aquest terreny. Encara som lluny de poder-ne precisar la naturalesa i l'abast, però l'aparició d'una societat anomenada la Jove Catalunya, amb els seus ressons mazzinians, és un signe inequívoc. Les repetides decepcions en l'intent de construcció d'una moderna nació espanyola van ser sens dubte un factor important en aquest canvi, al costat de, com ja va indicar, altre cop, Pierre Vilar, la identificació del conflicte entre proteccionisme i lliurecanvisme amb un conflicte entre Catalunya i Castella i de la percepció de l'excepcionalitat constitucional gairebé permanent en què vivia el Principat com una manifestació de l'anticatalanisme dels governs «castellans». La impressió més forta que es desprèn -en l'antologia aplegada per Margalida Tomàs, per exemple- de la literatura produïda pels homes de la Jove Catalunya, la seva idea fonamental, és ja, quinze anys abans del famós Memorial, que Catalunya és, dins Espanya, una regió «agreujada». En aquestes condicions, el sacrifici de molts signes d'identitat catalana a la comuna nació espanyola comença a semblar, en certs sectors socials, malaguanyat. La diglòssia, en particular, és experimentada per alguns membres de l'emergent sector professional, especialment quan tenen el seu origen social en la mitjana burgesia agrària o en l'artesanat urbà, com una intolerable esquizofrènia. La vindicació de la llengua materna com a apta per a tots els usos escrits i la recuperació del patrimoni cultural propi esdevenen, ara sí, els objectius principals. És ara també que es comença a parlar de «renaixença»: el 1871 una revista literària i cultural, amb pretensions, pren el mot com a títol. El 1876 es funda una societat dedicada al coneixement del país que adopta, la primera, el nom de «catalanista» i declara el català la seva única llengua «oficial». En el curs de la dècada següent anirà prenent cos un moviment catalanista, minoritari, però distintiu i influent.

Les fites d'aquest procés són prou conegudes, com també ho és l'aparició d'una premsa popular en català, d'intenció satírica i d'ideologia republicana o fins i tot anarquista, adreçada a un públic molt nombrós i llargament fidel.

No em detindré a analitzar ni l'una ni l'altra, però, davant certes crítiques que han estat fetes al meu recent llibre, no tinc més remei que dedicar-hi algunes paraules per tal de fer un parell de puntualitzacions. Per començar, és abusiu de barrejar aquestes dues coses. No es pot ficar dins el mateix sac, com s'ha fet, la Jove Catalunya, *La Renaixensa* i els Congressos Catalanistes, d'una banda, i Serafí Pitarra, *La Campana de Gracia* i *La Esquella de la Torratxa*, de l'altra. El corrent popular i republicà (a) no qüestiona en absolut la diglòssia de la societat catalana, sinó que només s'expressa en català per escrit quan ho fa de forma satírica i/o costumista i, doncs, col·loquial; (b) manifesta sempre una clara i activa vocació espanyolista, que salta al primer rengle en els moments de crisi nacional espanyola, com passarà encara el 1898; (c) rebutja la idea de «renaixença» i proclama, al contrari, la seva continuïtat respecte d'una tradició cultural pròpia que creu poder resseguir sense interrupcions fins al segle XVII, és a dir fins al cor mateix d'allò que el catalanisme emergent veu com el gran buit històric de la Decadència; i (d) s'oposa obertament al nou moviment catalanista, atacant-lo, criticant-lo, i ridiculitzant-lo, i ho continuarà fent quan aquest s'hagi convertit en un nacionalisme. Ceballut, al capdavall, és un mot català, sense equivalent en castellà.

En segon lloc, si bé és cert que aquest emergent catalanisme té les seves arrels, en part, en el republicanisme federal, no em sembla legítim d'identificar-lo amb ell. D'una banda, encara que no hi pot haver dubte que la popularitat de la idea federal a certes zones de Catalunya s'explica, entre d'altres coses, per un acusat sentiment particularista, aquest particularisme no és pas necessàriament sempre català -o no ho és exclusivament, ni principalment-, sinó més aviat empordanès o reusenc o barceloní -i, tant com en oposició a un Estat centralista amb el cap a Madrid, es defineix en oposició al carlisme "muntanyenc" del Berguedà, la Garrotxa o la Plana de Vic. De l'altra, en la mesura en què el federalisme es transforma en catalanisme, justament s'hi transforma, és a dir deixa de ser federalisme. I no pas perquè aquesta sigui l'evolució lògica i natural d'un federalisme que no seria sinó, com pretenen molts, un protonacionalisme. Les iniciatives catalanistes d'origen federal no comencen fins a la fi de la dècada dels setanta i els qui les emprenen són una minoria dins un moviment federal que continua sent un important i popular corrent polític i amb el qual es veuen obligats a trencar. És evident, finalment, que entre un moviment que rebutja la centralització estatal per principi i un altre que veu el seu principal enemic en l'Estat central, hi ha d'haver més d'una coincidència en el terreny de les crítiques a la situació i de les reivindi-

cacions polítiques concretes. Però no hi ha dret a deduir d'això que es tracta en el fons del mateix moviment o de dos moviments tan semblants que és com si fossin un de sol.

Sobretot, però -i en tercer lloc-, el que cal dir emfàticament és que res de tot això, ni aquest primer catalanisme, ni sens dubte el federalisme, no és nacionalisme. Qüestió de noms? I tant! Qüestió terminològica, és a dir, qüestió essencial. Aquest primer catalanisme mai no es diu sinó regionalisme. Quan els seus seguidors parlen de «la nació» es refereixen sempre a Espanya. I no és pas, com ho serà més endavant, ja dins els noranta, ni pragmatisme polític, ni por de dur el pensament dins a les darreres conseqüències lògiques. En aquestes dates, el catalanisme ni aspira encara a l'autogovern ni basa les seves reivindicacions en la idea que Catalunya és una nació. En la mesura que s'organitza políticament, amb els Congressos Catalanistes i la creació del Centre Català, el moviment es concep com a una reunió de forces vives per a la defensa dels interessos regionals, a través de la pressió directa damunt de les més altes instàncies de poder, curtcircuitant els canals institucionals. De cara a la pròpia societat catalana, en canvi, es planteja la seva actuació com a fonamentalment cultural: de fomentar la continuada recuperació col·lectiva de la genuïna catalanitat i lluitar contra la dilució d'aquesta identitat dins una comuna espanyolitat exclusivament «catalana». El que rebutja, però, no és pas la idea de nació espanyola, sinó el que considera com a usurpació d'aquesta pels «castellans» i la conseqüent exigència de renúncia a la identitat cultural pròpia. És clar que, entre reivindicació de la catalanitat i fidelitat a Espanya, hi ha, dins el moviment, una fortíssima tensió, però aquesta no arriba a la ruptura. Si incorporen a la seva mitologia personatges de significació clarament anticastellana com Claris, Rafel de Casanova, Bach de Roda, Josep Moragues, els catalanistes, com ja he explicat en una altra ocasió, no en desterren en absolut els heroics episodis d'una guerra que encara anomenen «d'Independència». El famós poema «Lo Fossar de les Moreres», de Frederic Soler (1884), il·lustra a la perfecció la contradicció interna i la seva superació; el traïdor que no pot ser-hi enterrat ho és per haver-se venut a França! La humiliació catalana del 1714 troba la seva revenja en la gloriosa resistència espanyola del 1808 en un altre poema, «Visca la ganiveta!», de Terenci Thos i Codina (1886).

El nacionalisme català, doncs, encara que s'enfadi Borja de Riquer, no neix fins als darreríssims anys de la dècada dels vuitanta. Sé tan bé com qui sigui

que en història res no comença d'un dia per l'altre i que tot té uns orígens que, al seu torn, en tenen uns altres, però en aquest flux hi ha uns canvis de ritme, unes acceleracions, unes confluències, unes divisions, i fins i tot unes discontinuïtats, i tan essencial és que l'historiador identifiqui i dati aquestes conjuntures com que estableixi el sentit de la continuïtat estructural. Qui dirà on comença la vida individual: al naixement, als tres mesos d'embaràs, a la concepció? Ningú, però, no respon així quan li demanen la data de naixement. Amb fenòmens com el que ara ens ocupa no es pot pas ser tan precís, però el 1895 el catalanisme ja no és el que era el 1885. Els canvis fonamentals són dos: el moviment ha passat (1) a plantejar-se l'autogovern com a objectiu fonamental i (2) a justificar aquest objectiu amb l'argument que Catalunya és una nació. D'això -però només d'això- se'n diu pròpiament nacionalisme. Aquests canvis han coincidit amb la fundació, al començament del decenni, el 1886, d'una societat d'estudiants on fa les seves primeres armes una nova generació de catalanistes que, a l'acabament del període, el 1895, s'han apoderat de la direcció del principal òrgan del moviment, el diari *La Renaixensa*. Un any abans, el 1894, dos d'aquests nous catalanistes. Pere Muntanyola i Enric Prat de la Riba, han publicat, en forma resumida, però completa, la primera exposició teòrica del nacionalisme català, el *Compendi de doctrina catalanista*.

Però, com dirà anys després un d'aquests mateixos protagonistes, això no són encara sinó «guspires de nacionalisme». Els nacionalistes no són, dins el catalanisme, sinó una petita minoria i les declaracions de nacionalisme són encara escadusseres i aïllades. L'autèntic naixement del nacionalisme català com un moviment amb plena presència social no es produirà fins al 1898. La crisi de l'Estat espanyol crea aleshores una nova conjuntura especial que té dos efectes fonamentals. Per una banda, lleva la barrera psicològica que impedia encara a molts nacionalistes potencials de pensar «Espanya només és l'Estat; Catalunya és la nació». Aquesta formulació, les ocasions de la qual es poden comptar -i comptar amb els dits de les mans- abans del 1898, es repeteix fins a la nàusea després d'aquesta data. Per una altra banda, la crisi permet als catalanistes de posar en peu una estratègia i iniciar una activitat política per a la gradual consecució dels seus objectius, a base de cercar una aliança amb la burgesia industrial i agrària. Això provocarà en el tot just nat nacionalisme una divisió que és, però, com em sembla haver demostrat en el meu llibre, en aquesta etapa inicial, més aparent que no real o, en tot cas, més aviat superficial. Encara que molts catalanistes trobaran difícil d'acceptar algunes de les concessions a què obliga la dita estratègia, tots participaran de les il·lusions que es creen a l'entorn d'aquesta. Tots compartiran també la mateixa ideologia i tots participaran en l'elaboració d'una cultura comuna molt distintiva.

He dedicat un llibre a l'anàlisi d'aquesta cultura i de les motivacions que hi podia haver al darrere i no em sembla apropiat d'insistir-hi ara. Voldria fer, en canvi, algunes consideracions d'abast general sobre la problemàtica que planteja a l'historiador l'estudi de l'aparició del nacionalisme català. Per als historiadors nacionalistes, la qüestió és molt senzilla: en el curs del darrer quart del segle XIX els catalans recuperen gradualment la consciència nacional perduda, vet-ho aquí. El moviment nacionalista no seria sinó l'avantguarda motriu d'aquest procés. La qüestió històrica es reduiria, aleshores, a escatir las circumstàncies que haurien fet possible aquesta recuperació en un moment determinat -i no en cap altre. Aquest plantejament presenta un parell de dificultats més aviat grosses. La primera és que exigeix un acte de fe nacionalista previ: cal creure que la nació és un *datum* d'una vegada per sempre, fora i per damunt del devenir històric. Els homes que la formen en tenen consciència o no, però ella, virtual o real, és. A partir d'aquí, el debat entre historiadors esdevé impossible o, en tot cas, depassa totalment el marc de la història de Catalunya i es situa en tot un altre nivell, filosòfic i polític. La segona dificultat és que la recuperació de la consciència nacional pressuposa una pèrdua prèvia d'aquesta consciència i l'evidència històrica hi és més aviat contrària. Els catalans dels segles XVIII i XIX, com ja he dit al començament, no van perdre mai la consciència de ser catalans, no van deixar mai de sentir-se diferents dels que definien genèricament com a "castellans", ni van desfer-se d'un sentiment d'ambivalència, amb una forta dosi d'antagonisme, envers ells. Tampoc no van deixar de ser vistos a diferents pels "castellans" ni de despertar en aquests un sentiment exactament simètric. A la fi del segle XIX, en el moment de l'aparició del nacionalisme català, la situació fonamental no havia canviat gens: davant dels intents dels nacionalistes de presentar-los com a forasters, els republicans lerrouxistes catalans -que eren la immensa majoria- reivindicaven la seva catalanitat -la seva com a individus, naturalment, però també la del seu moviment-.

Em sembla molt més útil, doncs, de replantejar la qüestió en uns termes que siguin acceptables per a tothom, nacionalistes i no nacionalistes, i que facin possible el debat. Parlem, doncs, no de nació, ni de Catalunya, sinó de societat catalana i observem-hi, a les darreries del segle passat, l'aparició d'un

moviment nacionalista. És a dir, observem com, en el període esmentat, un cert sector d'aquesta societat adopta la ideologia nacionalista i elabora una cultura nova del mateix signe. Preguntem-nos aleshores quin sector -i quins altres no? -I, tot seguit, interroguem-nos sobre els respectius perquès. És el que jo he volgut començar a fer amb el meu llibre, i he arribat a la conclusió molt provisional que el nacionalisme català va néixer com un moviment de classes mitjanes que reflectia alhora l'expansió i l'ascens d'aquest sector i les seves pors i inseguretats -això darrer com una proposta molt més tímida encara que no la relativa a la composició social-. Sóc el primer a reconèixer que l'evidència és precària, però penso també que tinc al meu favor un argument important, encara que sigui negatiu: l'absència de qualsevol evidència contrària.

En tot cas, el plantejament que proposo té el mèrit innegable de situar el problema en el seu marc precís i de recordar-nos que el nacionalisme català és un fenomen de la societat catalana i que és abans de tot dins d'aquesta societat, en la seva relació amb el seu conjunt, que cal estudiar-lo. Això és important, perquè els historiadors nacionalistes tendeixen a presentar-lo estrictament com una qüestió entre nació catalana i estat espanyol. En la mesura en què el nacionalisme català és un problema, és, segons ells, un problema d'Espanya. Si ens el miren, però, com jo proposo, veiem immediatament que això és fals. El nacionalisme català repercuteix a Espanya, naturalment, i fins i tot hi actua directament, però el seu camp primer i principal d'actuació és dins la societat catalana mateixa. No oblidem, en aquest punt, que, sorprenentment, el nacionalisme català no es proposa en absolut com a objectiu últim la independència de Catalunya, sinó únicament alguna forma d'autonomia -i que mentrestant està disposat, si més no en una bona proporció, a governar a Catalunya, als nivells local, principal, i regional, dins les estructures polítiques existents, encara que sigui sense autonomia-. No oblidem tampoc que l'emergència del nacionalisme redefineix completament el panorama provincial "català", eliminat-ne els partits dinàstics espanyols. Perquè substitueix la vella política espanyola per un moviment nacional supra-polític, com diuen els nacionalistes mateixos, o més aviat perquè provoca un nou agrupament d'interessos i forces? És al control de la societat catalana, abans que a la seva autonomia, i no a la seva independència, que el nacionalisme català aspira sobretot. En correspondència, el seu principal enemic no és l'Estat espanyol, sinó un altre moviment polític d'àmbit català, el republicanisme lerrouxista.

Aquesta, no ho oblidem tampoc, és una societat dividida i agitada: atemptats terroristes, vagues generals, pactes de la fam, revoltes armades. L'honestíssim Maragall ho reconeixerà, en el seu moment de màxima grandesa, amb angoixada incomprensió, l'endemà de la Setmana Tràgica, desesperat per la nova manifestació d'odi que la segueix immediatament, la de la cega revenja dels rics i els poderosos. I què diu el nacionalisme català de tot això? Quines solucions proposa als problemes de la societat catalana? Doncs diu que el més important és Catalunya, que les divisions socials desapareixen davant de la nacionalitat comuna, i que tot el mal ve de fora. I com a panacea immediata, ofereix una cultura de recatalanització radical i completa, invita els catalans a una mena de psicodrama col·lectiu que exorcitzi els seus problemes a través de la representació simbòlica de la superació de les contradiccions de la societat, dins la unitat de la nació: anem tots plegats a la terra-mare, cantem a cor amb una sola veu, donem-nos les mans per ballar una gran sardana. Diu i ofereix exactament el que ofereix el nacionalisme, qualsevol nacionalisme.

I això em duu a esmentar, finalment, una darrera acusació que se m'ha fet arran del meu llibre, la de no haver-hi inclòs una necessària dimensió comparativa. És cert i l'única explicació són les meves limitacions personals. Cal, doncs, comparar. Compte, però! La comparació haurà de ser sistemàtica i no selectiva. El nacionalisme català s'inscriu, en efecte, dins el context del moment àlgid de la ideologia nacionalista a Europa. I això vol dir no sols el moment de la proliferació de moviments independentistes o autonomistes de nacions sense Estat, sinó, com ha recordat Hobsbawn -i em fa l'efecte que ningú no li negarà la raó en aquest punt-, el moment de la proliferació dels partits polítics nacionalistes de les grans nacions-Estat. És amb aquests, tant com amb aquells, que cal comparar el nacionalisme català. Al capdavall, és Maurras, i no pas cap nacionalista txec o gal·lès, que llegeixen els nacionalistes catalans. És amb Unamuno, i no pas amb cap poeta irlandès o intel·lectual finlandès, que s'entén -i tan bé!- Maragall. Comparem, doncs, i ja veurem què passa.

NACIÓN CATALANA, NACIÓN ESPAÑOLA: UNA RELACIÓN DIALÉCTICA

JUAN TRÍAS

Antes de entrar en el tema querría hacer unas breves consideraciones de carácter general. En la actualidad en el tratamiento del problema nacional hay una cierta tendencia a primar los factores étnicos. Si identificamos o definimos una nación sobre la base de este criterio, las naciones son unas realidades muy antiguas. En este sentido, Pierre Vilar, a la vez que evitaba cualquier sustancialismo transhistórico, advertía sobre la necesidad de no olvidar «el papel subyacente -activo o pasivo- de los **factores objetivos de comunidad**, hechos que no son «transhistóricos», pero sí de **larga duración**...». Pero añadía una precisión fundamental: «Es preciso evitar las siguientes apreciaciones: a) la comunidad crea el estado ascendente, b) el estado ascendente puede crear la comunidad por entero. La relación entre ambos hechos es **dinámica** y **dialéctica**»[1].

Como es, asimismo, dinámica y dialéctica la relación entre comunidades. Los nacionalismos y la correspondiente historiografía, por el contrario, tienden a examinar los procesos nacionales en clave interna; lo externo sólo aparece como **enemigo**. El mismo Pierre Vilar, en el trabajo de donde procede la cita anterior, concluía que, al abordar el análisis de los procesos nacionales, «a cada caso concreto hay que aplicar un análisis concreto». No cabe una explicación única con validez general, como tampoco invocar un solo factor; la multicausalidad es la regla.

Juan Trias és catedràtic de Ciències Polítiques de la Universitat Complutense de Madrid

[1] cf. «Reflexiones sobre los fundamentos de las estructuras nacionales», recogido en *Hidalgos, amotinados y guerrilleros. Pueblo y poderes en la historia de España*, Crítica, Barna, 1982, pág. 290.

De todos modos el marxismo ha insistido en el papel de las clases. No en el sentido de ver las naciones como creaciones de las clases -¡los marxistas no creen en la creación!-, sino como impulsoras de proyectos nacionales, lo cual, al mismo tiempo, pone de relieve que todo proyecto nacional es inseparable de un contenido de clase, que dependerá de la clase o clases que lo hegemonicen. A este respecto hay que destacar el papel de los intelectuales, por su función de organizadores en el sentido gramsciano del término. La relación entre clase o clases e intelectuales es una relación compleja: éstos están dotados de una autonomía aunque ésta es relativa. Se puede comprobar en los diferentes proyectos nacionales que se ofrecen a la burguesía catalana a finales del siglo XIX.

Dentro de lo que podríamos denominar una visión dinámica del hecho nacional, se insiste hoy mucho en lo que toda nación o todo estado nacional tiene de construcción, o, lo que es lo mismo, se pone en cuestión la secuencia nación-nacionalismo-Estado, formulada por la doctrina nacionalista clásica, que, partiendo de la nación, veía al nacionalismo como su proyección, que luchaba por la consecución de un Estado propio, que coronaba el proceso. Desde los Estados o desde los movimientos de reivindicación se construyen las naciones, aunque ciertamente sobre una base objetiva. Es lo mismo que afirmaba P. Vilar en el pasaje recogido al principio.

Todo nacionalismo se resume en la lucha por un espacio propio. Se limita la cuestión si se la reduce a la creación de un espacio económico. Por eso la cuestión del poder político es decisiva, pues sólo la consecución de un poder propio (autónomo, federal, independiente) asegura un espacio propio (económico, político, cultural). De ahí también que si falta ese momento de la lucha por la consecución del poder político y de los instrumentos para conseguirlo no se puede hablar de movimiento nacional, de nacionalismo. Es lo que Federico Chabod llamaba el paso del sentimiento a la voluntad, lo que va de la *Oda a la pàtria* de Aribau a *Lo catalanisme* de Almirall.

Existe hoy coincidencia en la centralidad de las naciones y los nacionalismos en la edad contemporánea. Esta centralidad proviene de que los Estados, en la era de consolidación del capitalismo como modo de producción dominante, son Estados-nación, es decir, Estados de base nacional, lo que no era el caso bajo el Antiguo régimen en el que los Estados descansaban sobre una base dinástica. De ahí que lo que observamos como fenómeno dominante es o bien el caso de Estados que aspiran a edificarse/consolidarse sobre una base nacional, o bien el caso de movimientos de unificación/independencia que persiguen la consecución de un Estado nacional.

A partir de estas observaciones vamos a entrar en el tema objeto de nuestra consideración.

Vamos a partir de dos textos, uno de K. Marx y otro de P. Vilar, pues nos sirven para situar lo que queremos plantear. Ambos están referidos al mismo momento histórico -el de la llamada guerra de la Independencia y de las Cortes de Cádiz- aunque se remontan a la época antecedente. Escribe Marx en uno de los artículos de la serie «España revolucionaria» publicada en el *New York Daily Tribune* en 1854:

«Y así la monarquía absoluta que encontró ya en España una base material que por su propia naturaleza repelía la centralización, ella misma hizo además cuanto estuvo en su poder para impedir que se desarrollaran intereses comunes basados en una división nacional del trabajo y en una multiplicación del tráfico interior -única y verdadera base sobre la que poder crear un sistema administrativo uniforme y el dominio de leyes generales-».[2]

Este juicio es corregido, por lo menos en parte, por Pierre Vilar cuando escribe:

«A mis ojos, la guerra de la Independencia marca el momento de la historia en que mejor se afirma la unidad española, la unidad "nacional". Todavía a principios del siglo XVIII, durante la guerra de Sucesión, la rebelión de los países catalanes había mostrado la debilidad de esta unidad. Pero la prosperidad el siglo XVIII y la asociación sistemática de las élites periféricas con esta prosperidad y con las decisiones mismas del centro, en el seno de un sistema colonial mejor defendido y mejor explotado, parecían señalar a España, en 1780, como uno de los países mejor encarrilado por la vía del capitalismo naciente y de la unidad de las naciones en vía de aburguesamiento».

«A decir verdad, un número excesivo de viejas estructuras, en el centro y en el sur de España -y en su cima- se resistían a este proceso. Pero los grandes puertos como Cádiz, las regiones más evolucionadas desde el punto de vista económico como el País Vasco y Cataluña, se habían beneficiado demasiado de la coyuntura del siglo XVIII como para no sentirse profundamente solidarias del sistema nacional y colonial español. Cádiz será pues, en 1810, el crisol donde intenta elaborarse una nación española a la vez unitaria y renovada. En el País Vasco no se encuentra nada que recuerde ni siquiera la chis-

[2] Recogido en K. Marx y F. Engels *Revolución en España*, Ariel, Barcelona, 1960, pág. 84.

pa autonomista de 1794. En Cataluña, Augereau puede exponer el proyecto de un «gobierno catalán» sin suscitar un eco verdadero»[3].

Vemos que Marx subraya el peso de los elementos diferenciales en los comienzos de la edad contemporánea, resultado del pasado histórico pero también del escaso desarrollo de un mercado **nacional**; respecto a este último punto, Fontana lo ha puesto de relieve para los primeros decenios del siglo XIX. Pierre Vilar sin negar esto señala, sin embargo, los avances del proceso de unificación en el siglo XVIII y la existencia de un proyecto nacional español que, incubado en la Ilustración, se expone claramente en Cádiz.

Se puede afirmar sobre la base de estos dos juicios que en el momento en el que los Estados pretenden definirse sobre una base nacional y no ya principalmente dinástica, existían los supuestos para la construcción y consolidación de un Estado nacional español, pero también para que en ese marco político se afirmasen otras comunidades nacionales. Más concretamente en lo que se refiere a Cataluña, si es cierto -como señala Vilar y han coincidido otros historiadores de la Cataluña moderna (Soldevila, Vicens Vives)- que se produce una progresiva integración de Cataluña con el resto de los territorios que formaban parte de la monarquía española, también es verdad que no sólo se habían mantenido una serie de elementos que singularizaban a Cataluña, sino que su desarrollo capitalista aumentaba su diferenciación del resto, y, por otro lado, la unificaba internamente.

Nuestra tesis, que ya esbozamos en un trabajo publicado hace diez años[4] y que es deudora de los planteamientos de P. Vilar, es que el surgimiento de un proyecto nacional catalán, el desarrollo de Cataluña como comunidad nacional, está vinculado al el tipo de Estado-nación español que se consolidó en España en el siglo XIX y con el fracaso de otras alternativas, en el marco de la persistencia de unas diferencias legado del pasado, que no sólo se mantendrán sino que se reforzarán en virtud del desarrollo desigual español y de la unificación del espacio catalán.

Las bases sobre las que se construyen los Estados-nación (y decir modernos es una redundancia pues son una realidad contemporánea) son: la articulación del mercado nacional, lo que implica no sólo la abolición de las barreras interiores, sino, de un modo general, la liberación de los factores de producción de todas las trabas legales que pesan sobre ellos, la universalización de su existencia bajo la forma de mercancías. La unificación legal, aboliendo la división estamental, los privilegios y fueros personales, los regímenes y derechos territoriales especiales. La supresión de las jurisdicciones señoriales, concentrando el poder político en el Estado, forma política de la nación, la cual asume la soberanía; la ciudadanía como vínculo político entre los individuos. La proclamación de la voluntad y el interés nacional como supremos principios de legitimación, fidelidad y solidaridad, lo que se expresa en el patriotismo. El desarrollo de una cultura nacional: educación, historia nacional, etc.

Ahora bien, estas determinaciones son susceptibles de diferentes configuraciones. Así, según la forma en que se liquide el feudalismo, de cuáles sean los principales beneficiarios de la disolución de las relaciones agrarias feudales, de la vía de desarrollo capitalista que se siga. Mediante la configuración de un tipo de Estado democrático o autoritario, centralizado o descentralizado: así, entre otros aspectos, asunción de la representación nacional por órganos nacidos en un sufragio más o menos amplio o limitación de sus poderes por instituciones no surgidas del sufragio, que en su caso se atribuyen la representación nacional en detrimento de aquéllos, etc., etc. Desde el punto de vista ideológico-cultural, los valores nación, patria, patriotismo son susceptibles de interpretaciones más o menos tradicionales y autoritarias, o participativas. Estas diferentes configuraciones que en su articulación modelan un tipo de sociedad y Estado determinados, dependen de la forma en que se produce la liquidación del feudalismo, la revolución burguesa, del bloque social que dirige el proceso.

Pues bien, la afirmación y construcción del Estado nacional español es el eje del programa revolucionario puesto en marcha con ocasión de la guerra de la Independencia. Sin embargo, el proyecto inicial expuesto en Cádiz y reanudado en el trienio constitucional fue sufriendo una serie de alteraciones. A partir de la época de dominio de los Moderados, se consolidó un tipo de Estado nacional español basado en un sistema productivo predominantemente agrario, poco articulado y moderno; en una acusada represión y marginación de las capas populares, en la centralización y el autoritarismo, y en el recurso a la ortodoxia religiosa como elemento fundamental de la cultura y educación nacionales, apoyado en las clases

[3] cf. «Ocupantes y ocupados: Algunos aspectos de la ocupación y resistencia en España en 1794 y en tiempos de Napoleón», recogido en el volumen citado en la nota 1, pág. 205.

[4] cf. «Los diferentes «modelos» de Estado-nación en el ciclo revolucionario español del siglo XIX», recogido en AA.VV. *La revolución burguesa en España*, Universidad Complutense, Madrid, 1985.

y grupos menos modernos y más autoritarios afianzados con la nueva situación, en alianza con las clases e instituciones del Antiguo Régimen incorporados al nuevo.

Desde Cataluña se impulsaron dos que podríamos denominar proyectos alternativos de desarrollo capitalista y de constitución del Estado nación. De una parte, el representado por el movimiento federal -que no es exclusivamente catalán pero tiene en Cataluña su núcleo más sólido-, de orientación antioligárquica (es decir, frente al bloque dominante hegemonizado por la oligarquía agraria), de carácter democrático-burgués, basado en el federalismo, el laicismo y un moderado programa de reformas sociales, y que se apoya en un bloque social pequeño burgués-popular. De otra, el defendido por la burguesía industrial catalana, que, a través de sus asociaciones económicas y la prensa, defendió un Estado nación español basado en la industria y el mercado nacional: el tema que presta el título a la obra de A.B. Gassó *España con industria fuerte y rica* (1816) se repite a lo largo de todo el siglo[5].

En este marco se sitúa, como ya hemos dicho, el surgimiento de un proyecto nacional catalán, el desarrollo de Cataluña como comunidad nacional. Sin ignorar el peso de los elementos diferenciales heredados del pasado, de su potenciación por el movimiento de la Renaixença, creemos que, por lo menos, tanta relevancia o más tienen los elementos en los que insistía Vilar en su obra clásica sobre *Cataluña en la España moderna*, o sea, «el desarrollo desigual de las estructuras y el papel organizador de las clases». Cuando a mediados del siglo XIX se plantea la llamada «cuestión catalana» lo que se subraya como singularidad de Cataluña y fuente de conflicto es la oposición de las estructuras socioeconómicas. Para nosotros tan relevante como lo que ha llamado Termes «conciencia idiomática», encuadrable en lo que él llama «conciencia sicológica», es la conciencia de una especificidad en el terreno de los comportamientos socioeconómicos, eso que ha llamado Vilar «la mística industrializada, proteccionista, productivista del empresario catalán». El sentimiento de catalanidad, de particularismo, también se revela aquí y ese sentimiento lo tienen los empresarios catalanes.

Ahora bien, para que esto culmine en un movimiento nacional hace falta que, a partir de una teorización del hecho nacional, reivindique para Cataluña un poder político propio. A su vez, a través de la mediación de ese movimiento político, de su lucha, de sus instrumentos, de sus realizaciones, cuajará definitivamente la nación, pues una nación como cualquier realidad social también se construye.

[5] Todos estos puntos los he desarrollado en el trabajo citado y en otros, pero la bibliografía sobre estos puntos es tan extensa que es imposible citarla en una nota.

Es de sobra conocida y por las razones que han sido ampliamente evocadas (dependencia del mercado español, contradicciones internas de la sociedad catalana, su mismo aislamiento en el Estado español), la tendencia de la burguesía industrial catalana y de sus intelectuales orgánicos a lo largo del siglo XIX a comportarse como un grupo de presión, al compromiso con las clases y grupos que dirigen la política española, a contentarse con fórmulas tímidas y que la mantienen en un papel subordinado, como la descentralización y la fórmula de «ministeriales a la catalana». Se advierte una clara contradicción entre el planteamiento -construcción de la nación española moderna y a la vez fuerte conciencia de la especificidad de Cataluña y de su papel subordinado- y las soluciones que siguen para resolverlo: compromiso y mera descentralización. Esto tiene su última expresión en el siglo XIX en la Restauración.

En este punto se sitúa la obra teórico-práctica, primero de Almirall, y, después, del grupo de jóvenes agrupados en el Centre Escolar Catalanista entre los que sobresaldrá Prat de la Riba. Almirall y Prat de la Riba -y el círculo de hombres que les rodea- son los primeros teóricos y organizadores del movimiento nacional catalán; en mucha mayor medida el segundo, claro está, pues la empresa del primero tiene una proyección limitada y acaba frustrándose. Pero ya en Almirall se dibuja, por primera vez, un proyecto **político** para Cataluña. Almirall no sólo teoriza el hecho diferencial catalán, sino que crea unos instrumentos de acción (*Diari Català, Centre Català*) e impulsa una acción catalana que plantea el problema global de las relaciones Cataluña-Estado español (*Memorial de Greuges*). Con ellos se da ese salto cualitativo que permite hablar de nacionalismo.

Dos ejes presiden la teorización de ambos. En primer lugar, la fundamentación del hecho nacional catalán, con ciertas ambigüedades en Almirall, netamente en Prat de la Riba. En segundo lugar, la exigencia de que la burguesía catalana dejase de comportarse como grupo de presión -que se movilizaba sólo cuando veía amenazada la industria y se desentendía del problema del Estado- para pasar a actuar como clase con vocación de poder, que se construyese un espacio propio en Cataluña y, a partir de éste, influyese en la política española, con el fin de romper el predominio de la oligarquía y hacer de España un país moderno, con capacidad de proyección exterior. Ello

debería sustentarse en la movilización de un bloque social interclasista específicamente catalán y en la creación de unos instrumentos políticos propios de acción (prensa, partido), que rompiesen la subordinación a los grupos que dirigían la política española.

Los dos momentos son inseparables y están, por decirlo así, mediados: la afirmación de las pretensiones hegemónicas de una clase pasa por la afirmación nacional; no hay, por tanto, instrumentalización, ni, mucho menos, creación artificial. Y tampoco resulta contradictorio que la afirmación nacional de Cataluña se acompañe de una proyección española -con los mismos objetivos que los teóricos de la industria nacional, del mercado nacional; es decir, la construcción de una España moderna, con capacidad de proyección exterior-, pues ambos aparecen de nuevo mediados: la afirmación nacional de Cataluña es la condición de una acción en España y en esta acción se revela la capacidad nacional de Cataluña, su capacidad de proyección y dirección (recuérdese el capítulo final de *La nacionalitat catalana*).

La inseparabilidad de los dos momentos se advierte en ambos autores tanto en su concepto de nación y en la caracterización del hecho nacional catalán, como en el programa político, claro que con diferencias, que se proyectan en la configuración del bloque de clases que debe servir de sustento a la reivindicación nacional. En ambos el eje es la burguesía industrial, pero mientras que en Almirall comprende esencialmente las clases urbanas (aunque en su momento haga concesiones al mundo rural catalán), el proyecto pratiano concede un lugar destacado al mundo rural catalán (la capa de propietarios agrarios) y deja en un papel totalmente subordinado al proletariado industrial. Esto se refleja en la teoría de la nación: la teoría pratiana de la nacionalidad es deudora de la sociología organicista y de la Escuela histórica del derecho con su principio del Volkgeist o espíritu del pueblo. Almirall no tiene una teoría de la nación, pero su teoría del particularismo que le sirve de marco teórico está exenta de ingredientes tradicionalistas, y en la caracterización del grupo catalán el peso lo tienen los elementos burgueses, modernos, urbanos. Por último, la filosofía y el programa político de Almirall es radicalmente liberal en contraste con el conservadurismo de Prat [6].

[6] Para un examen pormenorizado de lo expuesto en este párrafo remitimos a nuestro libro sobre *Almirall y los orígenes del catalanismo*, Siglo XXI, Madrid 1975 y al de Solé Tura *Catalanisme i revolució burguesa. La síntesi de Prat de la Riba*. Edicións 62, Barcelona, 1967.

En conclusión, las primitivas formulaciones nacionalistas catalanas tienen como principal destinatario la burguesía y expresan teóricamente los intereses de esta clase. Lo que sucede es que las relaciones entre intelectuales (en el sentido gramsciano) y clase son complejas, como lo pone de manifiesto la misma existencia de diferentes proyectos referidos a una misma clase, como acabamos de ver. La teorización de un intelectual siempre tiene como referencia una clase o, más exactamente, un bloque de clases bajo la hegemonía de una. Pero no siempre la clase acoge los proyectos de sus intelectuales. El caso de Almirall lo pone de manifiesto. Sólo después de la crisis de fin de siglo, después de haber intentado y fracasado una nueva vía de compromiso, se alineó la burguesía catalana (o, más exactamente, su mayoría) bajo el proyecto de Prat de la Riba. Fue esta clase la que dio cuerpo al primer catalanismo. Pero de nuevo se observará en la trayectoria del nacionalismo burgués el mismo desfase entre la radicalidad del proyecto teórico y las timideces y vacilaciones en la realización.

LA BURGESIA CATALANA I LA QÜESTIÓ NACIONAL DURANT EL PERÍODE FRANQUISTA

CARME MOLINERO

L'objecte de la meva ponència no és analitzar les característiques del nacionalisme burgès durant el període franquista, sinó les actituds de la burgesia catalana respecte a la qüestió nacional. Durant el període franquista, certament, van existir corrents nacionalistes burgesos, però eren socialment poc representatius de la burgesia en el seu conjunt. Fa un moment, Josep Fontana deia que la nació és una voluntat col·lectiva que requereix un projecte d'actuació. No pretenc rastrejar, per tant, les idees dels burgesos que tenien una consciència catalanista, sinó dibuixar l'actuació de la burgesia catalana respecte a la qüestió nacional. La meva és una anàlisi políticosocial, no ideològica.

De tota manera, vull començar per assenyalar que parlar de les actituds de la burgesia catalana respecte a la qüestió nacional durant el període franquista no és fàcil, perquè aquesta etapa no és una excepció quant a la diversitat de posicions i actituds que la burgesia manifestà.

Crec que això és important posar-ho en relleu de bon començament perquè sinó podem caure en una visió massa simplificadora. La investigació històrica ara està avançant força respecte al període franquista i això ens permetrà matisar el que després assenyalaré com a característica general.

També cal considerar, és una obvietat però de vegades no es té en compte, que a la segona meitat del s. XX la utilització del terme burgesia pot ser equívoc, perquè s'han donat importants canvis socials i han emergit tot un seguit de grups professionals amb estatus social i actituds polítiques diverses. El terme burgesia l'utilitzo en la seva accepció històrica: és a dir, aquelles

Carme Molinero és professora a la Universitat Autònoma de Barcelona

classes propietàries que poden exercir un paper dirigent en les societats capitalistes. Per altra banda, sé que es podria objectar que la burgesia catalana es va fer difícilment delimitable, perquè en aquests anys la banca espanyola i la inversió estrangera, es van fer amb el control dels sectors més dinàmics de l'economia catalana. Es cert, però burgesos, "haberlos, haylos", entre d'altres coses perquè si no, no podríem dir que es van vendre el país a la dècada dels vuitanta.

Bé, fetes aquestes observacions crec que es pot afirmar que, majoritàriament, la reivindicació de la identitat nacional va desaparèixer de les propostes d'actuació pública burgesa.

L'abandó de la qüestió nacional no va ser un fenomen nou. Jo m'atreviria a afirmar que en moments històrics transcendentals, quan havia hagut contradicció entre els interessos de classe i la defensa de la identitat nacional, la burgesia catalana sempre va subordinar la defensa de la identitat nacional als interessos de classe; amb la instauració del règim franquista, evidentment va ser així.

Per explicar aquesta actitud és imprescindible tenir en compte el que havia suposat la guerra civil, per mi un d'aquells moments històrics transcendentals.

Com és sabut, els sectors significatius de la burgesia catalana no van participar en la preparació del cop militar i el seu grau d'identificació amb els insurrectes al juliol de 1936 va ser variable.

Ara bé, l'inici de la guerra civil va significar un profund trencament de la societat catalana i, en aquella situació, la gran burgesia es va alinear amb el moviment antirepublicà, tot i que la República havia reconegut drets nacionals a Catalunya. Cal tenir en compte que, a banda del major o menor convenciment democràtic dels sectors burgesos, paral·lelament a la guerra es va encetar una revolució social que va fer impossibles les actituds indefinides o ambigües, en la mesura que els propietaris van veure directament amenaçades les bases essencials del seu ordre social.

És molt significativa l'actitud de la Lliga, el partit representatiu de la burgesia catalana fins a la guerra civil. La guerra civil va col·locar la Lliga en una disjuntiva que va ser resolta clarament i ràpidament a favor del suport als sublevats, suport explicitat en el document promogut per Francesc Cambó l'octubre del 1936 i signat per 128 dirigents polítics i econòmics catalans, entre els quals hi havia més d'una vintena de dirigents de la Lliga. Els signants del document manifestaven que «como catalanes, afirmamos que nuestra tierra quiere seguir unida a los otros pueblos de España por el amor fraternal y por el sentimiento de la comunidad de destino», i al mateix temps cridaven

a «contribuir con el máximo sacrificio a la obra común de la liberación de la tiranía roja y de reparación de la grandeza futura de España». Comunitat de destí, tirania roja, grandesa d'Espanya, conceptes tots ells emprats pels insurrectes.

Durant la guerra, determinats col·lectius burgesos van passar a l'exili: potser es podria dir que els sectors més catalanistes o més identificats amb el règim democràtic. La resta van anar a parar a la "zona nacional". Però un cop instaurat el règim, les classes burgeses catalanes el van veure, sobretot, com el restaurador i el garant de l'ordre social capitalista. i això és el que explica que majoritàriament li donessin suport. I per altra banda, si bé és cert que els representants de la burgesia catalana no van participar en la preparació del cop militar, a la fi de la guerra civil la gran burgesia retomà a Catalunya a dalt del carro dels guanyadors, i es disposà a recuperar ràpidament les seves propietats i la seva preeminència social.

Ara bé, mirat des de la perspectiva de l'actuació política de la burgesia catalana, el que sembla clar és que entre ells es van estendre la consciència que havia acabat una època, que eren conscients de la seva migradesa política.

Aquesta realitat va quedar ben reflectida en l'article que l'exdirigent de la Lliga Fernando Valls Taberner va publicar a *La Vanguardia Española* el 15 de febrer de 1939. Com és sabut, Valls Taberner considerava que «Cataluña -per ell evidentment Catalunya era la burgesia catalana- ha seguido una falsa ruta y ha llegado en gran parte a ser víctima de su propio extravío. Esta falsa ruta ha sido el nacionalismo catalanista». Valls Taberner assenyalava: «Lo que creo mi deber señalar, en este momento de salvación, a mis paisanos, como oportuna y saludable advertencia dirigida a ellos por un conocedor del asunto, es que uno de los factores de subversión, cuya reaparición se debe evitar decididamente, ha sido el catalanismo político, y aun, para simplificar la denominación, diremos el catalanismo a secas. Este ha constituido la falsa ruta de la Cataluña Contemporánea».

Des del meu punt de vista, és important subratllar aquesta percepció burgesa que la guerra civil obra una etapa nova per a tots, però també per a la burgesia catalana.

Cal tenir en compte que el règim franquista s'imposà a tota la societat espanyola: uns sectors estaven eufòrics, altres esclafats i desmoralitzats, però el règim s'imposà a tots. I quines eren les característiques del règim franquista?

El franquisme va configurar-se originàriament com un règim feixista -tot i que a partir del final de la Segona Guerra Mundial va haver d'adaptar-se a un escenari internacional ben diferent del del 1939. Era un règim que, en relació amb la qüestió que estem analitzant, tenia com una peça essencial del seu ideari un espanyolisme radical, que era l'inspirador d'unes polítiques anticatalanistes.

Això també cal subratllar-ho. Des de la perspectiva del règim no hi havia prou de destruir la legalitat republicana i estatutària i les institucions autonòmiques, sinó que també es proposaren l'esclafament de tots els signes d'identitat, practicant polítiques no tan sols anticatalanistes sinó senzillament anticatalanes, com la que imposà el bandejament de la llengua catalana de la via pública. Hem de pensar que per a alguns sectors franquistes gairebé tots els catalans eren suspectes de separatisme, fins i tot els que es van adherir al que s'anomenà la «causa nacional». Els promotors del cop tenien molt clar que molts ho van fer tardanament i moguts sobretot pels seus interessos de classe.

Així la burgesia catalana va esdevenir un component perifèric dins el nou bloc social dominant, i això seria relativament important pel que fa als seus limitats nexes amb l'aparell polític del "Nuevo Estado".

Tenint en compte aquest escenari entre la burgesia catalana es poden distingir diferents actituds:

1- D'una banda, els que van participar en les institucions polítiques del règim.

2- D'una altra, els que van aprofitar intensament les condicions socials que el règim va establir, col·laborant estretament en les institucions econòmiques i civils, però mantenint-se relativament al marge en els aspectes polítics.

3- A l'últim, els sectors que van desaparèixer de l'escena pública, entrant en una fase d'hivernació, alguns dels quals als anys cinquanta, però sobretot als seixanta, van realitzar una tasca de mecenatge cultural.

Respecte al primer grup, cal posar en relleu que el personal polític franquista d'origen català va ser molt minoritari si exceptuem l'àmbit local. Durant els anys quaranta i cinquanta, estava format sobretot per persones que procedien dels partits dretans i ultradretans d'abans de la guerra civil, o que sense haver tingut una adscripció partidària eren d'ideologia conservadora. Això és lògic si pensem en l'esperit casernari dels nous dirigents, als quals resultava inadmissible integrar les figures més representatives del catalanisme conservador en la vida política de l'Espanya Nacional, tot i que iniciada la guerra li haguessin donat un suport clar. Però també per a amplis sectors de la burgesia catalana, de procedències liberals i catalanistes, era molt difícil adaptar-se a la vida política del nou règim, malgrat donar-li suport.

Així doncs, pocs catalans van ocupar càrrecs dirigents al nou aparell polític franquista, i els que ho van fer procedien majoritàriament de les formacions espanyolistes ultradretanes.

Els sectors burgesos que van desenvolupar una tasca de caràcter públic van haver de fer gestos constants de penediment, que als dirigents franquistes sempre els semblaven insuficients. Ja el primer d'abril de 1939, l'alcalde de Barcelona Miquel Mateu -president del Foment del Treball Nacional de 1952 a 1972- i el president de la Diputació de Barcelona, Josep Mª Milà, comte de Montseny, van fer públic un document que reflectia la posició de les classes dirigents catalanes a la fi de la guerra civil. En primer lloc, destacaven «el cambio fundamental operado, con profundas raíces de leal y espontáneo arrepentimiento, en el espíritu público de nuestra tierra». Crec que aquest és un text important; en ell s'insisteix en la idea que esmentava abans: és a dir, que els «treinta trágicos meses de terror y muerte» havien estat la conseqüència última de «cuarenta años de culpable exaltación de falsedades históricas y de criminal deformación de sanos y nobles apegos a tradiciones sagradas, a usos y costumbres, cuarenta años de errores insensatos y agresivos, de complacencias y debilidades inauditas, de estúpida y vanidosa sobreestimación».

Per entendre el context del moment, val la pena destacar que el document al final arribava a prevenir respecte a una excessiva onada anticatalana que, amb la virulència que expressava la premsa de fora de Catalunya, podria, fins i tot -deien-, posar en perill els interessos econòmics de la burgesia «arrepentida».

Els sectors burgesos que s'integren en l'estructura política del règim van tenir un paper molt limitat. Borja de Riquer ha qualificat la nova situació com la d'«una burgesia sense política, però agraïda a la dictadura».

És evident que aquesta realitat era denunciada per alguns sectors. L'any 1957 l'escriptor Rafael Tasis publicava l'article «El paper polític de la burgesia catalana», a *La Nostra Revista* de Mèxic, amb el pseudònim de Pere Bernat, afirmant: «...Avui, a Madrid, el senyor Ventosa i Calvell, figura màxima de la política burgesa catalana, tres vegades ministre de la monarquia, actiu militant del franquisme en la guerra civil (...) i situat en un lloc preeminent en els consells d'administració de fàbriques i entitats comercials, no té cap mena d'autoritat ni d'influència», com no la tenen altres distingits catalans, «de fet, en aquest curiós règim actual del franquisme dels anys cinquanta -i la cosa ja ve de lluny- la burgesia catalana no té cap paper, cap autoritat, cap força».

Podien haver-hi laments, però no accions que sempre haguessin implicat un qüestionament del règim. Així, si bé els sectors que van participar en les institucions franquistes eren minoritaris, de cara al règim i de cara a la societat catalana van actuar en nom de tota la burgesia, recordant continuadament

que estaven amb Franco; es pot qüestionar si era cert, però ho van poder fer perquè no hi havia uns altres que posessin en relleu que no ho era.

Ara bé, el pla polític no ho és tot. El segon grup deia que estava constituït per aquells que van aprofitar intensament les condicions socials que el règim va establir, col·laborant estretament en les institucions econòmiques. Durant els anys quaranta i cinquanta van ser constants les adhesions de les entitats empresarials catalanes al règim i especialment al "Caudillo". L'exaltació de la victòria franquista com a restauració de l'ordre social hi era sempre present.

Hi ha un text de 1942 del Gremi de Fabricants de Sabadell -que exercia de patronal llanera- fent una crida als socis a «mostrar toda nuestra gratitud imperecedera al salvador de España, Generalísimo Franco». En el text es deia que cal no oblidar que «después de a Dios es al Generalísimo Franco y a su valeroso Ejército a quienes debemos la terminación de nuestro cautiverio y la conservación de nuestros hogares y la recuperación de nuestro patrimonio industrial (...). Loado sea Dios, que en aquellos momentos de verdadera angustia para nuestra desventurada España, nos deparó, para redimirla, ese hombre extraordinario».

Les continuades mostres d'agraïment i adhesió que van fer els industrials catalans no es basaven tan sols en la restauració de l'ordre social tradicional imposada pel règim franquista, sinó que també responien a les polítiques concretes que realitzava el Nuevo Estado, les quals col·locaven els propietaris en una posició d'absoluta preeminència en les relacions socials.

Abans assenyalava el pessimisme existent entre algunes figures significatives de la burgesia. La seva visió era exclusivament política. Des de la perspectiva econòmica, cal assenyalar que la burgesia industrial catalana -a més de l'element cabdal: el marc legal del país- va disposar durant aquest període d'instruments de representació i de defensa del seus interessos econòmics, sobretot a partir dels organismes empresarials de l'Organització Sindical Espanyola, de les entitats corporatives autònomes tot i que formalment integrades dins el sindicalisme vertical, i de velles i noves entitats absolutament independents.

Els industrials catalans els típics fabricants i els nous que s'hi incorporaven eren molt conscients de les seves posicions de privilegi, privilegis pels seus negocis que mitjançant relacions personals dins l'aparell politic podien ampliar fàcilment. Una altra cita del Gremi de Fabricants de Sabadell pot ser il·lustrativa; aquesta és de la memòria de 1947, quan deien: «Descartada de nuestro sistema político de convivencia, surgido de la guerra civil, la lucha de clases, impedida por la acción del Estado, la organización patronal y obrera

con fines de intervención en los problemas de trabajo, erigido el Estado en ordenador y regulador de este campo y en administrador de esa difícil ciencia de la justicia social, hemos venido viviendo sin aquellas enojosas cuestiones de discusión entre representaciones patronales y obreras con su secuela de huelgas, lock-outs, sabotajes y perturbaciones públicas». Unes relacions socials absolutament decantades en favor dels propietaris i en contra dels treballadors pesaven prou en les actituds burgeses.

La política social i econòmica governamental, van contribuir que, com escrivia Rafael Tasis, els industrials i comerciants catalans haguessin «aconseguit notables fortunes», i que «el cens de milionaris de Catalunya [fos] avui -1957- de quinze a vint vegades més nombrós que abans del 36».

A partir del 1957, amb el gir de la política franquista, les connexions amb l'aparell polític van ser més fàcils. Un element com el nomenament de Josep M. de Porcioles per l'alcaldia de Barcelona, pot ser considerat un símbol de la relació privilegiada entre l'ascendent tecnocràcia opusdeista i la nova burgesia sorgida del mateix franquisme -molt vinculada al sector immobiliari- i la representativa dels sectors econòmics en ràpida expansió, com el metall i les indústries químiques, i de la nova banca comercial i industrial.

Bé, es podria dir que aquest segon grup va ser el més nombrós; la posició majoritària entre la burgesia va ser la de dedicar-se als negocis i oblidar-se de les qüestions col·lectives.

I passo al tercer grup. Només un petit sector de les classes burgeses catalanes va concedir prioritat a la defensa de la identitat nacional, la qual cosa el va portar a adoptar una posició antifranquista. Aquest petit sector al llarg dels anys cinquanta va configurar-se sobretot al voltant d'alguns moviments catòlics i va elaborar un discurs catalanista que, no ho oblidem, rebutjava frontalment el catalanisme esquerrà hegemònic a la Catalunya dels anys trenta.

Des del principi del decenni dels seixanta, Jordi Pujol va esdevenir la personificació d'aquest sector que, tanmateix, no es va voler comprometre en una acció política després d'algunes experiències com els Fets del Palau. Aquest grup va optar per impulsar un seguit d'iniciatives cívicoculturals i empresarials per «fer país», és a dir, per posar les bases d'unes infraestructures econòmiques i culturals que consideraven imprescindibles per al manteniment de la identitat catalana.

En definitiva, crec que es pot afirmar que la burgesia catalana va renunciar a actuar políticament en defensa de la identitat catalana al llarg del període franquista. La defensa de la identitat catalana comportava, eteses les

característiques del règim, oposar-se a la dictadura, i els interessos de classe i la desarticulació que visqué després de la guerra civil van impedir que algun sector significatiu de la burgesia catalana tingués un paper dirigent en la defensa de la identitat nacional, com desenvoluparen sectors representatius de les classes populars i de les classes mitjanes.

No obstant la configuració política posterior al 1980 -primer triomf de Jordi Pujol a les eleccions al Parlament de Catalunya-, crec que és important insistir que aquest sector de burgesia antifranquista i catalanista va ser marginal al si de les classes burgeses durant els anys seixanta i setanta; de fet, els majors suports al nacionalisme convergent en els seus primers anys van provenir sobretot de les classes mitjanes i de la petita burgesia. Al 1980, l'objectiu de frenar l'hegemonia de l'esquerra va agrupar entorn de Jordi Pujol els vots de la dreta catalana, però no abans.

EUROPA: LA REDEFINICIÓ DELS ESTATS I LES NACIONS

DE L'EXERCICI DE LA SOBIRANIA NACIONAL AL PRINCIPI DE SUBSIDIARIETAT

ÀNGELS MARTÍNEZ I CASTELLS

La Unió Europea sembla travessar un dels seus moments de digestió lenta i somnolent. Després de la integració d'Àustria, Finlàndia i Suècia i abans d'iniciar la difícil discussió interna sobre l'entrada dels països que havien format part de l'anomenat «bloc socialista», s'ha obert un procés de revisió dels criteris que s'havien aprovat a Maastricht. La Conferència Intergovernamental (CIG) que ha de fer-ho no sembla un organisme de fàcil funcionament.

A més, hi ha un canvi important en l'èmfasi que a 1991 es posà en un futur d'unió política i la fredor -o fins i tot el silenci- amb què ara per ara s'aborda aquesta qüestió. I la manca d'interès sembla estendre's a l'altre gran tema de la cohesió econòmica i social que la socialdemocràcia europea del «Sud» -i en lloc destacat Felipe González- va defensar en els moments culminants dels Acords de Maastricht. Després del segon «no» danès al projecte i del migrat triomf del «sí» a França, de les serioses dificultats -i en molts casos impossibilitat- d'aconseguir una política exterior comú, dels canvis en els governs de països signants del Tractat de la Unió com França, Itàlia i l'Estat espanyol, de l'allunyament a 1996 dels criteris de convergència de països que a 1991 els complien gairebé tots o estaven molt més a prop de complir-los que ara, sembla haver-se obert una etapa de lent retrobament.

Si per un cantó l'ambició política i el ritme unificador que es volgueren imprimir a Maastricht semblen, de moment, haver alentit mentre que s'endureixen els criteris a per la unió monetària; per l'altre cantó s'obre la

Àngels Martínez és professora titular de Política Econòmica a la Facultat de Ciències Econòmiques de la Universitat de Barcelona

possibilitat que les forces democràtiques i de l'esquerra analitzin més pausadament els criteris polítics en procés de canvi, discussió i construcció, com són la ciutadania europea, la reforma de les institucions -entre elles el Parlament Europeu- el federalisme en el sí de la UE, i els canvis en les funcions tradicionals dels Estats.

Fins ara, a l'àmbit europeu tenim l'experiència de formes d'organització estatal que varien en el seu grau de centralisme: des de l'emblemàtic model centralitzat francès fins al federalisme històric de Suïssa i la imposada descentralització de l'Estat alemany, podem analitzar diferents formes d'exercici de la sobirania popular: en les Constitucions federals, la sobirania és repartida, i en els estats centralitzats, el poder es delega però l'Estat unitari és sobirà.

A partir de la formació dels Estats europeus, fins a la creació de la Comunitat Europea, i ja de forma totalment explícita en el Tractat de Maastricht, no s'havia produït el fet que l'exercici de les atribucions i el poder polític es diluïssin voluntàriament més enllà de les fronteres de l'Estat amb vocació expressa d'irreversibilitat, i en qüestions tan fonamentals per a la vida econòmica de les nacions. Només en el cas de països vençuts després d'una guerra -el cas de la partició d'Alemanya per exemple, o de Corea-, no recordem una disminució tan important de la sobirania com la que significa la progressiva unió europea amb la pèrdua de prerrogatives i contingut estatal i nacional de les polítiques públiques fins aleshores patrimoni dels diferents governs i Estats. No cal dir que en el cas dels països vençuts es tractava d'una represàlia imposada pels vencedors.

Hi ha altres precedents puntuals d'acceptació de recomanacions supranacionals en moments econòmics difícils. Per exemple, quan es demanda l'ajuda del FMI i del BM per aconseguir -no sempre amb èxit- l'Estabilització econòmica, cal prendre's ara la fórmula actualitzada de les «pastilles del Dr. Jacobson» que Espanya va haver-se d'empassar l'any 59. El Pla d'estabilització va provocar canvis importants, sobretot, en la gestió econòmica de l'Estat, el marc institucional i el nivell d'obertura de l'economia, però no va representar cap canvi fonamental en el model d'estat. Contràriament, el procés d'unificació europea ens pot recordar molt més l'autoimmolació de les Corts franquistes en l'inici de la transició, i respon probablement als mateixos interessos. Seguint el paral·lelisme, l'auto-sacrifici d'una força política que no s'adeia amb la necessària modernització de l'aparell estatal espanyol de finals dels 70 pot ser un precedent del progressiu buidatge d'aquests sobres

(parafrasejant la terminologia de Rosa Luxemburg), que a mitjans del segle XIX varen subministrar la forma estatal òptima als capitalismes industrials, però que ja vénen massa estrets, en l'actual fase d'internacionalització econòmica, a les necessitats d'acumulació del segle XXI.

Amb la construcció de la Unió Europea s'arriba a la paradoxa que el sistema monetari i la mateixa moneda, que a més de les seves funcions econòmiques havia esdevingut -i és encara- símbol d'unificació de l'Estat modern i instrument de prestigi polític, es sacrifica com a boc emissari en la posada en comú de les polítiques monetàries dels Estats de la UE, amb la prevista creació de la moneda única i el sistema de bancs federals europeus fins a un únic Banc Central. La mateixa representació gràfica de l'euro que sembla haver-se acordat de forma transitòria -una imatge de la UE per una cara, com a poder real, i una imatge emblemàtica de cadascun dels estats, respectivament, en l'altra- reflecteix el grau d'esquizofrènia i conservadorisme sentimental que acompanya el procés unificador. Ja que, traspassades totes les competències en política monetària i amb un tipus de canvi únic per a l'euro, la cara d'Isabel II o de Juan Carlos a les monedes serien poc més -parafrasejant ara Keynes- que un fetitxe bàrbar.

Repensar les funcions dels Estats

A partir de la publicació l'any 59 de la *Teoria de la Hisenda Pública,* els economistes -seguint a Musgrave- hem anat utilitzant una trilogia ja clàssica de les funcions econòmiques de l'estat que les divideix bàsicament en funcions d'assignació, estabilització i redistribució. És innecessari dir que cap d'aquestes funcions té una línia neta de ruptura amb les altres i, en canvi, és força evident, per exemple, el pes redistributiu de les polítiques estabilitzadores. De igual forma, és també palès que la funció d'assignació de recursos no és neutral respecte a la creació de riquesa i el repartiment de les rendes. També voldria afegir que en utilitzar aquesta trilogia no estic excloent de cap manera la funció econòmica prioritària que una branca fonamental del pensament marxista dóna a l'Estat de vetllar per l'acumulació de capital. Tot el contrari. Fins i tot les teories acadèmiques més convencionals reconeixen en bona mesura que el cos més important de les tasques d'assignació, estabilització i redistribució tenen el seu origen en aquests disfuncionaments del capitalisme que s'ha convingut a denominar «fracassos de mercat» i interposen l'acció de govern a fi d'assegurar el manteniment del capitalisme.

No cal entretenir-nos massa en aquest punt: només ens cal recordar breument, i gairebé a tall d'esquema, la teoria dels serveis o béns públics purs, la gran diversitat d'arguments que existeixen per a la funció redistributiva i que oscil·len des del més pur egoïsme fins a l'organització eficient de l'altruisme, i l'objectiu declarat d'apuntalar el sistema en les seves fases de crisi de les polítiques estabilitzadores keynesianes, etc.

Aquestes funcions, però, estaven fins ara pensades pels àmbits estatals i per a ser realitzades amb instruments que dominaven els diferents executius, i el que de fet està ara succeint és que la Unió Europea està avançant amb força en la monopolització de les àrees fonamentals d'aquestes atribucions. Per exemple, pel que fa a la política estabilitzadora, una argumentació similar en termes d'eficàcia de les mesures i àmbit d'aplicació que era la que servia als Estats per impedir que governs de nivell inferior n'assumissin parcel·les concretes, pot aplicar-se ara per part de l'organisme supranacional. Si el que cal és estabilitzar les diferents zones on l'objectiu és fer, a curt termini, una única política monetària, pot variar la intensitat de les mesures a prendre en funció dels desequilibris preexistents, però les línies fonamentals d'estabilització hauran de ser les mateixes. En aquest sentit podem entendre que les reiterades condicions de convergència contemplades pel Tractat de Maastricht sobre tipus d'interès, deute i dèficit públics, estabilitat del tipus de canvi i inflació no són altra cosa que les fites nominals triades per una política estabilitzadora que, a més, en convertir el que haurien de ser només unes determinades variables intermitges en xifres-objectiu a curt termini, i obligar a un ajust dur pel cantó de l'oferta, barren el pas a l'instrumental típic keynesià i el substitueixen per les recomanacions dels receptaris de matriu neo-liberal, com són les privatitzacions d'empreses rendibles tant per motius ideològics com per reduir el dèficit públic a curt termini, i els retalls en els diferents nivells de benestar aconseguits per cadascun dels països de la UE, amb efectes perniciosos sobre la taxa d'ocupació, les formes de contractació, els nivells salarials, el grau de benestar social i econòmic, etc.

Pel que fa al gruix fonamental de la política de redistribució, la teoria ens explica que quan més grans són les diferències de renda que es volen corregir, més fàcil hauria de ser aconseguir-ho a nivell centralitzat. Tant pel radi d'acció de les mesures més poderoses, com poden ser els Pressupostos Generals dels Estats, com per la traducció en termes d'aportació més o menys fomentadora de l'equitat de la ideologia que hi ha darrera de qualsevol sistema fiscal, també la política redistributiva ha estat, fins ara, un dels patrimonis poc compartits dels

estats tradicionals. Tanmateix, la justificació de l'àmbit pot alimentar una línia argumental en el sentit que, una vegada del tot transferida la política monetària i canviària -i en el marc d'un progressiu buidatge de funcions dels governs de cada estat- també es reclami en nom de l'eficiència econòmica la funció redistributiva per a les altes instàncies de la Unió. Els precedents, però, en aquest sentit, no són massa estimulants, i pel que fa a l'esmentat supòsit de millora redistributiva en funció d'un àmbit més gran, cal reconèixer que aquesta qüestió, pel que toca a l'experiència europea, presenta també una de les seves importants -i escandaloses- excepcions, com el fet que la distància entre les regions més riques i les més pobres de la Comunitat Europea s'ha anat incrementant des de la seva formació, malgrat que l'any 1975 es creés el FEDER amb la declaració oficial que servís d'instrument per a una política regional comunitària amb fins reequilibradors. La realitat que acompanya l'acció dels fons estructurals comunitàris, tant el FEOGA per a la política agrària, com el FEDER, sembla poc adient amb l'eficàcia redistributiva -entesa, naturalment, en el sentit de redistribuir dels que tenen més cap als que tenen menys-. En aquest sentit, reben suport empíric les crítiques que de totes bandes s'han fet i es fan encara al FEDER, des de la seva mateixa concepció fins a la seva insuficient dotació, i també per la manca de credibilitat d'una política regional activa en el si d'una Comunitat Europea on sembla faria difícil compartir el seu neo-liberalisme fonamental amb l'ideari de les polítiques regionals de cohesió i ajuda. Resta per comprovar si els Fons de Compensació, que en principi només anaven destinats a Irlanda, Grècia, Portugal i Espanya -els quatre països més pobres de la Unió en el moment de signar-se els Acords de Maastricht- aconsegueixen frenar la tendència.

Assignació i subsidiarietat

Ens queda, per tant, per veure si en la funció d'assignació de recursos hi trobem les millors teories favorables a la descentralització sense oblidar, com ja s'ha esmentat abans, la funció redistributiva de les polítiques assignatives que no s'ha de menystenir, tant per la naturalesa dels béns i serveis que poden implicar com per les seves possibles formes en què es preveu el seu finançament. De fet, una part importantíssima dels embats que rep el que podem convenir a denominar «Estat de Benestar» es tradueixen no sols a revisar els criteris redistributius «purs», sinó també en una considerable disminució de les funcions assignatives i del seu abast.

Aquest pot ser un terreny on, en la seva concreció, la societat civil pot

lliurar importants batalles, com en seria un bon precedent -i a hores d'ara encara una realitat- el que es coneix a Catalunya com «la guerra de l'aigua», que semblen estar guanyant les Associacions de Veïns més reivindicatives. En línies generals, en el terreny de l'assignació de recursos els polítics ho tenen pitjor per excusar-se amb boirosos arguments, ja que el subministrament o la producció de serveis i béns gairebé sempre tangibles, per la seva mateixa naturalesa, permet que tothom s'hi senti implicat. I és en aquest terreny en concret on l'economista pot trobar també un camp d'actuació de repercussions considerables després de fer una tria ideològica, en sigui o no conscient. El fet important és que l'ampli mostrari regulador combina diferents preus i quantitats que exclouen o inclouen capes importants de la població, empitjora o millora el seu nivell de vida, i pot inclinar la balança social cap a una situació molt més equitativa que representi, al mateix temps, una crítica radical al concepte d'eficiència tal com ara s'utilitza -com a antagònic d'equitat- i justificador de la marginació social.

L'altre repte del procés assignatiu és el de fer-lo al màxim compatible amb el respecte a les diferents comunitats. El fet evident és que si bé la teoria convencional disposa d'un instrument per definir quin és el nivell mínim necessari per a l'existència d'un determinat servei públic sense malbaratament de recursos, no ens diu quins són els límits, en principi, al nivell màxim. Ans al contrari, argumentacions tècniques del tipus d'economia d'abast i d'escala poden utilitzar-se -emparant-se de nou en motius de l'entorn de l'abans esmentada «eficiència»- en contra de la cultura, tradicions, preferències, benestar, etc., de les comunitats més petites. I és sobre aquesta qüestió també que crec que caldria un replantejament, en el terreny més concret, del principi de subsidiarietat.

La utilització democràtica del principi de subsidiarietat

En el model europeu que s'està construint, la renovada afirmació que els pobles hauran de fer de si mateixos, com a origen de tot poder polític, la legítima reivindicació d'una representació democràtica el més transparent i controlable possible, i la recuperació -com a primer pas- de la cultura de la negociació i el contracte en què cap de les dues parts menysté o ignora l'altra, sembla una tasca urgent i necessària. L'exercici del poder polític, a la Unió Europea sembla, de tant en tant, i a vegades amb molta freqüència, que traspassa la ratlla de les convencions democràtiques establertes. N'hi hauria

prou, com a exemple actual, recordar les declaracions de Hans Tietmeyer, president del Bundesbank, en el sentit que són els polítics els que haurien de sotmetre's encara més als mercats financers, i que haurien de ser aquests els que controlessin als polítics, i no al revés... Una argumentació tan essencialment neoliberal que atempta fins i tot contra les arrels mateixes del sistema democràtic, però que en el fons no fa sinó despullar d'argumentacions tècniques les importants cessions de poder polític i econòmic que exigeix la Unió Europea, com és el de transferència de l'exercici de la política monetària a institucions que es suposen «neutrals».

De manera semblant al que ja succeeix amb la política monetària, també un camí factible per recuperar el ple control de les polítiques «pures» de distribució i estabilització, si progressa el camí polític iniciat per la Unió, hauria de passar bàsicament per l'eliminació del dèficit democràtic, como es tracta a la ponència de J.A. Estévez-Araujo... En canvi, pel que fa a l'assignació de recursos, amb totes les seves implicacions socials d'abast considerable, ja des d'ara està obert el camí de l'exercici de la voluntat popular com a tasca immediata en la utilització democràtica del principi de subsidiarietat.

El principi de subsidiarietat és aquell que recomana que una tasca concreta de govern només pot transferir-se a un nivell superior quan el nivell inferior no està en condicions d'assumir-la. La vocació d'aquest principi és, doncs, la d'apropar el centre de govern al ciutadà, fent possible tant la millor revelació i agregació de preferències, el respecte als diferents col·lectius, i fins i tot el control popular sobre els gestors econòmics i els polítics. Però observem també que aquest principi sembla tenir més a veure amb l'eficiència de la gestió, entesa en el sentit tradicional, que amb el dret polític dels pobles. De fet, ens parla de les «condicions» dels òrgans inferiors per assumir determinades funcions quan sembla obvi que bona part d'aquestes condicions poden crear-se, ampliar-se, millorar-se... o eliminar-se. A més, la col·laboració i creació de nivells diferents d'organització fora dels marcs establerts fins ara, en un exercici d'autonomia i imaginació en els nivells inferiors, pot afavorir considerablement l'existència de «condicions» perquè l'assignació de recursos es mantingui propera al ciutadà. Això implicaria, si més no, donar nou protagonisme als ajuntaments i als governs regionals, però sempre procurant que la balança s'inclini cap avall. Donant alguns exemples, abans d'acceptar la centralització de determinats serveis i subministraments, les enteses intermunicipals i les agrupacions polítiques de diferents col·lectius, d'una manera molt més àgil i

respectuosa amb els col·lectius, els pobles, el medi ambient i el territori, poden permetre que determinades polítiques que per la seva naturalesa semblen sobrepassar l'àmbit municipal i que es consideren ara per ara «supletòries» passin a ser patrimoni dels organismes més descentralitzats.

En l'assumpció d'aquests serveis es pot acudir -i reivindicar- a la seva condició de béns i serveis públics, amb la labor pedagògica afegida de demostrar que la «mà invisible» no funciona com l'economia neoliberal ens diu que fa, i que per tant cal l'organització dels ciutadans i la seva implicació en les tasques polítiques i en el tractament democràtic dels efectes externs que poden tenir. A més, quan es tracta de béns i serveis públics relacionats amb la cultura i l'idioma dels col·lectius, poden respectar-se i potenciar-se uns senyals d'identitat que d'altra manera es diluirien en una oferta molt més despersonalitzada.

Sembla evident doncs que en aquest desplaçament a què estem assistint del poder econòmic i del poder polític cap a òrgans supranacionals, les forces d'esquerra poden tenir una intervenció decisiva pel que fa a la funció d'assignació de recursos si aconsegueixen baixar el centre de gravetat -la presa de decisions- cap als nivells de govern més propers als ciutadans. Si s'aconseguís aquest objectiu, és evident que també l'esquerra estaria contribuint a buidar de contingut atribucions que fins ara es consideraven patrimoni gairebé exclusiu dels Estats. Però ho faria en el sentit contrari de la Unió Europea: perquè el seu resultat repercutiria en el reforçament de l'acció i el control democràtics, un millor nivell de vida per als ciutadans i ciutadanes i un acostament, en definitiva, dels òrgans de decisió als pobles implicats. En definitiva, el que es pretén amb la reivindicació democràtica del principi de subsidiarietat i el seu exercici és que els ciutadans i ciutadanes recuperin una part d'aquesta sobirania que ara es cedeix, pel desplaçament del poder econòmic i polític cap a les noves macroàrees econòmiques en el procés actual d'internacionalització de l'economia, a un organisme supranacional insuficientment controlat i bàsicament antidemocràtic.

L'autora agrairia que li féssiu arribar crítiques, comentaris i propostes al seu nom, Departament de Política Econòmica i Estructura Econòmica Internacional, Facultat de Ciències Econòmiques, Diagonal, 690, Barcelona 08034, o bé a l'e-mail: amcast@riscd2.eco.ub.es.

NACIONALISMOS Y SOLIDARIDAD

CARLOS TAIBO

El término «nacionalismo» es un término polisémico donde los haya: cada cual puede depositar en él lo que le parezca, o poco menos. Así las cosas, bajo su cobertura se acogen las fórmulas políticas más dispares, desde venturosos movimientos de liberación hasta las más crudas formas de fascismo y xenofobia. Significativo es, también, que la imagen que nuestro acervo político extrae de la palabra «nacionalismo» se haya alterado de manera profunda a lo largo de este siglo. Si en los años treinta inmediatamente se asociaba con los regímenes nacionalsocialista alemán y fascista italiano, en los cuatro decenios siguientes a la segunda guerra mundial el término se vinculó con muchos de los estados emergentes en el Tercer Mundo. De un tiempo a esta parte ha pasado a relacionarse, en cambio, con el grueso de las corrientes políticas activas en la Europa central y oriental. Como es fácil comprender, estas tres presuntas formas de nacionalismo remiten a escenarios, culturas y forma de hacer política sustancialmente diferentes.

Los prejuicios

Si detrás del término «nacionalismo» se pueden esconder las realidades más dispares, lo suyo es que seamos, por lo pronto, cautelosos a la hora de enunciar principios generales. Acaso la clave de comprensión de muchos problemas estriba en la convicción de que en todos los movimientos nacionalistas coexisten realidades venturosas y otras que no lo son tanto.

Carlos Taibo és professor de Ciències Polítiques de la Universitat Autònoma de Madrid

Más allá de lo anterior, una forma posible de acotar la discusión es la que invoca tres criterios:

a) Cuando se conviene que «en todas partes hay nacionalismo», y en todas partes se hacen sentir los elementos potencialmente negativos de este último, la disposición a reconocer las maldades de los nacionalismos será mayor. Y lo será porque al menos esa toma de posición elude discursos maniqueos y reconoce -por citar un ejemplo próximo- que entre nosotros tanto o más peligroso puede ser el influjo de un nacionalismo español que el ejercicio por los «nacionalismos periféricos».

Cuando, por el contrario, se sostiene que «sólo en determinados lugares hay nacionalismo» -en Cataluña, Euskadi o Galicia, por seguir con nuestro ejemplo-, y se deja deslizar la idea de que únicamente en ellos se hace sentir la dimensión negativa del fenómeno, las cosas son diferentes. El maniqueísmo de la argumentación, que a menudo no hace sino ocultar un nacionalismo de perfiles exclusivistas, poco menos que obliga a defender buena parte de los contenidos de lo que en nuestro ejemplo son los nacionalismos «periféricos», y a hacerlo en dos terrenos: en lo que tienen de legítima y pacífica defensa de una identidad y en lo que tienen de respuesta ante una coacción exterior.

b) Buena parte de las polémicas presentes sobre los nacionalismos remiten al problema de los ámbitos territoriales -aceptados o no- de ejercicio de la actividad política. Y al respecto se hace notar, de nuevo, una disyuntiva.

Existen, por un lado, gentes que le otorgan una clara, y respetabilísima, preeminencia a la idea de ciudadanía, y que al hacerlo concluyen que esa idea, en su universalidad, por fuerza tiene que hacer caer en el olvido, en su calidad de generadora de derechos y deberes, la vinculación de los ciudadanos con una realidad nacional concreta. Sólo hay una forma coherente de sustentar esta visión de las cosas: reivindicar un modo de Estado universal garante de un concepto de ciudadanía no menos universal, y mostrar en consecuencia una permanente distancia -un permanente rechazo, por decirlo mejor- con respecto a la realidad política, y a los límites, de los estados realmente existentes (todos ellos insertos, antes o después, se quiera o no, en una «realidad nacional»).

En el otro polo de nuestra disyuntiva están, sin embargo, quienes adscribiéndose a esa respetable idea de una ciudadanía universal, sin embargo parecen aceptar, en su integridad, la realidad de los estados existentes (o, en el mejor de los casos, reclaman retóricamente el Estado universal de ciudadanos iguales). Ésta es la forma que adoptan, por desgracia, muchos de los

discursos antinacionalistas biempensantes del momento: los estados existentes se antojan realidades naturales y poco menos que inmodificables, de tal forma que lo que en un primer paso es la reivindicación de una abstracta idea de ciudadanía en un segundo se acaba convirtiendo en un dramático respaldo al *statu quo*. Éste nada suele tener por cierto, de "natural" y tras él a menudo se oculta, claro, "otro" nacionalismo.

c) De no verse corregida, la reivindicación de un concepto universal de ciudadanía, que unas líneas más arriba hemos calificado de coherente dadas determinadas condiciones, corre el riesgo de convertirse en una cerril defensa de la homogeneidad frente a la diferencia. Y al respecto no está de más que recordemos que nuestro acervo político parece adherirse a la idea de que lo «universal» y lo «globalizador» siempre es saludable, en tanto que lo «particular» merece más bien reticencias y desprecios. Semejante manera de ver las cosas nos resitúa en nuestra caracterización inicial de los nacionalismos: también aquí se hace preciso deslindar qué es lo que hay de bueno, y qué lo que hay de malo, en lo global y en lo particular, en la defensa de lo uno y en la postulación de lo otro.

Un retrato ideológico de la «izquierda estatalista»

Una parte significada de la «izquierda», que aquí calificaremos de «estatalista», ha asumido posiciones «pre-juiciosas» y ha recelado desde siempre de los movimientos nacionalistas. En una rápida descripción de la «gramática» en la que se ha asentado ese recelo deben mencionarse cinco actitudes precisas.

La primera es la que se plasma en una permanente idealización del Estado y de sus límites, frecuente en gentes que, pese a ello, aceptan de buen grado que los estados son instituciones artificiales forjadas, las más de las veces, a sangre y fuego. La idealización que nos ocupa, comúnmente traducida en una admonición -quienes cuestionan los estados realmente existentes, están, por definición, en el error-, tiene un claro origen conservador, muy relacionado con una de las matrices ideológicas de la «izquierda estatalista»: la que da en pensar que todo lo que está centralizado es bueno por definición.

En segundo lugar, a menudo se hace valer la conclusión de que el «eje izquierda-derecha» debe primar, a la hora de analizar el mundo, sobre cualquier otro. Ésa es la visión que a algunas gentes poco avispadas les ha permitido creer que el presidente serbio, Milosevic, supuestamente comprometido con la causa «comunista», merecía todos nuestros apoyos. Un trasunto del

mismo debate es, cómo no, el que se trenza en torno a otra primacía: la que corresponde a la «lucha de clases» sobre los espurios intereses nacionales de las burguesías (dicho sea de paso, este último esquema rara vez lo aplica la «izquierda estatalista» a la hora de analizar muchos de los procesos nacionalistas activos en el Tercer Mundo).

Pero, y en tercer lugar, en algunos casos el «eje izquierda-derecha» se diluye en provecho de otro que, aunque aparentemente semejante, implica la irrupción de una visión cuasi nacional: el de la confrontación entre bloques. Con harta frecuencia sucede que quienes privilegian con toda claridad un enfoque de lucha de clases acaban por abandonarlo en beneficio de discursos obscenamente geoestratégicos: es el caso de quienes piensan que Zhirinovskii, evidentemente un nacionalista, es pese a todo "bueno" por cuanto parece decidido a plantarle cara al gigante norteamericano, como es el caso de algunos análisis sobre Chechenia que han dado en reforzar al nacionalismo ruso emergente por entender que alberga una forma de poner coto, también, a la hegemonía internacional de los EE.UU.

Una cuarta regla es la que se traduce en una aceptación general, las más de las veces retórica, de los «derechos nacionales» acompañada, eso sí, de significativas restricciones. Las más comunes de entre éstas son las relativas a las «secesiones económicas» -los ricos no tienen derecho a autodeterminarse- y a las naciones que cuentan con grupos dominantes de signo conservador o que se ven marcadas por un determinado tópico histórico-ideológico (la religión en Croacia, el Tíbet o Lituania). Esta visión se ve acompañada casi siempre de la paralela atribución de supuestas bondades a quienes, aun siendo ostentosamente nacionalistas, se oponen -o al menos eso parece- a ricos y conservadores.

El quinto y último procedimiento es la enunciación de obviedades que, utilizadas de forma sesgada, alteran la realidad: cuando se afirma, por ejemplo, que «los nacionalismos siempre están vinculados a intereses económicos», se olvida que los discursos antinacionalistas también están vinculados a ese tipo de intereses. La forma de pensar que nos ocupa responde, de cualquier modo, a un esquema más general: el caracterizado por la permanente búsqueda de explicaciones tópicas que resuelven con rapidez nuestros problemas. La atribución a Alemania de una responsabilidad decisiva, por no decir única, en la desintegración del Estado federal yugoslavo es un ejemplo de ese tipo de explicaciones, que comúnmente se manifiestan de la mano de otro fenómeno, bien curioso entre quienes se tienen por hostiles al nacionalismo: la aceptación plena de que cuando se habla de "los serbios", de los "catalanes" o de "los rusos" se está haciendo uso de un lenguaje preciso que identifica entidades claramente connotadas.

Nacionalismos impresentables y nacionalismos presentables

A efectos de clarificar nuestra propia explicación, trazaremos una clara, e innegablemente artificial, línea divisoria entre nacionalismos «impresentables» y nacionalismos «presentables». En buena medida el criterio matriz de nuestra división es la vinculación de unos y otros con un proyecto solidario. Ya hemos puesto sobre aviso, sin embargo, sobre algo importante que ahora medio olvidaremos: que en todos los nacionalismos se hacen sentir posiciones dispares, de tal suerte que atribuirles genéricos adjetivos -así, «solidarios» o «no solidarios»- es por fuerza distorsionar la realidad.

a) Los «nacionalismos impresentables». Son muchas las manifestaciones en las que puede apreciarse el "lado perverso" de los nacionalismos. Aquí nos limitaremos a identificar tres, que si en unos casos dibujan malos hábitos, en otros remiten a realidades geopolíticas de singular entidad.

Aunque no es un atributo universal de los movimientos nacionalistas, hay que convenir que en éstos se hace sentir con frecuencia el designio de invocar unilateralmente los argumentos más dispares para justificar la posición propia, sobre la base de una visible exclusión de los argumentos de los otros. En la versión dominante en los últimos años en el nacionalismo serbio se ha hecho sentir con claridad el fenómeno que nos ocupa; basta con examinar las razones de cada índole -demográficas, históricas, obscenamente militares- esgrimidas para justificar la conquista de territorios por la fuerza, y la paralela «limpieza étnica» de esos territorios, en Bosnia-Herzegovina.

También muy común en la deriva de los movimientos nacionalistas es el olvido de cuáles fueron sus problemas y sus actitudes en el pasado: quienes antaño blandieron respetabilísimos principios y reclamaron no menos respetables derechos no tienen hoy la coherencia de defender los mismos principios y reconocer los mismos derechos cuando son otros quienes los demandan. Éste es un fenómeno muy común hoy en la Europa central y oriental, donde las autoridades estonianas tratan a la minoría rusa presente en su república con fórmulas no muy diferentes a las empleadas en la URSS para encarar los problemas de Estonia, o donde casi todos los estados recién independizados exhiben en su vertebración un férreo centralismo y una es-

casa voluntad de diálogo con quienes, en su interior, reclaman autonomías o, en su caso, autodeterminaciones.

Comportamientos como los descritos adquieren un singular relieve, claro es, cuando se presentan de la mano, y éste es nuestro tercer escenario, de un nacionalismo «central» y agresivo. Porque no está de más recordar que en los dos últimos siglos se han manifestado con singular fuerza nacionalismos -el español, el francés, el alemán, el inglés o el ruso- que durante largos períodos han permanecido cautamente silenciosos, conscientes de sus abrumadores privilegios y dispuestos a hacerlos valer, llegado el momento, con instrumentos más duros. La eventual asociación entre una forma de nacionalismo y la idea de «imperio» ha generado, como es bien sabido, algunos de los problemas más agudos en la historia reciente del continente europeo. Por lo común se ha materializado en visibles rupturas de las reglas de juego en perjuicio de las naciones «periféricas» y de sus derechos (y ha acabado por otorgar cierto grado de legitimidad a las reacciones que han visto la luz en éstas).

¿Qué es lo que situaciones como las invocadas nos dicen con respecto a la relación entre nacionalismo y solidaridad? La respuesta es, sin duda, sencilla: al amparo de algunas de las manifestaciones -no necesariamente anecdóticas y marginales- de los nacionalismos han cobrado cuerpo fenómenos visiblemente reñidos con actitudes solidarias y tolerantes. Es el caso de discursos exclusivistas, de conductas de grupos humanos que -para conservar sus privilegios- optan por adherirse a determinadas fórmulas, de "marchas verdes" que procuran identificar enemigos foráneos en la confianza de que eso hará que las gentes olviden problemas mucho más inmediatos, o de tendencias manifiestamente agresivas de configuración de imperios. Naturalmente que hay que dilucidar, en cada uno de los casos, si los nacionalismos son la causa o el efecto de fenómenos como los enunciados.

b) Los «nacionalismos presentables». Hay una primera razón que parece más que suficiente para entender por qué en muchos lugares se ha acabado por verificar una venturosa respuesta en clave nacional: la existencia de una agresión externa que se traduce en una represión visible de los signos de identidad de una nación (o, si se quiere así, simplemente, de una cultura). Habrá que agregar que serán muchos los problemas si la respuesta que esa agresión recibe se despliega únicamente en clave nacional y no incorpora, por consiguiente, otros elementos. Por volver sobre un ejemplo contemporáneo, resulta difícil imaginar cómo los albaneses de Kosovo -el 90% de los habitantes de este territorio- pueden sustraerse a la configuración, entre ellos,

de un movimiento nacionalista cuando, desde Belgrado, se ha hecho valer una visible represión de sus derechos, individuales y colectivos (abolición de la condición de región autónoma, disolución del parlamento kosovar, prohibición de la enseñanza en albanés, ley marcial).

Un segundo caso que interesa mencionar remite a los contenidos expresos de los movimientos nacionalistas. Estos últimos no siempre presentan dos rasgos que sus detractores consideran insertos, por necesidad, en todo ideario nacionalista. Del primero de ellos -la reinvindicación de un Estado propio-, nos olvidaremos ahora. Le prestaremos atención, en cambio, al segundo: la idea de que todos los nacionalismos tienen un carácter «étnico». Se olvida muy a menudo que tampoco ésta es una condición necesaria. En estas horas existe en Bosnia-Herzegovina un nacionalismo -el bosnio- que defiende un proyecto multiétnico y multicultural en el que están llamados a participar, en pie de igualdad y sin perder su identidad, musulmanes, serbios y croatas. Este proyecto es, por cierto, un grave problema para una comunidad internacional más bien inclinada a respaldar, en una triste paradoja, «limpiezas étnicas» y discursos exclusivistas.

Un tercer dato que parece inevitable invocar es el del nacionalismo que ha inspirado muchos procesos de liberación en el Tercer Mundo. Este fenómeno, extraordinariamente extendido y vinculado al proceso de descolonización, a menudo se ha hecho sentir acompañado de revoluciones «socialistas» -con frecuencia se ha confundido con ellas- cuyos modelos resultantes han sido objeto de una idolatrización entre muchas gentes que rechazan visceralmente, sin embargo, el nacionalismo. Tiempo habrá para calibrar si los procesos cubano, vietnamita o nicaragüense han sido algo más que respetabilísimas revoluciones nacionales.

No es difícil evaluar la relación que estos «nacionalismos saludables» mantienen con la idea de solidaridad (en cierto sentido esta última es, ya lo hemos avisado, la raya divisoria de nuestra distinción entre nacionalismos presentables y aquellos que no lo son). En muchos casos son, antes que cualquier otra cosa, un prerrequisito para la solidaridad y para cualquier otro valor. Difícilmente puede entenderse un proyecto solidario en Kosovo o en Bosnia-Herzegovina si, en el primer caso, no se restablecen reglas de juego visiblemente alteradas, y, en el segundo, no gana terreno el proyecto multiétnico que invocábamos. Pocos son los que ponen en duda, en fin, que la mayoría de los movimientos de liberación nacional en el Tercer Mundo acarreaban, y acarrean, una ostensible apuesta por invertir viejas relaciones de dominación y explotación.

Es verdad, sin embargo, que en algunos casos concretos se ha hecho sentir la confluencia, compleja, de argumentaciones nacionalistas impecables -así, las esgrimidas en los últimos años en las repúblicas bálticas por los movimientos nacionalistas respectivos, en demanda de una inversión de la incorporación, *manu militari*, de esas repúblicas a la URSS- y proyectos de secesión en los que se aprecia un deseo, el de "los más ricos", de abandonar estados que son una rémora para sus intereses económicos. Este problema -el de lo que hemos llamado «secesiones económicas»- obliga a preguntarse si, como algunos parecen sostener, los derechos desaparecen cuando sus beneficiarios son naciones relativamente prósperas y ricas. Con independencia de la respuesta que se le dé a esta cuestión, conviene no olvidar que las más de las veces la "otra parte" -el centro moscovita en nuestro caso; el centro belgradense en los casos, paralelos, de Eslovenia y Croacia- no se ha caracterizado precisamente por su solidaridad con los más débiles, algo que los detractores de las sesiones económicas olvidan más de la cuenta.

Una rápida conclusión

Aunque muchos parezcan haberlo olvidado, el nacionalismo es, a la hora de explicar los problemas de nuestras sociedades -y entre ellos los problemas de la solidaridad-, un factor entre otros muchos. En modo alguno constituye, en otras palabras, una explicación universal de la tesitura por la que atraviesa el mundo contemporáneo.

Al margen de lo anterior, el nacionalismo desempeña funciones unas veces positivas y otras negativas. Por volver a la Europa central y oriental, parece innegable la racionalidad de muchas de las demandas nacionalistas que han cobrado vigor en auténticos mastodontes hipercentralizados, como era la Unión Soviética. También parece saludable el papel desempeñado por los movimientos nacionalistas emergentes en la configuración de «sociedades civiles» más o menos independientes. En un sentido contrario hay que dejar constancia, claro, de los aditamentos, visiblemente negativos, de muchos de los procesos nacionalistas en la Europa central y oriental: recordemos entre ellos el fenómeno de las burocracias que se reconvierten y las tristes consecuencias de lo que antes llamamos "marchas verdes".

Con datos como los anteriores en la mano, afirmar que el nacionalismo ha sustituido al "comunismo" y es hoy la causa de todos los males en la Europa

central y oriental -el argumento puede extenderse a otras áreas geográficas- es simplificar dramáticamente la realidad. Acaso hay que colocar en un primer plano, muy al contrario, otros factores, como la herencia burocrática, el capitalismo hipersalvaje en ascenso o la creciente dependencia externa. Mientras, en la mitad occidental del continente europeo, no parece que la Unión Europea dibujada en Maastricht acarree admirables progresos en la vía de la solidaridad. De producirse, esos progresos estarían llamados a ser, sin embargo, un genuino antídoto frente a la «tercermundización» que en tantas partes despunta y, junto con ella, frente a algunas de las manifestaciones, innegablemente perversas, del nacionalismo de nuestros días.

EL RESSORGIMENT DE LES IDENTITATS: COM REPENSAR ELS NACIONALISMES I L'AUTODETERMINACIÓ

RAFAEL GRASA

Quan pocs dies abans d'aquesta cita pensava com fer front al que m'havien demanat els organitzadors, vaig intentar buscar entre les llibretes i les notes d'apunts molt antigues, de fa vint-i-un anys aproximadament, el que a propòsit de la qüestió nacional un grup de gent que havíem format el que es deia el «Col·lectiu crítica» (que va tenir alguna intervenció en revistes com *El Viejo Topo* i del que va sortir un grup de persones vinculat a *Materiales* i posteriorment *Mientras Tanto*) havíem dit en les nostres lectures conjuntes i reflexions sobre la tradició marxista, o, més en general, sobre la tradició de l'esquerra emancipadora i la Qüestió Nacional. Veient algunes de les notes que conservava d'aquesta època m'adono, bàsicament, de tres coses, a través de les quals voldria estructurar el que vull comentar aquí.

En primer lloc, durant molt de temps des de l'esquerra s'havia resolt el problema nacional (que com intentaré explicar després no és només nacional) bàsicament amb paraules. I la resolució amb paraules tenia veure sobretot amb tres fonts d'anàlisi. Primer, una paraula que ho resolia tot: autodeterminació i el dret innalienable dels pobles a l'autodeterminació, però que mai s'havia analitzat en detall (entre d'altres coses ni tan sols la paraula "autodeterminació" i les doctrines sobre l'autodeterminació són en bona part fetes -com a mínim les més influents en els últims setanta anys en la tradició de l'esquerra emancipadora-

Rafael Grasa és professor de Relacions Internacionals a la Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona

El text que segueix és la transcripció, revisada per l'autor, de la intervenció efectuada durant les jornades.

sense una bona lectura del seu principal origen, les idees d'autodeterminació, d'arrel wilsoniana); ni tampoc l'aparició, com a mínim a Europa, de la idea de l'autodeterminació dels pobles a partir del 1918-19. En segon lloc, segons un fos més o menys austromarxista o més o menys partidari d'altres marxismes més fàctics en aquest tema de la qüestió nacional, es resolia el tema plantejant qüestions de cultura, de llengua, de tradició, o bé, sobretot, la famosa referència al mercat nacional propi. Tenint en compte al mateix temps, en aquell cas fa vint o vint-i-un anys, que les persones que ens reuníem veníem marcades per tradició de tercera i quarta Internacional, per tant tradició fortament centralista i jacobina heretada en tots dos casos per Lenin i traspassada posteriorment, és obvi que l'anàlisi que fèiem en aquests casos era una anàlisi on avui en dia poques coses hauríem de dir, perquè no sé qui té avui un mercat genuinament propi. En el món en què vivim, tampoc sé com i qui podria resoldre en un món també culturalment interdependent que hi ha una tradició autòctona exclusivament cultural de valors propis. La reflexió mirant les notes d'aquells temps és que una vegada més havíem tingut la tendència a resoldre el problema amb paraules, amb grans projectes i programes globals (jo fa temps que no crec en els programes globals i en les grans solucions escrites sobre el que es podrà fer).

Crec que és fonamental que la gent que ens trobem aquí, amb diverses percepcions, amb diverses procedències, però d'alguna forma interessats en el fenomen de la qüestió nacional i en el fenomen de l'esquerra emancipadora i de la transformació radical de la societat, plantegem tres coses.

En primer lloc: deixar de parlar de qüestió nacional. I ho dic provocativament. Diem qüestió nacional per herència de la tradició. És el que dèiem fa vint-i-un o vint-i-dos anys i és el que diuen els textos dels clàssics, però, com diré després, el problema actual no és la qüestió nacional, sinó les qüestions identitàries i comunitàries. I la qüestió nacional només és una d'elles.

En segon lloc: llegir i llegir molt els clàssics que no provenen de la nostra tradició, per exemple alguns clàssics moderns. Hauria de ser obligatori llegir els dos o tres llibres claus d'Ernest Gellner sobre aquests temes per veure realment què té a veure el tema de les nacions amb el tema de les classes socials.

I en tercer lloc: pensar en el que succeeix a casa nostra i al mateix temps pensar en les dificultats de la construcció europea. Tenint en compte tot això, el que em proposo fer a títol telegràfic són tres coses: A) una pauta de lectura actual del fenomen de la qüestió nacional europea; B) algunes idees que crec que hauríem de tenir en compte per entendre des d'una perspectiva d'esquerres emancipatòries (ja no puc parlar en singular) el que serien els fenòmens identitaris i comunitaris,

i C) un exemple del que serien algunes de les qüestions aplicades a Europa d'aquests temes, el tema de l'autodeterminació. Per tant, voluntàriament i malgrat que és un tema pel qual sento deformació professional, m'estalviaré parlar de la Unió Europea o de polemitzar amb l'Àngels i el José Antonio, cosa que em vindria especialment de gust en alguns dels temes.

1. Pauta de lectura del fenomen actual des d'aquesta perspectiva

Crec que hi ha quatre fenòmens globals, planetaris, diferents i involucrats, on hem de situar la qüestió nacional.

Primer, i per a mi el més important, un ressorgiment de grups comunitaris i d'idees identitàries. Què s'enten per grup comunitari? Comunitats psicològiques, els membres de les quals comparteixen una identitat col·lectiva, distintiva i duradora, basada en trets culturals, estils de vida, que projecten als altres i que els altres reconeixen. Les bases d'aquestes comunitats psicològiques, que existeixen mil·lenàriament, poden ser molt diferents. Experiències històriques o mítiques, tradicions inventades compartides, creences religioses, etnicitat, viure en una regió determinada, o fins i tot, encara que no ens ocupa a Europa (però sí que és clau a l'Índia per entendre alguns d'aquestes fenòmens), dins del que seria el sistema de castes o agrupacions específiques. Què vull dir amb això? El fenomen identitari, que ha crescut amb força des de l'any 90 o que veiem amb força des de l'any 90 (perquè existia abans), és un fenomen que agrupa tres grans tipus de subjectes diferents: grups ètnics, pobles i nacions, minories.

Aquests grups comunitaris que existeixen cada cop més, es reforcen quan hi ha un tractament diferencial polític o econòmic, i més encara quan aquest tractament diferencial és discriminatori. La regla és molt clara, i està molt ben analitzada pels científics socials: quan més es minimitza la diferència més es dilueix. Recordeu per exemple les pel·lícules; avui en dia ningú recorda que al component britànic actual (i dic britànic, no anglès) hi ha un component saxó i un component normand. I avui en dia això està oblidat i interpenetrat; al contrari, va haver-hi una època en què era prou important. I si es maximitza aquest element diferencial, també la percepció és més important. Per tant, primera idea, la **qüestió nacional a Europa, com moltes altres, s'ha d'interpretar dins d'aquest moviment de ressorgiment de grups comunitaris.** Estudis actuals sobre la qüestió han plantejat com a mínim que hi ha fenòmens importants d'aquest estil

a noranta-tres dels Estats existents al món. No és una cosa només europea; és més, n'hi ha més a Àsia en alguns casos que a la pròpia Europa.

Segon element a tenir en compte per situar el marc dels Estats i les nacions a l'Europa a l'alba del segle XXI: estan apareixent noves formes de governància; i no dic de govern, dic de governància, que és una paraula estranya però que vol dir que són formes de govern molt sovint no legitimades. L'Estat està sent desafiat per dalt i per baix. L'important és que l'Estat està en crisi per la qüestió nacional i per la demanda de subunitats, situades dins d'uns Estats a la força o no. Està en crisi també perquè hi ha mecanismes corporatius, grups de pressió i mecanismes de presa de decisions a l'interior dels estats, i també perquè hi ha processos d'integració supranacional, i alguns són processos que no són voluntaris. Aquí caldria recordar la diferència entre integració reactiva i integració proactiva. Gran part de les fenòmens d'integració econòmica es donen independentment de la voluntat dels Estats, perquè no són els Estats els qui ho controlen. I recordem que hi ha un factor clau a tenir en compte: no parlem de qüestions econòmiques pensant només en el sistema productiu; pensem en tot el que té a veure amb mecanismes financers i en sistemes de crèdit, de finances o monetaris. Gran part de les coses que es produeixen estan fora del control dels estats, fins i tot dels estats de la Unió Europea. Per tant, què és el que hi ha? Un **fenomen de decadència de l'Estat com a forma de legitimació política**. I aquí entren des de moviments veïnals o formes de dir «volem decidir molt a prop». Per tant, el principi de subsidiarietat no és res més que la traducció, interessada en el cas de la Unió Europea, de quelcom que passa des de fa trenta anys en general. A saber: la voluntat dels actors polítics, en alguns casos de les elits, sovint també els de base, que el procés i el centre de decisió estiguin el més a prop possible d'ells mateixos.

Tercer element que trobo en l'anàlisi del fenomen de la qüestió nacional: cal tenir en compte que vivim en un món internacional cada cop més complex, amb actors diversos, no només els actors estatals. Un món amb un procés de globalització desigual i amb un procés de canvi que, no ho oblidem, no es deu només al que va passar al 89 o al 90 ençà. El canvi del sistema internacional té a veure també amb processos de canvi en les relacions econòmiques internacionals que es produeixen des de 1971 fins ara. Quina és la situació bàsica a nivell internacional? Diversos actors, diverses dimensions, cap d'ells pot controlar la totalitat, i una forma nova d'entendre el poder. Avui en dia el poder internacional, i això és clau per a la qüestió nacional també, no és només un poder que es pugui analitzar en termes de seguretat militar sinó que té un component

també de control del procés de producció, un component de control dels processos de crèdit i de mecanismes financers, i un control sobre els mecanismes de transferències de coneixement, incloent-hi les transferències tecnològiques o les transferències de valors, claus per a qüestions com la nacional.

Últim factor a tenir en compte. Què està succeint a Europa en els darrers vint o trenta anys? A Europa hi ha un procés de construcció dins del que seria l'Europa occidental i l'Europa comunitària, d'una integració bàsicament econòmica amb un model, el model que va crear Jean Monnet, el model de passes graduals, un model funcionalista, un model que ha entrat en crisi des de fa temps. Però en tot cas, no oblidem que a l'actual Unió Europea coexisteixen diverses coses: un procés d'integració econòmica, d'unió duanera i d'unió econòmica, que necessàriament comporta algun procés d'unió política, i per tant de comunitarització. Per tant, tal com dèiem abans, de cessió i per tant de dèficit democràtic atès que s'allunyen les decisions dels ciutadans.

Però també hi ha un altre procés molt tradicional i molt clàssic, intergovernamental, a nivell dels Estats. Per tant, encara més dèficit perquè no el controla absolutament ningú, i perquè depèn de qüestions cada cop més involuntàries. En últim extrem, el que hi ha darrere d'això és, des de l'any noranta fins aquí, un procés de renacionalització de totes les polítiques exteriors, de recentralització dels mecanismes de poder, un canvi en la situació europea on bàsicament -la Unió Europea- està en una mena d'atzucac: és conscient que el model d'integració dels anys cinquanta està en crisi i no funciona, però, al mateix temps, ningú vol acceptar l'existència o la possibilitat d'un altre model d'integració. És a dir, la lògica de defensa dels interessos estatals és més forta avui que fa deu anys, i m'atraveixo a dir que serà més forta d'aquí a cinc anys que no en la situació d'avui.

2. Algunes propostes per repensar la cosa

Tenint en compte això, la segona cosa que volia comentar, des **d'una perspectiva d'esquerra emancipadora és què es pot fer per intentar entendre la vitalitat de la qüestió nacional**, i en **concret la qüestió comunitària**. Les cinc coses que ara diré parteixen d'una premissa única. A saber: de la tradició emancipadora i en especial de la tradició marxista ens serveix, bàsicament i exclusiva, només una cosa, l'*ethos*, els valors, el compromís de canvi, la importància de l'ètica i de la moral en

la política. Difícilment entendrem res de la situació actual si busquem la solució en els textos dels clàssics. En tot cas, s'ha de buscar la solució en els textos dels clàssics rellegint amb els conceptes que les ciències socials han creat en els últims temps sobre aquestes coses. És a dir, fetititxar el concepte d'autodeterminació tal com estava en els clàssics, insisteixo, no serveix de gaire cosa. Perquè, com deia abans, de què serviria dir avui que ha hi d'haver un mercat nacional propi quan ningú té un mercat nacional propi en un món absolutament interdependent.

Per tant, tenint en compte això, cinc propostes ràpides. Primer, defugir absolutament l'intent de resoldre els problemes tot seguint la realitat o amb paraules. És preferible fer-se preguntes i acceptar que no tenim respostes, a intentar encunyar simplement respostes mèrament lingüístiques. En segon lloc, acceptar que la clau de volta de la comprensió del fenomen, com a mínim a nivell internacional i a nivell europeu, està en els grups comunitaris. I penso que des d'una perspectiva d'esquerres, els grups comunitaris s'han d'entendre no com a entitats socials primordials inamovibles, basades en fets biològics (que encara hi ha qui ho diu), en fets lingüístics, culturals o religiosos. Les comunitats i els grups comunitaris existeixen però no són realitats inamovibles. I tampoc són, com diuen també alguns des de la tradició d'esquerres, entitats inherentment artificials, meres construccions per resoldre interessos o beneficis.

La proposta que faig és que entenguem les identitats col·lectives, estiguin centrades en grups comunitaris o en Estats nacionals, com a fets transitoris, situacionals. Una bona anàlisi històrica ens permetria veure com han canviat. Només cal veure els magrebins. La identitat magrebina s'ha ampliat en els últims deu o quinze anys, i més encara si calculem respecte a trenta o quaranta, però s'ha ampliat en bona part després de l'experiència de descolonització, però no és una entitat que existís fa vuitanta anys, o no amb la intensitat actual.

Tercera idea. Quan analitzem els grups comunitaris, i per tant, les nacions, és important que no oblidem mai (i això sí que hem de recuperar-ho de la nostra tradició) que hi ha fractures dins els grups, hi ha fractures de classe; les fractures socioeconòmiques són unes però no les úniques.

Per tant, quarta idea: ho hem d'entendre des d'una perspectiva no eurocèntrica, des d'una perspectiva de grups comunitaris polititzats. Insisteixo, alguns consideren que existeixen pel cap baix uns dos-cents en el món, i diferenciant entre el que són grups entonacionals, pobles minoritaris, etc.

Això em porta a la cinquena i última idea que volia plantejar en aquest apartat. A saber: si això és així, els elements claus per comprendre millor la qüestió nacional i la qüestió identitària són: 1) amb l'anàlisi, la capacitat de diferenciar els diversos fenòmens identitaris amb la forta traducció política. I aquí cal fer símplement tipologies i saber com tractarem cadascuna d'elles. 2) Analitzar novament el concepte d'autodeterminació, les diverses capacitats i mecanismes d'autodeterminació que hi ha i veure, en tot cas això és feina programàtica, quin és acceptable o en cadascun dels casos. I un problema més de fons: saber qui és qui té dret, qui té legitimitat i qui té fàcticament possibilitat de concedir o de demanar, o d'atorgar-se per a conquerir-lo, el dret d'autodeterminació. Abans en Carlos Taibo parlava d'una d'aquestes coses dient qui és qui hi ha darrere d'alguns dels fenòmens, quins són els factors. En tot cas, recordem fins ara que l'autodeterminació s'ha conquerit però també s'ha concedit en tots el casos, pràcticament sempre, i sobre l'autodeterminació el que hi ha és una certa pràctica i una certa legislació internacional, en un sentit molt "light", és a dir, una certa regulació internacional. I 3) plantejar-se justament aquest tema dins de la complexitat del procés d'una Europa que continentalment és una Europa amb cercles concèntrics, una Europa diferent i una Europa on hi ha una fractura cada cop més forta malgrat que pugui o no créixer una identitat comuna. És una identitat la que està sorgint a Europa que es construeix per extraplotació, per por a l'altre, i això està també a l'interior de la pròpia Unió Europea.

3. Algunes idees finals

Això, per acabar, finalment em permet plantejar idees ràpides i preguntes sobre un d'aquests reptes que he plantejat: el d'**autodeterminació**. Concretament crec que, pel que fa a la perspectiva que m'interessa més, la internacional, el que ens hem de plantejar és primer les arrels, la definició i els problemes que del 1990 ençà planteja la idea d'autodeterminació. La idea d'autodeterminació en la història contemporània està lligada probablement a la revolució, o independència, nord-americana, però amb força es produeix a principi del segle XX. En el cas europeu, com a mínim. És en el moment en què es planteja com un dret de forma genèrica. S'ha parlat sempre de dos tipus d'autodeterminació. Una, l'externa: els pobles tenen dret a escollir la seva sobirania, i, per tant, han de fer-ho lliures de coerció o de dominació aliena. Això és el que donarà lloc, amb l'aplicació dels principis wilsonians,

fins i tot en la situació extrema, al dret a la independència dels pobles, exigint o utilitzant aquesta autodeterminació «externa».

Hi ha hagut una altra forma tradicional, des del principi del s.XX, d'autodeterminació que és la que s'ha anomenat «interna». Els pobles tenen dret a participar, de forma diguem-ne que significativa, en els processos polítics i decidir quin ordre social i quina forma de govern volen. I això serveix, aquest dret d'autodeterminació, per a les diverses comunitats que existeixen. En aquest sentit, recordem el que avui en dia torna a plantejar-se en algunes regions d'aquesta Europa dividida, fracturada en cercles concèntrics; és un principi d'autodeterminació a la manera del que sorgí de la conferència de París del 1919, on al final el dret a la independència i a l'autodeterminació (com a mínim en la formulació de Wilson, no amb el resultat final) era independent del tamany dels grups o comunitats i, malgrat tot, no va ser aplicat mai amb força.

Recordem, per exemple, com es tracten les fronteres a Hongria, o la divisió de l'Imperi Austrohongarès en alguns casos; no hi ha demandes de diversos països (Romania, Sèrbia, txecs, eslovacs...). Insisteixo, mai en aquell moment s'havia aplicat el principi d'autodeterminació. És a dir, no és en la història on trobarem explicacions clares sobre això. Fins i tot, entre l'any vint i l'any trenta, el principi d'autodeterminació quan s'aplica a algunes comunitats o grups nacionals a l'Europa d'aquells temps, s'aplica de forma diferent. En alguns casos hi ha referèndums. En altres no hi ha referèndums, hi ha processos d'un altre estil i sobretot la regla d'or, ja en aquell moment, el principi que defensa Wilson no és aplicat mai als propis pobles que formen els estats que inicien o fomenten el procés. Per tant, ja des de l'inici en què la idea d'autodeterminació arriba amb força a la política europea, els estats que fixen les regles del joc no s'autoapliquen els principis de l'autodeterminació a ells mateixos. No hi ha cap sorpresa; estan aquí des del principi.

En el període d'entreguerres, el principi d'autodeterminació practicament no es va aplicar mai. La Societat de Nacions es va trobar amb un sol exemple. Ho dic perquè es vegi que la mentalitat és enormement conservadora independentment dels estats, dels altres actors. La Societat de Nacions es va trobar amb la demanda de les illes Alan, sota sobirania finlandesa en aquell moment, un Estat recentment creat (Finlàndia s'havia creat el 1917) on els pobladors de les illes Alan demanen ser súbdits suecs; aquesta petició arriba a ser analitzada per un comitè de juristes internacionals, el 1920, que diuen que el principi d'autodeterminació tot i esdevenir important no figura als pactes de 1919,

que no es pot considerar dret positiu i recomana, com així es farà, que no es concedeixi el dret a l'autodeterminació, malgrat la demanda d'aquests pobles.

Quan canvien les coses és a partir de 1945, quan el principi de l'autodeterminació s'aplica en el terreny de la descolonització. També serà un procés enormement costós. M'estalviaré l'anàlisi de veure on està i no està el principi d'autodeterminació a la Carta de les Nacions Unides, però, en tot cas, a les Nacions Unides el principi d'autodeterminació per als pobles sotmesos a dominació colonial comença a estar força present des de l'any 1952, any en què l'Assemblea General ho debat. Després la declaració del 60, la famosa resolució 1.514 de l'Assemblea General, que ja sí que determina això, i després en el 66, en el 76. Però el dret a l'autodeterminació, durant tota l'etapa de la guerra freda, només s'aplica novament (malgrat que ja comença a ser considerat un dret, i per tant hi ha una pràctica més habitual) com quelcom lligat als pobles sotmesos a domini colonial. En general, ni els Estats Units, actor clau durant l'etapa de la guerra freda, ni la comunitat internacional accepten pràcticament cap mecanisme d'autodeterminació. Només recordo un exemple: Bangladesh, en el cas de les Nacions Unides, el 1971, i malgrat tot amb certes reticències. Els exemples que es proposaran a Àfrica, al Congo, o la zona oriental de Nigèria, etc., seran eliminats, negats, malgrat que hi havia elements clars per a sostenir que hi havia domini colonial. És a partir de 1990 quan ens trobem amb nous temes lligats amb el principi d'autodeterminació.

Dit, doncs, en forma de preguntes finals. El problema que planteja la utilització o no del concepte d'autodeterminació com a clau és: serveix per a totes les categories de grups comunitaris? S'ha d'aplicar als grups que s'anomenen nacions? Com definiríem aleshores nació atès que és quelcom transitori? Serveix el fenomen lingüísticocultural? O simplement la solució més tradicional, provinent de l'austromarxisme i que s'ha generalitzat en gairebé tots els pobles, que és la voluntat o la identitat de ser nació? Qui ha de sancionar això a nivell internacional, atès que vivim una situació internacional on no hi ha cap autoritat central i legítimament acceptada per tots per damunt dels estats? Si ha d'haver-hi algun tipus de legitimació de la comunitat internacional del dret d'autodeterminació, especialment a Europa, podem seguir aplicant els estàndards eurocèntrics que apliquem? Serem capaços després de permetre que això s'apliqui també més lluny del nostre continent? El temps de resposta que tradicionalment s'ha donat és suficient? Què farem amb l'aplicació incoherent dels estàndards? L'Europa oriental, l'espai

postsoviètic, està ple d'exemples d'incoherència, però no són els únics; els tenim a casa nostra, els tenim a la Unió Europea, els tenim en altres casos.

És a dir, com es podran aplicar o no principis com el de l'autodeterminació a d'altres categories referides abans. Els pobles indígenes, que també són pobles nacionals, encara que no serien el que els experts anomenen etnonacionals. Els pobles minoritaris, per exemple, el que alguns han anomenat etnoclasses, i que comencen a ser importants, per exemple les minories d'origen islàmica a França que tenen certes categories comunes i comencen a tenir certs valors d'identitats comunes. (...)

Per tant, com podrem doncs aplicar el dret a l'autodeterminació, com a mínim, als sis casos diferents que es troben a nivell internacional i, com a mínim, dos o tres d'ells clarament presents a Europa: l'autodeterminació anticolonial; l'autodeterminació de grups nacionals o de grups comunitaris subestatals (casos com el basc o el català, sense anar més lluny); l'autodeterminació transestatal (segons com, la basca podria ser això en el cas que la comunitat basca-francesa funcionés en aquest sentit); l'autodeterminació dels pobles dispersos. (Tindrem exemples; Europa haurà de definir-se sobre el que succeirà amb el gran problema del procés de pau a l'Orient Mitjà; un dels seus problemes, els tres milions i la seva descendència de persones expulsades el 1948 de Palestina, que és un dels últims temes que caldrà introduir en l'agenda.) L'autodeterminació dels pobles indígenes; o, finalment, un tipus d'autodeterminació que la tradició anterior hauria anomenat «representativa», és a dir, l'autodeterminació interna.

El que es planteja darrere d'això és que, en darrera instància, el que està en joc és quelcom més important que un procés tan sols de pèrdua de capacitat de decisió dels ciutadans. El què està en joc és saber en quin nivell es pot decidir, si realment es pot decidir, i qui sanciona el dret a decidir. És per això que, insisteixo, és urgent que des de la perspectiva dels que ens n'ocupem aquí replantegem el dret a l'autodeterminació diferenciant els diversos casos però al mateix temps intentant construir quelcom que sigui semblant a una teoria general. Altrament, una vegada més, des de les tradicions de les esquerres emancipadores, caurem en la incoherència en l'aplicació de la doctrina a un cas o altre.

EL DÉFICIT DEMOCRÁTICO DE LA UNIÓN EUROPEA. IDEAS CENTRALES

J.A. ESTÉVEZ

1. Poder legislativo y derechos fundamentales en la Unión

Generalmente, cuando se habla del «déficit democrático» de la Comunidad Europea o de la Unión Europea se suele hacer referencia a dos rasgos del sistema institucional europeo: por un lado, al hecho de que el poder legislativo no es ejercido por un órgano directamente elegido por los ciudadanos (el Parlamento Europeo), sino que las facultades legislativas están fundamentalmente en manos del Consejo, que es el órgano formado por los representantes de los gobiernos de los Estados miembros. Por otro lado, se suele subrayar el hecho de que no existe propiamente una ciudadanía europea al carecer la Unión de un catálogo de derechos fundamentales. Se ha dicho muchas veces que la Unión Europea impone unas condiciones políticas para formar parte de la misma que ella no cumple. Esto recuerda una famosa frase de Marx (Groucho): «Nunca formaré parte de un club que me admita como socio». Sin embargo, desde mi punto de vista resultan más preocupantes otras frases del déficit democrático que no se suelen mencionar: la usurpación del poder constituyente a los diferentes pueblos europeos y la pérdida de soberanía popular.

2. La usurpación del poder constituyente a los ciudadanos europeos

2.1. El poder constituyente como poder soberano: contenido y titularidad

La facultad de decidir el contenido de las leyes, el poder de decidir en última instancia cómo debe interpretarse una ley en un caso concreto, la capacidad

J. A. Estévez és professor a la facultat de dret de la Universitat de Barcelona

de determinar si una ley se ajusta o no a la constitución pueden ser considerados como poderes soberanos. Pero el poder soberano más característico es el poder constituyente, esto es la facultad de adoptar las decisiones políticas fundamentales. En la tradición constitucional, el poder constituyente comprende la capacidad de decidir acerca del régimen político y de determinar qué instituciones han de ejercer los diferentes poderes del Estado (legislativo, ejecutivo, judicial). Desde un planteamiento democrático, el titular de este poder sólo puede ser el pueblo.

2.2.La usurpación del poder constituyente al pueblo no el proceso de construcción europea

El proceso de integración europea ha supuesto la creación de un poder legislativo, un poder ejecutivo y un poder judicial situados por encima de los estados miembros. La atribución a determinados órganos del facultativo ejecutivas, legislativas o judiciales es una faceta típica del poder constituyente. Sin embargo, la creación de los poderes europeos no ha sido fruto de un proceso constituyente en sentido estricto con participación del pueblo; en la construcción europea se ha usurpado al pueblo el poder constituyente.

2.3.La política económica como materia constitucional

Todo poder no sólo decide en última instancia sino que también decide en mayor o menor medida acerca de qué decido. Se puede denominar este rasgo el carácter "reflexivo" de la soberanía. El poder constituyente es el más característicamente reflexivo; no sólo decide cómo regular las diferentes materias constitucionales, sino también decide qué materias deben ser reguladas constitucionalmente. Las constituciones comtemporáneas no sólo contienen decisiones acerca de los poderes del estado y los derechos fundamentales, sino también acerca del régimen económico: el poder constituyente ha convertido los principios directrices de la política económica en materia constitucional.

2.4.La usurpación del poder constituyente del pueblo en los acuerdos de Maastricht

En la Constitución española se diseña un sistema de economía mixta en virtud del cual se reconoce la libertad de empresa, pero también se atribuyen a los órganos importantes facultades de intervención para regular la marcha del

proceso económico y realizar una redistribución más igualitaria de la renta y la riqueza. Los acuerdos de Maastricht establecen como principio rector de la economía la libre competencia y señalan que el objetivo fundamental de la política económica debe ser mantener la estabilidad de los precios. Además, el proceso de unión económica y monetaria priva a los estados de importantes instrumentos de intervención en la economía, especialmente en materia monetaria. Estos acuerdos están por encima de la Constitución española y, por tanto, suponen una modificación sustancial de la misma. Sin embargo, el titular del poder constituyente no ha tenido ocasión de decidir acerca de los mismos. De nuevo se ha usurpado el poder constituyente del pueblo.

3. Pérdida de soberanía popular

3.1. Transferencia de competencias y pérdidas de soberanía popular

La transferencia de facultades de decisión a los órganos europeos significa una pérdida de poder soberano de los estados. En la medida en que los órganos europeos son más difíciles de controlar por los ciudadanos a causa de su déficit democrático, la pérdida de soberanía de los estados es también una pérdida de soberanía de los ciudadanos. De hecho, en uno de los recursos que se interpusieron ante el Tribunal Constitucional alemán contra la aprobación de los tratados de Maastricht, se argumentaba que las transferencias de competencias a los insuficientemente democráticos órganos europeos privaban de contenido al derecho de participación política reconocido en la Constitucional federal. Sin embargo, el Tribunal Constitucional alemán consideró que las instituciones europeas eran suficientemente legítimas. Esta consideración se basó en una concepción muy débil de la representación política. Pues el tribunal consideró representativa cualquier decisión que pudiera ser atribuida al pueblo de alguna manera. Esta concepción permite interponer un número indeterminado de mediaciones entre el pueblo y el órgano que realmente toma la decisión (la decisión es legítima porque ha sido adoptada por un órgano, que ha sido nombrado por otro órgano, que ha sido nombrado por otro órgano... que ha sido nombrado por un órgano elegido por los ciudadanos). Es importante tomar nota la concepción que tiene de la democracia el tribunal Constitucional del país que marca la pauta de la integración europea.

3.2. Circuito corporativo y pérdida de soberanía popular

En los sistemas políticos occidentales, los canales representativos no son los únicos medios de participar en la toma de decisiones políticas. Junto al circuito representativo (elecciones, partidos, parlamento...) existe también un circuito corporativo. Por medio de los canales que configuran este circuito los diferentes grupos de intereses presentes en la sociedad pueden influir o presionar para que se tomen determinadas decisiones. Los mecanismos del circuito corporativo pueden estar más o menos formalizados y ser más o menos transparentes. La concertación social, por medio de la cual gobierno, sindicatos y patronal pactan determinados aspectos de la política económica sería un mecanismo corporativo de participación relativamente institucionalizado y cuyas decisiones son dadas a conocer a la opinión pública. Pero existen multitud de negociaciones que tienen lugar en la intimidad de los despachos ministeriales de las que los ciudadanos no llegan a conocer ni su existencia ni su contenido. Obviamente el poder de acceso a esos despachos no está repartido igualitariamente entre todos los grupos de intereses que integran la sociedad.

Pues bien, hay un órgano europeo cuyo proceso de toma de decisiones es típicamente corporativo: la Comisión (órgano fundamentalmente ejecutivo y cabeza de la euroburocracia). Los "lobbies" presionan para que se adopten decisiones favorables a sus intereses y existe, además, todo un entramado de despachos de tráfico de influencias que se encargan de mediar ante la administración europea. Si los ciudadanos particulares y los grupos con menor poder social tienen pocas posibilidades de llegar a negociar directamente con las autoridades estatales de su país, menos posibilidades tendrán de negociar con los órganos europeos. Sólo las grandes compañías o los grupos de intereses poderosos pueden hacerlo habitualmente. Por consiguiente, transferencia de competencias a la Comisión significa pérdida de poder de decisión para los ciudadanos y aumento del mismo para los grupos sociales más poderosos (ejemplo de Iberia).

3.3. Desregulación y pérdida de soberanía popular

La soberanía popular que pierde los ciudadanos y los pueblos como consecuencia del proceso de integración europea no sólo va a parar a las instituciones europeas. El proceso de construcción europeo es, entre otras cosas, un proceso de desregulación económica. Esto quiere decir que los estados pierden facultades de control sobre el funcionamiento de la economía, pero estas facultades no van a parar a ningún otro órgano, sino que simplemente desaparecen. De este modo, las empresas privadas aumentan su libertad de actuación. Pensemos por ejemplo en las consecuencias que ha tenido para los estados la liberalización de los movimientos de capitales y la desregulación de los mercados financieros (imposibilidad de controlar autónomamente los tipos de interés o el cambio de la divisa). Tomando los dos extremos del proceso de desregulación, podríamos decir que las facultades de decisión y control que pierden los ciudadanos van a parar a manos de las empresas privadas.

3.4. Necesidad de abrir un proceso constituyente europeo

Es necesario recuperar la soberanía popular usurpada mediante un ejercicio ilegítimo del poder constituyente. Para ello resulta imprescindible, desde mi punto de vista, abrir un proceso constituyente europeo para que los ciudadanos europeos puedan decidir qué entienden por Europa, qué filosofía quieren que presida el proceso de integración y cómo se redistribuye la soberanía entre los órganos europeos, los estatales y los regionales o nacionales.

IMMIGRACIÓ, MULTICULTURALITAT; NACIÓ: ÈTNICA O POLÍTICA?

NACIÓ: ÈTNICA O POLÍTICA?

QUIM SEMPERE

Voldria plantejar alguns problemes relacionats amb la concepció ètnicocultural i la concepció política de nació en relació amb la Catalunya d'avui, però sense entrar en el tema de la immigració extracomunitària.

Durant aquests dos últims decennis de transició política, el contenciós polític català ha trobat una solució potser no del tot satisfactòria però que ha permès un cert exercici de l'autogovern, una recuperació lingüística i un consens important entre els originaris de fora de Catalunya. Avui hi ha signes de malestar, afortunadament poc aspres, per dos cantons diferents: una pujada de l'independentisme i l'aparició d'una resistència a la integració. Per això em sembla un moment oportú per fer un cert balanç de cara a les perspectives que s'obren davant nostre.

Els problemes es poden abordar des del punt de vista del conjunt espanyol i des del punt de vista català. La pertinença de Catalunya a Espanya i la presència a Catalunya d'una considerable massa de persones nascudes en altres indrets d'Espanya (o filles de persones nascudes fora) genera una sèrie d'ambigüitats. Forma part Catalunya d'Espanya? La pregunta no es planteja només per als habitants de Catalunya, sinó també per als de la resta d'Espanya, perquè la noció d'"Espanya" s'ha construït històricament com un conjunt que inclou Catalunya. Per això els habitants de les regions de parla castellana se senten afectats quan es parla d'independència de Catalunya: senten com si els volguessin retallar allò que per a ells és "la seva" realitat nacional. No s'hi val a dir que és un problema d'ells, no dels catalans, i no sols per raons històriques. Si admetem que tothom té dret a tenir una nacionalitat, també els espanyols tenen dret a tenir la seva, i saber què és i què representa.

Quim Sempere és sociòleg i professor de la Universitat de Barcelona

Conceptualment, la solució independentista té el mèrit de la claredat: Catalunya acaba a l'Ebre i allà comença Espanya. Els "espanyols", senzillament, haurien d'acostumar-se a la idea. Però el problema es complica amb la presència de dos o tres milions -o més- de ciutadans de Catalunya que tampoc no admetrien que Catalunya no és Espanya. Uns se senten de nacionalitat espanyola, d'altres pensen tenir potser una doble nacionalitat, catalana i espanyola. Tal com estan les coses, i tenint en compte la vivesa dels lligams que encara conserven molta d'aquesta gent amb els seus llocs d'origen, a Andalusia, Extremadura, Castella o Aragó, la inclusió de Catalunya a Espanya ajuda aquesta gent a viure aquesta duplicitat sense gaire sentiments d'inseguretat, la qual cosa és un argument en contra de l'independentisme i a favor d'alguna forma de pertinença de Catalunya a Espanya, que pot ser diferent de l'actual: federal o confederal, per exemple.

Com que qualsevol solució democràtica imaginable comporta la total igualtat de drets de tots els residents a Catalunya, és obvi que l'opinió i la voluntat d'aquest sector (és a dir, dels qui no se senten només catalans amb exclusió de tot sentiment de pertinença nacional a Espanya) haurien de tenir un paper clau en qualsevol exercici de l'autodeterminació. Per tant, cal que qualsevol proposta s'elabori tenint present aquest sector de la societat catalana, la seva evolució i les seves opinions.

Al meu entendre, això obliga a plantejar-se el futur de Catalunya amb una gran cautela. La voluntat de conservar els signes d'identitat col·lectiva catalana, començant per la llengua i la cultura, és clarament majoritària i no discutida per ningú. Això implica de vegades mesures de discriminació positiva a favor d'una llengua minoritària en l'àmbit cultural que, en general, són acceptades.

En el pla polític crec que cal donar una preferència inequívoca a l'Estat de dret sobre l'Estat-nació, és a dir, a l'organització política basada en la total igualtat de drets dels habitants del territori. L'Estat s'ha de veure primordialment com una comunitat política unida per una voluntat col·lectiva de construir el futur. Però els humans no som únicament ciutadans abstractes, àtoms de sobirania deslligats de qualsevol arrel històrica i psicològica. En realitat, el fet nacional modern satisfà una necessitat de pertinença comunitària amb components emocionals que no es poden ignorar ni menystenir. Per això l'Estat modern, malgrat la seva normativa impersonal, promou una identitat nacionalcultural, amb els seus inevitables símbols i mites. I quan hi ha una certa pluralitat nacionalcultural, com en el cas de Catalunya, sempre hi ha

una identitat col·lectiva a la qual pertoca el paper hegemònic. (Aquí Catalunya ha de ser considerada com un "quasi-estat", on la dinàmica esmentada també es produeix.)

L'experiència centreeuropea de manteniment d'identitats nacionals de caràcter ètnicocultural no associades a territoris clarament delimitats posa de relleu els perills d'aquest tipus de situacions. Per això a les nostres terres, on no tenim aquesta mena d'herències històriques, seria absurd deixar que es constituïssin ex novo situacions equiparables. És important que no cristal·litzin les comunitats potencials que existeixen, provocades sobretot per una distribució poblacional en guetos castellanoparlants deguda a l'estructura classista de la nostra societat. I això s'ha de fer evitant qualsevol assimilisme catalanitzador. L'expressió cultural espontània de molts immigrants és una part important de la seva vida autònoma, i és per tant un bé a preservar. És criticable la política cultural de l'actual govern nacionalista català consistent a subvencionar només activitats culturals fetes en català. Qualsevol activitat cultural feta a Catalunya, en català, castellà o mandinga, hauria de rebre igual consideració com a cultura de Catalunya (la qual cosa no és contradictòria amb una certa discriminació positiva a favor del català). La política pujolista, massa nacionalètnica, hauria de deixar pas a una política més nacionalterritorial. Aquest aspecte està lligat, òbviament, al problema de les competències de l'Estat i de la Generalitat. Però és molt negatiu que el govern de Madrid aparegui com el garant de la cultura "castellana" i el de Barcelona com el de la cultura "catalana". En la mesura que la Generalitat assumeixi una concepció nacional territorial autèntica, d'altra banda, avançarem de veritat cap a comunitats autogovernades, la qual cosa és més coherent amb un model federal o confederal de l'Estat espanyol.

Suposant que no hi hagi trasbalsos importants, i tenint en compte que la immigració de la resta d'Espanya s'ha aturat definitivament, es pot esperar -si no s'introdueixen factors polítics pertorbadors- una assimilació no forçada en el curs d'un parell de generacions, la qual cosa suposaria una progressiva desaparició de la conflictivitat potencial. Mentrestant, cal esforçar-se per neutralitzar la possible traducció de diferències que haurien de mantenir-se en altres plans no polítics.

Pel que fa al tema de la "identitat espanyola" apuntat al començament, caldria invitar a una reflexió, fora de Catalunya, a fi de superar una situació ambigua que converteix Catalunya en ostatge polític de la resta d'Espanya. No té sentit que els ciutadans de Catalunya no puguin plantejar-se el seu futur

nacional sense l'espasa de Democles d'una opinió que pot condicionar injustament la seva decisió. Perquè avui el problema no es limita a un Estat i un exèrcit que no toleren l'autodeterminació de Catalunya, sinó també la possiblitat de crear una opinió pública que podia provocar una crisi política i institucional molt seriosa i potencialment molt perillosa. Crisi que podria donar origen a un neonacionalisme unitarista capaç de crear problemes greus no sols fora de Catalunya, sinó també atiant a l'interior de Catalunya un conflicte potencial avui llunyà.

NACIONALES, EXTRANJEROS E INMIGRANTES

IGNASI ÁLVAREZ DORRONSORO

La reflexión sobre los movimientos migratorios del último siglo no puede hacerse sin considerar dos de las dimensiones del mundo moderno.

La primera, la mundialización creciente y desigual del capitalismo. Desde finales del siglo XIX, aumenta rápidamente la demanda de fuerza de trabajo en los países más industrializados de Europa, demanda que los movimientos de población interna no alcanzan a cubrir y que abre el camino a la inmigración de trabajadores de los países menos desarrollados.[1] Algunas características de este fenómeno: temporalidad, inserción de esos inmigrantes en las capas más bajas de la clase obrera, brotes de xenofobia -particularmente en las épocas de crisis económica y de crecimiento de la desocupación...- Ese modelo se ha visto afectado en la década de los 80 por lo que se ha dado en llamar el declive de la sociedad industrial, con el crecimiento del paro estructural generado por la aparición de un modelo productivo menos intensivo en mano de obra en los países centrales y el traslado de manufacturas tradicionales a los países periféricos.

Hay una segunda dimensión, que podríamos llamar política: el proceso migratorio moderno se inscribe en una dinámica en la que el Estado-nación tiende a universalizarse. Hablar de sociedad política es en buena media hablar del espacio delimitado por el Estado-nación... Ello aconseja hacer una pequeña reflexión sobre el Estado-nación moderno.

Ignasi Àlvarez és estudiós de la questió nacional i dels conflictes ètnics

[1] Hannah Arendt, *Los orígenes del totalitarismo. El imperialismo*, Alianza, Madrid, 1982, pág. 336. Escribe que «al estallar la segunda guerra mundial, por lo menos en 10% de la población de Francia estaba compuesta por extranjeros no nacionalizados».

El Estado-nación moderno

El Estado-nación moderno, como Jano, es un ser con dos caras o facetas: una, la asociativa de individuos-ciudadanos; otra, la comunitaria.[2] La dimensión asociativa subraya el carácter artificial, construido, contractual, voluntario del Estado-nación. Es la nación, en su acepción de Tercer estado,[3] que se erige, frente al poder monárquico, en la única fuente de legitimidad política. La cohesión social en ese relato nace del contrato, de la voluntad de vivir juntos dándose leyes comunes, y no de un pasado común o de unas tradiciones culturales compartidas. Esta percepción de la nación -deudora del universalismo individualista ilustrado- configura un modelo ideal de Estado-nación con una inagotable capacidad potencial de inclusión de los no nacionales. La única condición de acceso de los extranjeros a esa asociación de ciudadanos es la residencia, *ius soli*, y la aceptación, formal o tácita, de las leyes comunes.

La otra faceta del Estado-nación es la comunitaria. Una comunidad que se quiere con frecuencia prepolítica, natural, tradicional, primaria y familiar, a la que se otorga una cierta primacía por encima de los individuos. Esta visión o relato hunde sus raíces en el primer romanticismo alemán. Pone el acento en la importancia de los ámbitos culturales y lingüísticos en los que se socializa el individuo y en la memoria histórica de la comunidad; establece el imperativo de conservar unas tradiciones y una herencia cultural particular que se valora irremplazable y que se transmite de padres a hijos, lo que permite asegurar su continuidad. El *ius sanguini*, el derecho de ciudadanía a través de la filiación, se configura como la vía fundamental de acceso a la comunidad que permite asegurar su continuidad.

El proceso de constitución de los estados modernos ha ido confiriendo a la identidad nacional un especial relieve respecto a otro tipo de identidades colectivas, culturales, étnicas o religiosas, a las que ha venido con frecuencia a sustituir, al menos en la esfera política. Esas identidades nacionales

[2] En 1887, F. Tönnies, en su obra *Gemeinschaft und Gesellschaft* (*Comunidad y asociación*, Barcelona, Península, 1979), estableció una distinción, ya clásica, entre la «comunidad» como estructura social fundada en unas relaciones cálidas, valiosas por sí mismas, personales, espontáneas, solidarias, desprovistas de todo cálculo, y las relaciones frías, distintas e instrumentales propias de la «asociación». La sociología de la nación ha vuelto permanentemente, con una u otra variante, sobre esa distinción.

[3] «Un cuerpo de asociados viviendo bajo una ley común y representados por la misma legislatura» -según la fórmula de Sieyès.

pueden construirse a partir de una tradición religiosa compartida, de una lengua, de la presunción de un origen común, e incluso, como en el caso de los EE.UU, de una tradición política que hace de la nación americana la patria de las libertades. Lo que confiere singularidad a las identidades nacionales no es, por tanto, los materiales con que se construye sino el terreno en el que se instalan, que es el terreno de la política. Quiero insistir en la idea de que esas identidades colectivas, lejos de ser naturales o espontáneas, son el resultado de una construcción social, con frecuencia conflictiva, realizada por diferentes agentes sociales tales como los diversos grupos nacionalistas.[4]

La famosa distinción, popularizada por Renan, entre la «nación a la francesa» y la «nación a la alemana»[5], no debe ocultar el hecho de que las naciones europeas se apoyan tanto en una dimensión comunitaria, fundada en la cultura y en la continuidad histórica, como en una dimensión de asociación de individuos ciudadanos.[6]

La nación «contrato cotidianamente renovable» quedaría suspendida en el aire, se vería privada de un elemento fundamental de cohesión y estaría perpetuamente en cuestión. La nación comunidad cultural, por su parte, quedaría prisionera de la tradición, inflaría peligrosamente la dimensión holista, colectiva, amenazando la autonomía de los individuos, no tendría capacidad de cambio ni de incorporar los valores de la modernidad. El Estado-nación,

[4] Habermas, *«Ciudadanía e identidad nacional. Consideraciones sobre el futuro europeo». Debats* nº 39, marzo 1992, subraya el carácter de constructor de la identidad nacional: «Esta conciencia nacional es un fenómeno específicamente moderno de integración cultural (...) El nacionalismo es una forma de conciencia que presupone una apropiación de las tradiciones culturales filtrada por la historografía y la reflexión (...) que se difunde por los canales de la construcción moderna de masas. Ambas cosas confieren al nacionalismo rasgos artificiales: y es su carácter de «constructor» lo que de por sí convierte al nacionalismo en accesible a un abuso manipulador de las élites políticas».

[5] Ese dualismo, construido con fines polémicos, tuvo su primera expresión en la obra de Renan *¿Qué es una nación?*, escrita contra la anexión por parte de Prusia de Lasacia y Lorena. (E: Renan *¿Qué es una nación? Cartas a Strauss*, Madrid, Alianza, 1987.) En los debates sobre la reforma del Código de nacionalidad francés, se ha tendido a hacer de Renan un paladín de la nación como voluntad, subrayando su fórmula de la nación como «plebiscito de todos los días». Se deja así de lado que la nación de Renan tiene demasiada densidad histórica, «los antepasados nos han hecho lo que somos», para que pueda identificársela con un contrato de asociación.

[6] D. Schnapper, *La France de l'intégration*, Gallimard, París, 1991.

de hecho, incorpora y alimenta, **en una síntesis conflictiva,** elementos comunitarios,[7] más o menos imaginarios, y elementos de asociación política de individuos libres. Esa síntesis le proporciona una estabilidad y una capacidad de cohesión social que ni el mercado, ni la división del trabajo o la simple asociación de individuos egoístas, en la descripción liberal, sería capaz de otorgarle.

La dimensión excluyente del Estado-nación

Todos los ordenamientos jurídicos estatales, recuerda Javier de Lucas,[8] comienzan con una distinción entre dos categorías de derechos, equiparable a la distinción entre hombre y ciudadano: 1) derechos del hombre, que son derechos universales en el marco de referencia del sistema jurídico del que se habla, y que la Constitución confiere no sólo a los ciudadanos, sino a todos los hombres a los que es aplicable dicho sistema; y 2) los derechos fundamentales no universales, en el sentido de que se reservan sólo a los que reúnen la condición de ciudadanos.

De acuerdo con esa división, el derecho a emigrar sería un derecho humano; pero el derecho a vivir en un determinado país es un derecho que sólo pertenece a los ciudadanos del mismo; un derecho que puede ser otorgado, pero también denegado, a los extranjeros que lo soliciten, en función, como afirman todas las legislaciones sobre inmigración, de lo que se considere es el «interés nacional».[9] De ese modo, el extranjero pobre sólo puede legitimar su estancia cuando su trabajo es considerado necesario para la llamada «economía nacional» (y, en caso de migraciones de poblamiento, por el interés nacional de hacer frente a una demografía declinante o insuficiente). Un emigrante en paro, es, en esa lógica, una anomalía. De ahí esa kafkiana vinculación que les toca experimentar a los inmigrantes entre el permiso de residencia y el permiso de trabajo.

[7] Se trata de una comunidad singular que aspira a sustituir, o al menos a privar de relevancia, a otros vínculos comunitarios tradicionales: étnicos, territoriales o religiosos.

[8] Javier de Lucas, *El desafío de las fronteras*, Temas de Hoy, Madrid, 1994.

[9] El art. 12 de la Ley Orgánica de Extranjería de 1985 lo afirma con toda claridad: «Para la concesión del visado se atenderá el interés del estado español (...) La denegación no necesitará ser motivada. Y el art. 19 explicita que «para la concesión y renovación del permiso de trabajo (...) se apreciará la existencia de españoles en paro en la actividad que se proponga desempeñar el solicitante».

La lógica que permite la exclusión del extranjero no necesita apelar a la preservación de la cultura nacional; no necesita por tanto, contra lo que a veces se ha argumentado, basarse en ninguna especie de fundamentalismo cultural. Le basta esgrimir las razones de interés nacional, del interés del conjunto de los individuos-ciudadanos que las leyes protegen y el gobierno democrático aplica. Es el Estado-nación como un todo el que tiene una dimensión excluyente.

La inetgración de los immigrantes

Conceptos tales como el de integración, y en mucha mayor medida el de asimilación, son conceptos polisémicos a lo que se añade, para acabar de oscurecer las cosas, su profusa y confusa utilización en el debate político. Como no tengo tiempo ni demasiado interés en perderme en análisis semánticos, me limitaré a especificar el sentido en que utilizo el concepto de integración: un concepto que me parece pertinente, a falta de otro mejor, para señalar lo que en materia de política de inmigración, considero un objetivo deseable en la esfera socio-económica y también en la esfera política. Excluyo, al menos en principio, por motivos que luego argumentaré, la extensión del concepto de integración al ámbito de la cultura. La integración social puede definirse negativamente como lo contrario de la desintegración social, asociada, por ejemplo, a los fenómenos de dualización social creciente y de marginación de ciertos colectivos.

Las propuestas que han venido haciendo diversas organizaciones sociales, desde Cáritas *Inmigrantes. Propuestas para su integración* hasta CC.OO, delimitan bien el significado que dan a este concepto de integración y los ámbitos al que lo aplican en el ámbito legal: reforma de las leyes y reglamentos de extranjería, ampliación de los permisos de residencia y de trabajo y facilitar el acceso a permisos de residencia permanente, no dependiente de las contingencias laborales, como medida indispensable para poder hablar de integración[10]; regularización periódica de los inmigrantes ilegales, derecho al reagrupamiento familiar; acceso a servicios sociales y a prestaciones

[10] «La actual reglamentación (de la Ley de Extranjería) no favorece la legalidad estable, y, en muchas ocasiones, ha frustrado expectativas de integración. La voluntad, pues, de generar procesos de integración debe ir acompañada de la concesión del «estatuto de residencia permanente». Proponemos que, después de un plazo razonable de residencia legal en España se les conceda el título de residente permanente, esto es, la posibilidad de ser titular de un

sociales no contributivas, acceso a la ciudadanía de los residentes con permiso indefinido, reconocimiento del *ius soli*, del derecho de ciudadanía para los nacidos en el país, cualquiera que sea el origen...

Las reflexiones y propuestas de estas organizaciones -con las que uno puede estar más o menos de acuerdo- me parecen, en cualquier caso, bastante más productivas que enredarse en desconstrucciones semánticas de conceptos como el de «integración social». Desconstrucciones que, además, no siempre proporcionan ni más claridad ni ganancia conceptual.[11]

Este ámbito de los derechos sólo constituye una parte de la problemática de la integración. La otra parte depende ya de la esfera económica y, en concreto, del mercado laboral.[12] La existencia de altas cifras de paro es uno de los factores que alimentan la dualización en sociedades como la nuestra; y esa situación hace particularmente difícil la integración de los inmigrantes que dependen del mercado de trabajo, y reduce drásticamente sus expectativas de movilidad social ascendente. Esta vertiente económica de la integración es la que proyecta peores perspectivas para los nuevos inmigrantes, e incluso, como estamos viendo en otros países, para la generación ya nacida en el país receptor.

(Una digresión, probablemente innecesaria: integración social no significa ausencia de conflictos sociales o políticos. De hecho, las sociedades democrático-liberales modernas no se caracterizan por la ausencia de conflictos sino por la legitimidad para expresar esos conflictos y, por la existencia pactada de normas e instituciones para dirimirlos. Precisamente, uno de los problemas más graves de los inmigrantes, especialmente de aquellos inmi-

permiso de trabajo y/o residencia indefinido. La culminación de todo ese proceso debe ser la obtención del tratado de ciudadanos con todo lo que ello comporta. Los inmigrantes deben ser titulares de los mismos derechos y deberes que los ciudadanos nacionales». *Inmigrantes, propuestas para su integración*, Cáritas española, Programa de inmigrantes, 1985.

[11] Un artículo de V. Stolcke, «Una semántica política» *(Veus alternatives*, nº 3, 1995) puede ilustrar los frutos desiguales de ese análisis semántico. En él, junto al interés del análisis semántico, pero sobre todo histórico, de conceptos de moda como «tolerancia», se acaban avanzando propuestas como sustituir integrarse por situarse, hablar de respeto como seres humanos en y no de «multiculturalismo» o «interculturalismo», para acabar proponiendo que «de hecho, ya disponemos de las ideas apropiadas con sus nombres respectivos como, por ejemplo, humanidad compartida, solidaridad y respeto humano».

[12] Basta recordar como una situación de expansión económica y pleno empleo favoreció el proceso de integración social en Catalunya de la inmigración procedente de otros lugares del estado español.

grantes recientes con escasos recursos económicos, es su escasa capacidad, legal y de hecho, para plantear conflictos.)

En opinión de Javier de Lucas, «el régimen jurídico de los extranjeros es uno de los campos donde habrá que tratar de aplicar ese impulso de expansión de la democracia hacia sus límites, que, es la idea fuerza de los derechos humanos y de la ciudadanía».[13] Ello exigiría también, en mi criterio, poner en materia de derechos individuales la nación de ciudadanos por encima de la nación de nacionales, hacer prevalecer el *ius soli* sobre el *ius samguini*. La célebre fórmula, de paternidad incierta, «es catalán todo el que vive y trabaja en Catalunya», expresa bien esta idea. Exigiría también ampliar los estatus de semiciudadanía: voto municipal, derechos sociales, prestaciones no contributivas a los no ciudadanos. Sería también ineludible que la adquisición de la ciudadanía o nacionalidad (en este caso son sinónimos) sea un derecho subjetivo que puedan reclamar todos los extranjeros residentes con permiso indefinido y por supuesto, los hijos de extranjeros nacidos en el país. Aconsejaría también positivizar y generalizar formas de doble ciudadanía y de ciudadanía supranacional, particularmente útiles en materia de protección de derechos básicos, no sustitutivas sino complementarias.

Transitar por esas vías se me antoja más productivo que instalarse en el sueño asimilacionista[14] de "restaurar" una soñada homogeneidad nacional perdida a causa de la llegada de inmigrantes.

[13] Javier De Lucas, *op. cit.*, pág. 179.

[14] Daniel Monnier describe el sentido en que se utiliza ese concepto de asimilación en la política de inmigración del gobierno de Quebec. El objetivo prioritario es la «perennidad del hecho francés», lo que en su opinión exige la francisación lingüística (el conocimiento y el uso del francés) y también la asimilación lingüística, la transferencia lingüística de la lengua originaria de los inmigrantes hacia el francés (medida por el cambio de lengua familiar); ese concepto de asimilación tiene también una dimensión político-identitaria, ya que busca la identificación de los inmigrados en un determinado sentimiento de pertenencia nacional quebequesa, el de la mayoría francófona, cuyo contenido preciso no se especifica. (D. Monnier, *Les choix linguistiques des travailleurs immigrants et allophones. Rapport d'une enquéte réalisée en 1991*, Les publications du Québec, Québec, 1993.) En un sentido diferente, Jocelyn Letourneau («L'inscription de l'alterité au coer du projet nationalitaire. Propos de conjunture sus la situation quebecoise», 1991) propone un concepto de «transculturalidad» que quiere más respetuoso con el «Otro» que el de «asimilación». Letourneau define «transculturalidad» como «ese paso hacia el «Otro» que se realiza no para asimilarlo o etnicizarlo, sino con el objetivo de integrarlo a una cultura ampliada que, sin perder sus características fundamentales, evoluciona hacia formas de expresión

Esos caminos, aunque no estén exentos de conflictos, me parecen también más realistas que las propuestas que buscan la superación de la posible tensión y no concordancia entre la sociedad de ciudadanos y la comunidad de nacionales negando cualquier pertinencia a esta última. Me resulta difícil creer que una identidad postnacional del tipo de la que Habermas designa como «patriotismo constitucional», expresada en el «nosotros somos esa norma», pudiera resolver esta tensión o cumplir la función de cohesión social que, no sin graves problemas, han cubierto las identidades nacionales en el orden de Estado de la sociedad política moderna.

Todo esto puede parecer terriblemente laborioso, complicado y de incierto resultado, pero creo que constituye un horizonte más realista que, por ejemplo, el de la abolición del Estado-nación (o muerto el perro se acabó la rabia). No me convencen, por ejemplo, quienes afirman[15] que si queremos tomar en serio los derechos, debemos desvincularlos de la condición de ciudadanía, que consideran una categoría a superar; ni tampoco me parece fundamentada la opinión de que sólo desde la superación de los confines estatales de la democracia, será viable la recuperación de la universalidad de los derechos mediante una Constitución mundial, pareja a una organización política mundial.

Tampoco me seduce demasiado la idea del estado postnacional, encarnado en el sueño reciente de una Europa como espacio político, no ya supranacional sino postnacional. Se argumenta para ello la crisis irreversible de los Estados nacionales. No falta razón, empero, a quienes afirman que la Comunidad Europea está lejos de orientarse hoy hacia una eliminación de los Estados nacionales que la componen.[16]

Hoy, el proceso de internacionalización de la economía y de la información pone en cuestión la capacidad de los Estados-nación para asegurar buena

heterogéneas. En cierta forma, la transculturalidad es un proceso objetivo ineluctable que marca a todas las sociedades. Sin embargo, es con frecuencia un proceso que casa mal con los procesos políticos existentes en esas sociedades o con las representaciones de conjunto que las colectividades se hacen de sí mismas a través de los discursos y los textos de sus élites».

[15] Ver De Lucas, *op. cit.*, págs. 142 a 145.

[16] Como afirmaba Simone Weil, ex presidenta del Parlamento Europeo: «Los debates sobre Maastricht han sido una seria advertencia; no se puede continuar la construcción europea sin tener en cuenta lo que piensan los pueblos, y en particular sus críticas al carácter poco democrático de algunas instituciones europeas y su apego a las identidades nacionales».

parte de sus objetivos -económicos, sociales y culturales- tradicionales.[17] No conviene, empero, olvidar que el Estado-nación sigue siendo el ámbito de la expansión de los derechos políticos y sociales, asociados al llamado Estado del Bienestar, y de la universalización de la ciudadanía, que es también todavía el espacio de percepción de la nacionalidad, tal vez la forma moderna más relevante y extendida de identidad colectiva, de identificación comunitaria. El Estado-nación es igualmente el ámbito primordial que tienen los ciudadanos y ciudadanas para dirimir sus conflictos sociales, ideológicos y políticos.[18] Y por último, el Estado-nación personifica también el instrumento político para la protección de bienes culturales tan concretos como la lengua propia, o más difusos como la «cultura nacional», que se estiman valiosos.

Con frecuencia, la «superación» del marco político de los estados nacionales es presentado como un objetivo deseable ya que permite desprenderse de las lealtades nacionales. Éstas son valoradas negativamente como atavismos generadores de conflictos, formas de identidad colectiva que amenazan la autonomía individual e instrumentos de exclusión política de los no nacionales y de los extranjeros.[19] En su versión más individualista liberal, este cosmopolitismo nacional propone como ideal un espacio político abierto a la libre circulación de individuos autónomos desvinculados de cualquier lealtad

[17] Uno de esos objetivos fue la protección política de un espacio económico, el espacio nacional, que permitió la modernización económica de los países que comenzaron a desarrollarse más tarde. Ernest Gellner, «Nacionalismo y marxismo» (1990), en *Encuentros con el nacionalismo*, Alianza, Madrid, 1996. Gellner se adhiere a la tesis de que Marx erró y F. List acertó sobre la importancia de la función del Estado-nación en el desarrollo de los países más atrasados, y comparte también la idea de que «los marxistas posteriores fueron en realidad criptolistianos. El marxismo fue utilizado para proteger a quienes se industrializaron tardíamente, proporcionándoles un caparazón nacional-político (...) La vía nacional al capitalismo (contra las predicciones de Marx) resultó no solo viable sino obligatoria».

[18] En opinión de Jean Leca, los tres componentes institucionales de los sistemas políticos occidentales son el componente liberal o «civil», que asegura la autonomía de los individuos y de la sociedad civil (el mercado y las esferas privadas) contra la invasión del estado; el componente democrático (o «cívico») que funda la legitimidad sobre le movilización de los ciudadanos y su participación en todos los estadios del proceso político; y el componente «welfarista» o solidarista. Jean Leca, prefacio a S. Bouamama, A. Cordciro y M. Roux, *La citoyenneté dans tous ses etats. De l'immigration à la nouvelle citoyenneté*, L'Harmattan, París, 1992.

[19] E. Gellner (*op. cit.*, pág. 23) sostiene que «para el marxismo, el papel de los subgrupos humanos se plantea en dos niveles bien diferenciados que pueden ser denominados la metafísica social y la sociología histórica del marxismo (...) Las clasificaciones humanas intermedias -religiosas,

nacional, cuyos derechos y libertades son protegidos y respetados por unas instituciones políticas postnacionales.

En mi opinión, la desaparición o el adelgazamiento progresivo del Estado-nación y de los instrumentos de participación política asociados a la ciudadanía podría engendrar, en vez de un sueño cosmopolita o libertario, la pesadilla de un mundo atomizado sin más vínculos que los generados por un mercado mundial dominado por unas multinacionales más poderosas que la mayoría de los estados y exentas de cualquier control político. Por ejemplo, la internacionalización creciente de la economía ha llevado aparejada el abandono creciente de las políticas de empleo y protección social de raíz keynesiana que venían practicando buena parte de los países industrializados.

Tampoco hay razones para creer que la Comunidad Europea vaya a resultar más abierta y muestre una mayor capacidad de acogida e inclusión de los inmigrantes extracomunitarios que la de los Estados nacionales que la integran. De hecho, en Schengen y Maastricht se acuerda un endurecimiento de las medidas de control para reducir drásticamente el acceso de los inmigrantes y su circulación por el espacio comunitario, lo que de rebote ha supuesto el endurecimiento de las políticas inmigratorias de Estados como el español. La instauración de una ciudadanía comunitaria fue celebrada por algunos como un paso hacia una ciudadanía postnacional, no sometida por tanto a los aspectos excluyentes respecto a los extranjeros que toda ciudadanía nacional conlleva. pero la ciudadanía comunitaria se limita a ratificar lo que dispone en esa materia los códigos de acceso a la nacionalidad, más abiertos o cerrados, de cada Estado miembro.

Los problemas de las sociedades multiculturales

Todas las sociedades son diversas culturalmente, especialmente las modernas. Las sociedades de nuestro entorno son sociedades individualistas y liberales en donde la autonomía de las personas en múltiples campos se ve reconocida como un derecho subjetivo, como un "coto vedado" a la ingerencia de posibles mayorías o de la Administración (la libertad religiosa constituye históricamente el primero de esos campos). En consecuencia, coexisten en ellas múltiples formas de identidad individuales, y también de identidad colectivas

políticas o étnicas- situadas entre el hombre y la humanidad en su conjunto, todas ellas, constituyen formas indeseables de alienación. (...) Evidentemente, en el futuro no habrá naciones, ni clases, ni religiones. La metafísica social de Marx y de Engels es una mezcla verdaderamente curiosa de anarquismo individualista y comunalismo panhumano».

y comunitarias, privadas o no de significación política. Identidades de gran significación, como la religiosa, han ido vaciándose de significación política y hoy la diversidad religiosa puede ser protegida dentro del ámbito de los derechos individuales. Algo parecido ocurre con determinadas adscripciones etno-culturales como es el caso de las identidades regionales vasca y catalana... en el Estado francés, por supuesto.

Distinto es el caso en que existen diversas identidades nacionales dentro de un mismo espacio político. En ese caso, el tratamiento de esa diversidad transciende de manera casi inevitable el ámbito de los derechos individuales.

Las minorías y el derecho a la diferencia

El derecho a la diversidad puede tener dos acepciones: 1) reivindicación de la igualdad en cuanto equiparación (derecho a ser tratado como igual a pesar de la diferencia); 2) pero su aceptación dominante expresa la reivindicación de la igualdad en cuanto diferenciación (derecho a ser tratado de forma diferente, que hace del derecho diferentes derechos). Conviene advertir, porque muchas veces no se tiene en cuenta, que la existencia de diferentes derechos en un mismo espacio político-jurídico pueden entrar en conflicto con los principios de igualdad de trato y de no discriminación, a la que paradójicamente se apela para defender esos derechos diferentes.

La visión idílica del multiculturalismo, cuando ese concepto alude a la existencia de identidades colectivas en conflicto, presupone, contra abundante evidencia en contrario, que la buena voluntad y la tolerancia son elementos suficientes para establecer una convivencia armónica entre las diversas comunidades culturales que comparten un espacio social y político común. Una visión más realista del problema obligaría a considerar que una sociedad multicultural "moderna" requiere, tal vez de forma inevitable, dos cosas:

A) un avanzado proceso de individualización, de desarrollo de la autonomía individual, lo que lleva inevitablemente a un cierto debilitamiento de las lealtades comunitarias valoradas como primordiales en las sociedades premodernas, de manera que la ciudadanía compartida por todos emerja como el espacio político más relevante. De lo contrario, estaríamos ante un modelo en el que la lealtad comunitaria queda reducida al propio grupo (una amenaza que, por poner un ejemplo, parece perfilarse a través de episodios como el juicio de O. J. Simpson).

B) Un permanente proceso de ajuste intercultural, mediante la neutralización de algunos de los aspectos más conflictivos de las diferentes identidades culturales, y la adopción por parte de todos los grupos de algunas pautas y referencias comunes que faciliten la convivencia política y hagan posible el diálogo intercultural. Ello exige varias cosas: 1) no sostener una visión estática y cerrada de la propia cultura; 2) no hacer de la conservación de los aspectos más diferenciales de la misma un valor absoluto; 3) aceptar que los individuos no son meros vectores de una cultura, ni pesa sobre ellos la obligación de mantenerla; 4) recordar que la defensa de la autonomía individual no es incompatible con lealtades colectivas diversas, a menos, lógicamente, que alguna de ellas, cual Dios celoso, exige de los individuos una lealtad incondicional y exclusiva.

Lo anterior implica también la apertura y reformulación de los códigos de identificación nacional, de manera que el límite que separa a los "nacionales" de los extraños se haga crecientemente permeable y evite la cristalización de varias comunidades con tendencia a ensimismarse. Una identidad cuya construcción obliga forzosamente a mirar más hacia el futuro que hacia el pasado, pero que debe buscar también anclajes, que obviamente no pueden ser étnicos -como bien sabía Renen- en el pasado: la constitución americana, o el universalismo republicano francés. De no ser así, el resultado podría ser el cierre de cada una de las comunidades sobre sí misma, el aislamiento o, todavía peor, el recelo y la desconfianza entre comunidades y la fragmentación y el debilitamiento del espacio social compartido.

El filósofo comunitarista americano, M. Walzer,[20] recordaba recientemente que sin integración económico-social no es posible la integración de la comunidad política. Walzer alertaba sobre el hecho de que una sociedad multicultural no está inclinada de manera «natural» a la armonía. «No hay -afirmaba- ninguna mano misteriosa que le lleve por ese camino. El resultado con todos y cada uno de los grupos haciendo sonar su propio instrumento, puede dar lugar no a una sinfonía perfecta, sino más bien una áspera disonancia.»

[20] M. Walzer, «Multiculturalismo e individualismo», *Micromega*, 3/94, Milán.

MOVIMENT OBRER, IMMIGRACIÓ I QÜESTIÓ NACIONAL

JOSEP BEL

Intentaré parlar de la qüestió nacional des de la perspectiva no només de la immigració, sinó de les experiències viscudes des del moviment obrer i sindical. Existeix una història de lluita comuna de moltes persones nascudes a diferents llocs i situades en l'esquerra transformadora, amb unes experiències viscudes en els temes de la nació catalana.

Va ser un fet la incorporació a la dècada dels setanta, de milers i milers de treballadors i treballadores d'altres ciutats de l'Estat, a les reivindicacions a favor de l'Autonomia, l'Estatut, el dret a l'autodeterminació i la República. Tot això va acabar amb uns resultats similars a d'altres qüestions socials durant la transició. Hi ha alguns més responsables que altres, però el cert és que la dreta va anar ocupant el paper hegemònic en la qüestió nacional.

L'esquerra i els comunistes patien discussions internes sobre els ritmes de la normalització lingüística. Es pot recordar, quan es publicava un full, les dificultats a fer-ho només en una llengua, o els articles d'un diari obrer, el percentatge que havia de ser en català i en castellà. Pitjor va succeir amb la República i el dret a l'autodeterminació, que van patir una marginació major des del pacte de la transició. Posteriorment, en les empreses no va entrar quasi bé ni la discussió sobre aquests temes. Les assemblees majoritàriament continuen en castellà; fins i tot el primer de maig amb els seus mítings. En alguns casos s'exigiren cursos de català en jornada laboral i retulació bilingüe (Correus, Telefònica, Jutjats, Ibèria, Renfe...). El resultat actual és decebedor, molta imatge i res normalitzat.

La devaluació reivindicativa del moviment obrer en aquests temes es pot comprovar en la Diada Nacional de l'onze de setembre. Ningú respon

Josep Bel és membre del Ctè. Ctral. del PCC i exresponsable de Pau, Solidaritat i Migracions de la CONC

pràcticament a ues convocatòries que són cada vegada més testimonials, per bé que encara es convoca. El centralisme tampoc ha retrocedit en les organitzacions de classe; en realitat, no es federa ni es confedera, ni en les de Catalunya, on també predomina la "barcelonitis" en molts aspectes. El tema de desplaçar-se a Madrid i aportar quadres a les organitzacions estatals no ha tingut molt d'èxit en els darrers anys i la majoria de sindicats i partits tenen molts pocs catalans en les seves cúpules.

Els nous immigrants, els llatinoamericans, magrebins o filipines, no s'incorporen a l'activitat reivindicativa com els immigrants d'ahir. Menys encara en els aspectes nacionals. La majoria, en viure a l'àrea metropolitana, prefereixen aprendre abans el castellà que el català; entenen que així les seves possibilitats de supervivència econòmica són superiors. El cert és que les desigualtats legals són molt superiors a les desigualtats económicosocials de l'anterior immigració. La classe és molt més diversa; cada dia augmenta la segmentació i les especificitats. En aquest cas, els immigrants provinents del Magreb i de la resta d'Àfrica disposen d'una legislació d'estrangeria que empitjora en alguns casos encara més la discriminació en drets comparant-ho amb els llatinoamericans.

La previsió d'una mobilitat social ascendent és difícil per als joves d'avui, però per a la nova immigració i amb el racisme que ressorgeix també és més difícil d'imaginar un veritable futur de prosperitat, fins i tot per a futures generacions. Amb aquesta situació actual poden recordar que en els setanta sí que va existir un projecte comú de Catalunya per a la majoria dels treballadors i treballadores, però sembla més difícil plantejar-lo avui. Els lemes «Per una Catalunya Solidària» o «Per una Catalunya dels treballadors» es barregen amb altres que semblen i són insolidaris: «Ni un duro a Madrid», «Negociem traspassos econòmics per Catalunya», etc.

Es dóna l'hegemonia d'un discurs insolidari des del poder central i autonòmic. És a dir, la competitivitat davant la mundialització i la construcció europea ens dificulta la construcció d'una Catalunya com sempre es plantejà des de l'esquerra anticapitalista, amb tots els que viuen i treballen aquí.

L'eix vertebrador del nostre discurs ha de ser la igualtat de drets, en el marc de l'internacionalisme solidari, però concretat aquí, en aquesta Europa que encara no permet el dret de vot per a més de 10 milions d'immigrants extracomunitaris. Aquesta Europa que no compleix la promesa, malgrat la seva riquesa, de destinar el 0,7% del PIB per a la cooperació pel desenvolupament, tal com va prometre fer fa vint-i-cinc anys. El tancament

insolidari de fronteres és vist amb impotència i irritació des del Sud i des de l'Est. Els temes de la nostra nació, els seus drets, la seva cultura, han de tenir en compte la igualtat de drets per damunt del respecte a la diferència si no volem caure amb els errors comesos per SOS Racisme-França amb el tema del vel islàmic a classe.

Si bé hem superat, cada dia més, les discussions català-castellà fins al punt que pràcticament tothom desitja que els seus fills aprenguin a escriure el català a l'escola, encara no està assumit massivament el projecte d'immersió lingüística aprovat per totes les organitzacions d'esquerres.

Difondre la interculturalitat, sí. Com sabem, la cultura és un mestissatge històric i es difon una de determinada des del poder; per això hem d'integrar tots els nous immigrants en el disseny de la Catalunya de tots els treballadors que propugnem. El problema està en com anar recuperant l'hegemonia des dels nostres actes polítics en la vida quotidiana davant el missatge de la dreta nacionalista. Mentre ells insisteixen en el fet diferencial, en "mai cafè per a tots", nosaltres parlem d'igualtat de drets i solidaritat, no només en l'Estat espanyol, sinó a nivell mundial.

No sempre són els països rics els que desitgen la independència; no hem de deixar que ens diferenciïn més per a dividir-nos. Els nostres interessos, els de classe, són molt més similars que les coincidències culturals amb la burgesia catalana. Aquesta, la burgesia, ho va entendre sempre així en els pactes que va fer durant la història dels últims segles. Per tant, les nostres alternatives han de contrarestar aquell discurs que els catalans tenim els mateixos interessos davant Madrid i qui millor els pot representar és Pujol. Desenmascarar-lo és la gran tasca.

Amb tot, si desitgem que les decisions es prenguin a prop, que el poder es descentralitzi i es democratitzi més, compartint i confederant tot el discutit de baix a dalt, cal aprofundir més en el tema. Per això, les discussions sobre transferències en les quals ens hem situat sovint a la rereguarda, pensant que és pitjor transferir l'INEM, o els ports i costes si es gestionaran des de la dreta, han de ser replantejats com un error. En tot cas, allò correcte seria plantejar quina política es fa des de l'esquerra per apropar les decisions a la gent i avançar-nos a les peticions de CiU coincidint amb les esquerres de la resta de l'Estat.

La mobilització per als nostres drets nacionals és una altra de les qüestions fonamentals a recuperar, desenmascarant els onze de setembre o 23 d'abril projectats en l'arbitrari i totalment contradictori discurs de CiU. No deixar

que es manipuli el sentiment de nació, ni la nostra llengua, quan a la vegada es permet una introducció massiva de cinema, televisió, música, etc., per les multinacionals anglosaxones que fomenten un determinat mestissatge consumista i procapitalista. Mentrestant, s'obre la porta a tota aquesta cultura i es tanca la frontera i s'imposen quotes o contingents anuals a la immigració que ve per a poder treballar a Catalunya, sobretot en el servei domèstic, l'agricultura, la construcció i l'hostaleria.

És increïble com es pot vanagloriar Catalunya i Europa d'exigir que s'acompleixin els drets humans al món, i es legisla per a la immigració en els nostres països lleis que fomenten la marginació i la desigualtat de drets. Encara que sabem que tampoc s'exigeixen quan Pujol va a Indonèsia, Colòmbia o Perú.

Els perills en la construcció d'aquesta identitat nacional des de l'esquerra transformadora són molts, però els conflictes ens donen experiències importantíssimes a tenir en compte. Prefereixo mil vegades més un consens dolent com el de l'exconfederació Iuguslava, que la guerra d'autodeterminacions imparable. Hem d'incorporar a la construcció d'aquesta Catalunya solidària a tots els nous immigrants, traduint les alternatives d'esquerres a l'àrab, tagal o mandinga abans que imposar una cultura autòctona que margini els últims treballadors utilitzats en els treballs que ningú vol.

La millor forma d'afirmar el nostre catalanisme és projectant una nació autònoma, federada, socialista i exemple de solidaritat a nivell internacional; en definitiva, una Catalunya comunista per al segle vinent.

HEGEMONIA, IDENTITAT NACIONAL I POLÍTICA D'ESQUERRA

JOAN TAFALLA

Hegemonia, identitat nacional i política de l'esquerra

«La principal raó de ser (del moviment catalanista) és la consciència de la nostra identitat, la voluntat de defensar-la, d'enfortir-la». Amb aquest argument, Jordi Pujol defensava, en el debat sobre el procés autonòmic desenvolupat en el Senat de 1994, la raó essencial de la seva negativa, rotunda en les paraules i ambigua en els fets, al "cafè per a tots" autonòmic. Per a Pujol, la tendència a la generalització autonòmica, que ell no posa en qüestió a l'hora de la negociació concreta, no pot esborrar allò que dona raó de ser al catalanisme polític: "el som i serem", la defensa de la identitat.

Pujol utilitzà el concepte d'identitat per a explicar tant a Catalunya com a la resta d'Espanya un moviment, el nacionalista català, que avui per avui, en la mesura que no és un invent actual ni és un producte artificial, en la mesura que és interclassista, és hegemònic a Catalunya, i ho és, simplement perquè és des de la gramàtica i el lèxic del discurs nacionalista, o bé de forma subordinada a aquest, que la majoria social catalana analitza i dóna explicació als fenòmens polítics i socials. Simplement, perquè la classe dominant, alhora que s'apropia del discurs nacional, s'apropia del conjunt de les relacions socials i pot exercir, així, la direcció política del país.

Desde la lògica d'en Pujol, la identitat catalana: «Ve de lluny, és de tothom, o, com a mínim, d'amplis sectors majoritaris i és reclamada per tot un

Joan Tafalla és Tinent d'Alcalde de Badia del Vallès per IC-EV i membre del Ctè. Ctral. del PCC

moviment que a més de polític és cultural, lingüístic, social, econòmic, artístic i literari, de sentiment i de doctrina.»

Aquest recurs a la identitat no és pas quelcom a menysprear. No hi ha cosa que hagi fet més mal al moviment obrer que el cosmopolitisme mal entès, que el desarrelament de les realitats nacionals, que un internacionalisme abstracte que sovint amaga el nacionalisme de les nacions grans en el seu argumentar i batallar en contra de les nacions petites. Aquest universalisme abstracte fa que despreciem conceptes tan essencials com el d'«hegemonia» o el d'«identitat» a l'hora d'analitzar les relacions socials. I Pujol, no sols no oblida aquests conceptes, sinó que els practica amb major fortuna, de moment, que els que ens reclamem marxistes. Potser aquesta serà una contradicció que els historiadors estudiaran en el futur.

Interessa, a efectes de l'exposició d'avui, recordar la disjuntiva que fa moure el catalanisme entre les teoritzacions ètniques (començant per les del demògraf parafeixista dels anys 30, Josep A. Vandellós) i les visions més hegemòniques i integradores del mateix Pujol.

Vandellós teoritzava el 1935 que Catalunya era un poble decadent que estava en perill de desaparició ofegat per la «invasió» de l'emigració. Basava aquesta tesi en estudis demogràfics en què es comparaven les taxes de natalitat de les famílies catalanes de soca-rel i de l'emigració.

Aquesta visió xovinista i tancada del demògraf feixista ha estat desmentida pels fets: «El fenomen migratori a Catalunya sembla un fet consubstancial, i no fa falta remuntar-se a èpoques molt llunyanes: els 2.000.000 d'habitants amb què comptava Catalunya el 1900 s'haurien transformat, en el cas que no s'haguessin produït migracions, en una població inferior als 2.400.000, en lloc dels 6.000.000 actuals, i el pes de Catalunya dins d'Espanya seria el 6% en lloc del 16% que suposa actualment. Si es té en compte que l'emigració s'ha fos amb la població global, això significa que els habitants de Catalunya els avantpassats dels quals eren aquí el 1900 es troben amb prou feines en la proporció d'un a quatre. O sigui 3 de cada quatre habitants de l'actualitat tenen avis, pares o mares que han immigrat en el segle XX o bé són, ells mateixos, immigrants. En canvi, aquest fet no s'ha traduït en una desestructuració ni en una pèrdua de la identitat catalana, sinó al contrari: malgrat l'heterogeneïtat dels orígens dels immigrants, Catalunya dóna una imatge d'una societat fortament cohesionada, amb unes característiques distintives inconfusibles.» (Hugues de Jouvenel, 1994)

Malgrat que la majoria de nosaltres som fills o nets de "xarnegos", la identitat nacional catalana no està a punt d'extingir-se, i el nacionalisme continua imposant-se com a ideologia majoritària.

La visió d'en Pujol sobre la identitat catalana no es basa en el *ius sanguini*, sinó en el *ius soli*. Malgrat episodis importants com la reivindicació carolíngia del ser dels catalans, realitzada pel mateix Pujol l'estiu del 94, la línia general del catalanisme polític hegemònic avui en dia a Catalunya no es sustenta en un plantejament etnicista, com sembla que passa en el cas del nacionalisme basc.

Caldrà posar aquest «episodi carolingi» dins del catàleg del episodis de «rauxa» que Pujol subministra curosament, i en moments determinats, per a mantenir determinades bases socials satisfetes i, alhora, per a reaccionar en front dels atacs contra el seu projecte polític. Un projecte polític, que de passada direm que, com sempre en la burgesia catalana, pretén governar Catalunya però també tot Espanya.

Fonamentar, com fa en Pujol, la reivindicació catalanista en la identitat i no en la ètnia significa fonamentar el "ser de la nació" en un element mòbil, moldejable, històricament determinat, que per pròpia essència canvia amb el decurs dels processos socials (la identitat, la psicologia col·lectiva) i no en un element històric o biològic (la raça, els gens) com farien els partidaris d'un nacionalisme xovinista i excloent. Aquesta és la principal característica que permet avui que el nacionalisme sigui hegemònic a Catalunya.

Mentre que un 36% dels ciutadans es senten espanyols, un 4% més espanyol que català, i sols un 19% es sent exclusivament català, un 11% més català que espanyol i el restant 30% se sent tant català com espanyol. («El sistema de valors dels catalans», 1991). Aquestes xifres li donarien a un projecte de nacionalisme excloent i xovinista solament un trenta per cent d'electorat fix.

Reconèixer que la cara del nacionalisme català que predomina és la del nacionalisme integrador ens permetria avançar més. Reconèixer que el concepte clau en el catalanisme polític és el d'identitat i no el d'ètnia, permetria a l'esquerra catalana, en un moment en què està en l'ordre del dia la seva recomposició, de poder analitzar el fenomen i combatre per la direcció del país amb alguna perspectiva d'èxit. La resta, el simplisme reduccionista, el cosmopolitisme buit, el nacionalisme espanyolista disfressat d'internacionalisme abstracte, sols ajuda a mantenir les classes subalternes catalanes divididas i a la defensiva, malgrat que pugui permetre pensar en algun èxit tàctic (o electoral) immediat. Qui perd el sentit estratègic no podrà aspirar mai a la victòria.

En una nota dels *Quaderni del Carcere* titulada significativament «El problema de la direcció política en la formació i el desenvolupament de la nació i de l'Estat modern a Itàlia», Gramsci defineix la construcció de la nació italiana com un fenomen de la construcció de l'hegemonia d'una classe sobre el conjunt de la nació sencera i és en aquest context que dóna una de les definicions claus del concepte d'hegemonia: «... la supremacia d'un grup social es manifesta de dues maneres, com a "domini" i com a "direcció intel·lectual i moral". Un grup social és dominant respecte dels grups adversaris que tendeix a "liquidar" o a sotmetre fins i tot amb la força armada i és dirigent dels grups afins i aliats. Un grup social pot i fins i tot ha d'ésser dirigent abans de conquerir el poder governatiu (aquesta és una de les condicions principals per a la conquesta del poder); després, quan exerceix el poder (...) es fa dominant, però ha de seguir essent dirigent» (Gramsci, *Antologia*, pàg. 486).

Avui la burgesia catalana hegemonitza el conjunt del bloc històric català en base al fet que la ideologia nacionalista té un paper central en la cohesió d'aquest bloc. Això succeix de forma espontània, a través no de formes de falsa consciència sinó del mecanisme de la identitat. Per a Gramsci, la ideologia, recordem-ho, actua com el ciment que cohesiona el bloc històric. Canviar l'hegemonia, construir un nou bloc històric, depèn del fet que l'esquerra entengui, sense reduccionismes, aquest fenomen.

El concepte d'identitat

Els grups socials construeixen consciència de si mateixos a través de processos llarguíssims i complexíssims en el temps. E.P. Thompson ha assenyalat com els treballadors de la societat de l'antic règim varen anar arribant, progressivament, a tenir una consciència de classe a partir de les experiències de microgrups locals. Passant per allò que ell anomena «economia moral de la multitud», pels motins de subsistència, pels moviments ludites, fins a arribar al moviment cartista, que era una expressió molt elevada de la identitat obrera. Aquesta moral col·lectiva dels sectors populars, aquest conjunt d'usos i costums, varen constituir, des del final de l'antic règim i des del principi de la industrialització una cultura material comú, uns usos i costums concrets que acabaren amb la construcció d'una identitat de classe; amb organització fins i tot internacional.

Una construcció d'identitat de classe que partia del procés de socialització que es realitzava en un conjunt de microinstitucions socials, en un lloc de

sociabilització que començaven en el lloc de treball, continuaven en la taverna, i acabaven en el procés associacionista dels gremis, corporacions i sindicats (Agulhon, Sewell, 1992). «Així també és veritat que existeix una "moral del poble" entesa com a conjunt determinat... de màximes de conducta pràctica i de costums que es deriven d'aquelles o que les han precedit...» (A.G. *Antologia*, pp.s. 489, 490).

En aquests processos socials es construeixen allò que A. Heller ha anomenat «la consciència del nosaltres». Aquest saber qui som nosaltres per contraposició a qui són els altres, ve a ésser un element essencial de l'estructura sociopsicològica de les persones. Dona punts de referència clarissims, permet guiarse en un món força complex, dona seguretat i estableix normes.

Per a un gitano, aquesta consciència del nosaltres significa acatar unes normes de conducta, una moral, unes costums i fins i tot una llengua que permeten al grup i als individus sobreviure en un món advers. Com diu Heller: «L'eventual pertenència a una comunitat i el tipus d'aquesta comunitat s'expressen -sempre i necessàriament- en la vida quotidiana de la persona en cuestió per la seva total estructura, compresa la ètica» (Heller, 79). D'altra banda, cal dir que la construcció d'aquesta identitat no és producte d'un simple adoctrinament extern a les estructures de socialització. Pel contrari: «La consciència del nosaltres es interioritzada espontàniament» (Heller, 87).

«La identitat consisteix essencialment en la recerca de la idea de continuïtat dels grups socials, a través de les discontinuïtats, els creuaments i els canvis de rumb, en forma de confrontació dialèctica constant entre el bagatge sociocultural-simbòlic identificat pel grup com a genui i les circumstàncies globals 'objectives' que emmarquen, constrinyeixen o delimiten la reproducció del propi grup» (Pujadas, 63).

Paral.lelament a la construcció de la identitat de classe, a la creació de la classe obrera, va nèixer i es desenvolupà la nova identitat nacional. Sovint ambdues creacions del procés social entraven en confrontació. La identitat nacional ha estat sovint hegemonitzada, quan no monopolitzada per les classes dominants. Sovint i, com a reacció a aquest fet, la identitat de classe s'ha confrontat amb la identitat nacional i ha sortit perdent, com el 4 d'agost de 1914, amb la pujada del nazisme al poder (recordem-ho: per les urnes), o bé després de l'ensulsiada d'aquells règims que anomenarem com a «socialisme real», o bé amb el creixement de l'integrisme islàmic entre les masses explotades nordafricanes o del mig orient.

Alguns defineixen el nacionalisme com el desig dels naturals d'una nació d'arribar a autogovernar-se. Aquest concepte de nacionalisme es basa en la idea que la nació existeix des de sempre. Contràriament a la llegenda, no existeix quelcom anterior, etern, que es digui nació, que sigui, quan és oprimida (o quan decideix que té dret a oprimir-ne d'altres), la causa del despertar del nacionalisme. Al contrari: és el nacionalisme qui crea i dóna lloc a l'existència de les nacions.

Les nacions sorgeixen com a quelcom visible, com a subjecte de la història fa uns dos-cents anys, amb la revolució francesa. La nació per als jacobins és sinònim de poble, de dipositari de la sobirania, no de raça o d'ètnia. Per tant, el nacionalisme té, originalment, un lligam amb la democràcia radical (1789, Itàlia jacobina, 1848).

Abans de la revolució burgesa i de la industrialització existien unes identitats culturals o liguístiques que en la major part dels casos convivien entreverades amb altres dins d'estats dinàstics. L'idea d'estat-nació no era possible dins d'aquest context.

Aquestes identitats podien desaparèixer fins a l'autodissolució o reafirmar-se en demanda d'un poder polític, depenent de la lluita de classes i de la lluita entre diversos projectes d'estat. La identitat obrera neix també en aquella època i ha estat històricament en competència amb la identitat nacional o ètnica. L'actual retrocés de la identitat de classe està donant espai polític i social a la identitat nacional i als nacionalismes.

Per tant, la nació no existeix eternament, des de sempre; és un procés històric. No depèn d'una identitat que seria eterna, definida d'un cop per tots. Pel contrari, la identitat també es construeix històricament i per tant és variable.

El fet que la identitat sigui un tret present en la psicologia col·lectiva no implica que calgui considerar el nacionalisme com un fenòmen consustancial a la natura humana: «El nacionalisme -el principi que predica que la base de la vida política ha d'estar en l'existència d'unitats culturals homogènies i que ha d'existir obligatòriament unitat cultural entre governants i governats- no és quelcom natural, no està en el cor dels homes i tampoc està inscrit en les condicions prèvies de la vida social en general; aquestes asseveracions són una falsedat que la doctrina nacionalista ha aconseguit fer passar per evidència. En canvi, com a fenòmen, -no com a doctrina presentada pels nacionalistes-, el nacionalisme és inherent a cert conjunt de condicions socials; i aquestes condicions socials, casualment, són les del nostre temps» (Gellner, 1988).

La identitat nacional podria ésser de dos tipus: la voluntat d'ésser i la identitat cultural. La primera seria la nació dels ciutadans. La segona la nació dels naturals. La primera dóna peu a una identitat oberta; la segona, a una identitat tancada.

La segona és més fàcil i sol vèncer en les confrontacions polítiques: es més fàcil crear referents identitaris de caràcter ètnic o cultural, per molt artificials que siguin i que creïn confrontació, que entendre que la nova comunitat nacional haurà d'ésser necessàriament mestissa. Que haurà de ser una espècie d'escudella barrejada en la què els diversos components no perden res pel fet d'haver estat bullint durant unes quantes hores junts, i en canvi junts i barrejats expressen una nova sustància.

Si l'esquerra i els treballadors volen arribar a l'hegemonia sobre la societat s'hauran d'apoderar de la identitat nacional, fer-la seva, construir i fer hegemònica una identitat nacional basada en la ciutadania, és a dir, en els drets ciutadans. Una identitat nacional que fugi de l'uniforme cultural i lingüístic..., que es caracteritzi pel mestissatge. Construir aquesta identitat nacional de progrés i confrontar-la amb la identitat nacional que avui, a Catalunya, protagonitza el projecte neoliberal de Pujol, no és feina fàcil ni de curt abast. Em sembla, però, que és la condició que un dia, els de sota s'elevin a classe dirigent del país.

Bibliografia vinculada al tema

Ramón Maiz
«Hegemonia i cuestión nacional», en *Teoria*, nº 7 (Julio-setiembre de 1981).
«Política e identidad colectiva. Notas para una lectura postmarxista de la cuestión nacional». *Papeles de la F.I.M.*, nº 1. Segunda época, 1994.
Jaume Vicens Vives.
Noticia de Catalunya. Llibres a mà. Edicions Destino. Barcelona, 1984.
Antonio Gramsci
Quaderni del carcere. edizione a cura de Valentino Garratana. Ed. Einaudi. Torino.
Antologia, Selección, traducción y notas de Manuel Sacristán. Ed. Siglo XXI. Madrid, 1974.
Institut Català d'Estudis Mediterranis
«El sistema de valors dels catalanas». *Catalunya dins l'enquesta europea de valors dels anys 90*. Barcelona, 1991.
Hugues de Jouvenel/Maria Àngels Roque
Catalunya en el horizonte 2010. Prospectiva mediterránea.
Institut Català d'Estudis Mediterranis. Ediciones de la revista «Política exterior». Madrid, 1994.
Agnes Heller
Sociologia de la vida cotidiana
Ed. Península; Barcelona, 1987.
E.P. Thompson
Costumbres en común
Editorial Crítica. Barcelona, 1995
«Algunas observaciones sobre clase y "falsa conciencia"»
Historia Social nº 10 Valencia, 1991.
Eric. J. Hobsbawn
«Identidad»
Revista internacional de filosofia política. Madrid, mayo 1994. Nº 3.
L'invent de la tradició
Eumo Editorial, Vic, 1988.
Naciones y nacionalismo desde 1780
Editorial Crítica, Barcelona, 1992.
Joan Josep Pujadas
Etnicidad. Identidad cultural de los pueblos
Eudema, Madrid, 1993.
Ernest Gellner
Naciones y nacionalismo
Alianza editorial. Madrid, 1988
Ignasi Álvarez Dorronsoro
Diversidad cultural y conflicto nacional
Talasa. Madrid, 1993.

Josep A: Vandellós
Catalunya, poble decadent
Biblioteca Catalana d'Autors independents.
Barcelona, 1935.
William H. Sewell
«Los artesanos, los obreros de las fábricas y la formación de la clase obrera francesa, 1789-1848».
Historia Social, nº 12, Valencia, 1992.
Maurice Agulhon
«Clase obrera y sociabilidad antes de 1848»
Historia Social, nº 12, Valencia, 1992.

¿ETNIA O POLÍTICA? HACIA UN MODELO CONSTRUCTIVISTA PARA EL ANÁLISIS DE LOS NACIONALISMOS

RAMÓN MAÍZ

«Nationalism tends to treat itself as a manifest and self-evident princip... but its self-image and its true nature are inversely related, with an ironic neatness seldom equalled even by other successful ideologies. It preaches and defends continuity, but owes everything to a decisive unutterably profound break in history.»

E. GELLNER

Resulta cuando menos llamativo que el paradigma subyacente, rara vez explicitado en su autoevidencia, en el actual debate político sobre el «resurgimiento del nacionalismo», e incluso en buena parte de los estudios históricos sobre los nacionalismos que proliferan al hilo de los acontecimientos del Este europeo, siga resultando patentemente deudor del viejo molde organicista. En efecto, mediante un salto pendular desde la indulgente desatención a la cuestión nacional, vía instrumentalismo clasista o ideológico, atento a los "auténticos problemas" que aquélla vendría a ocultar (y que las duras réplicas de la historia han desacreditado definitivamente), parece haberse pasado, en procura de la sustantividad irreductible del "problema" de las nacionalidades, a una fosilización etnicista de la nación, escasamente crítica con los propios postulados de la ideología nacionalista. Y así, la argumentación al uso parece dar por sentada la asunción de una base «natural» de la política,

Ramón Maíz Suárez es catedrático de Ciencia Política de la Universidad de Santiago de Compostela, Facultad de Ciencias Políticas y Sociales y autor de diversos libros y artículos sobre nacionalismo y teoría política. Entre ellos: *O nacionalismo galego: organización e ideoloxia* (1986); *Discurso, Poder y Sujeto: lecturas sobre M. Foucault* (1987); *Nation and Representation: Sieyes and the Theory of the State of the French Revolution* (1990); y editor de *Los nacionalismos en Europa: pasado y presente* (en prensa).

étnicamente predefinida en términos objetivos de cultura, raza, lengua o religión, la cual, despertando de su letargo, se exterioriza en movilizaciones, doctrinas y/o violencias de varia índole. De esta suerte, la labor del analista tiende a verse irremediablemente abocada a la febril procura historicista de los antecedentes, bien de una cultura diferenciada, bien de una prístina identidad étnica, cuando no de un resentimiento originario; incluso de alguna predecesora movilización reinterpretada ahora, a la luz del presente, como protonacionalista, en la que residiría la verdadera explicación del actual estado de cosas: *post hoc ergo propter hoc.*

Y sin embargo, en el ámbito de los estudios antropológicos, sociológicos y politológicos sobre el nacionalismo, hace tiempo que el paradigma "primordialista" -esto es, la consideración de la nación como un "dato" objetivo que tarde o temprano se manifiesta ideológica y políticamente en formas y grados diversos- ha cedido definitivamente paso a perspectivas más constructivas en las que la nación, lejos de preceder al nacionalismo, se considera en sí misma un producto sociopolítico resultante de complejos procesos de «nation-building». Será objetivo de las páginas que siguen poner de relieve las aportaciones de una serie de modelos para el análisis del nacionalismo que, divergentes en mayor o menor medida entre sí, convergen sin embargo en un objetivo último: colmar la irreductible distancia que media entre la etnia (cultural) y la nación (política), explicitando los mecanismos causales subyacentes en la «black box» del proceso en cuestión.

No fue ésta, empero, la perspectiva inicial en el análisis de las etnias en las ciencias sociales. Recuérdese, por ejemplo, que la versión "dura" del primordialismo de Shils (1957), Geertz (1963) o Robinson (1977) ponía en primer plano «el poder de los "datos" del lugar, de lengua, sangre, de visión del mundo y de la vida que modelan la noción que un individuo posee de quien es y a que se encuentra indisolublemente vinculado» (Geertz, 1963). Versión ésta, por lo demás, casi coincidente con la autocomprensión del discurso nacionalista mismo; a saber: la nación como un hecho objetivo, una evidencia social incuestionable, que pugna históricamente por su manifestación consciente, su autodeterminación política.

Conscientes del implícito organicismo que una perspectiva que concebía a la nación como fraguada de una vez por todas, y susceptible tan sólo a una mayor o menor exteriorización política de su esencia natural, algunos estudiosos procedieron a una redefinición "blanda", si bien «perennialista», que insiste no tanto en que los datos objetivos que conforman una nación: raza,

lengua, mitos, en suma, su "etnicidad", sean naturales y eternos, cuanto que resultan decisivos para la configuración posterior y las características del nacionalismo edificado a partir de aquéllas.

Así, por ejemplo, Armstrong (1982), recogiendo las críticas de Barth a los planteamientos primordialistas clásicos, desestima la posibilidad de una definición «objetiva» de las etnias (no hay más diferencias que aquellas que los actores consideran como significativas). En el mismo sentido, sostiene que la dinámica interactiva de exclusión y diferenciación del «Otro», más que la de auto-afirmación positiva, resulta de capital importancia en los procesos de génesis identitarias, procediendo en su justamente célebre *Nations before nationalism* al análisis histórico de la recurrencia mítico-simbólica en los procesos de surgimiento y rearticulación de identidades étnicas en la historia europea y oriental.

Smith, por su parte, daría un paso más, y en su *The Ethnic Origins of Nations* (1986) distinguirá entre etnias y naciones, postulando a estas últimas como elaboraciones políticas e ideológicas de los movimientos nacionalistas y su «intelligentsia» a partir de los materiales proporcionados por los intelectuales. Ahora bien, si de una parte Smith critica la idea de nación como una asociación humana natural y fuera del tiempo, subraya sin embargo la determinación, podríamos decir que «en última instancia», de las etnias para el posterior devenir de las naciones. Los «mitos, recuerdos, valores y símbolos» que constituyen el fulcro de la etnicidad tienden a ser excepcionalmente duraderos, a su juicio, cambiando muy lentamente con el paso del tiempo, y constituyen una base decisiva de los procesos de «nation-building». De esta suerte, si bien el nacionalismo es entendido como un fenómeno esencialmente moderno, una tal «nación moderna» incorpora inevitablemente diversos rasgos de la etnia premoderna cuya huella debe ser, en consecuencia, investigada con detalle.

El «descubrimiento» por los intelectuales de las características peculiares de una específica etnia, la formulación del complejo mítico-simbólico que define una identidad diferenciada a partir de elementos tales como el nombre colectivo, el mito de los orígenes, la historia compartida, la cultura o lengua propias, etc., se configura como el cometido inicial que preanunciará, no sólo la eficacia inclusiva de la futura nación, sino la orientación político-ideológica de la misma.

Así pues, incluso en la óptica «perennialista» de Smith la «etnia debe ser politizada, debe entrar y permanecer en la arena política, y debe asimismo comenzar a desplazarse hacia la nacionalidad» para merecer el calificativo de na-

ción. De este modo la inclusión de los nacionales en la común identidad colectiva y la movilización política resultan elementos claves, cuya ausencia en modo alguno obvia la sola presencia histórica de la etnia.

Muy similar en su lógica argumental, el concepto de «etnonacionalismo» de Connor (1972, 1973, 1978) pone de relieve el papel decisivo de la "conciencia", «vínculo psicológico que unifica a un pueblo y lo diferencia» (1978), para marcar las distancias entre un grupo étnico y una nación: «la nación es un grupo étnico autodefinido» (1973). De este modo, si bien se avanza en la comprensión de la conflictidad consustancial a los Estados plurinacionales y sus eventuales crisis de legitimación, se considera, sin embargo, la identidad nacionalitaria como un dato de la naturaleza humana que no precisa de ulterior indagación.

Sucede con Connor algo muy semejante a lo que ocurre con el análisis de Smith, el cual, extraordinariamente fructífero en lo que a la índole y eficacia del sustrato étnico de las naciones se refiere, deja intocado el «proceso de construcción» que, a partir de este «cultural raw material», llevan a cabo primero reducidas élites de intelectuales y posteriormente organizaciones políticas partidarias.

De hecho, la afanosa procura de los antecedentes a los que Armstrong o Smith se ven precisados a fin de encontrar evidencias empíricas que preanuncien los nacionalismos posteriores, conserva un parecido último, reflejo de un distanciamiento científico-social insuficiente, con la autocomprensión secuencial que el relato nacionalista posee de la realidad nacionalitaria. A saber: la nación parece erigirse en "sujeto" preexistente a la historia, con unos "intereses" específicos (conservación de la propia cultura, lengua, tradiciones y arsenal de filias y fobias; distinción de lo propio y ajeno; composición dada del bloque social nacional; autodeterminación política; etc.) que emanan de su identidad colectiva. Estos intereses nacionales, a su vez, se manifestarían hacia afuera exteriorizándose mediante la progresiva adquisición de "conciencia nacional" y traduciéndose, posteriormente, en acción y movilización políticas en pro de la defensa de sus intereses e identidad. Una tal concepción "expresiva" de la acción o movilización nacionalista, deudora de unos supuestamente prístinos y «objetivos» intereses exógenos, se complementa por ende con una concepción neutra de las instituciones políticas, especialmente el Estado, al que se considera como un mero canal transmisor ora de los intereses de una etnia ajena hegemónica, ora en su día, de los auténticos intereses nacionales de la etnia sometida.

De esta suerte no sólo se asume el muy discutible postulado de que la acción no constituye sino un reflejo de un sujeto anterior preexistente, que permanece esencialmente idéntico en el curso de la historia, sino que

se deja inexplicado un aspecto decisivo: la distancia que media entre la etnia y la nación política o, más abstractamente, entre estructura y acción. Dicho de otro modo: ¿por qué se produce nacionalismo de masas políticamente activo, en determinados lugares y no en otros con iguales o aún más nítidas diferencias étnicas?

Es en extremo donde, desconsiderados con patente exceso de precipitación, so pretexto de su unilateral fijación etnocéntrica en el Estado-nación, revisten, sin embargo, no poca utilidad las reflexiones clásicas que vinculan la emergencia de las naciones a los procesos de modernización. Nos referimos esencialmente a las de Deutsch (1953), Gellner (1964, 1983) y Rokkan (1970, 1983).

Por comenzar por este último, imperdonablemente olvidado en los estudios del nacionalismo, es preciso recordar que ya en su primera época, culminada con el excepcional *Citizens, Elections, Parties* (1970), al analizar la génesis y desarrollo de los sistemas de alianzas y oposiciones que originarían la extraordinaria variedad constatable en los sistemas de partidos europeos, procedía a reformular el esquema parsoniano clásico, evitando incurrir en su modelo universal de modernización, a la luz de la distinción cultural-territorial y económico-funcional del proceso político, así como de la oposición centro-periferia. A resultas de ello se sitúa en primer plano, entre los tipos polares de conflicto, no sólo la tensión entre los diversos sectores de la élite central a fin de determinar la política del Estado, sino el conflicto centro-periferia, vinculado a los intentos periféricos de preservar la propia identidad cultural frente a los esfuerzos de asimilación del centro. De esta suerte, en su teoría de los «cleavages», el autor sitúa entre las fracturas estructurales fundamentales y tensiones permanentes de la política europea, reflejadas en el sistema de partidos, la fractura entre la cultura dominante del centro y las culturas periféricas. Esta fractura centro-periferia, a diferencia de la fractura de clase, que opera con una suerte de efecto de homologación para todos los países, mantiene una variación notable, de extraordinario interés empírico, en cada caso concreto.

En la segunda fase de su obra, que se desarrolla a partir de los años setenta y que culminará en el póstumo *Economy, Territory, Identity* (1983), Rokkan procede a una ampliación de sus modelos para una historia comparada de Europa, a partir de una personalísima síntesis Parsons-Hirschman de la que se sirve para examinar los procesos de construcción del Estado y de la Nación europeos. Pues bien, una de las dimensiones analizadas atiende a las

características de las "periferias" (definidas en términos de «distancia, dependencia y diferencia») y su capacidad de resistencia («voice») o su disponibilidad a la asimilación («entry») en las estrategias de construcción del Estado y de las naciones llevadas a cabo desde el centro; asimismo da cuenta de los procesos de cambio en las relaciones centro-periferia y las modalidades de desarrollo de las diversas comunidades nacionales («loyalty»). A resultas de ello el mapa geopolítico de Europa resultante, construido como un modelo «topológico-tipológico» que pretende explicar las variaciones en los procesos de construcción de los Estados y las naciones europeas, articula una dimensión "económica", que diferencia las condiciones de construcción de los Estados territoriales, con una dimensión "cultural", que diferencia las condiciones de construcción de las naciones.

Y así, polemizando con los modelos más celebrados del momento (fundamentalmente Barrington Moore y Wallerstein) cuyos argumentos daban cuenta de similares procesos a partir de variables exclusivamente socioeconómicas, Rokkan añade con toda sustantividad la dimensión político-cultural, en la que las condiciones étnico-lingüísticas constituyen, conjuntamente con la composición religiosa, el factor fundamental. A su entender, de la combinación de estos factores culturales depende la mayor o menor dificultad encontrada por élites y centros políticos en la construcción de las naciones-Estado.

Por su parte, Gellner, tanto en *Thought and Change* como en *Nations and Nationalism* vincula explicativa, casualmente, la aparición de los nacionalismos a los procesos de industrialización y correlativa erosión de la sociedad tradicional: «El nacionalismo como fenómeno, no como doctrina expuesta por los propios nacionalistas, es inherente a un determinado haz de condiciones sociales». En concreto, el nacionalismo como proceso de homogeneización cultural y política en el seno de una dinámica enraizada en la lógica económica de la producción. Siendo requerimiento del nuevo sistema productivo una formación que provea a los individuos de un idioma y unos conocimientos mínimos generalizados, los sistemas educativos se convierten en factor clave de nacionalización. El nacionalismo se sirve así de culturas preexistentes, pero selecciona y hegemoniza, reformulándolos internamente, los materiales que proceden de alguna de ellas, excluyendo y marginando otros. De este modo se abandona expresamente cualquier prejuicio etnicista: «El nacionalismo no es el despertar de las naciones a la conciencia de sí mismas: inventa naciones allí donde no existen, pero precisa características diferenciales preexistentes para ponerse en funcionamiento» (Gellner, 1983).

Puede, sin duda, criticarse empíricamente la excesiva dependencia que el modelo de Gellner establece entre la emergencia del nacionalismo y los «requerimientos funcionales de la industrialización» (Hroch, 1993), habida cuenta no sólo de que la aparición e incluso la cristalización política de muchos nacionalismos europeos se ha producido con anterioridad a la generalización de la industria moderna, cuando no en sociedades eminentemente agrarias. Pero en todo caso sus análisis en torno a la ruptura que los procesos de construcción nacional suponen social y culturalmente con el pasado, y la naturaleza eminentemente moderna del nacionalismo, al hilo o en contestación del Estado moderno, han devenido puntos de no retorno con los que tiene que vérselas toda teoría causal-explicativa del nacionalismo. Como ha señalado Tiryakian (1985): «El nacionalismo, en sus varias formas, ha de ser considerado como un elemento tanto activo como reactivo a las sucesivas fases de la modernización».

En otro orden de cosas, nunca se había apuntado tan certeramente como Gellner al contradictorio «núcleo duro» de la transparente evidencia del discurso nacionalista, a su falsa conciencia: «Sus mitos invierten la realidad: dice defender la cultura popular mientras de hecho procede a forjar una cultura dominante; proclama proteger una vieja sociedad campesina pero de hecho ayuda a nacer a una cultura anónima de masas» (Gellner, 1983).

Por último, al estudiar los procesos de emergencia de las naciones modernas, Deutsch, tratando de superar precisamente la mera descripción de la capacidad conflictiva de las diferencias culturales y buscando los mecanismos explicativos de la misma, subrayaría la eficacia específica de dos elementos clave: la comunicación, contemplada en una perspectiva cibernética muy de la época, y la «movilización social».

Así, modernización y movilización social, al erosionar y romper los viejos vínculos sociales, económicos y psicológicos deja crecientemente disponibles («available») a amplios sectores sociales para ser incorporados en nuevas agrupaciones y bajo nuevos valores, configurándose como fenómenos que afectan decisivamente a la construcción de las naciones. Para Deutsch, los indicadores de «movilización social», esto es, de interacción en el seno de los circuitos de comunicación (nivel de escolarización, lectura de prensa, urbanización, etc.), resultan altamente reveladores del tránsito de la sociedad tradicional a la industrial, a la vez que factores fundamentales de homogeneización y nacionalización. Con independencia de que, como subrayaría Connor (1972) y el propio Deutsch (1975) años más tarde, la modernización mediante el incremento de la comunicación y la movilización

social, aviva la conciencia cultural diferencial de los grupos intraestatales fomentando las reivindicaciones separatistas, semeja un hecho incontestable de los análisis sociológicos posteriores que, ora en una perspectiva de élites, ora en una perspectiva territorial, la movilización nacional se muestra generalmente dirigida y, asimismo, mejor recibida por aquellos sectores de los grupos étnicos no dominantes que se encuentran más conectados a los circuitos de comunicación, y que las regiones con una mayor densidad de redes de comunicación (no sólo modernas, sino asimismo de solidaridad comunitarística tradicional) resultan mucho más susceptibles de propiciar procesos de «nation-building». Los trabajos de Benedict Anderson abundarían recientemente, si bien en muy otra perspectiva, en la centralidad de los procesos de comunicación, para la construcción de las «comunidades imaginarias» nacionales, más que en la veracidad o falsedad científica de las «raíces» antiguas de la etnicidad, que constituyen mitos elaborados por los intelectuales nacionalistas, contestados a su vez míticamente por las historias oficiales del Estado-nación, y evaluables a los efectos que aquí interesan en términos de su eficacia generadora de evidencia social (1983).

Una ingente bibliografía sobre los más dispares casos de emergencia, consolidación o fracaso de los movimientos nacionalistas, ha venido a añadir algunas otras «precondiciones sociales» necesarias para la aparición del conflicto étnico nacional: la crisis política del antiguo orden y sus valores, la aparición de descontentos en el seno de la población con expectativas frustradas, el trato discriminatorio por parte del Estado respecto a determinados grupos, la existencia de desigualdades económicas y de cambio social entre determinados grupos con resultados de desigual acceso al trabajo, a la educación o al poder político, etc.

Los teóricos de la competición étnica (Nagel, 1984, 1986; Olzack, 1985; Nielsen, 1985), invirtiendo el optimismo sobre el potencial integrador de la modernización subyacente en las teorías funcionalistas y de la comunicación, han sintetizado en cuatro grandes bloques las bases estructurales para la movilización colectiva de índole étnica:

1. Procesos socioestructurales que favorecen la movilidad de los grupos aumentando el contacto y la competición entre ellos (urbanización, inmigración, etc.).

2. Crecimiento de los recursos organizativos y materiales de los grupos étnicos y consiguiente expansión de la esfera política.

3. Legitimación e incentivación de políticas públicas étnicas (distribución de recursos, representación consociativa, etc.).

4. Procesos socioestructurales que debilitan otras formas de solidaridad colectiva: de clase, etc.

Se trata, sin duda, de precondiciones necesarias, y presentes alguna o varias de ellas en cada caso específico, pero en modo alguno suficientes por sí solas para generar la movilización nacionalitaria.

Y es aquí donde la obra de Hroch (1968, 1993), especialmente en su evolución última, muestra su mayor interés. Destacaremos dos aspectos que suponen un despegue decisivo en la superación del horizonte inductivo-descriptivo que plaga la historiografía del nacionalismo: su propuesta de una periodización de los procesos de construcción nacional y la puesta en primer plano de la relevancia del conflicto social de intereses subyacente en los conflictos lingüísticos o religiosos.

Ciertamente, en su *Die vorkämpfer der Nationalen Bewegung* (1968), Hroch suscribía, frente a Kohn o Lehmberg, un explícito objetivismo economicista en su acercamiento al tema: «En contraste con el concepto subjetivista de la nación como el producto de la conciencia nacional y el nacionalismo [...] postulamos una concepción de la nación como un integrante de la realidad social de origen histórico (...) cuya esencia deriva de la conexión de los individuos con relaciones sociales objetivas» (Hroch, 1968).

Tan rotunda declaración inicial, sin embargo, se modula a lo largo de la propia investigación de las élites patrióticas iniciadoras de la movilización nacional, y desemboca en una mucho menos determinista perspectiva del proceso de génesis de las naciones que cristaliza, finalmente, en la postulación de tres fases diferenciadas. A saber: una fase A), en la que minorías intelectuales «descubren» y formulan la identidad diferencial de la nación y proceden a la divulgación cultural de la misma; una fase B) de agitación política y extensión de los apoyos sociales de la causa nacional; y, en fin, una fase C) en la que la mayoría de la población asume y explicita políticamente la identidad nacional de la mano de un movimiento de masas.

La virtualidad de un tal modelo no reside solamente en que posibilita, como ha hecho brillantemente el propio autor, el análisis comparativo de numerosos casos europeos del último siglo, sino que requiere ulteriores factores que los puramente estáticos, apuntando a la superación del clásico abanico de factores objetivos: cultura, economía, lengua, raza, etc., como omniexplicativos

de la formación nacional. No va Hroch, sin embargo, demasiado lejos en su apertura, deudor de un objetivismo desconsiderador de los problemas específicamente políticos de la movilización nacional a que su propio modelo apunta. Pese a todo, incorpora un nuevo factor de «nation-building» a los anteriormente apuntados (etnicidad, modernización y comunicación social): el «conflicto de intereses» nacionalmente relevante. Esto es, una tensión social o colisión de intereses económico-sociales susceptible de ser articulada con las divisiones lingüísticas y religiosas. En este sentido, pondría de manifiesto, y ello lo corroborarían definitivamente análisis posteriores, que muchos miembros de las élites y grupos nacionalistas pertenecen en mayor medida a ocupaciones con alta movilidad vertical (intelectuales, técnicos, profesionales) que a sectores que, dotados sin embargo en muchas ocasiones con el depósito de la reserva cultural de las señas de identidad (lengua, tradiciones, etc.) erosionadas por la modernización, poseen un bajo grado de movilidad (campesinos).

El autor apuntaba, en su obra clásica, el conflicto decimonónico entre los licenciados universitarios procedentes de un grupo étnico no dominante y una élite cerrada de la etnia dominante en el Estado, celosa de sus privilegios sociales y políticos. A ello añadiría, en una línea retomada posteriormente por Smith (1981), los conflictos entre campesinos pertenecientes a grupos subalternos y los grandes propietarios, los artesanos de grupos tradicionales y los comerciantes de las etnias dominantes, etc. Conflictos éstos que, irreductibles a los sólidos conflictos de clase, permiten la agregación interclasista de un amplio bloque social articulado en términos nacionales.

No se postula, por lo tanto, el clásico factor de la discriminación económica, aducido en su día por Gellner, pues ya Connor mostró concluyentemente que la división étnica permite conflicto allí donde no hay discriminación económica (catalanes, malayos, croatas o eslovenos lo ejemplifican) y la discriminación económica por sí sola (Quebec-Maine, flamencos, eslovacos) no da mecánicamente lugar a conflicto nacional en ausencia de tensiones étnicas (Connor, 1984).

Ahora bien, este nuevo factor genético-conflictual aportado por Hroch, de modo ciertamente pertinente al hilo de su modelo en tres fases, apunta de suyo, sin embargo, a una ulterior cuestión: *«What determines the vitality, viability and constituency of such nationalist movements?»* (Tiryakian, 1985).

No resulta suficiente, en modo alguno, alegar que más altos niveles de cultura política o experiencia permiten una superior, por decirlo en términos de

Smith, «politización de la etnia» y de los conflictos de intereses. Algo apunta más allá del argumento del autor, al momento propiamente "político" de la movilización nacional. Esto es, la recepción masiva del mensaje de los «patriotas» no depende únicamente de las precondiciones "sociales" existentes (etnia, cambio social, comunicación social, conflicto de intereses, etc.) sino asimismo de las precondiciones "políticas" que, como señalan los teóricos de la competición étnica retomando el clásico modelo de la «movilización de recursos», van desde las políticas estatales a los recursos organizativos, pasando por la unidad de sus élites o su grado de flexibilidad. Por no hablar de la disponibilidad de los nacionales a incorporarse a la nueva dirección hegemónica propuesta en razón de la crisis de anteriores formas solidarias, etc.

Si bien la historiografía comparativa de Hroch permanece muda en estos y otros temas semejantes, su propio modelo reclama una superación del mero horizonte «objetivo» de lo social, hacia el más indeterminado de lo político, a fin de dar cumplida cuenta de los procesos por los que, eventualmente, una matriz conflictual de intereses alumbra un conflicto y movilización políticos nacionalistas.

Llegados a este extremo no podemos dejar de referirnos a la obra que de modo más conveniente ha subrayado el papel de los «conflictos políticos» en la génesis del nacionalismo: *Nationalism and the State* (1982), de Breuilly. En efecto, con este autor puede decirse que la historiografía del nacionalismo alcanza un punto de inflexión, abandonando los restos del usual descriptivismo inductivo para inscribirse como ciencia social en diálogo abierto con otras tradiciones y disciplinas. Para Breuilly, en efecto, el nacionalismo debe ser entendido, ante todo, como «una forma de política», forma que solamente adquiere sentido en términos de un contexto específico y los objetivos del propio movimiento, siendo de especial relevancia al respecto el Estado moderno, por cuanto modela la política nacionalista y la provee de su mayor objetivo: la posesión de un Estado propio. A lo largo de un poderoso análisis comparativo, el autor muestra no sólo que el nacionalismo en modo alguno proviene de una suerte de fondo natural del Estado, sino que integra una específica movilización política que produce la realidad misma que invoca; así como que el nacionalismo es un hecho esencialmente moderno toda vez que la centralidad del Estado, considerado como tipo ideal, se confirma empíricamente en gran número de casos.

Para Breuilly, como para Tiryakian (1985), las oposiciones internas o externas al Estado moderno resultan claves en la aparición del nacionalismo y

sus variantes: sólo cuando la realidad de un Estado soberano se impuso, adquirió sentido la idea de autodeterminación política. Pero también sólo donde existe una diferenciada noción de sociedad civil, considerada como la fuente última de la soberanía, adquiere sentido un concepto de nación en términos culturales. Un nacionalismo efectivo se desarrollará solamente allí donde resulte de utilidad estratégica para una oposición política alegar la existencia de una nación oprimida contra el Estado realmente existente. Ciertamente, cuanto más fuerte resulte la oposición política menos atractiva será la necesidad de apelación a una identidad cultural. Así, por ejemplo, los revolucionarios americanos podían expresar sus objetivos en términos universalísticos de derecho natural y los oponentes magiares a los Habsburgo en términos de derechos políticos históricos. Pero allí donde la oposición política resultó mucho más débil, muy frecuentemente, el establecimiento de una identidad colectiva y la justificación de objetivos estratégicos requirió abandonar los criterios políticos y universales. Resultando necesaria la procura del apoyo de sectores excluidos de la vida política, y dada la existencia de diferencias culturales en diversas regiones del Estado resultó posible, entonces, apelar a la identidad cultural de las mismas.

La idea de una sociedad definible en términos de su específica cultura y de Estado territorial soberano compitiendo en un sistema de Estados, constituyen así las premisas esenciales sobre las que se alzan la política e ideología nacionalistas. En este horizonte, la pregunta clave, para Breuilly, no sería otra que la siguiente: ¿en qué circunstancias los tipos de conflictos creados por el incremento del poder del Estado moderno originarán movimientos de oposición en procura de creación de Estados separados y justificarán este objetivo en nombre de una nación definida en términos culturales? Existen, a su juicio, dos situaciones históricas fundamentales en las que esto ocurre: en el seno de los Estados europeos con una estructura descentralizada y diversidad cultural entre poblaciones de diversas regiones, y en el exterior de Europa, donde el moderno Estado colonial fue exteriormente impuesto a pueblos de tradiciones diversas.

El proceso que patentiza la evidencia empírica muestra que, como quiera que los movimientos nacionalistas proceden a unificar a los pueblos de determinados territorios con el objetivo de hacer uso del poder del Estado, en este objetivo de movilización interclasista la ideología nacionalista juega un papel fundamental como decisivo proveedor de «identidad política», convirtiéndose de este modo en factor clave en el surgimiento de la acción colectiva. Así, la ideología nacionalista proporciona coordinación a un heterogéneo abanico de élites políticas en su común desafío al Estado; "incentiva" la movilización especialmente allí donde la pobre articulación de la sociedad civil y los grupos nacionalistas alcanzan a monopolizar la oposición política y, finalmente, facilita asimismo la "legitimación" ante el exterior de la justicia de la exigencia de autodeterminación culturalmente basada. Pero, también para Breuilly, como para Gellner, la ideología nacionalista «becomes a sleight of hand which inverts the real relationship between state and nationality», haciendo pasar por natural y previo lo que no es sino producto de la confrontación y movilización política ante el Estado moderno. Así, pues, «nationalism in not the expression of nationality». En consecuencia, el nacionalismo en cuanto movimiento político distintivo solamente puede ser identificado desde principios del siglo XIX. O, lo que es lo mismo, solamente puede ser asociado al desarrollo de formas de movilización y acción política específicamente modernas y todo ello a tenor del desarrollo de un nuevo tipo de Estado, el Estado soberano. Como puede verse, la distinción entre «modernismo» y «primordialismo», solventada con cierta frivolidad por Smith, posee bastante mayor alcance analítico que el que le concedía el autor de *The Ethnic origins of Nations*.

Ahora bien, el corolario performativo a que llega Breuilly abre la perspectiva, desde los supuestos básicos de su propia reflexión, no sólo a la definitiva recuperación de la centralidad de la política -ora como acción, ora como Estado, como institución- en el fenómeno nacionalista, sino y sobre todo, a una ampliación del horizonte tradicional de comprensión de la política misma. Ello resulta especialmente patente en la muy reciente segunda edición de *Nationalism and the State* (1993) donde, al hilo de una más modulada asunción de la centralidad política del fenómeno nacionalista y más cauta pretensión omniexplicativa del mismo, se apunta a la necesaria articulación del análisis con la naturaleza de las instituciones del Estado, de los modelos de organización y movilización política, así como con la más sustantiva atención a las doctrinas, ideologías y sentimientos nacionales. Pero esta apertura empírica y teórica a la vez nos conduce, inapelablemente, fuera del modelo inicial propuesto por el autor, y ello al menos en dos sentidos.

Ante todo, al mostrar que el nacionalismo tiene sentido estratégico y constituye un modo especialmente apropiado para determinados tipos de oposición al Estado moderno, Breuilly subraya la «racionalidad política» del nacionalismo por encima de la frecuente irracionalidad de su discurso y mani-

festaciones xenófobas o violentas. Y ciertamente, mucha literatura al respecto ha ignorado reiteradamente la racionalidad política del fenómeno, tratando de indagar una explicación de lo que se considera como una «anomalía» más allá de la política, desde el «resentimiento» histórico hasta el inconsciente colectivo. Ahora bien, para dar cuenta de esta racionalidad política que permita superar los enfoques estrechamente instrumentalistas (de élite o clase), pero también los postulados del discurso nacionalitario mismo (la existencia de una base natural para la política), es necesario dar cuenta del hecho de que, en sí mismo, el nacionalismo no constituye una forma particularmente irracional de política.

Ello ha llevado a algunos investigadores (Banton, 1983; Rogowsky, 1985; Hetcher, 1982, 1987, 1988; Laitin, 1986, 1992; Motyl, 1990, 1992) a emplear a tal efecto la perspectiva de la elección racional. Así, por ejemplo Motyl, retomando la noción de «hegemonía cultural» de Laitin, como construcción política e institucionalización de la actividad de un grupo, con la concurrente idealización del tal esquema como modelo simbólico dominante que reina como sentido común, vincula la «permanencia» del ideal nacionalista al hecho de que ha devenido «natural», coincidiendo con el lacónico dictamen de Gellner, «natural and probably irresistible» (1968).

El nacionalismo, señala Motyl en la órbita de la elección racional, tiene sentido en un mundo de naciones y Estados. Es racional, por cuanto presenta una excelente solución a una amplia gama de problemas sociales, políticos y económicos contemporáneos: la posesión de un Estado propio. Ciertamente, en tanto en cuanto el mundo contemporáneo consiste en un sistema de Estado en competencia entre sí, el nacionalismo posee un alto grado de plausibilidad inductiva y se presenta como causado por la evidencia empírica disponible, postulándose como una condición necesaria de supervivencia económica y cultural. De esta suerte, la «Zweckrationalität» de la movilización nacionalista alcanza a tipos varios de fines: materiales, políticos, económicos y culturales, usualmente tratados en la literatura antevista en estas páginas... proporcionando por ende, en virtud de la capacidad de resistencia y de incorporación de su ideal, una incombustible base de militancia patriótica de «early risers», que mantienen el movimiento durante períodos difíciles hasta alcanzar la «masa crítica» necesaria para pasar de la fase A) a la B), en términos de Hroch. De esta suerte, el nacionalismo se muestra especialmente idóneo para, proporcionando eficacísimos «incentivos selectivos», superar el problema del «free rider» y desencadenar una acción política de masas.

Hetcher (1987, 1988) ha subrayado de modo capital la relación existente, para que la acción sea posible, entre los incentivos selectivos y la presencia de una organización política que controle la participación individualizada de los miembros en la acción y los flujos informativos, a partir de un núcleo duro de empresarios políticos que disfruten del surplus generado por la organización. De este modo, un partido nacionalista ofrece a sus miembros una red social, una ideología que promete la defensa de la cultura y la autodeterminación, pero también una posición de prestigio, poder y crédito social. El crecimiento de los partidos nacionalistas, por tanto, será tanto mayor cuanto mayor sea el monto de beneficios selectivos ofrecidos por el partido (Hetcher y Levi, 1985).

Al margen de los problemas usualmente señalados al enfoque de la elección racional, debe destacarse a los efectos que aquí interesan las críticas que, como las de Pizzorno, apuntan al vínculo entre acción e identidad, y la presencia de fines expresivos y éticos, de «incentivos colectivos», en la movilización política. De esta suerte, las aplicaciones de la lógica de la acción colectiva, limitadas asimismo por su asunción de mínimo contreñimiento sobre los actores, toda vez que los vínculos estructurales e institucionales constituyen un dato al margen del análisis, han de ser reintroducidas como específicos microfundamentos de un marco interpretativo más amplio, que dé cuenta del complejo proceso de construcción nacional. Ello a su vez nos devuelve al problema de la sobredeterminación político-ideológica en la génesis del nacionalismo, esto es: ¿cómo se articulan las creencias, valores y cultura de un grupo -que delimitan inicialmente las posibilidades de interpelación política que los «nationalist entrepreneurs» tienen a su disposición- con el contexto socio-económico y político así como con los objetivos estratégicos del movimiento?

La obra de Brass (1991*a*) se muestra a este respecto especialmente sugerente. En efecto, en este autor se sintetizan muchas de las aperturas que hemos venido señalando a lo largo de este breve repaso de los modelos intepretativos del nacionalismo. Así, ante todo y frente al «primordialismo» de Armstrong o incluso el «perennialismo» más cauto de Smith, se asume la variabilidad e indeterminación última de las identidades étnicas, en cuanto construcciones sociales de mayor o menor duración, pero siempre en constante flujo y reformulación.

Asimismo, en contraste con la acrítica asunción de la "homogeneidad" de los grupos que tiende a considerarlos monolíticos, cohesionados, vinculados por diversas instituciones, valores y mitos -que se traduciría mecánicamente además en un solidario frente común de los nacionales

para hacer frente a la amenaza de lo ajeno- se subraya la pluralidad interna de «cleavages» intraétnicos e interclasistas en la mayor parte de las sociedades. Y se pone, así, en primer plano el complicado trabajo de producción artificial de una tal solidaridad.

Por ende, frente a la asunción de que los miembros de los grupos étnicos portan en sí mismos estereotipos intergrupales negativos, «resentimientos» imborrables prontos a manifestarse como agresión o histeria de masas, Brass opone el argumento de que los conflictos interétnicos son promovidos por las élites y, en su caso, arropados por las autoridades estatales.

Finalmente, Brass rechaza asimismo la consecuencia político-institucional derivada de una concepción de la etnia como algo dado y objetivo, a saber: la supuesta inadecuación de la democracia en su forma competitiva para tales países, y su sustitución por una democracia «consociacional» (Lijphart), de acomodación de la élites al centro, mediante la creación de sistemas de representación grupal basados en la pluralidad de segmentos culturales de esas sociedades. En efecto, cada vez que no se admite la existencia de pluralidad de segmentos cristalizados sino, con *tempos* específicos, un constante flujo y variación en las etnias, aquella solución de fijación de relaciones de las posiciones de determinadas élites carece pura y simplemente de sentido.

Como quiera que las entidades étnicas son realidades sociales jamás suturadas definitivamente, nada existe de inevitable en la aparición de una identidad étnica y mucho menos en su transformación ineluctable en una nación. El proceso de construcción nacional tiene lugar solamente bajo determinadas circunstancias, de las cuales Brass, asumiendo los prerrequistos en su día señalados por Deutsch (comunicación social y movilización), pone, sin embargo, en primer plano las específicamente políticas: la competición entre las élites y las relaciones entre élites y Estado.

Sus estudios sobre India, la ex Yugoslavia y la ex URSS, muestran que las comunidades étnicas son creadas y transformadas por élites específicas al hilo de los procesos de modernización social. Y «este proceso invariablemente implica competición y conflicto en torno al poder político, beneficios económicos y estatus social entre élites competitivas, clases y grupos de líderes, simultáneamente en el interior y entre diferentes categorías étnicas» (Brass 1991 *a)*. Síguese de ello, como adicional consecuencia, que el proceso de formación de identidades étnicas posee efectos decisivos no sólo para el éxito o fracaso final del trayecto, sino para la propia definición del grupo étnico en cuestión. Esto es, lejos de cualquier determinación etnicista, las formas

culturales, valores y prácticas de los grupos étnicos, constituyen «recursos políticos» para les élites que compiten por la redistribución del poder político y los beneficios económicos.

Ahora bien, los procesos de formación étnica se definen, en este sentido, como dispositivos de intensificación y selección de la significación subjetiva de una multiplicidad de símbolos, así como del logro de una congruencia entre un grupo social definido inicialmente por uno o más símbolos centrales, en el sentido del «mythomoteur» de Armstrong (1982). En el proceso de transformación de las formas culturales, valores y prácticas en símbolos políticos, las élites en competición triunfan o fracasan en forjar una identidad colectiva grupal, de tal suerte que el proceso de politización de una etnia lejos de estar mecánicamente garantizado puede ser incluso reversible.

Ello no implica, en modo alguno, como a veces se ha pretendido, que Brass desestime las formas culturales, valores y tradiciones de los grupos étnicos, puesto que estos actúan como el «background» que delimita el campo de maniobra de las élites, el abanico de interpelaciones posible a disposición de los líderes. Cierto que los intelectuales solamente pueden «inventar tradiciones» (Hobsbawn) allí donde existe un rescoldo étnico disponible (Hroch, 1993). Pero, asimismo, los intelectuales solamente pueden inventar tradiciones «eficazmente inclusivas» cuando una serie de precondiciones sociales y políticas se hallan en mayor o menor medida presentes. Se coloca así el centro sobre la distorsión, simplificación y selección de temas y motivos, mitos y símbolos que las élites llevan a cabo en aras de movilizar a los más amplios sectores posibles.

Todo ello, a su vez, nos reconduce al problema del Estado. Pues el nacionalismo étnico y el conflicto se desarrollarán con mayor probabilidad cuando las demandas tecnológicas, administrativas y educacionales de un Estado centralizado y modernizante, así como las demandas democratizadoras de grupos desaventajados, vuelva difícil sostener el sistema heredado de estratificación étnica o una desigual distribución territorial de recursos económicos y poder político. Lo lejos que llegue la movilización nacionalista o su éxito final dependerán de variables políticas de comunicación y muy especialmente organizativas. En cualquier caso no es la desigualdad en cuanto tal, la «privación relativa» (Gurr) o las discrepancias de estatus las que devendrán catalizadoras clave del nacionalismo en un grupo étnico determinado, sino la relativa distribución de los grupos étnicos en la competición por apropiarse de recursos y oportunidades, así como en la división del

trabajo en sociedades en proceso de creciente movilización, industrialización y burocratización.

El modelo de Brass enfatiza, sin duda, el papel del Estado en el proceso de formación étnica y con ello la modernidad de su aparición. En este sentido las políticas públicas y los mecanismos institucionales constituyen factores cruciales que influencian e incluso restringen las alternativas disponibles y la capacidad de los grupos de sobrevivir como unidades separadas, su propia autodefinición, así como sus últimos objetivos estratégicos. Las políticas de desarrollo, o lingüísticas, por ejemplo, tal y como ha mostrado Laitin (1992), pueden tener efectos muy diversos de integración y despotenciación, o bien de agudización de las tensiones. Asimismo, la concesión de derechos culturales o la estructuración federal del Estado, ora pueden reforzar la conflictividad, ora frenar la exigencia de Estado propio, extremo éste en el que insiste particularmente Brass.

Sin embargo, el análisis de la «estructura de oportunidad política» del nacionalismo, pues implícitamente tal es el modelo que de un modo peculiar aquí subyace (Tarrow), va allende el Estado, su estructura y sus políticas, para prolongarse hacia dos aspectos centrales de la movilización nacionalista: el contexto político y la organización. En efecto, la atención a la apertura de las instituciones en cada caso específico, ora en lo que al nivel de democracia se refiere, ora a la estructura centralista o federal del Estado, debe ser completada con al menos otros tres factores del «contexto político»; a saber: las posibilidades de realineamiento de las fuerzas políticas y sociales, así como de los electorados, toda vez que la erosión de los apoyos del grupo dominante puede ser capitalizada por las fuerzas nacionalistas emergentes de la mano de un discurso interclasista y populista; la flexibilidad de las élites de los grupos dominantes para compartir el poder con líderes de grupos étnicos aspirantes, de tal suerte que la integración funcione como válvula de seguridad que permita retrasar *sine die* la contestación global del sistema; y, en fin, la potencial disponibilidad de arenas políticas alternativas como, por ejemplo, la presión en favor de una descentralización política federal o cuasifederal que permita alterar las relaciones de fuerzas y facilitar el logro de los objetivos políticos nacionalistas en un territorio dado.

Desde el punto de vista "organizativo", cada vez que el nacionalismo constituye un movimiento político por definición, requiere un perfeccionado formato organizativo, un liderazgo asentado y unos recursos que le permitan afrontar los retos de la competición en el seno del sistema político. Por lo

demás, factores tales como la capacidad de hacerse con la exclusividad de la representación política de la comunidad en su conjunto, o aún mejor, lograr la identificación del partido con la comunidad misma, devienen un elemento decisivo para el triunfo, logrando la aceptación de su específica formulación ideal, social y política de la nación como una «evidencia social» para la mayoría de los nacionales.

Ahora bien, la argumentación de Brass viene a poner, indirectamente, de relieve la centralidad de un factor adicional en la génesis del nacionalismo que en su modelo no recibe, sin embargo, la atención que merece: «la ideología». En efecto, «the porcess of intesifying the subjetive meanings of a multiplicity of symbols» de que habla este autor, requiere un tratamiento específico de los aspectos discursivos e ideológicos del nacionalismo y su incorporación al modelo explicativo del «nation-building». Cierto que ello no implica, no puede implicar, una vuelta al horizonte tradicional clásico de las «ideas» o «creencias» nacionalistas como *deus ex machina* a lo Kohn (1955) o Kedourie (1985).

El esfuerzo reciente de mayor proyección a este tenor es, sin duda, el de Greenfeld, quien en *Nationalism. Five Roads to Modernity* (1992) procede a una tan deslumbrante como polémica investigación sobre la «especificidad conceptual» del nacionalismo en Inglaterra, Francia, Rusia, Alemania y EE.UU. El análisis se centra en torno a la «idea de nación», toda vez que ésta, al situar la fuente de la identidad individual en el seno de un ente colectivo portador de la soberanía y fundamento supremo de lealtad y base de la solidaridad colectiva, proporciona el principio articulador de ese fenómeno "emergente", en cuanto irreductible a sus elementos singulares, que es el nacionalismo: «The only foundation of nationalism as such, the only condition without no nationalism is possible, is an idea». De este modo, partiendo de la asunción de que la realidad social es esencialmente cultural, esto es, una realidad simbólica creada por los significados subjetivos y la percepción de los actores sociales, Greenfeld postula que el nacionalismo "connota" una identidad específica, una autodefinición, y por lo tanto es fundamentalmente un conjunto de ideas, por más que éstas, a su vez, estén producidas por constricciones estructurales e inspiradas en tradiciones precedentes. La nación deviene, de este modo, un constructo simbólico, «a thing of the mind», como diría Motyl (1990), que define la posición de los individuos en el mundo social y político. De hecho, para la autora, «the generalized identity in the modern world is the national identity».

El análisis de Greenfeld es conducido a varios niveles simultáneamente: vocabulario político, relaciones sociales y otros determinantes, especialmen-

te aquellos que afectan a los grupos clave (en cuanto su real participación en la articulación y extensión de la conciencia nacional, en la formación de la identidad nacional), así como «the general educated sentiment». Y ello permite logros innegables, como el análisis del «zigzag pattern of semantic change» del término-concepto «Nación», que da cuenta de la superposición del concepto político-universalístico de Nación, como lugar de residencia de la soberanía, con el particularístico-etnicista, como pueblo único excluyente de lo ajeno. O la reinserción en un marco interpretativo nuevo del lugar de la ciencia en el discurso del nacionalismo inglés; la reinterpretación del romanticismo alemán en lo que atañe al concepto organicista de nación, etc.

Sin embargo, la óptica del modelo interpretativo de Greenfeld, no sólo incardina deficientemente la ideología nacionalista en el seno de los mecanismos y procesos de movilización y construcción nacional, lo que resulta especialmente crítico para una obra que pretende explicar «why and how nationalism emerged», sino que, a la postre, resulta deudora de un dualismo ideas/acción harto problemático a la luz del actual análisis del lenguaje. A saber: la ideología se presenta en todo momento como pauta previa orientadora de la acción, la cual permanece externa y separada de aquella: «The aim is to explain the evolution of a particular set of ideas and to show how they permeate the attitudes of relevant actors». Precisamente, el concepto de actitud sintetiza de modo inmejorable la discutible asunción de que los constructos ideológicos son importantes porque «gobiernan la acción» desde el exterior de la misma.

Pues bien, el caso es que éste constituye un extremo especialmente problemático asimismo en los modelos analíticos de la acción colectiva al uso, como el de la «movilización de recursos» o el de la estructura de «oportunidad política» ya mencionados. En efecto, no ha dejado de observarse desde principios de los ochenta que, tratando de superar la «free rider paradox» de Olson desde un punto de vista de la elección nacional, las teorías deudoras de este paradigma han sobrevalorado los incentivos selectivos, aquellos que precisamente carecen, por definición, de relación alguna de la «causa» o el «ideal» del movimiento. Se ha infraestimado, como han puesto de relieve Tarrow y otros, «the significance of grievances and ideology as determinants of participation».

La reflexión originada ante la eclosión de los nuevos movimientos sociales ha puesto, sin embargo, de relieve el papel que el ideal colectivo y la ideología de un movimiento desempeñan en la generación de implicación en la acción colectiva, proporcionándose, así, una conexión entre la estructura (los diversos problemas sociales) y la acción (la motivación para participar). Y

han sido en el seno de esta reorientación en que se ha desarrollado un modelo de análisis del discurso que, retomando estudios de los sesenta y setenta, comienza a mostrar un considerable valor analítico para dar cuenta de los movimientos sociales.

La idea del discurso como «language event», esto es, el acto a través del cual los constructos ideológicos y simbólicos se actualizan en el mundo real, se centra aquí, en cuanto discurso político, en el análisis de ideologías y creencias, como lugar de producción de los constructos ideales a través de los cuales, no tanto «se aprhende», sino que propiamente se construye la realidad con medios ideológicos. De esta suerte se abandona un concepto de «ideología» consistente en la exteriorización de unos intereses generados por una estructura de preferencias prepolíticas, social o étnico-culturalmente determinadas y «completas», y con ello el dualismo entre una realidad objetiva «dura» y un «nivel ideológico» que eventualmente la distorsiona o redefine. Pero además, se supera la clásica separación entre discurso o «actitud» (en el lenguaje de los clásicos de la cultura política, de Almond y Verba a Klandermans) que orienta una acción política que se ubica a su vez, en todo momento, en un plano separado de aquélla. Por el contrario, la acción, como Mehan y otros han señalado, forma parte del discurso mismo, y toda situación discursiva se halla formada por acción tanto como por palabras e ideas. El discurso político, en definitiva, es la básica forma de interacción a través de la cual se produce constantemente la realidad política, y se constituyen los sujetos individuales y colectivos, proporcionándoles objetivos y aspiraciones, autocomprensión y creencias acerca del valor de objetos y acontecimientos diversos.

En este sentido, el concepto de «frames of meaning», procedente de la psicología cognitiva, como estructura general de referencia o marco de significado que provee un modelo familiar de aprehensión en el receptor del mensaje, se perfila dotado de inmejorables posibilidades analíticas (Snow, Gamson, Gerhards y Rucht, etc.). El análisis del discurso así planteado resulta perfectamente compatible con los modelos teóricos existentes, especialmente con el de «consensus mobilization», toda vez que éste presenta el origen de un movimiento político como un proceso de «liberación cognitiva» (Piven y Cloward, McAdam) mediante el que los individuos se trasladan de una definición de la realidad a otra, dando sentido a los hechos en términos nuevos, empleando al respecto un nuevo esquema o marco interpretativo, «frame alignment» (Snow). Si a ello se añade una dimensión semiótica de análisis del mito como cadena de significación segunda que genera la «claridad feliz» de

una evidencia social «natural» (Greimas, Eco, Barthes), bien se alcanza lo perentorio de completar el estudio de la movilización nacionalista con su capital dimensión discursiva.

Se abre así una hasta ahora inédita posibilidad de análisis constructivista que, reconociendo las limitaciones de los modelos de movilización de recursos, así como de los análisis cuantitativos de cultura política, en lo que se refiere a los procesos de generación significativa de constructos de discurso/acción, ilumine las prácticas significantes a través de las que los movimientos nacionalistas producen la propia realidad que invocan. De este modo se avanzaría notablemente, no sólo en el análisis de los factores políticos que intervienen en la construcción y orientación de los nacionalismos, sino en la definitiva superación de la autocomprensión del propio discurso nacionalista como necesario resultado de la existencia objetiva de una nación previamente existente, base natural indiscutible de su política.

Referencias

ANDERSON, B. (1983): *Imagined Communities*, Londres. Verso.
ARMSTRONG, J. (1982): *Nations before Nationalism*, Chapel HIll, UNCP.
BANTON, M. (1983): *Rational and Ethnic: competition*, Cambridge, CUP.
BARTH, F. (1969): *Ethnic Groups and Boundaries*, Londres, Allen.
BRASS, P. (1991*a*): *Ethnicity and Nationalism*, Londres, Sage.
- (ed.) (1991*b*): *Ethnic Groups and The State*, Londres, Croom Helm.
BREUILY, J. (1982, 1993): *Nationalism and the State*, Manchester, U. Press.
CONNOR, W. (1972): «Nation-building or nation-destroying?», *World Politics*, 24 (3).
- (1973): «The politics of ethnonationalism», *Journal of Int. Affairs*, 27 (1).
- (1978): «A nation is a nation, is a state, is a...», *Ethnic and Racial Studies*, 7.
- (1984): «Eco or Ethnonationalism?», *Ethnic and Racial Studies*. 3, 342-359.
DEUTSCH, K. (1953): *Nationalism and Social Communication*, Cambridge (MA), MIT Press.
- (1975): «The political significance of Linguistic Conflict», en Sarvard y Vignault, *Les etats multilingues*, Quebec, Laval.
GEERTZ, C. (1963): *Old Societtes and New States*, Londres, Glencoe.
GELLNER, E. (1964): *Thought and Change*, Londres, Weidenfeld.
- (1983): *Nations and Nationalism*, Londres, Blackvell.
GREENFELD, L. (1992) *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge (MA), Harvard U. Press.
HICHTER, M. (1982): «A theory of ethnic collective action», *International Migration Review*, 16.2.
- (1987): «Nationalism as Group solidarity», *E. and R. Studies*, X, 4, 415-426.
- (1988): «Rational choice theory and the study of race an ethnic relations», en Rex y Mason, *Theories of race and ethnic relations*, Cambridge, CUP.
HECHTER, M. y LEVI (1985): «The comparative analysis of etnoregional movements», *E. and R. Studies*, II, 3, 260-274.
HROCH, M. (1968): *Die vorkämpfer der Nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Praga, U. Karlova.
- (1993): *From National Movement to the Fully-Formed Nation, New Left Review*, 231, 3-21.
KEDOURIE, E. (1985): *Nationalism*, Londres, Hutchinson.
KOHN, H. (1955): *Nationalism, its meaning and history*, Princenton, Van Nostrand.
LAITIN, D. (1986): *Hegemony and Culture*, Chicago, U. Press.
- (1992): *Language Repertories and the State construction in Africs*, Cambridge, CUP.
MELUCCI, A. y DIANI, M. (1983): *Nazioni senza Stato*, Turín, Loescher.
MOTYL, A. (1990): *Sovietology, Rationality, Nationality*, Nueva York, Columbia U. Press.
- (1992): *Thinking Theoretically about Soviet Nationalities*, Nueva York, Columbia U. Press.
NAGEI, J. (1984): «The Ethnic Revolution», *Sociology and Social Research*, 48, 4.
NIELSEN, F. (1985): «Toward a theory of ethnic solidarity in modern societies», *American Soc. Review*, L. 133-149.
OLZACK, S. (1985): «Ethnicity and Theories of Ethnic Collective Behavior», en *Research on social movements*, vol. 8, Orlando, JAI Press.

OLZACK, S. y NAGEL, J. (1986): *Competitive Ethnic Relations*. Orlando. Academic Press.
ROBINSON, F. (1977): «Nation Formation, the Brass thesis and Muslim separatism», *Journal of Commonwealth*, 15 (3).
ROKKAN, S. (1970): *Citizens, Elections, Parties*, Oslo, U. Forlaget.
ROKKAN, S. y URWIN, D. (1983): *Economy, Territory, Identity*, Londres, Sage.
SHILS, E. (1957): «Primordial, personal, sacred and civil ties». *British Journal of Sociology*.
SMITH, A. (1971): *Theories of Nationalism*, Londres, Duckworth.
- (1986): *The Ethnic Origins of Nations*, Londres, Blackwell.
SMITH, A.D. (1981): *The Ethnic Revival*, Cambridge, CUP.
TIRYAKIAN, E. y ROGOWSKY, R. (1985). *New Nationalisms of the Developed West*, Londres, Allen.

ELEMENTS PER A UNA CARACTERITZACIÓ MARXISTA DE LA NACIÓ

JOSEP GARCÍA ILLA

Introducció

L'objectiu fonamental d'aquesta comunicació serà contribuir a la delimitació del concepte de nació des d'un punt de vista marxista. Cal fer, d'entrada, tres puntualitzacions. Primera, que considero que el marxisme, entès no com un conjunt fossilitzat de principis i dogmes del segle passat, sinó com una filosofia viva i en desenvolupament, capaç d'enriquir-se i d'autotransformar-se a la llum de la realitat i dels esdeveniments històrics, continua essent un instrument teòric i metodològic adequat per a la transformació de la societat en un sentit alliberador. Segona, cal reconèixer d'entrada que, a causa de diversos factors que no podem entrar ací a analitzar, el marxisme tradicional no té una teoria acabada i completa sobre la nació i el nacionalisme; tanmateix, considero que el marxisme ens proporciona uns fonaments teòrics i una metodologia d'anàlisi adequats per a abordar el problema. Tercera, constatar la dificultat intrínseca del problema: el mot "nació" s'aplica a realitats politicosocials tan diverses que el mateix concepte esdevé boirós i de difícil delimitació.

El concepte de nació

Evidentment, si es planteja la qüestió nacional és perquè existeixen les nacions; és a dir, hi ha col·lectivitats humanes que en un moment determinat de la història adquireixen una consciència col·lectiva unitària àmpliament assumida que els diferencia dels altres pobles veïns, aspiren a alliberar-se d'un jou opressor si s'escau, considerat com a estranger o extern a la societat nacional,

Josep García Illa és profesor d'institut i membre del Partit Comunista del País Valencià (PCPV)

i reclamen una o altra forma d'autogovern, inclosa l'aspiració a formar un estat nacional. Resumint, podem dir que hi ha societats que presenten una problemàtica de tipus nacional, les quals anomenem "nacions".

Si existeixen les nacions, deu ésser possible aclarir què és una nació, és a dir, precisar d'una manera més o menys científica el concepte de nació. En aquest complex problema, els marxistes no hem avançat gaire. Molt pocs teòrics marxistes s'han encarat rigorosament amb la qüestió, i els qui s'hi han decidit ho han fet amb fortuna diversa: per exemple, ni Marx, ni Engels, ni Lenin no s'aventuren a donar una definició de nació; Kautsky tendeix a identificar nació amb comunitat lingüística; Otto Bauer, amb un esforç teòric encomiable que ha estat menystingut per la tradició ortodoxa, defineix la nació com «un conjunt d'homes vinculats per una comunitat de destí en una comunitat de caràcter».

La definició més estesa entre els marxistes és la de Stalin, segons el qual la nació és una «comunitat estable, històricament formada, d'idioma, de territori, de vida econòmica, i de psicologia manifestada aquesta en una comunitat de cultura». Segons aquesta definició, que ha estat doctrina repetida per una determinada concepció dogmàtica del marxisme, Stalin concep la nació d'una manera estàtica, rígida, fossilitzada i esquemàtica. Divideix artificialment les societats en compartiments tancats, en «nacions» i «no-nacions», obviant la riquíssima gamma de situacions específiques reals. Penso que el seu principal defecte és el d'ésser una definició apriorística: estableix una sèrie de «trets nacionals» necessaris sense els quals no es pot afirmar que existeixi una nació, amb la finalitat de verificar llur existència en tal o tal societat i decidir si efectivament és o no és una nació, i per tant si pot o no reivindicar uns drets nacionals.

Jo adaptaré ací un punt de vista distint: reconeixent d'entrada la igualtat de drets de tots els pobles, recorreré a un mètode inductiu; és a dir, admetent que alguns determinants pobles presenten una problemàtica específica que podríem anomenar «nacional», intentaré precisar el concepte de "nació" tot evitant caure en definicions dogmàtiques, apriorístiques i esquemàtiques. No es tracta d'establir una sèrie de «requisits» que han de complir certs pobles per a ésser considerats nacions. Consideraré la nació no sols, o no estrictament, com una categoria ètnica, sinó com una categoria sociopolítica; des d'aquest punt de vista, en principi, consideraré "nacions" aquelles societats que presenten de manera clara una problemàtica política de tipus nacional, en el sentit descrit anteriorment (consciència col·lectiva unitària i diferenciadora àmpliament assumida, aspiracions a la llibertat nacional i a un o altre tipus de sobirania

nacional i autogovern), i tractaré de determinar quins elements presenten en comú aquest tipus de societats.

Usualment hom sol distingir, a l'hora d'acostar-se al concepte de nació, entre uns «elements objectius» (llengua, lligams econòmics, història, cultura, religió, territori, etc.) i uns «elements subjectius» (consciència col·lectiva, voluntat política de viure en una comunitat nacional, comunitat de destí, etc.). Es tracta, més o menys, de la dualitat que Joan F. Mira estableix entre «nació cultural» i «nació política». Altres autors, com Rafael Ribó han distingit entre «àrea nacionalitària» i «nació» amb un sentit semblant a l'exposat. Es tracta, més o menys, dels conceptes de nació com a poble-ètnia de la tradició germànica o com a voluntat política, segons la tradició francesa.

Llengua, cultura, territori

Una nació se'ns presenta, davant de tot, com una societat formada per éssers humans que comparteixen unes mateixes maneres d'expressió i comunicació, és a dir, un mateix idioma. La unitat lingüística és, doncs, un dels trets constitutius de la nació. I no precisament un tret qualsevol, sinó una característica fonamental en el concepte de nació. És un fet fàcilment observable que les nacions generalment reconegudes com a tals tendeixen a coincidir a grans trets amb les grans llengües de cultura, de manera molt més ostensible que amb les grans unitats econòmiques, històriques o racials.

La llengua és, a més a més, el tret nacional més fàcilment identificable i classificable. Els homes han tendit sempre a reconèixer-se com a pertanyents a una mateixa comunitat nacional si parlaven la mateixa llengua. Per això, tots els teòrics marxistes que han intentat precisar el concepte de nació han coincidit en la importància del fet lingüístic. Per a Karl Kautsky per exemple, la llengua, instrument insubstituïble en les relacions socials, és el lligam més fort entre els nexes que unifiquen la nació; tota comunitat nacional és una comunitat lingüística, encara que excepcionalment una comunitat lingüística pugui correspondre a dues o més nacions. També Otto Bauer coincideix en el fet que la nació és una comunitat lingüística, per tal com la llengua, forjadora i producte alhora de la comunitat de cultura, és el mitjà que, a més de la possible comunitat d'ascendència, vehicula la comunitat de destí que es manifesta en una comunitat de caràcter, és a dir, en una nació. Lenin, que no dóna en cap moment una definició precisa de nació, en referir-se a les nacions parla de «territoris amb població d'un sol idioma», que tendeix a adquirir

cohesió estatal eliminant tots els obstacles que s'oposen al desenvolupament d'aquest idioma i a la consolidació de llur literatura. També per a Stalin la unitat de llengua és un tret essencial de la nació, tot i que la considera al mateix nivell que la unitat de territori, econòmica, psicològica o històrica. En parlar d'unitat idiomàtica, Stalin aclareix que es refereix a la llengua que parla el poble, i no a l'idioma oficial.

La nació se sustenta sobre la comunitat lingüística. Però això no vol dir que sempre que existeixi una llengua puguem parlar d'una mateixa identitat nacional. No podem afirmar que comunitat lingüística i nació siguin una mateixa cosa, no podem identificar la nació i el seu territori amb el domini lingüístic d'un idioma determinat; ni tan sols Kautsky cau en aquesta simplificació. Si això fos possible la qüestió nacional seria molt més senzilla del que és en realitat. La nació és una categoria sociopolítica complexa en què la llengua és un dels factors determinants, potser el més important, però no l'únic.

Íntimament lligada a la llengua trobem la cultura nacional. S'han donat moltes definicions del terme "cultura". Per "cultura nacional" entendrem ací el sistema complex de coneixements, habilitats, creences i tradicions patrimoni de tot un poble, transmeses i desenvolupades a través de la seva història, de tipus científic, mitològic, artístic, literari, etc., a més de tot allò que configura la seva manera d'ésser, de sentir i de comportar-se, és a dir, els seus costums, sistemes de parentiu i de relacions humanes i socials, festes, sistema de valors morals i jurídics, etc. La religió, en la mesura que pot servir com a element diferenciador de certs pobles, forma part d'aquest sistema de representacions mitològiques, i pot incloure's, doncs, com a part eventual de la cultura nacional.

Com a part important de la cultura nacional trobem les grans obres artístiques i literàries, que formen part del patrimoni de tot el poble. Incloc, doncs, sota el concepte de cultura nacional tant la cultura popular, en un sentit ètnic i antropològic (costums, maneres de viure i de pensar, etc.), com la cultura «culta» (literatura, art, etc.). Entre ambdues existeix una relació dialèctica: segons J.F. Mira, una cultura popular, ètnica, esdevé nacional en tant que és assumida, reelaborada i vehiculitzada per unes elits urbanes autòctones, amb una intenció «nacionalitzadora», i en la llengua pròpia de tota la comunitat, que adquireix així el caràcter i els usos de llengua nacional. Molts trets de la cultura d'un poble poden ésser compartits per altres nacions veïnes, però el que és específic de la cultura nacional és la combinació resultant de tots aquests trets que la defineixen.

La cultura nacional es relaciona amb la llengua no sols pel fet que aquesta és el

vehicle directe d'expressió de multitud d'elements culturals, sinó també perquè, com és ben sabut, la llengua s'estructura en gran mesura en funció d'una visió del món pròpia d'una cultura determinada. Una comunitat de cultura nacional implica també un sistema de referències, de comunicació de fets culturals que es transmeten en aquesta llengua. Però no sempre coincideixen llengua i cultura, com ens recorda el tràgic exemple dels serbis i els croats. Es tracta, com tothom sap, de dues nacions eslaves que comparteixen una mateixa llengua segons els criteris estrictament lingüístics: el serbocroat. Però la cultura sèrbia, amb influències orientals determinades per la seva pertinença als imperis bizantí i otomà i a la seva religió ortodoxa, es diferencia de la croata, de tradició centreeuropea i catòlica, lligada històricament a l'imperi austrohongarès. Aquestes diferències culturals es manifesten també en la llengua, escrita amb alfabet ciríl·lic a Sèrbia i llatí a Croàcia.

Com a component de la cultura nacional trobem el concepte de caràcter nacional, indissolublement lligat a aquesta. Hom sol afirmar que per damunt de les diferències individuals, de classe social, de professió i de manera de viure, subjauen uns trets psicològics comuns de la nació que condicionen les actituds de cada individu davant qualsevol situació vital. Segons ja va indicar Otto Bauer, en la formació de cada caràcter individual treballa un component comú, el component nacional, fruit de les influències ambientals, determinades per unes tradicions i per una història comuna. Aquest caràcter nacional comú es deixa sentir en totes les manifestacions de la cultura, de l'art, de les ciències, de la filosofia i de la vida intel·lectual en general. Stalin pren d'Otto Bauer el concepte de caràcter nacional, el qual denomina «comunitat de psicologia, manifestada en una comunitat de cultura».

M'he referit incidentalment amb anterioritat al territori. Efectivament, penso que un poble amb una llengua i una cultura, per a poder desenvolupar-se com a nació, necessita trobar-se vinculat a un territori sobre el qual reivindicar o assentar la seva sobirania política. En aquest punt coincideixen la major part dels teòrics marxistes i no marxistes. Els grups ètnics o religiosos dispersos, que manquen d'un territori propi on assentar-se, mai no arriben a assolir una coherència social i política suficient per a presentar una problemàtica de tipus nacional, un dels elements de la qual és precisament la reivindicació d'alguna forma d'autogovern o sobirania sobre un territori. Si es tracta d'un poble que alguna vegada tingué un territori i un idioma propi, la dispersió origina sovint la descomposició del sistema lingüístic, i a llarg termini de la llengua només resten alguns elements lèxics que, una vegada adoptades les formes

morfosintàctiques de la llengua del territori en què viu, adquireix l'estatus d'argot. Com a exemples d'aquest tipus d'ètnies no nacionals podem citar els jueus abans de la creació de l'estat d'Israel, els gitanos o els negres de Nord-Amèrica. Es tracta de pobles que sofreixen sovint una marginació social, les aspiracions dels quals, més que en una sobirania de tipus nacional, es concreten en la demanda de respecte a llur identitat i a llurs costums i en unes reivindicacions d'igualtat de drets socials o polítics.

Igualment, els immigrants, individus d'una nacionalitat que adquireixen residència en el territori d'una altra nació, si aquest assentament és projectat com a definitiu, encara que continuïn fortament afeccionats a la llengua i costums de llur país d'origen, tendeixen ràpidament a assimilar-se culturalment i lingüística al país d'arribada, almenys en la segona i successives generacions, sempre que aquest país presenti una suficient coherència nacional i política. Aquest tipus d'assimilació voluntària i natural és sempre un fenomen progressista, ja que tendeix a afavorir la unitat de les classes populars i llur lluita per uns interessos comuns. Si aquesta assimilació no es produeix amb naturalitat, és generalment a causa de l'existència de guetos o situacions de marginació social, o bé a una situació d'opressió nacional que pateix la nació d'arribada, amb el perill de divisió al si de les classes populars.

Si examinem les relacions entre llengua, cultura i territori, ens adonarem que sovint no hi ha una correspondència exacta entre lingüística i política. És un fet ben conegut que les llengües no es presenten mai de manera uniforme, sinó en forma de variants geogràfiques anomenades dialectes, i que les fronteres entre aquest i entre les llengües són amb freqüència difuses, i que existeixen nombrosos casos de dialectes de transició o àdhuc de determinats grups de dialectes tan divergents de la resta que no compleixen el criteri d'intercomprensió entre parlants, i que en rigor lingüístic haurien d'ésser considerats llengües diferenciades. Moltes llengües es presenten com un contínuum dialectal en què les parles contigües són semblants i només presten petites diferències, mentre que entre els dialectes extrems geogràficament oposats la suma de les diferències acumulades impedeix la intercomprensió.

Per això, en la configuració del fet nacional té un paper essencial l'existència d'una llengua de cultura comuna que serveixi de base per a la tradició cultural i literària de la nació. Podem afirmar que els conceptes de llengua de cultura o llengua estàndard comuna és més important com a tret nacional que les dades estrictament lingüístiques i dialectològiques. Per damunt de la divisió dialectal, apareixen les grans llengües de cultura que es desenvolupen

sobre el territori dels diversos dialectes de la llengua. Sigui quina sigui la seva gènesi, a poc a poc aquesta forma de llengua comuna estandaritzada s'estén mitjançant l'ús en l'administració, l'ensenyament, els mitjans de comunicació, etc., és usada per a la comunicació entre parlants cultes de diversos dialectes, es desenvolupa en la literatura i esdevé llengua nacional, acceptada com a tal pels diversos grups de parlants. Naturalment, el concepte de llengua estàndard no implica absolut uniformisme centralitzador, sinó que un estàndard policèntric pot assolir eficàcia nacionalitzadora sempre que sigui convergent i gaudeixi del reconeixement per tot el poble (o al menys per la massa de parlants cultes) com una sola llengua de cultura en tot el domini lingüístic.

L'existència de la llengua estàndard, de la llengua unificada, té, doncs, una importància fonamental per al desenvolupament de la nació com a unitat sociopolítica. Fent abstracció d'altres factors, que en realitat fan molt més complex el fet nacional, el territori de la nació tendeix a coincidir amb l'àmbit territorial en què la llengua de cultura és acceptada pel poble (i ací incloent, és clar, el poble culte i els intel·lectuals) com a llengua pròpia, com a llengua nacional, i no amb les fronteres estrictament lingüístiques, tal com mostra l'exemple de les nacions alemanya i neerlandesa, assentades sobre els territoris on es consolidaren les respectives llengües nacionals, per damunt del contínuum dialectal del germànic occidental i contradient el límit lingüístic entre alt alemany i baix alemany.

Quan hi ha una excessiva fragmentació dialectal i manquen unes situacions polítiques pròpies a causa de la situació d'opressió patida, les dificultats en la fixació d'aquest estàndard comú que superi la divisió dialectal i serveixi de base per a l'ensenyament i per a tots els usos «normals», si no se superen posen en greu perill el desenvolupament nacional de certes comunitats lingüístiques, com és el cas d'Occitània.

En casos en què la llengua nacional ha sofert un procés de retrocés social, demogràfic i territorial, si altres circumstàncies culturals, socials i polítiques ens permeten parlar de nació, el territori nacional se sol fer coincidir amb el territori històric, en el qual la llengua nacional se sent com a objecte de reivindicació o recuperació, com ens mostren els exemples basc i irlandès. No obstant això, la força del factor idiomàtic es manifesta en el fet que la consciència d'identitat nacional és més forta en els zones en què la llengua continua viva, com s'esdevé a Guipúscoa, Biscaia i el nord de Navarra, però és més feble allí on l'èuscar es perdé o no fou mai la llengua pròpia, com Àlaba i el sud de Navarra.

Naturalment, en tots aquests processos que fins ací hem descrit en l'aspecte lingüístic i cultural, tenen un paper fonamental i determinant el desenvolupament històric i la dinàmica de la lluita de classes. I entrem ací en un altre aspecte característic de la nació: la història comuna. Factors històrics, units als lingüístics i culturals, són els que determinen el naixement, el desenvolupament, la decadència i la mort de les nacions. Les nacions són ens històrics, sotmesos al canvi i a l'esdevenir, i no ens atemporals i eterns, al marge de l'esdevenir històric, més propis de la metafísica que de la realitat.

Evidentment, i ací coincideixo per una volta amb Stalin, la nació no és una comunitat racial ni tribal, sinó un producte del desenvolupament històric. Això permet que, malgrat que moltes nacions remunten llur història a un origen ètnic o de procedència comuna, gairebé totes han conegut barreges de races i pobles diversos que s'han assimilat profundament. En ésser la llengua el tret nacional que més immediatament podem reconèixer, els elements ètnics diversos que s'assenten en el territori són assimilats ràpidament en el cos nacional tan bon punt adopten la llengua del país d'arribada, com hem vist en parlar dels immigrants.

Aquest desenvolupament històric comú, que possibilita la unitat de llengua i de cultura, origina el que Otto Bauer anomena «comunitat de destí». Tanmateix, entre nosaltres el concepte de «comunitat de destí» remet més aviat a la idea abstracta d'una espècie de missió o projecte nacional comú, que freqüentment al·ludeix a una voluntat imperial, idea que, naturalment, no podem acceptar. A més a més, no podem oblidar que en tota societat de classes amb interessos antagònics i contraposats no pot existir una comunitat de destí en el sentit descrit. El concepte de nació com a comunitat de destí és una consigna que sovint forma part de la ideologia de les classes dominants amb el fi d'ocultar la lluita de classes i l'explotació.

La nació com a formació social

Una llengua comuna, lligada a una cultura desenvolupada a través de la història sobre un territori. Aquesta és la «basc objectiva», la «matèria primera» que forma la nació. Fins ací hem arribat a un concepte de nació que coincideix aproximadament amb la «nació cultural» de Joan F. Mira, amb l'«idea nacionalitària» de Rafael Ribó, o amb la idea de nació com a ètnia del romanticisme alemany.

Ara bé, he dit anteriorment que el fet nacional té un component

fonamentalment sociopolític, que la nació se'ns presenta exhibint una problemàtica nacional de tipus polític (consciència unitària arrelada, reivindicació d'alguna forma d'autogovern o sobirania nacional). Una nació és, a més d'una llengua i una cultura amb major o menor vitalitat, una societat viva que reclama uns drets polítics. Per, tant la nació no pot reduir-se al seu aspecte cultural i lingüístic; ja Lenin denuncia que aquest intent d'ocultar l'aspecte polític de la nació freqüentment implicava escamotejar el contingut polític de les reivindicacions nacionals (dret a l'autodeterminació). Però, per què uns pobles que presenten aquests «trets nacionals objectius» presenten alhora una problemàtica política, és a dir, es desenvolupen com a nacions, mentre que altres no s'hi desenvolupen i són assimilats per nacions més poderoses? Quin paper tenen els tradicionalment anomenats «trets subjectius» (consciència, voluntat, etc.), i com es relacionen amb els «trets objectius» (llengua, cultura, etc.)?

Tanmateix, definir la nació exclusivament partint de trets subjectius del tipus consciència nacional comuna, voluntat de viure sota un estat nacional, etc., sense tenir en compte la «base objectiva» lingüística i cultural suposa allunyar-se del marxisme i caure directament en el voluntarisme, el subjectivisme i l'idealisme, i freqüentment serveix per a alimentar els arguments de la ideologia reaccionària dels nacionalismes imperialistes de nació opressora.

Però si caracteritzar la nació exclusivament en base a la consciència és propi de l'idealisme, igualment és idealista i aliena al marxisme la concepció oposada, tan freqüent en cercles culturistes i nacionalistes. Es tracta de la concepció voluntarista de la nació segons la qual aquesta existiria en funció de la voluntat, no del conjunt de la societat, sinó d'un reduït grup d'il·luminats allunyats de les masses sense tenir en compte per a res la realitat social i política, l'existència real o l'estat de vitalitat dels trets nacionals, l'estat de consciència de la població, etc.

Relacionada amb aquesta hi ha la concepció «culturista» de la nació, que la redueix als seus aspectes lingüístics i culturals, sota aquesta concepció, que identifica i confon «nació» amb «comunitat lingüística i cultural», la nació és una entitat metafísica existent a priori al marge de la lluita de classes. És evident que la mera existència d'una «nació cultural» no garanteix automàticament l'aparició del fenomen polític de la nació, sinó a través d'uns complexos processos de lluita de classes.

Cal reconèixer, doncs, que el fenomen que coneixem com a "nació" és una

combinació dialèctica d'elements objectius i subjectius. Sense elements objectius comuns (llengua, cultura, territori, història...) no hi ha nació. Quan hi ha una consciència nacional més o menys difosa sobre un territori estatal sense una unitat lingüística i cultural, freqüentment això implica un intent d'imposició dels trets d'una nació dominant sobre les altres, en tractar de fer-los coincidir amb tot el territori de l'estat; es tracta, doncs, d'una consciència nacional falsa, artificialment, fruit de l'opressió nacional o bé de la voluntat d'unes elits dirigents. Altra qüestió és que elements de distintes comunitats nacionals decideixin voluntàriament, per diverses circumstàncies històriques, viure sota un mateix estat; aquest és el cas de Suïssa. En aquest casos, no podem parlar pròpiament d'una nació, sinó un estat plurinacional.

D'altra banda, sense elements subjectius (consciència, voluntat, reivindicació...) no hi ha moviment nacional ni problema nacional en el terreny polític; no hi ha, doncs, tal com hem acceptat d'entrada, nació.

El concepte de nació que proposo implica, doncs, una nació política que se sustenta sobre una nació ètnia. Tanmateix, si volem romandre en el terreny del materialisme, caldrà demostrar que els elements subjectius (política) sorgeixen a partir dels elements objectius (ètnia). La consciència, la voluntat i les reivindicacions nacionals apareixen a partir de l'existència dels trets etnioculturals objectius. Tractaré ara d'explicar com apareixen.

Primerament, cal aclarir quin paper hi juguen els lligams econòmics. ¿Podem definir la nació com una comunitat de vida econòmica a l'estil estalinista, o com una comunitat de mercat? En qualsevol cas, crec que el «mercat nacional» no pot ésser un tret definitori de la nació. En efecte, les àrees comercials, els àmbits econòmics, etc., estan més lligats a fets de proximitat geogràfica o a unitats de tipus administratiu que a unitats nacionals o culturals. Si existeixen límits o barreres comercials, aquestes coincideixen amb les fronteres estatals, i no amb les fronteres històriques, lingüístiques o culturals. A mesura que s'internacionalitzen les forces productives, s'internacionalitzen així mateix les relacions comercials. Quant als «àmbits socioeconòmics», «unitats econòmiques» o «regions naturals» geograficoeconòmiques, molt sovint han servint de base als nacionalismes imperialistes de nació dominant per tal d'intentar desmembrar els territoris autènticament nacionals; recordem-hi els invents franquistes del «Valle del Ebro», que pretenia separar la província de Lleida de la resta de Catalunya, o el de «Sureste» per amputar Alacant de la resta del País Valencià, o fins i tot la mateixa denominació de «Levante», per diluir les terres valencianes en una entitat geograficoeconòmica més àmplia i indefinida.

La burgesia no s'erigeix en dirigent dels moviments nacionals per consolidar un mercat nacional. És clar que busca atraure's com a clients els «connacionals», però no es limita al cercle estret de la seva nació. Malda per col·locar les seves mercaderies a tots els qui pugui, i el seu àmbit és el mercat estatal i l'internacional. Amb l'afany d'ampliar l'horitzó mercantil està disposada fins i tot a abandonar la seva llengua materna i a adoptar la llengua de la nació dominadora, com a signe de prestigi social i per afavorir les seves relacions comercials. La burgesia catalana proteccionista no intentava protegir mitjançant aranzels les seves mercaderies per assegurar-se el mercat català, sinó el de tot l'Estat espanyol. La consolidació d'un mercat estatal sí que té un important paper en la consolidació dels estats nació capitalistes a partir de la revolució francesa, àdhuc a costa de l'intent de liquidar les minories nacionals, però no fou determinant a l'hora del despertar de les nacions oprimides.

Un contraexemple senzill que ens fa veure com la comunitat de vida econòmica, almenys entesa com a unitat de mercat, no és determinant per a l'existència d'una nació ens el proporcionen les nacions divididas entre diversos estats, fins i tot de diferent règim social, que no per això perden llur condició de nació, i la freqüència de moviments nacionals anomenats irredentistes. Per exemple, Polònia, dividida durant segles entre les grans potències imperialistes rivals de Prússia, Rússia i Àustria, amb fronteres eriçades de controls duaners, era impossible que desenvolupés una vida econòmica comuna ni un mercat unitari, i no per això va perdre la seva condició de nació amb una forta vitalitat lingüística, cultural i política, fins a aconseguir la seva independència en 1918. El mateix s'esdevingué amb Alemanya, dividida en múltiples estats fins a mitjan segle XIX, i fins fa poc en dos estats pertanyents a móns oposats, a banda del cas d'Àustria. Vietnam tampoc no va perdre la seva condició de nació en l'època en què fou dividit en dos Estats, no sols de distint règim, sinó en guerra. Podríem multiplicar els exemples, però basti citar els casos per a nosaltres ben propers de Catalunya i Euskadi, els territoris de les quals estan dividits entre diversos estats.

En confondre nació amb mercat, certa tradició marxista dogmàtica, que té arrels en Kautsky, cau sovint en un reduccionisme economicista aliè al marxisme científic. En constatar la internacionalització de les forces productives i de les relacions d'intercanvi econòmic, extrauen com a conseqüència errònia la desaparició progressiva de les diferències nacionals i la fusió de totes les nacions en el futur socialisme, fins i tot en un idioma únic mundial. No tenen en compte la relativa autonomia de les

instàncies polítiques i culturals respecte a l'economia, i la relació dialèctica entre aquestes.

Tanmateix, és indubtable que la infraestructura, la base econòmica de la societat, les relacions de producció i l'existència de classes socials intervenen decisivament en el fet nacional. Tractarem de veure com. Partirem del concepte marxista de formació social. Una formació social és una totalitat social concreta, històricament determinada, articulada en una estructura econòmica complexa en què coexisteixen diversos modes i diverses relacions de producció, amb una dinàmica de classes complexa, una de les quals ocupa un lloc dominant, sobre aquesta estructura econòmica s'aixeca una superestructura ideològica i juridicopolítica complexa.

Doncs bé, podem considerar la nació com una formació social històricament determinada formada per éssers humans que comparteixen una mateixa llengua i cultura sobre un territori determinat, i una de les components essencials de la qual és una dinàmica de classes complexa pròpia. Aquesta dinàmica de classes pròpia sobre una comunitat ètnica i territorial és la que li dóna cohesió com a societat global i la caracteritza com a nació.

En la caracterització de la nació que proposo preferiré el terme «dinàmica de classes» a «lluita de classes» per dos motius. En primer lloc, si bé és cert que en una societat dividida en classes antagòniques aquesta dinàmica de classes assoleix formes de conflicte, de lluita de classes per respectius interessos immediats i estratègics, en una societat socialista sense classes antagòniques, en què no puguem parlar estrictament de lluita de classes, sí que podem teoritzar sobre l'existència de classes nacionals amb una personalitat i una dinàmica pròpia, i per tant de nacions. D'altra banda, tot i que en les societats de classes antagòniques la nació és l'escenari més immediat de la lluita de classes, aquesta no es limita a l'àmbit nacional, sinó que abasta unes dimensions estatals i internacionals; tanmateix, és a nivell nacional, dins dels límits d'intercomunicació i d'interdependència dialèctica possibilitats per una llengua de cultura comuna, on es configuren les diverses classes amb interessos propis, de manera que podem parlar de dinàmica de classes estructuradora de la nació.

Perquè existeixi una nació, en el sentit sociopolític que vull donar al concepte, cal que almenys una classe social, en el conjunt del territori nacional, la classe social ascendent en una conjuntura històrica determinada (o més concretament, els seus representants polítics), prengui en les seves mans el fet nacional, vertebri i cohesioni la nació, s'erigeixi en classe dirigent

d'aquesta. Anomenem «classe ascendent» la classe, dirigent o dominant d'una societat determinada, o la que, en una situació de crisi d'un sistema social o mode de producció, es troba en situació de prendre el poder polític i esdevenir classe dirigent. La classe ascendent es converteix així en classe nacional i pren en les seves tasques d'unitat i alliberament nacional, en assumir l'avantguarda de les reivindicacions nacionals, en conquerir el paper hegemònic, de direcció i d'avantguarda del moviment d'alliberament o unificació nacional i en aconseguir el suport de les altres classes de la nació. La classe nacional ascendent assumeix, en la mesura que no han estat realitzades, la direcció de les següents tasques: la creació o desenvolupament de la llengua nacional com a llengua de cultura i l'impuls de la literatura i l'art nacional; la unificació de la nació, de totes les seves regions i territoris dispersos, la industrialització i el desenvolupament econòmic del país; la reivindicació d'òrgans de poder polític, és a dir, de la sobirania nacional, ja sigui en forma d'estat independent, federat o confederat.

Aquesta idea de la «classe nacional vertebradora» no és nova: la trobem formulada, d'una manera més o menys semblant al que proposo, per teòrics del marxisme com Gramsci, Samir Amin, etc., i, a casa nostra, per Ernest Garcia entre altres.

És clar que la dinàmica de classes pròpia, característica de la nació com a formació social, és producte d'un desenvolupament econòmic específic, té les seves arrels en l'estructura econòmica, en l'existència d'unes determinades relacions de producció, però no pot reduir-se solament als aspectes econòmics. La lluita de classes es dóna sempre a tots els nivells: econòmic, ideològic i polític. Els lligams que vinculen una classe nacional són de tipus econòmic, però també de solidaritat ideològica de classe o de comunitat d'interessos polítics, que moltes vegades són determinants. L'estructura econòmica no determina mecànicament la nació, però sí que es troba en la base de les aliances de classe, de la dinàmica que configura la lluita de classe. La divergència d'estructures econòmiques, si bé no impossibilita, com hem vist, l'existència de la nació, condiciona dialècticament el sorgiment d'una dinàmica de classes diferent, mentre que l'homogeneïtat o interdependència econòmica facilita la formació de classes nacionals en el conjunt del territori nacional, d'una dinàmica de classes comuna.

Allò que vull destacar és que el tret pertinent de la nació és l'existència d'aquesta dinàmica de classes pròpia, l'existència d'almenys una classe nacional, i no la comunitat de vincles econòmics o la unitat de mercat. A més a

més, la dinàmica de classes és un tret objectiu observable, independent de la consciència o de la voluntat de l'observador, tan objectiu com l'existència de la llengua i la cultura. A partir d'aquesta dinàmica de classes i de l'existència d'una llengua i cultura desenvolupades en un territori, és a dir, de l'existència objectiva de la nació, sorgeix la consciència nacional i les reivindicacions nacionals de sobirania i autogovern, com a formes de la superestructura ideològica i juridicopolítica. Encara que la infraestructura determina en última instància la superestructura, existeix una relació dialèctica, com veurem, entre tots aquests factors, ja que, per exemple, una consciència nacional forta o l'existència d'un estat propi poden potenciar el desenvolupament de la llengua i la cultura nacionals.

La consciència nacional, consciència de pertànyer, per damunt de les diferències regionals o locals, a una única comunitat nacional, apareix sobre la base d'una unitat cultural i lingüística, en tant que aquesta és assumida en primer lloc per la classe nacional ascendent, i després per les altres classes socials i per tot el poble. Però la consciència nacional, d'igual manera que la consciència de classe, no es desenvolupa espontàniament. En les nacions oprimides es veu obstaculitzada per la superposició de la ideologia dominant de l'Estat centralista.

De manera semblant a com en l'obrer per l'explotació capitalista la consciència dels seus vertaders interessos de classe no neix espontàniament, sinó que cal la tasca de conscienciació teòrica de l'organització política del proletariat, també una nació alienada i oprimida no desenvolupa la seva consciència nacional si no és mitjançant un procés previ d'esclariment teòric i intel·lectual. Això s'evidencia més clarament en el cas de la consciència nacional que en el cas del moviment obrer, ja que, tal com fa veure Joan F. Mira, la manca de llibertat nacional, com la manca de llibertats democràtiques, no afecta en general de manera directa i immediata la vida quotidiana en els seus aspectes materials, i és sentida generalment per la via racional. La consciència nacional se sol generar així inicialment entre els cercles intel·lectuals, professors, escriptors, gent de lletres, etc. Aquest procés d'aclariment teòric sol produir-se en una època de canvi o creixement industrial.

A partir d'aquest origen generalment intel·lectual, la consciència nacional va penetrant a poc a poc entre les masses, i, si és assumida per la classe nacional ascendent, s'estén a totes les classes socials. J.F. Mira afirma que la consciència nacional es desenvolupa primerament entre les capes mitjanes petitburgeses i, a l'últim, entre la classe obrera; creiem que això pot ésser cert en

els moviments nacionals del segle passat que ell analitza, pel fet que en aquell moment la burgesia era encara una classe en ascens i el proletariat estava poc desenvolupat políticament i ideològicament, però que aquestes circumstàncies ja no es donen en l'actualitat. A partir de la consciència nacional sorgeix la necessitat de la lluita per la unificació nacional i per l'alliberament contra l'opressió, és a dir, sorgeix el moviment nacional d'alliberament. Aquest pren diverses formes segons les classes socials: nacionalisme burgès entre la burgesia, nacionalisme d'esquerra en la classe obrera i les classes populars. No és, doncs, el nacionalisme el que crea la nació, sinó més aviat a l'inrevés: és l'existència de la nació com a formació social la que fa sorgir el nacionalisme com a forma de consciència i de reivindicació col·lectiva.

Vegem-ne alguns exemples. Stalin esmenta els casos d'anglesos i nord-americans i els georgians en l'època feudal com a pobles amb una mateixa llengua que no formen una nació perquè no constitueixen una comunitat de vida econòmica. Segons el model que proposo, Nord-Amèrica i Anglaterra, igual que altres països de parla anglesa, són nacions diferents no perquè, a part de constituir territoris allunyats, manquin de vincles econòmics, la qual cosa és falsa, sinó per la distinta dinàmica de classes de cadascuna d'aquestes nacions, producte del desenvolupament històric. En un moment determinat de la història, les classes dominants burgeses de les colònies encapçalaren un moviment nacional que les constituí com a nació, i aconseguiren la independència respecte a la metròpolis. Aquest és el cas no sols de Nord-Amèrica, sinó de molts altres països colonials, entre els quals els llatinoamericans. En el cas de Geòrgia, com en moltes altres nacions, es van constituir com a tals a partir de l'acció homogeneïtzadora de la burgesia ascendent, enfront del fraccionament feudal.

Respecte als casos de pobles el territori dels quals està dividit en diversos Estats, a pesar de la dificultat de lligams comercials, aconsegueixen preservar llur identitat nacional si almenys una classe social, la classe nacional dominant o ascendent, conserva viva la consciència nacional i la reivindicació de la unitat i la sobirania. Aquest va ésser el cas de Polònia fins al 1918, quan la burgesia aconseguí arrossegar darrere seu totes les classes socials sota la consigna de la reunificació i la independència, per la qual cosa aconseguí mantenir la seva hegemonia.

Entre tots els factors que conflueixen en el fet nacional (dinàmica de classes, llengua, cultura, història, etc.) existeix una relació dialèctica: tots s'influeixen mútuament, però podem afirmar que la dinàmica de classe comuna és moltes

vegades determinant en la formació de la nació. A propòsit del cas basc, podem il·lustrar aquest efecte determinant de la dinàmica de classes per damunt dels fets purament lingüístics. Per damunt de l'escassa vitalitat de l'èuscar, parlat amb prou feines per la quarta part de la població basca actual, i de la forta fragmentació dialectal, el consens de totes les classes socials basques ha fet endegar el difícil procés d'estandardització de la llengua i l'inici de la seva recuperació demogràfica; aquest consens social assegura l'existència i la unitat de la nació basca. Igualment, la dinàmica de classes pròpia de la nació irlandesa feu que els irlandesos aconseguissin i consolidessin un estat propi malgrat la decadència demogràfica de l'irlandès com a llengua.

Contràriament, la dominació d'unes classes socials sobre una societat originàriament multilingüe en el si d'un mateix estat pot fer sorgir una nació malgrat que sigui extingint i assimilant les llengües i cultures minoritàries. Un exemple clar és el de França, on les classes dominants franceses han aconseguit en un procés de segles crear el sentiment i la consciència d'una nació francesa unitària, en imposar eficaçment el francès literari sobre els dialectes i llengües de l'Hexàgon, mentre que les antigues llengües i cultures han restat reduïdes a la situació de *patois*, i, malgrat els lloables esforços d'unes minories nacionalistes resistents, es troben en situació agònica en la major part dels casos.

Una qüestió que cal abordar és la vigència històrica del concepte de nació. La tradició marxista usual redueix l'existència de nacions a l'època del capitalisme; segons aquesta visió, la nació apareix amb l'ascens del capitalisme, i, en opinió de molts marxistes, es troba destinada a desaparèixer en el futur del comunisme. Ja he criticat aquesta última predicció, que prové de Kautsky. Però, ¿té alguna vigència el concepte de nació en altres èpoques històriques anteriors al capitalisme? Partint del concepte de nació que he esbossat, una societat de tipus nacional pot donar-se allà on hi hagi una classe social dominant o ascendent suficientment homogènia. Segons Samir Amin, aquest fenomen es dóna, per exemple, a l'imperi xinès i a l'Egipte antic. En aquestes societats, serien les aristocràtiques organitzades a nivell estatal les que actuarien com a classe nacional cohesionadora, de manera semblant a la burgesia nacional en l'època del capitalisme ascendent. Tanmateix, en el feudalisme, la fragmentació política, econòmica i social impedien que els senyors feudals poguessin tenir un paper cohesionador; la llengua i la cultura comunes restaven reduïdes als estrets cercles de les classes dominants, mentre que les classes populars en quedaven excloses. Per això no es pot parlar de nació, tal com l'hem descrita, en l'època feudal.

Una altra qüestió teòrica essencial és la següent: ¿pot la classe obrera, o les classes populars en general, tenir el paper de classe nacional, de classe cohesionadora de la nació? En la concepció marxista expressada en el Manifest Comunista, malgrat que «els obrers no tenen pàtria», perquè n'han estat despossetts per la burgesia, el proletariat, en la lluita per la conquesta del poder polític, està destinat «a elevar-se a la condició de classe nacional, a constituir-se en nació». La classe obrera en el poder -independentment de la valoració que puguem fer els antics règims de l'anomenat «socialisme real»- ha tingut un paper determinant en la conformació de moltes nacions a l'antiga URSS, que han passat, d'ésser semicivilitzats i analfabets dominants pel tsarisme, a tenir una estructura nacional estatal i una cultura nacional desenvolupada. Igualment, dins de l'experiència dels «socialisme real» ha estat impulsat el desenvolupament nacional d'Eslovàquia, que abans de 1945 era un poble de camperols explotats situats entre els més pobres d'Europa. Així mateix, les classes populars han actuat com a vertebradors de les nacions en la lluita per llur independència nacional contra el colonialisme i l'imperialisme, com és el cas de Vietnam i Cuba.

Nacionalitats, nucli nacional i països connacionals

En els apartats precedents he intentat caracteritzar la nació com una formació social basada en una llengua i una cultura pròpies, desenvolupada històricament sobre un territori, amb una dinàmica de classes específica que es concreta almenys en una classe nacional ascendent que encapçala el moviment nacional. Hem vist també com aquesta dinàmica de classes condiciona el sorgiment d'una problemàtica nacional que es resumeix en una consciència d'identitat i diferenciació a altres pobles àmpliament assumida i unes reivindicacions de sobirania i institucions polítiques pròpies, quan aquestes no existeixen.

Però aquesta seria la nació ideal, teòrica. Ara bé, les situacions no són quasi mai tan clares ni tan pures com estableix la «teoria». Hi ha moltes societats que ningú no dubta a considerar-les nacions, sigui amb estat propi (per exemple, Hongria, Eslovènia, Armènia), o sense (com Euskadi), o bé en forma d'estat nació amb minories nacionals oprimides (França).

Però no sempre la qüestió és tan senzilla. No podem adoptar una posició reduccionista, que consistiria a dividir el món en nacions i no-nacions, o concebre aquestes com a compartiments tancats, amb fronteres ben definides

i immutables. Aquesta és una conseqüència més de la confusió entre nació i estat; és com si volguéssim aplicar a la nació totes les propietats «visuals» de l'estat: fronteres, capital, mapa, etc. Hem d'entendre el concepte de nació de manera dialèctica, com un ens viu i dinàmic, subjecte al canvi i a l'esdevenir de la història i de la lluita de classes. Al costat dels exemples de nacions ben caracteritzades com les que hem mencionat, existeixen nombrosos casos dubtosos, conflictius, en què els teòrics i polítics no es posen d'acord. No tots els pobles se'ns presenten en forma de «nació» acabada i definida, sinó que hi ha nombroses societats humanes que encara no han estat «nacionalitzades», de manera semblant, com suggereix J.F. Mira, a com no tots els éssers humans viuen en «ciutats». També hi ha pobles (com l'àrab o el llatinoamericà) quecomprenen diversos estats, a mig camí entre la nacionalització estatal i la formació-reconstrucció d'una nació supraestatal. Moltes d'aquestes societats, malgrat no haver assolit un grau de desenvolupament nacional determinat, posseeixen alguns trets de tipus nacional; es tracta de pobles en una situació específica intermèdia, que no presenten totes les característiques de les nacions «pures», i que poden evolucionar cap a llur consolidació com a nacions unitàries, cap a llur diversificació en diverses nacions diferents o fins i tot cap a la desaparició de llurs trets nacionals i llur assimilació per altres nacions dominants. Hem de destacar, però, el caràcter inestable de moltes d'aquestes situacions, i la tendència en el capitalisme desenvolupat a la formació de grans unitats polítiques, lingüísticament homogènies, basades en una cultura alfabetitzada difosa per les institucions estatals. En aquest context, els pobles i cultures no nacionals tendeixen, o bé a esdevenir nacions, o bé a ésser assimilats a la cultura dominant en perdre llur personalitat pròpia.

Enmig de tot això, ¿què significa "nacionalitat"? Com a qüestió prèvia caldria alliberar els termes "nació" i "nacionalitat" de qualsevol connotació valorativa. Succeeix com si l'etiqueta de "nació" garantís a un poble l'obtenció d'una sèrie de drets o privilegis que les «no-nacions» no obtindrien, o bé suposés una mena de taula de salvació per a una llengua o cultura amenaçada de desaparició. Si fos així, no dubtaríem a qualificar tots els pobles com a nacions, qualsevol que fos l'amplitud que donéssim a aquest concepte. Però això no contribuiria a esclarir el panorama teòric ni milloraria gens ni mica la situació real d'aquests pobles. Ja ens hem referit a la igualtat de drets de tots els pobles, siguin considerats nacions o no. Es tracta de fer una mínima anàlisi que tingui quelcom a veure amb la realitat, i no sols amb la voluntat d'unes minories il·lustrades.

D'una banda, el terme "nacionalitat" s'ha d'entendre com a «qualitat o caràcter nacional, qualitat dels membres d'una nació»; així parlem de la "nacionalitat italiana" com a «qualitat dels italians», etc. No puc, però, acceptar el terme com a eufemisme del terme "nació", o com a «part d'una nació», com els que parlen d'Espanya com una «nació de nacions» o «nació en la qual hi ha "nacionalitat"». En canvi, poden aplicar el terme "nacionalitat" a algun dels casos intermedis de què parlàvem. Es tractaria així dels pobles oprimits amb certs trets nacionals, de llengües i cultures sense una forma nacional plenament definida, que no han desenvolupat una forta identitat o consciència nacional i no presenten una problemàtica pròpia de les nacions *strictu sensu*. Són ètnies la vertebració nacional de les quals s'ha vist truncada per diverses circumstàncies històriques, associades sovint a l'existència d'un estat nació opressor. En molts casos la llengua no sols ha perdut vitalitat i és minoritària en el seu territori, sinó que, a més a més, es troba fortament dialectalitzada i manca d'un desenvolupament literari i d'unes formes estandaritzades i comunes. Aquestes «nacionalitats» manquen d'una dinàmica de classes que caracteritza les nacions, la consciència de llur identitat es limita a una minoria d'intel·lectuals o ciutadans culturalitzats, i llurs reivindicacions no passen dels aspectes culturals sense assolir un nivell polític important. El cas més típic i més proper és el d'Occitània i altres minories de l'estat francès.

És clar que el límit entre una nacionalitat en el sentit així proposat i el d'una nació és difús i en part arbitrari; la realitat és un contínuum de possibilitats els extrems del qual serien, d'una banda, nacions amb un estat sobirà o amb una elevada consciència d'identitat i un moviment nacional fortament desenvolupat, com Euskadi, i, de l'altra, pobles pràcticament assimilats la llengua dels quals es troba ja extingida o gairebé extingida, con Cornualles, amb tantes formes intermèdies com pobles existeixen realment. Moltes nacions actualment plenes de vitalitat i àdhuc amb un estat independent (Països Txecs, Eslovènia, etc.) estaven pràcticament dormides fa un o dos segles. El destí final de moltes d'aquestes nacionalitats oprimides, és a dir, el seu cohesionament com a nacions amb allò que suposa d'autoidentificació col·lectiva i de reivindicació de sobirania política, o bé el trist destí de la desaparició de llurs trets nacionals i llur assimilació definitiva, dependrà de les circumstàncies històriques, de llur vitalitat actual, de l'eficàcia de llurs moviments nacionals i, sobretot, de llur capacitat de lligar llurs reivindicacions a les de les classes socials progressistes en ascens.

Em referiré ara a una situació que es presenta freqüentment, però que no ha

cridat gaire l'atenció dels teòrics. En moltes ocasions trobem pobles amb certs trets nacionals comuns en què el fet nacional es troba ben establert en una part del territori, mentre que presenta problemes en regions annexes, que a vegades pateixen un profund conflicte d'identitat. Hi ha en aquests casos un «nucli nacional » que no dubtaríem a qualificar de nació, on els trets culturals poden estar més vius i la consciència nacional més clarament desenvolupada, que compta amb un estat sobirà o en la reivindicació d'aquest és molt més forta, i països que provisionalment podem anomenar «connacionals», que pertanyent al mateix àmbit lingüístic i cultural que el nucli nacional amb el qual comparteixen trets essencials, però que, o bé presenten els trets nacionals més diluïts o una consciència més endarrerida, o bé per diverses circumstàncies històriques presenten una personalitat diferenciada, un cert particularisme. És a dir, països que per una o altra circumstància no poden afirmar simplement que formen una nació amb el nucli nacional, però tampoc presenten una situació de diferenciació tan clara com per a ésser considerats nacions en sentit autònom. Aquesta podria ésser, per exemple, el cas dels territoris de llengua alemanya fora de l'Estat alemany, com la Suïssa alemanya (on el dialecte assoleix una vitalitat i un estatus social considerable), el Tirol italià i Alsàcia-Lorena (en estats no alemanys i on el moviment polític panalemany no existeix o és molt feble) o fins i tot independents com Àustria, Luxemburg o Liechtenstein. No es pot dir que siguin nacions totalment alienes a l'Alemanya, però tampoc és senzill afirmar que siguin nació alemanya i punt, tot fent abstracció de condicionants històrics, socials, polítics i de tot tipus. Una situació d'aquest tipus es presenta també a Armènia, amb un nucli nacional fora per la república exsoviètica i uns territoris armenis fora de les fronteres. Un altre exemple pot ésser el d'Holanda, nucli nacional de la llengua i cultura neerlandesa, respecte a Flandes, zona de parla neerlandesa dins l'estat belga. Així mateix pot ésser el cas de França respecte al Quebec, la Valònia belga o la Suïssa francòfona, i el cas de Romania respecte a la Moldàvia exsoviètica. També pot ésser aquest el cas d'Euskadi i Navarra i el dels Països Catalans.

El grau de vinculació de cadascun d'aquests països connacionals amb el nucli nacional varia; en uns casos és més fort que en altres, de manera que poden existir casos en què la unitat del conjunt com a nació pugui ésser molt més clara, i altres en què es troben prop de la consolidació de nacions distintes o de llur assimilació a altres nacions. Entres aquestes situacions extremes es poden donar tots els punts intermedis i matissos. El denominador comú de

tots aquests casos és la manca d'una dinàmica de classes conjunta suficientment clara per a ésser considerats nacions. L'evolució futura dependrà del desenvolupament històric i de la dinàmica de classes en cada cas concret.

NACIONALISMO Y ETNICISMO

DOLORES JULIANO

«El verdadero lugar del nacimiento es aquel donde por primera vez nos miramos con una mirada inteligente. Mis primeras patrias fueron los libros y en menor grado las escuelas» (p.34)

YOURCENAR, Marguerite.
Memorias de Adriano.

En el congreso sobre *Estados y Naciones en los Andes* de 1986, en Perú, se discutió la hipótesis de que el surgimiento con fuerza de las reivindicaciones étnicas en la última década, se corresponda con una estrategia de avance del capital internacional que necesita como pre-requisito el debilitamiento de los estados nacionales. Esta visión sobre el empequeñecimiento del espacio de maniobra de los estados ante el avance del poder multinacional es compartida para Argentina por Lozano, y plantea en ambos casos algunos interrogantes.

Si la acumulación de poder político y económico en el Estado es ahora menos interesante para los sectores de poder es porque las «burguesías nacionales» se han transnacionalizado o han perdido influencia, transformándose crecientemente en subsidiarias del capital transnacional. Esto cambia los ejes del enfrentamiento. Bonasso sugiere que así como la revolución industrial generó el desarrollo de los Estados-Nación, la revolución pos-industrial provoca la integración de vastos bloques supra-nacionales.

A fines del siglo pasado, el Estado era el ámbito de acción de la burguesía -a través de la consolidación del «mercado nacional»- mientras Marx preconizaba el internacionalismo proletario. Luego se produjo una recuperación por parte de la izquierda de la reivindicación nacionalista, en la época de las

Dolores Juliano és antropòloga i professora de la Universitat de Barcelona

confrontaciones estatales entre las dos guerras, en la que a medida que los capitales rebasaban las esferas nacionales, la ideología nacionalista era cada vez más asumida por los sectores populares.

En las últimas décadas se dio el paso definitivo de internacionalización de los poderes económicos, no sólo a partir del crecimiento de las empresas multinacionales, sino también de procesos tales como la Unión Económica Europea, el Banco Internacional de Desarrollo y el Fondo Monetario Internacional. Resulta claro que la estrategia de poder de las clases dominantes se ha internacionalizado al mismo tiempo: ahora propone como modelo de identidad étnica en Europa un «ciudadano europeo», más que subrayar los nacionalismos de estados.

Esto, que es una estrategia de poder diseñada desde los países dominantes y para su uso, se complementa con el interés en debilitar al tercer mundo, al que se le ridiculiza la reivindicación nacionalista calificándola de pasada de moda, ya superada, fascista, o fundamentalista, mientras se le obstruye la integración autónoma a niveles más altos, como puede verse por la negativa a permitir la negociación conjunta de la deuda, el bloqueo de las propuestas de organización del club de deudores, etc.

Al mismo tiempo se estimulan las organizaciones regionales de libre comercio de países subdesarrollados, pero siempre bajo la hegemonía de las superpotencias. Tal es el caso de algunos de los tratados interamericanos:

- El Mercado Común Centroamericano (MCCA) comenzado en 1958, entre Costa Rica, El Salvador, Guatemala, Honduras y Nicaragua, que lejos de generar un desarrollo industrial autónomo, facilitó la extranjerización del sector industrial existente.

- El Pacto Andino (PA) de 1969, entre Bolivia, Chile, Colombia, Ecuador, Perú y Venezuela, que, pese a que incluía algunas medidas proteccionistas, volvió a la región más vulnerable a la penetración de las empresas transnacionales[1].

- El Mercado Común del Norte, de 1989, entre USA y Canadá, cuestionado por los trabajadores de este último país por la: «pérdida de cientos de miles

[1] La paradoja se debe a que «la eliminación de los aranceles supuso que la penetración de un país por una empresa transnacional equivale a la penetración en todos los [illegible] Pacto Andino. Cuando las transnacionales se acogen a las condiciones y ventajas del mercado subregional andino, están tomando la fortaleza desde dentro y tenemos una integración que viene y se determina de arriba y desde fuera» (Barrios, citado por Arce, Quartino, Rocca y Tajam. p. 129).

de empleos, la transferencia de la industria de Canadá a EE.UU. y la presión para reducir los salarios y disminuir los beneficios sociales» (Arce, Quartino, ROCCA y Tajam, p. 110).

- El acuerdo con México, dentro de la Iniciativa para las Américas de Bush, que ofrece a EE.UU. garantías para sus inversiones y apoyo para su política internacional, y la posterior integración (1994) de México en el Mercado Común del Norte.

- El Tratado de Asunción (1991) o Mercosur, que agrupa a Argentina, Brasil, Uruguay y Paraguay, y que se complementa con el acuerdo de julio del mismo año entre EE.UU. y el Mercosur, denominado 4+1, o Acuerdo del Jardín de las Rozas. Según los autores citados (p. 123) las consecuencias del Tratado serán que:

«La vigencia de estrategias económicas neoliberales, el plan Bush y la preferencia por los instrumentos comerciales no selectivos en los acuerdos... acentuarán las desigualdades regionales en beneficio de los polos de crecimiento ya existente desintegrándolos aún más de la dinámica regional y afianzando su articulación tentacular con los países centrales».

Estas integraciones supra-nacionales que incluyen países del Tercer Mundo no han sido consultadas con los sectores populares, ni tienen cláusulas que defiendan los derechos de los trabajadores. Además se proponen «optimizar el aprovechamiento del factor trabajo», lo que significa nivelar las condiciones de los trabajadores al nivel más bajo del área; por lo que no puede sorprender que desencadenen reacciones de rechazo, que fácilmente pueden interpretarse como respuestas xenófobas.

De hecho resultan una parodia de los grandes proyectos del XIX, de constituir la «Patria Grande» según, el sueño de Artigas, o la América Latina unificada de la propuesta de Bolivar. En aquellos momentos la estrategia de las potencias imperiales era atomizar políticamente, creando multitud de pequeños estados fácilmente manejables por separado. En la actualidad la conveniencia económica va en el sentido de facilitar la circulación de capitales en áreas mayores, sobre las que previamente se ha conseguido control político.

Esto se complementa con el apoyo puntual a las reivindicaciones étnicas, cuando esto sirve para debilitar a los países que tienen una política demasiado autónoma como sucedió con el apoyo dado por EE.UU., en Nicaragua, a la reivindicación misquita en la época sandinista. Por otra parte, se leen como conflictos étnicos, es decir culturales, los estallidos populares producidos como consecuencia de la implantación de los modelos económicos neoliberales, con lo que se neutraliza

su potencial cuestionador al nuevo orden mundial; tal es el caso de la caracterización como conflictos étnicos de las luchas en países del este o el intento de reducir a límites étnicos y locales el levantamiento campesino de Chiapas.

Pero que las reivindicaciones étnicas puedan ser utilizadas por las esferas de poder imperialista no significa que sean generadas por él, ni que constituyan casos de simple manipulación. De hecho, si pensamos la sociedad, como articulando en su seno grupos en conflicto, tenemos que averiguar cuales son las propuestas que estos grupos elaboran como alternativa a las elaboradas desde el poder. El hecho de que estas reivindicaciones tomen espacio público cuando la estructura estatal se debilita, señala simplemente que la correlación de fuerza anterior no permitía que aflorara, pero no coloca automáticamente a las reivindicaciones étnicas en el campo del imperialismo. El cambio en la estructura del poder político y económico mundial, que se diseña como multipolar (EE.UU., Japón y C. E. Europea) con un modelo único, desencadena reacomodaciones a gran escala, que pueden significar una oportunidad para las naciones subyugadas, pero que también pueden resolverse en una nueva forma de acumular poder para los sectores hegemónicos.

La reivindicación de identidad étnica -entendiendo como tal un recorte de la pertenencia que no coincide con una frontera política- permite acumular fuerza a sectores postergados (indios, por ejemplo), realizar una lectura positiva de una especificidad estigmatizada y subrayar el enfrentamiento con los explotadores tradicionales, que se había ocultado detrás de un nacionalismo (o de un internacionalismo) encubridor de los conflictos internos. Pero implica también la posibilidad de aumentar la jerarquización interna dentro del grupo étnico, permitiendo que un sector del mismo controle a los demás. Cuando la reivindicación étnica se apoya en «tradiciones» o en especificidades religiosas (y este es un caso muy frecuente), ciertos sectores como las mujeres, u otras minorías que comparten el territorio, pueden ver empeorar su situación dentro del nuevo proyecto de sociedad.

Pero si pueden mantener democracia interna, una política hábil de los sectores populares identificados con las reivindicaciones étnicas puede poner a éstas en el centro de los nuevos modelos sociales. Ante la creciente pérdida de atracción de los modelos nacionalistas tradicionales, que han visto disminuida su capacidad de maniobra frente al nuevo esquema de poder mundial, y que además habían actuado con frecuencia en forma homogeneizadora y

represiva, las propuestas de estos grupos de presión pueden diseñar un modelo de sociedad en que la diferencia sea no sólo reconocida y aceptada, sino valorada positivamente.

La diferenciación interna de la sociedad en grupos puede resolverse en enfrentamientos activos -pasando del enfrentamiento latente a una puesta en acción de los mismos-, pero también puede transformarse en una importante fuente de energía y creatividad social a través de la tensión dinámica que supone en cada momento la existencia de proyectos alternativos. Como señalara ya hace años Mary Douglas, es la existencia de elementos diferentes lo que nos permite elaborar sistemas clasificatorios, los que a su vez nos permiten entender al medio y actuar sobre él. De la misma manera, superando los proyectos liberales de integración individual de los miembros de culturas distintas (conversión, aculturación, «melting pot», indigenismo, asimilacionismo), un modelo que permita identificaciones positivas con grupos con proyectos históricos y contenidos culturales diferentes puede dar por resultado una organización social mucho más dinámica y creativa.

Pero este resultado no puede ser la consecuencia de una opción de las clases dominantes, cuya conveniencia va siempre en el sentido de homogeneizar a los sectores subalternos alrededor de ciertos valores compartidos, a fin de facilitar las tareas de control administrativo y de dirección hegemónica. Si bien en el ámbito económico resulta necesaria cierta diferenciación de la demanda para incrementar el consumo, es evidente que esta se propicia dentro de marcos muy restringidos y no implica una aceptación de modelos alternativos.

Los nuevos modelos étnicos que se están desarrollando en este fin de siglo pueden dar lugar al surgimiento de nuevos estados agresivos y discriminadores, de acuerdo con el modelo tradicional (como sucedió el siglo pasado con los que se formaron luego de la independencia en América), o posibilitar la expresión de nuevos valores y maneras diferentes de organizar la convivencia. Sólo un poder creciente de los sectores más marginados dentro de cada sociedad (indios, mujeres, minorías) garantiza que sus propios modelos de identidad sean aceptados como válidos. Por otra parte, si sus propuestas fracasan, o si se ven llevadas a enfrentamientos sangrientos, es posible que sus reivindicaciones se vean deslegitimadas por mucho tiempo.

«Ay de los vencidos», decía el adagio romano. Después de la caída del socialismo, es posible que el nuevo demonio contra el que luchen las democracias liberales sea el «fanatismo étnico».

Bibliografia citada

ARCE, Gustavo; QUARTINO, Jorge; ROCCA, José y TAJAM, Héctor (1992): *Sur, Mercosur y después*. Montevideo.

BONASSO, Miguel (1989): «América latina entre la «modernización» y la nueva emancipación», en *Nuestra América contra el V° Centenario*. Navarra. Ed. Txalaparta.

DELER y SAIN GEOURS (Compil.) (1986): *Estados y Naciones en los Andes* (dos tomos). Instituto de Estudios Peruanos. Instituto Francés de Estudios Andinos. Lima.

LOZANO, Claudio (1989): «El Estado, ¿atrapado sin salida?», en *Rev. Retruco*. Año 2, N° 7. Buenos Aires.

ELS MARXISTES DAVANT LA QÜESTIÓ NACIONAL

FRANCESC FONT

«Els filòsofs no han fet més que interpretar de diferents maneres el món, però del que es tracta és de transformar-lo».

MARX, Karl
Onzena tesi sobre Feuerbach

Aquest treball ha estat fet a partir de la idea que les «Jornades sobre la qüestió nacional» es convoquen perquè a Catalunya hi ha pendent una qüestió nacional, una qüestió no a constatar per enèsima vegada que existeix sinó a abordar d'acord amb l'esperit de la molt coneguda, però encara més oblidada, tesi de Marx. Una qüestió, un fet, un problema que no és pas privatiu del nostre entorn, l'europeu, sinó que el trobem present a tots els continents; no sols per les restes colonials, poques, que encara hi ha escampades pel món, sinó també dins molts dels estats que sorgiren de la descolonització els quals, com a conseqüència de les fronteres traçades per les potències colonitzadores per raons administratives internes, o d'equilibris, influències o repartiments amb altres potències, sovint van assolir la independència incorporant grups humans, regions senceres, que poc tenien a veure amb el nucli que esdevenia hegemònic. Grups o regions que si bandegem conceptes eurocèntrics de què és nació, podríem, o caldria, designar-los com a concretes versions de les nacions sense estat, de les nacions sotmeses a l'hegemonia d'altres -de vegades veritables, i terribles, reedicions dels vells processos de colonització-. Processos que han causat, i causen, ferotges i cruels guerres davant les quals Occident, i dins d'ell sectors de l'esquerra, sovint hem tingut i tenim actituds més aviat

Francesc Font és periodista

ambigües escollint els nostres amics o enemics, els patriotes i els separatistes (definicions ja per si mateixes prou definitòries de l'actitud d'aquell que les utilitza) amb motius més que discutibles; recordem actituds davant Biafra o Eritrea, per exemple, quan no veritablement frívols. Ara bé, dins d'aquest marc general, és del tot evident que hi ha un fet concret, una qüestió concreta, que ens pertoca directament a nosaltres; hem refereixo a aquest conjunt que políticament es denomina Espanya o Estat espanyol. Fem una mica de repàs.

En primer lloc, tenim Catalunya, el Principat, amb una consciència nacional que no és pas la inquietud de cap grup més o menys minoritari, sinó que és l'expressió d'una consciència nacional que en diversos graus, i situada en posicions que poden arribar a ser socialment i políticament antagòniques, és amplament sentida per una gran part de la població. No podem oblidar que a Catalunya, al Principat, la formació majoritària a les eleccions autonòmiques és la coalició formada per dos partits, CDC i UDC, que es proclamen nacionalistes. Si als resultats electorals de CiU afegim els de l'altre partit també nacionalista, ERC, ens trobem que les tres formacions que proclamen el nacionalisme com a signe principal de la seva identificació política han atret el cinquanta per cent de l'electorat. Però la consciència nacional —encara que amb un plantejament social i polític que no encaixa amb el que presenten CiU o ERC— no hi ha dubte que també té fortes arrels en molts votants d'IC-Els Verds i del PSC. Això, penso, diu prou clarament que, al Principat, el fet nacional no és una simple invenció de la burgesia per a portar l'aigua al seu molí, sinó que hi ha arrels més profundes -que n'és de trist que de vegades calgui explicar allò que és evident!-.Com tampoc hi ha dubte que una altra formació, el PP, ha utilitzat un altre tipus de nacionalisme, l'espanyol, com a element important, sinó central, de la seva campanya. Abordar la qüestió nacional catalana obliga a abordar també la qüestió nacional espanyola si el que es vol fer és, efectivament, abordar tots els aspectes de la qüestió.

Més enllà del Principat, però formant part de la mateixa àrea cultural i lingüística, hi són el País Valencià i les Illes Balears. Aquí la consciència nacional té molta menys força si fem cas del ressò electoral que tenen els partits que es proclamen bàsicament nacionalistes, però també cal adonar-se'n que a diferència del Principat són bàsicament les formacions d'esquerres les qui lluiten en defensa, si més no el reconeixement, d'una definició nacional que connecta, té uns lligams, amb les altres dues. Diguem de pas que al País Valencià, curiosament, mantenir la unitat d'origen, cultural i lingüística, la idea d'uns Països Catalans,

és gairebé una actitud d'esquerres per si mateixa. I encara hi ha la «franja de Ponent», la qual cal dir que no ha sabut, sí es que ho ha intentat, formar una expressió política (no forçosament electoral) de la seva singularitat.

A Euskadi (incloent els navarresos que se senten bascos), on és evident que la qüestió nacional és un problema molt més greu i crispat que no pas als territoris de parla catalana, hi ha tres organitzacions de definició nacionalista: PNB, partit majoritari, EE i una altra amb un considerable entorn social, HB, la qual havent començant amb posicions que globalment podien definir-se com majoritàriament d'esquerres ha anat evolucionant cap a posicions d'exaltació de la violència per la violència francament parafeixistes. Tant PNB com HB són dues organitzacions a les quals no se'ls pot negar una enorme capacitat de mobilització, alhora que cal tenir en compte l'existència de dos sindicats estrictament bascos; un d'ells, ELA-STV, veritablement important.

Com en el cas de Catalunya, cal dir també que el fet nacional basc, per més que es facin anàlisis sobre Sabino Arana —presentat de vegades com una mena d'inventor del nacionalisme basc—, els capellans, etc., té unes arrels bastant més profundes que un simple problema de sagristies o d'enfrontament entre burgesies. Aquestes coses no s'inventen. En tot cas es potencien, però per a poder fer-ho és imprescindible que hi hagi una base objectiva, unes raons històriques.

I ja de forma més reduïda, sempre parlo a partir del suport que els partits estrictament nacionalistes troben en l'electorat, tenim Galícia.

Però més enllà d'aquestes tres nacions en què, en divers grau, el pas de la història no ha fet oblidar la seva consciència diferenciada, la qual cosa s'expressa a través de diverses formacions polítiques, encara cal afegir la proliferació de partits regionalistes, una proliferació possiblement única arreu del món, que, sigui quina sigui la nostra opinió sobre ells, també alguna cosa expressen.

Això fa que el cas d'Espanya sigui prou singular, si més no en el panorama de l'Europa Occidental. Més que el britànic malgrat l'Úlster, Escòcia i Gal·les. Més encara que la sempre oblidada, en parlar d'aquests temes, Suïssa (un oblit més que curiós, simptomàtic), on s'ha aconseguit que malgrat la gran disparitat d'origen "no hi hagi problemes nacionals": a Suïssa, ni francesos, ni italians, ni alemanys, ni retoromanxs, posen en qüestió la seva ciutadania suïssa.

Tenim, per tant, un problema a resoldre, no a constatar sinó a resoldre, i penso que l'única cosa seriosa que es pot fer a aquestes alçades és afrontar-lo

agafant el toro per les banyes, posant damunt la taula tots els elements del problema, i treure'n conclusions que no siguin vaguetats per l'estil de: «no deixar la qüestió nacional en mans de la burgesia; els justos dets nacionals; cal afrontar el problema des d'una perspectiva de classe; cal ser nacional però no nacionalista», etc.; fraseologia repetida una i altra vegada i que és un bon lenitiu per a la mala consciència però no gaire cosa més. La prova més contundent és, simplement, fer un repàs de tots els documents que, "quan toca", normalment entre l'1 i el 15 de setembre es fan any rere any.

Per tant, si que és aquest un problema que ens afecta directament a nosaltres, però que també existeix de forma prou estesa més enllà del nostre àmbit polític i geogràfic més immediat, la conclusió és que cal abordar-lo llançant la mirada cap a d'altres llocs i d'altres experiències i no centrant-nos exclusivament en el nostre problema, però també mirant cap a casa i no deixant-nos portar per la comoditat de resoldre els problemes dels altres oblidant-nos dels propis: és a dir, abordar-lo passant del general al particular i del particular al general totes les vegades que calgui... i si les Jornades se'ns fan curtes -cosa gairebé assegurada si es treballa amb rigor- i en conseqüència pensem que cal seguir discutint i canviant opinions, papers i idees, doncs endavant.

Per tot això, aquest treball és una mena de "collage" heterogeni, perquè les qüestions nacionals són enormement heterogènies ja que no sols neixen o afecten els petits pobles, o nacions, sense estat als quals sovint sempre ens referim com el gran subjecte de la qüestió, sinó que també cal plantejar-se el problema de les grans nacions-estat, que també són subjecte del problema, un subjecte que fa esdevenir en objecte de qualsevol i interessada sacrosanta "unitat nacional" aquells petits pobles o nacions sense estat que per atzar de guerres, annexions, matrimonis o pura i simple compra-venda, han caigut sota l'hegemonia, quan no simplement han estat absorbits, d'altres.

Sobre això de les grans nacions-estat, aquests mateixos dies el periodista francès Jean Daniel acaba de publicar un llibre, *Viatge al fons de la nació*, en el qual, pel que diuen els diaris de la seva conferència de presentació a Madrid, defensa que malgrat la formació de la Unió Europea les nacions no perdran la seva identitat dins la UE. Atenció, però, Jean Daniel parla de les grans nacions-estat, d'Espanya o de França, de la Nació (amb majúscula) francesa. De Dunkerque a Cerbère, de Nice a Bayonne, amb un curiós poblet la meitat del qual, le Perthus, és nacionalment francès i l'altre mig, el Pertús, nacionalment espanyol. Una França no plurinacional sinó on corsos, bretons, occitans o bascos "són francesos amb curioses peculiaritats

regionals" i prou. I és que també cal debatre la idea que les grans nacions hegemòniques tenen de la nació, perquè, en definitiva, és la que també tenen molts ciutadans per als quals el separatisme no és una opció política sinó una heretgia, gairebé una traïció.

I és també un "collage" heterogeni perquè les forces que es mouen en aquest camp, en aquest o en aquell lloc, poden ser no sols contradictòries sinó antagòniques. Tan nacionalista és el brutal expansionisme de la Gran Sèrbia, o el també brutal croata (desvetllat tot just per l'actuació del de la Gran Sèrbia, no ho oblidem) com el civilitzat secessionisme de Quebec o els no menys civilitzats eslovè o eslovac. Tan groller i manipulador nacionalisme és aquell entusiasme patriòtic que van aixecar els militars feixistes argentins convocant a una reconquesta de les Malvines que sols tenia per objectiu distreure el poble de la seva brutal dictadura (diguem, ara, que afortunadament per al poble argentí els militars feixistes van perdre aquella absurda guerra), com la no menys patriòtica emoció que va commoure Gran Bretanya i va proporcionar un salvavides polític a Tatcher -vet aquí dos nacionalismes que no són pas expressió violenta de grups radicals de petites nacions sense estat, sinó de seriosos estats amb seient d'honor a l'ONU-..., però també és nacionalisme el simpàtic i valent «no» que van propinar els luxemburgesos a l'intent alemany d'annexió.

Tan nacionalista va ser la lluita dels separatistes eritreus o de Tigre com la dels unitaristes etíops que, en el cas dels militars que van enderrocar Haile Selassie, van dedicar, amb uns resultats finals catastròfics, molts més esforços i inversions econòmiques a esclafar els moviments secessionistes que no pas a redreçar una economia que feia aigües per tot arreu.

El repàs d'expressions nacionalistes seria infinit. Ara bé entrar en el debat, concret però també teòric, dels problemes nacionals i del dret a l'autodeterminació, vol dir coneixer-los tenir-los en compte, entrar en ells, mullar-se abordant temes i qüestions en alguns casos força complexos, delicats..., i, també, emprenyadors per allò que la realitat sovint és emprenyadora perquè es nega a ajustar-se a les nostres previsions i teories.

I

També cal dir que aquest treball estava fet per a presentar-lo en la secció de les Jornades que, originalment, duia com a denominació genèrica «El marxisme davant la qüestió nacional, avui». Després he vist una mena de canvi i es

presenten un seguit de propostes de temes de debat (d'aquestes propostes hi ha una, «Nació: ètnia o política?», que d'entrada hem posa els pèls de punta. Ja hem referiré a això); però com sigui que la majoria de les organitzacions i entitats convocants es reclamen marxistes, mantinc la idea inicial sobre el marxisme i la qüestió nacional i tot ell parteix d'una reflexió, molt anterior a les Jornades, que ve a dir, tot just, que aquesta denominació, tal com està formulada, no m'agrada gens.

No m'agrada, perquè ens trobem un cop més davant la utilització abusiva del marxisme com un tot, com una teoria no ja globalitzadora sinó global que —i que se'm perdoni l'aparent frivolitat, però potser cal baixar dels llenguatges engolats cap a formes més planeres d'expressió— igual serveix, ha servit, per fregir una corbata que per planxar un ou. Així ha estat usat i abusat fins al punt que s'han refusat, de vegades molt violentament, massa, les coses més dispars i diverses en nom del marxisme, del materialisme científic. Des de teories científiques fins a moviments artístics. Rebutjats, i de vegades esborrats del mapa, eliminats físicament, el seus defensors, en nom de l'alliberament de l'home, de la lluita contra l'explotació o de les lleis de la història.

Per això, i en primer lloc, cal abordar, si més no fer una honesta reflexió, sobre això del marxisme i la qüestió nacional. I fer-ho a la llum de la real actuació dels qui així s'apel·laven a aquells llocs on, sols en els papers, però, es guiaven pel marxisme amb algun que altre adjectiu i on era aplicat —paradoxa de paradoxes en una teoria basada en la dialèctica— com una inapel·lable llei universal.

El cert és que l'experiència ha estat decebedora, i també tràgica. Una experiència que ha deixat, per centrar-nos en el tema de les Jornades, un seguit de conflictes nacionals, en alguns casos d'una brutalitat esfereïdora, que no té cap punt de comparança amb els que de caire violent pugui haver-hi en aquest moment Oder-Neiser ençà: Euskadi, Úlster i Còrsega; i no parlem ja d'aquelles altres que ara per ara tenen un caire més lingüístic, regionalista o autonomista que no pas pròpiament nacional, com poden ser els de la Vall d'Aosta, Occitània o Frísia, posem per cas. És a dir, ara podem veure, en el terreny de la realitat concreta, com sota una espessa retòrica es va intentar pura i simplement ofegar i esclafar la realitat, la qual ha tornat a treure cap en alguns casos de forma molt més violenta que si s'hagués afrontat de debò, i molt especialment si això s'hagués fet d'acord amb les boniques declaracions i hipòcrites afirmacions oficials. I no parlo exclusivament de l'ex-URSS, sinó també dels intents de forçada bulgarització dels turcs a Bulgària (cal saber que els búlgars, en definitiva, són turcòmans eslavitzats), de la situació

dels hongaresos a Romania, de la incapacitat per crear una consciència col·lectiva a Txecoslovàquia (les diferències lingüístiques que hi ha entre txecs i eslovacs són, aproximadament, les que hi ha entre catalans i eivissencs), de la terrible situació a l'ex-Iugoslàvia, etcètera, etcètera.

No és aquest el lloc per a estendre's sobre tot això, però sí que és bo tenir-ho en compte a l'hora del debat, si aquest debat -torno, i tornaré, a insistir- el volem fer en el terreny de les realitats punyents i no pas en el limbe de la teoria abstracta i per tant asèptica. I cal tenir-ho també en compte perquè ha estat una «experiència concreta» que ens agradi o no ens afecta a nosaltres, els marxistes, especialment els qui malgrat tot ens seguim definint com a comunistes, per la qual cosa tot just no la podem obviar sota l'excusa, mala excusa que alguns ara enarboren prou hipòcritament, que aquell dia, casualment, no hi érem a aquell lloc.

Doncs bé, a partir d'aquesta experiència -magníficament iniciada, per cert, en els primers moments de la Revolució d'Octubre, però terriblement degenerada poc després, encara en vida de Lenin com ben amargament ho va constatar ran l'actuació de Stalin i els seus epígons a Geòrgia, la qual el van portar a dir allò de «no serà (...) que hem pres el tsarisme havent-nos limitat a ungir-lo lleugerament amb el sant oli soviètic?»[1] -, la primera conseqüència que cal treure'n és que no es pot tornar a caure en l'error de sotmetre els problemes nacionals, les qüestions nacionals, a regles suposadament científiques -el famós text de Stalin-Lenin n'és un bon exemple, però no és l'únic- i menys encara teoritzar que aquestes regles són d'abast universal i etern. El fet nacional és un fet, i que ningú no s'esveri, democràtic i interclassista, com ho és el dret al divorci, amb el qual té molts trets en comú, amb molts elements subjectius, no estrictament racionals (la qual cosa no vol dir, obligatòriament, irracionals), coses aquestes que els marxistes, tot just, "no podem obviar ni despatxar amb cap exabrupte desqualificador per a així, immediatament, poder donar la solució correcta".

Tot just els marxistes hem d'abordar aquesta qüestió amb tota la seva diversitat quan es tracta de la qüestió en general "i amb tota la seva complexitat quan es tracta d'una qüestió en particular". I fer-ho abandonant definitivament tota la faramalla de remuntar-se a la història per veure què passava el segle XII a determinat territori, o com era la literatura que hi havia en aquest territori al segle XV, o què va fer la seva burgesia el XIX -no com a elements de

[1] V.I. Lenin, *Notes sobre l'"autonomització"*. 1922

coneixement, imprescindibles, sinó de justificació, que és molt diferent-, per a així poder justificar no se sap davant qui per què ara abordem el problema, i així, salvada la consciència política i revolucionària, immediatament condicionar i encotillar la qüestió dins uns suposats interessos de classe per, al capdavall, acabar donant unes solucions que res no tenen a veure amb cap mena d'interessos de la classe en nom de la qual es parla sinó, sovint, més aviat amb velles hegemonies profundament nacionalistes de les quals no es vol abdicar. Ara mateix, l'anunci fet pel líder del Partit Comunista Rus que cal refer la URSS connecta més amb el tronat imperialisme tsarista reconstruït per Stalin, que no amb cap interès social de les cada cop més depauperades masses de ciutadans russos. Si això avança, pot ser l'inici de molts nous problemes nacionals, començant per la m0ateixa Rússia.

Molt menys encara hem de parlar en nom de la Història i de l'Economia -amb inicials majúscules, naturalment- per teoritzar, com per exemple va fer Luxemburg en la seva tesi doctoral, sobre coses que la història (en minúscules, que és la que val) va demostrar pocs anys després que eren absolutament errònies. Les lleis de l'economia, les de la història i els interessos dels treballadors polonesos demostraven cap al 1898, segons Luxemburg, que Polònia ja no existia(!)[2].

Una experiència personal sobre aquest bloqueig mental davant la idea que qualsevol realitat existent pot ser modificada i, per tant, també qüestionada: l'any 1985, per a l'Escola de Formació del PCC, vaig començar a fer un treball on fugint de la típica i tòpica corrua de cites i frases fetes, i especialment dels textos oficials que provenien de l'Est enllà, s'intentava explicar l'evolució del concepte nació, concepte molt més complex que les reiteradament repetides

[2]En la seva tesi doctoral (1898), *El desenvolupament econòmic de Polònia*, Luxemburg afirmava que l'evolució de les tres parts en què havia estat dividida Polònia havia ja irremissiblíment destruït la vella nació polonesa i que la situació objectiva havia creat tres Polònies, la russa, l'austríaca i l'alemanya, absolutament diferenciades. La idea de recuperar la unitat i la independència sols era pròpia d'alguns sectors de la petita burgesia i de la *intelligentsia* polonesa, classes ja superades per la història. Ni les tres grans burgesies poloneses, cadascuna lligada a les potències que se l'havien repartit, ni el proletariat (estranya coincidència, per cert), ja definitivament esdevingut part del proletariat rus, austríac o alemany, tenien cap interès en la unitat i independència de Polònia. Demanar aquesta reunificació i independència era objectivament mantenir una política petit-burgesa i regressiva. (Cito aquest text a partir de l'anàlisi que en fa Maria-José Aubet. *Rosa Luxemburg y la cuestión nacional*. Anagrama.)

sis condicions sense les quals l'ortodòxia dictaminava que un grup humà "no pot ser considerat nació" (!). Aquest text tenia un pròleg en el qual, entre altres coses, i tot recordant que la darrera independència a Europa, en aquell moment, havia estat la d'Islàndia el 1944 —aprofitant, per cert, que Dinamarca estava ocupada pels nazis— feia algunes preguntes que resumeixo: ¿S'han acabat ja les independències a Europa? ¿S'ha tancat ja la finestreta d'admissió d'independències a Europa? ¿Si ningú dubta avui de la legitimitat nacional d'Islàndia, hem de qüestionar la de qualsevol altre grup humà que avui, a Europa, vulgui esdevenir nació independent?

Doncs bé, aquestes i altres qüestions, van fer arrufar el nas a gent que s'omplia la boca amb el dret a l'autodeterminació de Catalunya i del tots els pobles... sempre que no s'exercís. Així, tot afirmant que el treball era molt interessant va ser rebatut... en nom del Conferència sobre la Seguretat i la Cooperació a Europa!: com es recordarà, a Helsinki, i per mantenir l'equilibri entre els blocs, s'havia signat molt solemnialment la irreversibilitat de les fronteres existents. Pel que sembla, un modest text com aquell qüestionava l'*statu quo* internacional existent aleshores. Naturalment, tot el que ha passat després, incloent la reversibilitat d'algunes fronteres, ens ha agafat amb els pixats al ventre, cosa aquesta que tocaré, si hi ha temps, més endavant perquè és part important de "la qüestió nacional".

Ara bé, el curiós del cas és que l'actitud del marxisme oficial, i també d'algun marxisme paraoficial, difícilment es sustenta en textos de Marx o Engels, els quals ja en la maduresa i especialment a partir de viure, Engels bastant en directe, la qüestió d'Irlanda, foren prou irònics davant intervencions antinacionalistes d'alguns internacionalistes que en el fons eren uns considerables patrioters: vegem la polèmica de Marx amb Lafargue a la I Internacional, per exemple.

És així com, tot partint, si més no en teoria, de Marx i Engels, podem trobar conclusions i preses de posició tan contradictòries com les de Lenin, Bauer, Luxemburg, Gramsci, P. Vilar, Lowy, Balibar, etcètera, posicions difícilment conciliables entre elles malgrat que tots reivindiquen un mateix origen de les seves teories.

I algunes són de ben curioses, com les de R. Balibar i D. Laporte que afirmen que la diversitat de llengües, encara ben vives, existent a França a les darreries de l'«ancien régime» afavoria la monarquia i perjudicava els desposseïts perquè «el principal efecte (d'aquesta diversitat era que) contribuïa a la submissió (perquè) a causa del seu nombre constituïen veritables barreres

lingüístiques al si de la massa explotada i la impossibilitat de qualsevol identificació política amb els interessos de classe comuns», i amb nombroses cites d'*El Capital* sobre la revolució i triomf que pels interessos de la burgesia va significar l'abolició de fronteres i duanes interiors permetent circular lliurement les mercaderies al llarg i ample de tota França, els autors arriben a la conclusió que la caiguda de les barreres lingüístiques (abandonar el bretó, occità o basc pel francès) era per als treballadors el seu equivalent perquè així les idees i els acords de la classe havien pogut començar a circular lliurement sense necessitat de traductors. Abandonar els diferents "patuès" per passar al francès és, per tant, una qüestió d'alts i revolucionaris interessos de classe. Cito aquest exemple perquè sota formes més o menys encobertes aquesta ideologia, aquesta tesi que les diferents llengües són barreres que separen el proletariat i són utilitzades per les classes hegemòniques per a dividir i sotmetre els obrers, està més sedimentat del que es vol reconèixer en amples sectors d'esquerra de més ençà dels Pirineus per als quals el castellà és la llengua obrera per antonomàsia. També parlaré d'això.

II

Per tant, i partint d'una denominació més modesta, i potser més exacta, com pot ser «Els marxistes davant la qüestió nacional», penso que cal començar des d'una base radicalment diferent de la que fins ara hem estat utilitzant. Que cal bandejar qualsevol generalització abstracta d'aquelles que fan quedar bé i prou, com per exemple aquella afirmació que proclama que el dret a l'autodeterminació és un dret inalienable dels pobles..., per a immediatament entrar en disquisicions sobre les manipulacions que fan de la qüestió les burgesies nacionals (perquè pel que sembla tota qüestió nacional sempre acaba per ser una qüestió d'alguna burgesia manipuladora, la de la nació que se sent oprimida naturalment, una burgesia que sempre acaba per ser la més perillosa i la més dolenta; la nació opressora sembla que mai no té cap mena de burgesia manipuladora, ni tan sols perillosa), i, per tant, sempre suspecta de sospitosos interessos de classe, amb la qual cosa s'acaba per oposar-se més o menys obertament a l'exercici "real", amb totes les seves conseqüències, d'aquest dret -«autodeterminació sí, però separatismes no», com si la integritat territorial de les actuals Espanya, França, Itàlia, o el que sigui, fos una qüestió fonamental per als interessos de les

respectives classes obreres- o ajornant-lo per a les calendes gregues esperant que, un dia o altre, sigui encapçalat per la classe obrera...

Quan no, i ara parlo de Catalunya, caient en el més desolador lerrouxisme i utilitzant la llengua com a groller signe de divisió de classe: «... la identitat no és sols la llengua ni les diferències competencials; ¿el pagès del Berguedà o el botiguer de la Garrotxa que parlen català, tenen la mateixa identitat que l'obrer de la construcció de Santa Coloma o l'especialista torner de l'Hospitalet que parlen castellà?» (*Avant*, núm. 542, octubre de 1994). Fixem-nos com es comença dient que no és sols la llengua el signe d'identitat d'una nació, cosa justa, per acabar situant, tot just, la llengua com a distintiu entre el bon obrer, que per definició parla castellà, i el sospitós propietari que, també per definició, parla català (com si a Catalunya no hi hagués paletes o camàlics que parlen català i constructors o botiguers que parlen castellà!). I no es tracta pas d'un article d'opinió, sinó d'un article de la redacció, publicat sense signatura d'autor, que comentava la intervenció feta per Pujol al Senat.

I també cal fugir com del dimoni d'aquell altre tipus de teorització molt "marxista", molt "d'esquerres" i també molt corrent a casa nostra que ve a dir que cal abordar el poblema perquè «no podem deixar la defensa dels drets nacionals en les mans de la burgesia». És a dir, es pren la qüestió sota l'òptica del més groller oportunisme. No és que defensar les llibertats nacionals de Catalunya (sempre sense definir quines són, per cert) sigui una part de la lluita per assolir cada cop més amples cotes de llibertat i de democràcia, sinó que, purament i simplement, es tracta de sortir també a la foto. Naturalment, i la història està al davant nostre, el que es fa és tot just anar a remolc de la burgesia, de les burgesies, perquè s'actua a batzegades, sense convicció, cobrint l'expedient d'una tasca, una obligació, que no se sap ben bé qui ens l'ha imposat, però que s'arrossega feixugament i amb unes contradiccions que fan que al capdavall no es convenci ni uns ni altres. Començant tot just per aquells que en diem són la nostra gent.

Dit això, i partint del fet, insisteixo, que efectivament hi ha un problema a resoldre, no a teoritzar sobre ell, sinó a resoldre, és evident que és imprescindible una mínima base teòrica. Una base que, ja ho he dit abans, tingui com a punt de partida un fet: la qüestió nacional no és una qüestió estrictament de classe sinó un fet simplement democràtic. I aquí cal recordar altra vegada Luxemburg, el debat que amb motiu de la independència de Noruega hi va

haver entre Lenin i Luxemburg[4] (davant el qual cal dir que, dissortadament, hi ha una tendència d'aquelles persones o moviments que, per fer una definició ampla, d'una o altra manera tenen les seves arrels en la III Internacional, a ser profundament luxemburguistes: tant de bo ho haguessin estat en altres qüestions, com la lluita contra el burocratisme!). Però, molt especialment, cal saber on som i cal saber que —i torno al ja mencionat pròleg— que la paraula *nació* no té la mateixa connotació en les diferents grans àrees culturals europees: l'eslava, la germànica i la llatina o hereva del Dret Romà, i que, per tant, quan llegim en segons quins textos "nació", possiblement no estem llegint ben bé la mateixa cosa que llegeixen uns altres, incloent entre aquests altres el francès Jean Daniel o la Constitució Espanyola, descendents tots dos, es cert, del Dret Romà... però en versió jacobina.

Perquè no podem entendre tot el que està passant als Balcans o al Caucas sense tenir en compte la concepció tribal -de pertinença a una tribu, a uns gens- de la nació pròpia de les concepcions eslaves i germàniques. La nació basada en el gens i en la sang i, per tant immodificable s'estigui on s'estigui, es visqui on es visqui, passi el temps que passi. És fàcil veure, si es que es vol fer, com en aquest mateix segle en aquelles àrees on predominen les concepcions eslaves o les germàniques s'han comès barbaritats impressionants. No parlem ja dels comesos pel nazisme, sinó també dels comesos dins del nostre camp, el que es definia com a socialista, com va ser el trasllat a Sibèria de tots els alemanys del Volga —dos segles visquent a Rússia sense deixar de ser alemanys— suspectes de ser filo-nazis pel fet de la seva nacionalitat alemanya immodificable a través dels segles; l'expulsió dels tàtars de Crimea convictes de col·laboracionisme amb els nazis -no importa que els col·laboracionistes fossin uns individus concrets, en el dret de sang el delicte d'un membre taca tota la família, i si convé tota la raça-; acabada la II Guerra Mundial, la immensa majoria dels polonesos de la Ucraïna Occidental van ser expulsats pels soviètics i van ser reinstal·lats a les terres de la Silèsia Oriental d'on prèviament havien estat expulsats els alemanys que allà hi vivien -aquest no va ser un simple cas de modificació de fronteres, sinó que Polònia va desplaçar-se cent o dos-cents quilòmetres cap a l'oest!-, mentre que els sudets eren expulsats en massa de les terres de Bohèmia-Moràvia...

[4] El 1905 el Parlament noruec va votar per la dissolució de la seva unió, de tipus federal, amb Suècia. Tot seguit va convocar un pebliscit per decidir la forma de govern, monarquia o república, resultant guanyadora l'opció monàrquica i, sense cap dinastia pròpia, els noruecs van escollir per rei un príncep danès.

Possiblement, alguns d'aquestes fets poden ser explicats en termes econòmics o polítics (molt més difícil en termes de classe), però no haurien estat possibles en el seu desenvolupament concret sense una prèvia concepció: els sudetes, per exemple, no podien ser txecs, ciutadans txecs (en acabar la I Guerra Mundial i atribuir els guanyadors la seva terra a la en aquells moments inventada, per aquests guanyadors, Txecoslovàquia, els sudetes van protestar tot demanant ser incorporats a Alemanya). Un cop formada Txecoslovàquia, els txecs mai no els acceptaran com a txecs, però els sudetes tampoc van voler ser txecs, ni tan sols ciutadans txecs. Ells són, eren, alemanys.

Tot plegat són situacions que per a nosaltres, hereus de la tradició romana de la ciutadania -un iber, una autòcton, nascut a Tarragona o a Narbona era tan ciutadà romà com un llatí nascut a Roma-, apareixen com a absolutament irracionals. Malgrat alguns intents actuals de modificar aquesta base nacional, als països hereus de la tradició romana és el dret de terra i no el de sang el que val. Vull recordar, de pas, que institucions catalanes com la del carreratge sols es poden entendre si veiem que forma part d'aquesta concepció de la ciutadania com un dret legal, adquirible, individual, no genètic i, per tant, sols modificable per voluntat de l'interessat[5].

Arribat aquí, sóc conscient que porto molt escrit, poc concretat i gens afirmat, possiblement per una convicció personal: els marxistes ens hem passat massa anys donant respostes exactes a tot allò que és diví i tot allò que és humà sense fer-nos, però, gairebé cap pregunta sobre l'un ni l'altre. En aquest moment, i vista la crua realitat, cal recuperar la sana tradició de fer-nos primer les preguntes per a intentar, després, de veure si som capaços de trobar alguna resposta.

És per això que ara, que ens trobem davant el centenari d'Engels, i perdoneu l'aparent digressió, és útil recordar que a l'agost de 1890 aquest va adreçar una carta a Konrad Schmidt (és la famosa carta on explica aquell malhumorat,

[5] És força preocupant, ja ho he dit abans, que ara hi hagi un corrent de pensament d'esquerres que malda per introduir a Catalunya, emparant-se en un suposat respecte de l'immigrant, el concepte d'ètnia, de diferent, quan el que cal és reivindicar amb tota força el concepte de ciutadania: és a dir, no tant el de respecte a la diferència com el de l'afirmació rotunda de la igualtat (que és des d'on ha de despendre's el respecte a la diferència. No podem basar la nació en trets antropològics, ètnics, genètics o culturals que acaben per presentar-se com a immodificables. Qualsevol moviment en aquesta direcció, i la realitat és ben al davant nostre ara mateix, és perillossísim (Vegis *Realitat*, núm 24, 1991, un article meu: Un problema nacional, avui).

i després tan malinterpretat, exabrupte llançat per Marx als "marxistes", cometes de l'original, francesos: «tot el que jo sé és que no sóc pas marxista») en la qual fa una comentari sobre una seriosa i científica discussió que hi va haver a Alemanya sobre com seria la distribució dels productes en una societat socialista: «La qüestió -diu Engels- ha estat enfocada des d'un punt de vista molt 'materialista', en oposició a certes frases idealistes sobre la justícia. Però per estrany que això sembli, a ningú no li va passar pel cap que el mode de distribució depèn essencialment de la quantitat de productes a distribuir...»

És a dir, i traslladant això a aquestes Jornades, ¿què hi ha per a distribuir?, i, especialment tractant-se d'una qüestió nacional, ¿on i de quin espai geogràfic concret hem de parlar, nosaltres, de la part de distribució que ens pertoca fer?

III

Veient qui són els convocants de les Jornades, queda prou clar que l'espai, el lloc geogràfic principal del debat, és aquell que de vegades en diem Països Catalans. Un espai lingüísticament repartit entre tres formacions estatals diferents perquè el català, des del punt de vista administratiu, es parla a Espanya, França (en franca regressió en aquests moments) i Andorra. Ara bé, cal no oblidar que políticament Andorra, malgrat alguns intents annexionistes, no ha estat mai part ni de Catalunya-Aragó, ni d'Espanya, ni de França. El andorrans parlen català però nacionalment són andorrans, no pas catalans. Això, els que estem en favor de la llibertat dels pobles cal que ho espectem escrupolosament. I deixo de banda l'Alguer perquè aquest és un cas sentimentalment molt gratificant i emotiu però ni políticament, ni tan sols culturalment, penso, factible d'esdevenir un tema de seriós debat. No és el nostre Quebec, per a entendre'ns.

Un espai complex. Dos dels components d'aquests hipotètics, ara per ara, Països Catalans, el Principat i les Balears, tenen, des d'un punt de vista genèric, una unitat històrica i lingüística i un marc geogràfic prou concrets com per a no entrar en discussions territorials ni culturals (ni el PP gosa fer-ho!), mentre que els Comptats, o Catalunya Nord, s'ufana de dir-se terra catalana però han sofert en els darrers trenta anys una profunda transformació, incloent-hi substitució d'habitants, que ha fet que en aquest moment la seva catalanitat, des del punt de vista de consciència nacional diferenciada, sigui, majoritàriament, més que dubtosa. Sardanes moltes, possiblement més que al mateix Principat, però anunciades, comptades i repartides en francès i no pas per cap

imposició administrativa, sinó perquè el Rosselló ha esdevingut, i no sols per a la gent del Nord per cert, en Roussillon. La situació pot modificar-se, ha passat a d'altres llocs, però ara per ara és la que és.

Un altre i molt diferent és el cas del País Valencià, el qual presenta una considerable ambigüitat. Si la conquesta aporta la catalanitat a una bona part del territori, haurem de convenir que una altra bona part del País Valencià, i fruit de la mateixa conquesta, és originalment aragonesa, i encara hi queda una altra part que és d'origen castellà. Cal recordar que l'actual debat lingüístic al País Valencià és molt antic i no estrictament inventat pels "blavencianistes" (un cop més cal insistir que les qüestions nacionals, i aquesta també és una de molt concreta, no poden ser inventades, encara que sí potenciades a partir de determinats interessos).

Però també tenim la Franja de Ponent, una altra realitat complexa, ¿catalans d'Aragó? ¿Aragonesos que parlen català? ¿Aragonesos que parlen "chapurriau": ni català ni aragonès? També és un fet complex i contradictori si escoltem totes les parts interessades.

És per tant, aquesta una discussió molt seriosa, que cal fer amb tota rigorositat no sigui cas que, partint de la millor voluntat del món, i amb la idea, que comparteixo, de recuperar plenament una identitat i unes llibertats conculcades, s'acabi creant un mapa de la "gran Catalunya", que és una cosa molt diferent. Això no vol dir renunciar, ni tan sols bandejar, a la idea d'una unitat catalana, d'una catalanitat que pot perfectament ser entesa com la "hispanitat" d'una colla de països americans, és a dir, el reconeixement d'una unitat lingüística i cultural sense que això comporti, forçosament, la unitat política, encara que tampoc renunciar a ella.

Sé perfectament que aquests temes apuntats pertanyen a allò que podríem dir l'altra àrea de les Jornades, «La qüestió dels països catalans», però els poso aquí com a mostra de la complexitat amb què ens enfrontem sí baixem del limbe de la teoria i entrem en el dur terreny de la realitat, si el que volem, insisteixo, no és "constatar" sinó per poc que es pugui, i cal treballar per què sigui possible, "transformar". Perquè qualsevol forma d'autodeterminació vol dir una considerable, quan no radical, transformació. Per tant reconèixer, i encara més, demanar l'exercici del dret a l'autodeterminació no es pot fer pas a benefici d'inventari -que estigui inscrit en una Constitució amb la mateixa inutilitat pràctica que podria estar un article que reconegués que tothom té dret a ser feliç-, sinó que exigeix mullar-se.

«Autodeterminació vol dir independència», escriu sense embuts Lenin el 1914, alhora que, en la tradició de Marx i Engels, es declarava enemic del

federalisme i de l'autonomisme: «No pot entendre's per dret a l'autodeterminació de les nacions ni la federació ni l'autonomia (encara que parlant d'una forma abstracta totes dues s'enquadren dins del terme "autodeterminació")»[6]. Perquè, ¿quin sentit té abordar i declarar com a inalienable el principi d'autodeterminació per a després negar el fet de la independència? I dic això perquè és molt diferent acceptar democràticament que es pugui exercir aquest principi però sense posar-lo com una qüestió a desenvolupar en el propi programa polític o ideari personal, d'invocar-lo en el programa i repetir-lo sistemàticament una i altra vegada per a després quedar-se dins un eteri federalisme, sense adonar-se que el federalisme no és una qüestió d'autodeterminació sinó una qüestió de "forma d'estat", una forma d'"organització de l'estat" que no canvia per a res el seu "caràcter", encara que aquesta és una altra qüestió.

Efectivament, si baixem del concepte abstracte, és fàcil comprovar com en el cas d'Espanya- que és on, agradi o no, hi som, ara i per això estem debatent (vull suposar) què fem: si ens en sortim o no- la forma d'estat federal -a diferència del de Bèlgica, en la qual sols hi ha dues comunitats, flamencs i valons, enfrontades (el petit nucli luxemburguès de Bèlgica sempre s'ha trobat còmode sota l'hegemonia valona)- és un debat que poc té a veure amb l'autodeterminació, perquè l'autodeterminació sols pot afectar el col·lectiu, la nació, que per les raons que siguin se sent sotmès i vol canviar radicalment la seva pròpia situació.

L'autodeterminació de Catalunya, o d'Euskadi, o del País Valencià, posem per cas, sols pot ser discutida i'votada a Catalunya, Euskadi o el País Valencià, i la seva decisió sols afecta Catalunya, Euskadi o el País Valencià, no pas a la Rioja o a Santander, perquè Catalunya, o Euskadi, o el País Valencià, a partir de les seves necessitats o decisions no poden "federalitzar" el conjunt d'Espanya. En tot cas, la sola cosa que es pot fer és separar-se primer i després oferir alguna mena de relació, relació que sí pot ser de tipus federal o confederal. Però no es pot votar, no té cap sentit fer-ho, la federació dins «un estat que no té forma federal». I si es donés el cas que aquest estat pren forma federal i atorga aquesta categoria a Catalunya, o a les Illes, la realitat és que no s'ha produït cap mena de procés d'autodeterminació sinó un canvi, bàsicament administratiu, en la forma d'estat. En això cal ser rigorosos i no proclamar alegrement allò de: autodeterminació "dins", o "en el camí de", l'estat federal.

[6]V.I. Lenin. *Sobre el dret de les nacions a l'autodeterminació.*

I cal també ser seriosos en moltes altres qüestions semblants: un col·lectiu, un poble, una nació, no fa una batalla per una autodeterminació que acabi per proposar-se eliminar els governadors civils o esgarrapar un més alt percentatge dels impostos, o qualsevol cap altra cosa per l'estil, perquè això són problemes d'autonomia o de descentralització, però no de sobirania, que és el tema central de l'autodeterminació.

I seguint passant de la teoria a la realitat, l'organització federal d'un estat, com l'espanyol, afectaria un conjunt de pobles, regions o nacions a la majoria dels quals —no pas per incapacitat intel·lectual sinó com a fruit de la seva realitat històrica— aquest tema no els interessa gens ni mica i que, en el millor dels casos, acaben entenent el federalisme purament i simplement com una nova versió ampliada i corregida de les actuals autonomies, de la mateixa manera que ara entenen l'autonomia com una mena de descentralització administrativa de les anteriors regions. No parlo pas pejorativament; es tracta que, tot just, el principi d'autodeterminació parteix del fet que hi ha diferències contradictòries, gairebé antagòniques, entre els que l'exerceixen i els qui es declaren partidaris d'alguna mena, fèrria o laxa, d'unitat (el federalisme té un principi d'unitat, no l'oblidem). Davant aquells pobles que no en tenen de contradiccions, potser caldria exclamar, tot parafrasejant Brecht, allò de: feliços ells! No és aquest el nostre cas, com el nostre tampoc és el seu.

Per tant, assumir i especialment invocar el principi de l'autodeterminació per a una comunitat nacional concreta, més encara si és la nostra, parlo des del Principat, és reconèixer l'existència d'un problema "a resoldre" -si no hi ha problema, i problema greu que volem resoldre, ¿sobre què estem discutint?- I reconèixer aquest problema, i invocar l'exercici d'autodeterminació per afegir immediatament, "dins l'estat federal", és un exercici, si se'm permet, de funambulisme. «No es poden posar límits a l'autodeterminació», va escriure Stalin en el seu conegut llibre... per a rectificar, això sí, en el mateix moment que va començar a tenir una mica de poder. Recordem el cas de Geòrgia encara en vida de Lenin. Això no es pot repetir mai més.

Per tant, penso que aquest és el nucli central del debat teòric. No sols dels marxistes, sinó de tota l'esquerra. Nucli central que en el nostre cas no pot bandejar determinades realitats, i cal tornar al problema Espanya. A una ben concreta concepció d'allò que és Espanya.

En els darrers temps hem pogut assistir com, a partir d'una determinada estratègia política, (el PP intentant derrotar el PSOE i el seu aliat, CiU) s'ha desfermat una dura i vergonyosa batalla contra Catalunya. No contra una

burgesia, la catalana, sinó contra Catalunya. Antonio Gala s'ha sentit perseguit perquè les seves obres teatrals (molt dolentes, per cert) no es representaven a Catalunya. S'ha parlat de genocidi contra el castellà. *ABC*, *El Mundo* i la *COPE*, entre d'altres, han fet campanyes vergonyoses. S'ha acusat col·lectivament els catalans, tots els catalans, de xuclar els diners de la resta d'espanyols i de perseguir els castellanoparlants que han estat poc menys que obligats a viure en un gueto. Fins i tot gent que va d'esquerres a gosat escriure una frase i un concepte perillossíssims i molt de moda entre alguns cretins: hi ha el perill d'una possible "neteja ètnica" a Catalunya en el cas de persistir la defensa de l'existència d'un fet diferencial.

Ha estat una campanya a la qual un sector d'IU, el més proper al PCE, s'ha incorporat de forma realment suïcida, com és l'afirmació que va fer Julio Anguita que Pujol havia aconseguit 30.000 milions de pessetes per a la Seat, diners que els havien estat negats a Suzuki-Santana. És a dir, enfrontant obrers amb obrers! O Juan Carlos Rejón, a qui he sentit negar a Catalunya coses que s'afirmava que havia dit a Sevilla per a dos dies després tornar-les a repetir. Es veu que l'anticatalanisme més tronat produeix bons dividends Cinca enllà.

Això també és una qüestió nacional que alguns exploten. Un problema real que ens fa trobar-nos davant il·lustres acadèmics que clamen per la defensa del castellà agredit a Catalunya, alhora que contemplen sense moure ni una pestanya com per Espanya circulen uns trens que es diuen "Intercity" (¿s'imagina algú que els que circulen entre València i Barcelona es diguessin "Interciutats"?), i utilitzen amb tota tranquil·litat serveis telefònics que es diuen "Moviline" o "Linestar", o miren, calladets, anuncis televisius pràcticament en anglès, o com s'anuncia la representació a Madrid d'una òpera italiana, *Aida*, amb frases senceres en anglès...; el problema, però, és la prepotència del català.

Parlem de federació? Correcte. ¿Sense tenir en compte aquestes realitats, però? ¿Algú s'imagina una futura federació sense cap llengua oficial, dominant? ¿Una federació que aprengués de la Confederació Helvètica, on no hi ha cap llengua oficial de la confederació i a cada cantó hi ha una única llengua oficial?

Poso tot això perquè, i torno a Marx i a Engels, si acceptem que és la realitat, la vida, la que determina la consciència, i que determinades ideologies, no cultures sinó ideologies, creen una falsa consciència de la realitat, aquestes coses són realitats que han determinat i determinen una consciència molt concreta d'Espanya, la que porta a escriure cartes de protesta als periòdics perquè ara la

Fuenterrabía "de sempre" ha esdevingut Hondarrabia. No fem victimisme, però afrontem algunes coses si, veritablement, volem transformar.

IV

El d'Espanya és un marc històric i un problema històric, perquè el problema català, o el basc, és també sovint per a bascos i catalans el problema espanyol, ¿o no? Ara, però, hi ha un nou marc encara en construcció, sols embastat.

Davant ell, i en l'afecció a les frases i definicions definitives, de sobte ens trobem dient coses sobre la crisi dels estats-nació. Pitjor, en aquest procés de construcció de la Unió Europea hi ha qui va saltant, sense solució de continuïtat, de la defensa a ultrança de la sobirania nacional —la d'Espanya, naturalment— a proclamar la crisi de l'estat-nació. Una cosa prou contradictòria.

Per començar, és prou agosarat parlar de crisi, allò que se'n diu crisi, de l'estat-nació a França o Gran Bretanya, ni tan sols a la fins no fa gaire convulsa Bèlgica; no parlem ja d'Alemanya, en què la vella aspiració a la unitat de tots els alemanys ha eliminat amb una facilitat impensable fa quatre dies la separació entre l'RFA i l'RDA (una altra qüestió nacional resolta en aquest cas en favor de la unitat, la qual cosa demostra que la divisió era falsa i imposada). Allò que sí està passant és que determinades formes de l'estat-nació, la idea de l'estat-nació nascuda a les monarquies absolutes i consolidada a Europa entre els segles XVIII i XIX, estan patint un considerable canvi. Si fins ara els estats europeus, mono o plurinacionals, eren políticament homogenis: monarquia o república, federals o unitaris, amb govern de dretes o govern d'esquerres, progressistes o reaccionaris... Ara ens trobem amb el fet que la Unió Europea, una mena de difús protoestat, està formada per set monarquies i vuit repúbliques, que tres dels seus components són formalment federals, que altres són unitaris per la seva pròpia uninacionalitat, que altres són declaradament unitaris i fèrriament centralistes malgrat la seva plurinacionalitat, i encara queda algun altre que, com Espanya, no és ni unitari ni federal sinó tot el contrari.

És una nova concepció —que entre altres coses ens diu que malgrat tantes i tantes afirmacions les burgesies encara són capaces de crear, que encara són dinàmiques per tant— que no és pas el punt àlgid i determinant de cap situació greu ("crisi" segons els diccionaris). La crisi, en tot cas, es crea en aquells llocs en què un seguit de qüestions no han estat mai resoltes. Aquí val la pena recordar Marx (o Engels, perquè ja se sap que els articles que enviava Marx

al *Tribune* són de dubtosa paternitat): «¿Com poder explicar el singular fenomen consistent que després de gairebé tres segles d'una dinastia habsburgesa seguida d'una altra de borbònica —cadascuna de les quals és sobradament capaç d'esclafar un poble— sobrevisquin d'alguna manera les llibertats municipals i que tot just al país en què, entre tots els estats feudals, va aparèixer la monarquia absoluta en la seva forma menys mitigada no hagi aconseguit, malgrat tot, arrelar la centralització?»[7].

Breu, i tornant a allò de fer-nos preguntes, com hem vist que es feia el mateix Marx, ¿són imaginables aquestes Jornades, amb components, temari i objectius equivalents als que aquí hi ha a Alemanya, França o fins i tot la Gran Bretanya? Penso que estarem d'acord que ara per ara no són previsibles. Això ens pot dur a una conclusió: on sí hi ha una crisi, no actual sinó ja ben antiga com va veure Marx, o Engels, fa gairebé 150 anys, és a Espanya, a l'Estat espanyol, i aquest sí que és un tema a abordar seriosament per nosaltres.

I si estem d'acord en el fet que allò que sí s'està produint és un pregon canvi del model fins ara existent de l'estat-nació (que al capdavall qualli o no és una altra història) i com tot just els marxistes cal que abandonem la nefasta idea de fer anàlisis no ja a curt sinó a curtíssim termini, és a dir, deixar d'anar d'oportunistes paràsits de la realitat, cal tenir clar que ens trobem davant un fet que significa un interessant "canvi de concepció" d'allò que fins ara ha estat el concepte dominant d'unitat política —de nació en el sentit clàssic que aquest mot ha tingut i encara té per a molts— i que tot just dins d'aquest procés apareixen noves perspectives de sobirania que res no tenen a veure amb les clàssiques de construir una administració, imprimir una moneda, nomenar uns ambaixadors i alçar unes fronteres dotant-les de duanes i duaners.

Deixant de banda aquesta discutible, si més no frívolament utilitzada massa sovint, frase de "mundialització de l'economia", és evident que les sobiranies, allò que se'n diu sobiranies, són ja una entelèquia. En aquest moment i en l'àmbit geogràfic, encara que no polític, de la Unió Europea, Suïssa, i dic Suïssa no Andorra, no és molt més sobirana que Grècia, i possiblement menys que Alemanya..., la qual tampoc pot fer en tot moment tot allò que vol fins i tot dins les seves fronteres. Però fixem-nos que ha estat tot just dins d'aquest context quan Andorra -un d'aquells feliços països que no tenen història- ha començat a existir oficialment com a país, com a nació, com a estat.

[7] Karl Marx. «Espanya revolucionària». Articles publicats al *New York Daily Tribune* sobre la revolució de 1854

De ben segur que en aquestes Jornades es parlarà de federalisme, de federació, i davant d'això la meva pregunta -feta públicament fa tres o quatre anys a una reunió d'un Comitè Central sense tenir resposta- és: ¿Federar-se? Bé, d'acord, ¿però amb qui, i a on? A Madrid o a Brussel·les? I això no és contradictori amb allò que abans he escrit sobre el federalisme. La federació pot ser el democràtic i lliure fruit d'un acte d'autodeterminació quan es fa des de la més absoluta independència -primer som independents, encara que sigui durant vint-i-quatre hores, i aleshores decidim com ens relacionem amb el món en general, i, si cal, amb determinat estat en particular-, però mai de la vida la federació és fruit de cap acte d'autodeterminació si és l'"alternativa obligada" el punt d'arribada previst, perquè el que realment importa és que no es desfaci allò que trontolla; quan és fruit del fet que, com diu el príncep de Salina, no queda cap més remei que canviar alguna cosa per què tot segueixi igual.

Per tant, acceptant el fet objectiu que les sobiranies, allò que se'n diu sobiranies, són en aquest moment (i dic en aquest moment, "perquè la història no s'ha acabat") una entelèquia en el marc en el qual estem immersos, escollir un nou tipus de lligams, de relacions amb d'altres estats pren un caràcter nou, diferent a les solucions clàssiques. Ara, això sí, sempre des de la prèvia i més absoluta sobirania, per provisional que sigui, però mai, si parlem d'autodeterminació, des de solucions predeterminades, quan no imposades.

I tot just dins aquesta nova realitat en gestació que es diu UE, ens reapareix un espai Catalunya-Llenguadoc (si diem Catalunya, quin sentit té dir Rousillon, i si diem Rosselló, que fem amb la Cerdanya, Conflent, etc.) que ja quasi havia existit ara fa 800 anys. Curiosa reaparició d'una tendència que sembla més arrelada del que podíem sospitar no fa encara quatre dies. En definitiva, els íbers vivien en una franja costera que anava des del Roine fins als límits de Múrcia amb Andalusia, i per l'interior no anavem gaire més enllà de Saragossa. Això de Península Ibèrica va se un error dels grecs.

I torno a una idea apuntada abans. Els marxistes, especialment els organitzats als partits comunistes, han tingut -hem tingut perquè cal assumir els errors per a poder assumir els encerts- una declarada afecció per les grans organitzacions estatals. La idea era que les petites formacions eren massa dèbils davant les grans, alhora que estaven més controlades per les classes dominants i per tant era més difícil la revolució. Ara bé, i ja amb un munt d'experiències, tornem a fer-nos algunes preguntes: ¿les petites formacions nacionals són per definició pitjors que les grans? ¿Les grans són més progressistes? ¿Millors per als treballadors? ¿No haurà estat un error aquesta

proclivitat a les grans formacions? ¿Aquesta por a la disgregació, no haurà estat un curiós servei al nacionalisme dels grans, al de les nacions tradicionalment hegemòniques? ¿És molt millor ser ciutadà francès o alemany que no pas danès o, més a prop nostre, andorrà? ¿És més factible la revolució a Alemanya o la Gran Bretanya que a Suècia o a Finlàndia?

Una anècdota que val la pena retenir. El 1940 Luxemburg, un petit estat europeu d'origen germànic, fou envaït pel poderós exèrcit alemany. No hi va haver cap resistència heroica, és cert, i poc després Hitler va determinar que, com a germànics que eren, el lloc històric dels luxemburgesos era dins del III Reich. Va muntar un pebliscit... i el va perdre! Els luxemburgesos van ser prou nacionalistes, i agosarats en aquelles circumstàncies, com per a no voler ser alemanys. I no contents amb això també van fer la única vaga general que s'ha fet entre el 1940 i el 1945 a cap país ocupat pels nazis. Una curiosa i exemplar història que no recullen els llibres de les heroiques, i algunes vegades oportunament maquillades, històries de les resistències d'altres països ocupats.

VI

He deixat pel final parlar no de fets i exemples ja més o menys històrics, més o menys teòrics, sinó de la punyent actualitat, i, per la part que em toca i em dol, i així ho he expressat més d'una vegada al lloc corresponent, també com alguns d'aquests problemes han estat tractats des de l'*Avant*, lloc on treballo i òrgan d'un dels partits organitzadors d'aquestes Jornades.

La caiguda del "socialisme real" -i els qui ens definim com a marxistes potser cal que diguem que allò que ha estat "ben real" és un ensorrament amb molta pena i poca glòria- ha desfermat un seguit de moviments nacionals i un munt d'independències. Unes a la llunyana Àsia, o al no menys llunyà Caucas, d'altres, onze pel cap baix, dins l'espai geogràfic que en el terreny de les coses reals s'ha considerat veritablement com a Europa. Ha estat una bona lliçó per a aquells que pensaven que la història ja havia dictat la seva darrera paraula a Europa, on, creien, els mapes polítics eren molt més immutables que els geogràfics. Una bona lliçó si la volen aprendre i no van dient que ara sí, que ara ja tot és definitiu.

A Occident, les independències asiàtiques o les caucàsiques han estat acollides amb una certa satisfacció -en definitiva debilitaven l'ós soviètic, o rus-, però no ha estat així amb les europees, les de més ençà del Volga i el Don. Si ens ho mirem objectivament i no amb ganes de veure allò que ens

convé, podem veure com la majoria dels components de la Unió Europea (recordem que oberts o larvats, gairebé tots ells tenen possibles conflictes nacionals a casa) les han acollit amb més escepticisme i aprensió que no pas alegria. Mirem, si ens plau, les hemeroteques i veurem les declaracions oficials davant la independència de les repúbliques bàltiques, o l'eslovaca. Recordem, si ens plau, com un ministre luxemburguès va anar a Eslovènia per demanar que els eslovens reflexionessin abans de portar a terme la decisió del Parlament eslovè d'exercir l'autodeterminació i separar-se de Iugoslàvia (que fos el representant d'un país tan petit com Luxemburg va suscitar alguns comentaris bastant irònics a Eslovènia).

No és aquest el lloc (vull dir aquest escrit) per iniciar una discussió sobre què ha passat a l'ex-Iugoslàvia, començant pel començament com va ser la brutal repressió que el 1988 va iniciar Milosevic contra l'autonomia de Kosovo, un tema prudentment ignorat per gairebé tothom a dreta i esquerra. Però sí és bo recordar que Iugoslàvia va ser un estat inventat pel Tractat de Versalles; com també la República Txecoslovaca formada per txecs, eslovacs i uns territoris poblats per alemanys més minories polonesa i hongaresa; com també l'adjudicació a Romania de territoris poblats per hongaresos, com... Una reflexió: són massa els conflictes, les brutalitats, els patiments i les morts que han estat causades per intoleràncies, per expansionismes, però també per fronteres i estats fabricats en llunyans salons, estats de seguida esdevinguts, si et plau per força, en part d'una sagrada i indivisible pàtria.

Davant aquestes independències, repassem un cop més les hemeroteques, ràpidament s'ha donat el crit d'alarma davant el terrible despertar dels nacionalismes. Siguem seriosos, però. La independència de les repúbliques bàltiques —la sacrosanta unitat dels països bàltics amb l'URSS va ser decidida i signada el 1939 a Berlín per Molotov i von Ribbentrop, recordem-ho— sols van costar cinc o sis morts. Van ser lituans a Vilmus morts per tropes russes que van assaltar la seu de la televisió.

A Eslovènia n'hi van haver més, de morts, la majoria eslovens morts pels tanquistes de l'exèrcit iugoslau. A Macedònia no hi va haver cap brot de violència, però segueixen vivint sota la por d'una invasió sèrbia o grega. Els bosnis han estat ells els atacats per croats i serbis. A Kosovo han estat els albanesos els qui han posat els morts, i han perdut l'autonomia, en nom de la Gran Sèrbia. A Txetxènia va ser l'exèrcit rus qui va entrar a sang i foc... Cert, hi ha nacionalismes veritablement perillosos, però cal donar noms i cognoms i no parlar en abstracte, perquè

el cert és que la majoria d'independències que s'han fet han estat pacífiques, a través de votacions, però amb grans reticències, quan no greu agressivitat, per part de la nació hegemònica (Sèrbia, la més agressiva de totes, però Déu n'hi do Rússia).

Però també hi ha hagut algun cas exemplar, exemplar per les dues bandes. Un ha estat la independència d'Eslovàquia, en la qual aquesta i Txèquia han trencat la relació repartint-se els mobles d'una forma exemplarment civilitzada. Sense una sola bufetada, sense una mala paraula (recordem, si us plau, allò que va dir Lenin del procés d'independència de Noruega). Doncs bé, la premsa occidental es va omplir de retrets a Eslovàquia per separar-se sent la més pobre: era un gran error! Recordem que normalment s'acusa el separatista, si és més ric, de ser egoïsta; en aquest cas, en ser més pobre, d'imbècil. Voler separar-se sempre és una cosa que no està bé; voler retenir, encara que sigui per la força, està, pel que sembla, mol més ben vist, o simplement més tolerat.

I també hem tingut aquests dies un altre procés d'autodeterminació exemplar per totes dues bandes, el de Quebec. Per segona vegada s'ha fet un referèndum que ara els independentistes han perdut per menys d'un punt... i han acceptat el resultats de la mateixa manera que el Canadà estava també disposat a acceptar-los si hagués estat a la inversa. Exemplar. Però, i tornem a repassar els mitjans de comunicació: per a la majoria aquest acte d'autodeterminació, exemplar i digne de ser analitzat i explicat a les escoles, ha estat com una mena d'ofensa personal. Una cosa més aviat inoportuna. Fins Pujol s'ha apressat a dir que Catalunya no és Quebec!

I torno al començament d'aquest darrer apartat. L'"Avant", lloc on treballo, portaveu d'un partit que és organitzador d'aquestes jornades, que proclama el dret a l'autodeterminació dels pobles, de tots els pobles, ha tingut davant gairebé tots aquests processos un paper ambigu quan no completament negatiu. Silenci gairebé total dels diferents processos d'independència, i quan no hi havia silenci era per titllar-los de separatistes i insolidaris i titelles dels alemanys (sempre cal un enemic?). Silenci davant les agressions als albanesos de Kosovo, desqualificació de les altres independències sota la tonteria que estaven promogudes per Alemanya (¿com es pot mantenir seriosament que un moviment nacionalista que du fins a la independència i fa front a un atac de forces més poderoses ha estat fabricat des de l'exterior? ¿Que no respon a una consciència pròpia, bona o dolenta, encertada o equivocada, però pròpia?).

Incapacitat, davant la independència d'Eslovàquia, d'explicar, contra corrent si cal, que és veritablement exemplar l'actitud de tots dos interessats. Silenci

sistemàtic sobre el referèndum de Quebec, i ja han passat tres mesos, malgrat haver-se plantejat per dues vegades en el consell de redacció i haver-se fet la promesa formal de fer-ho. Promesa sembla que oblidada i oportunitat sistemàticament marginada d'explicar que l'autodeterminació es possible fer-la de forma democràtica i sense sang. Sort que s'està en favor de l'autodeterminació dels pobles! Silenci sobre les indiscutibles barbaritats dels "chetnics" a Bòsnia; silenci fins i tot quan es va saber que, a Srebrenica, els cascos blaus holandesos van apagar els llums i se'n van anar a dormir mentre milers de presoners de guerra bosnis eren afusellats, però grans protestes quan l'OTAN va bombardejar i així frenar els "chetnics" obligant-los a asseure's a una taula per discutir. Una clàssica aplicació d'aquella consigna maoista que afirma que els enemics dels meus enemics són els meus amics i que ha acabat fent ben estranys aliatges. La política exterior xinesa és la millor prova.

I resistència sistemàtica a explicar que a Bòsnia un govern legítim ha intentat, està intentant, muntar un estat no confessional, basat en la ciutadania i no en l'adscripció religiosa heretada. I que molts serbis, començant pel mateix cap militar de Bòsnia, i molts croates volen sortir-se de la diabòlica dinàmica de les arrels religioses, de les adscripcions tribals, i defensen l'existència de Bòsnia i han mort sota bales i bombes sèrbies o croates. Tot això, curiosament, compaginat amb una defensa a ultrança del dret a separació dels txetxens. Tornem a allò dels enemics dels meus enemics... i els txetxens han estat atacats per Ieltsin. Si demà són atacats per cap altre, ja veurem...

Davant això, i ja que he començat amb una cita de Marx, acabaré parafrasejant Marx i Engels, parafrasejant una frase, una idea, de *La idelogia alemanya*. La gent no és allò que diu que és ni tan sols allò que pensa que és, sinó allò que fa. En alguns casos, especialment allò que calla.

I, per acabar, si algú pensa que aquesta part està dictada per la indignació, dic que sí, que és cert. Perquè els marxistes hem de recuperar la capacitat d'indignar-nos de forma oberta, en públic, i arraconar definitivament les pràctiques del doble llenguatge. Així que espero que en aquestes Jornades s'entri fermament en aquestes, i altres, realitats, perquè penso que qualsevol plantejament abstracte de les qüestions nacionals, qualsevol plantejament que, com les tropes de l'ONU a Srebrenica, tombi delicadament la seva mirada cap a una altra banda davant fets i problemes complexos, ja de res no serveix, excepte per a fer un bonic, i inútil, comunicat de premsa.

MODEL D'ESTAT

MODEL D'ESTAT: CONDICIONAMENTS I PERSPECTIVES DE L'ESTAT DE LES AUTONOMIES

FRANCESC DE CARRERAS

Aquesta ponència té dues finalitats. Primera, intentar argumentar que l'Estat de les Autonomies és, substancialment, un Estat federal, llevat de l'actual configuració del Senat. Segona, que els problemes amb els quals s'enfronta l'Estat de les Autonomies no són -amb excepció del Senat- problemes d'estructura sinó d'articulació i funcionament, i poden acotar-se amb facilitat.

I. Problemes d'estructura: l'Estat de les Autonomies com a Estat Federal

Per defensar la nostra primera afirmació hem de partir d'un concepte d'Estat federal. Definir un concepte que té tantes vessants i tanta història com és un estat federal no és cosa fàcil. Una manera d'abordar-ho és analitzar-ho des de la perspectiva del dret comparat per intentar extreure els quatre elements bàsics comuns als Estats federals de les democràcies occidentals. Des d'aquesta òptica quatre elements resulten essencials.

A) En primer lloc, un estat federal implica **una única Constitució** per a tot el conjunt de ciutadans de l'Estat. Com se sap, una Constitució és bàsicament una llei suprema que atorga, d'una banda, igualtat de drets fonamentals a tots els ciutadans i, d'altra banda, unes institucions comunes (un Govern, un Parlament i un Poder Judicial), que garanteixin i desenvolupin aquests drets. La Constitució assegura la igualtat de drets de tots els ciutadans, que és, en definitiva, la finalitat de tot Estat de Dret.

Francesc de Carreras és membre del Consell Consultiu de la Generalitat de Catalunya i professor a la Facultat de Dret de la Universitat de Barcelona

B) En segon lloc, un estat federal implica que els seus diversos territoris, o Estats federats, tenen cadascun d'ells **Constitucions pròpies** que els permeten autogovernar-se, dotant-les d'**institucions polítiques**, és a dir, un Govern, un Parlament i un Poder Judicial, dins el marc i sota la llei comuna suprema que és la Constitució Federal.

C) En tercer lloc, un Estat Federal implica un mecanisme de **repartiment de competències**, és a dir, un sistema mitjançant el qual a cadascun dels poders federals o territorials els corresponguin unes funcions determinades -legislatives o executives- sobre unes matèries concretes. En cas de conflicte respecte de qui és competent en una matèria i quina funció concreta té respecte d'ella, qui haurà de resoldre és un poder judicial neutral. En conseqüència, aquest sistema de repartiment de competències està sotmès a **controls jurisdiccionals**, mai a controls polítics que implicarien sempre la dependència jeràrquica entre l'Estat Federal i els territoris federats.

D) En quart lloc, un Estat Federal suposa que els Estats Federats participen en la formació de la voluntat federal, ajudant a conformar així els poders de l'Estat. Aquesta participació es desenvolupa fonamentalment a través de la institució del **Senat**, que en el cas dels Estats federals i per complir aquesta funció ha de ser representant de les institucions dels territoris federats.

Si partim d'aquesta concepció del que és un Estat federal, l'Estat de les Autonomies espanyol es pot dir que forma part de la gran família d'estats federals, ja que conté els principals elements que hem assenyalat amb una sola excepció: el Senat. En efecte, la figura d'un Senat federal representant dels Estats Federals, en aquest cas de les Comunitats Autònomes, no es dóna a la Constitució espanyola actual, ja que el Senat es configura com el representant del cos electoral de cadascuna de les províncies. Així doncs, aquest element d'integració de les parts -en aquest cas les Comunitats Autònomes- en el tot que és l'Estat Federal -en aquest cas l'Estat de les Autonomies- no es produeix en el sistema espanyol, la qual cosa implica disfuncions notables respecte a la integració del conjunt de tot l'Estat. Ara bé, en tot allò altre, substancialment els elements de l'Estat de les Autonomies, es correspon amb els dels Estats federals.

A l'últim, voldria fer aquí esment d'un tema que avui preocupa i que és objecte de comentaris en els mitjans de comunicació públics i està en el debat polític actual, especialment en el debat polític que es desenvolupa a Catalunya. Em refereixo al fet diferencial català i en el suposat encaix que aquest fet diferencial ha de tenir en l'Estat de les Autonomies. No hi ha dubte que la

societat catalana té alguns aspectes que la diferencien d'altres comunitats autònomes: entre aquestes diferències destaca la llengua i també, com a derivació d'aquesta, certs aspectes culturals i també un passat històric d'autonomia tant en èpoques que es remunten a segles anteriors com al mateix segle XX durant el període republicà. Doncs bé, al meu entendre, aquests fets diferencials -tant de Catalunya com d'altres comunitats autònomes- ja estan contemplats en la redacció dels corresponents Estatuts d'Autonomia. És allà on es dóna un marc pel qual la llengua ha de tenir un tractament especial i també és allà on els elements que poden ser considerats rellevants i peculiars van ser incorporats en la seva redacció: referint-nos a Catalunya, és el cas de les competències en matèria d'ensenyament, de cultura, de forces i cossos de seguretat, de dret civil, etc.

En conseqüència, el fet diferencial català ja està contemplat en el mateix Estatut que permet a les institucions catalanes desenvolupar-lo d'acord amb les necessitats socials que el Parlament de Catalunya i el Govern de la Generalitat creguin oportunes. Així mateix, cadascun dels fets diferencials espanyols està garantit en els Estatuts, que només tenen el límit en la Constitució Espanyola, especialment, en les competències exclusives de l'Estat i sobretot en la igualtat de drets de tots els seus ciutadans.

II. Problemes d'articulació i funcionament

En conseqüència, crec que l'Estatut d'Autonomia dins el marc de la Constitució és l'element fonamental i suficient que configura les necessitats de la societat catalana dins de l'Estat. Des d'aquest punt de vista crec que l'Estatut d'Autonomia soluciona els problemes de la societat catalana com a societat diferenciada dins l'Estat Espanyol. Com dèiem abans, les dificultats no vénen tant de l'estructura de l'Estat de les Autonomies sinó de l'articulació i el funcionament de certs elements seus. Assenyalarem quatre aspectes principals que cal solucionar.

A) **Problema financer.** És notori que un dels aspectes més criticats de l'Estat de les Autonomies són les elevades i contínues necessitats financeres. És evident que tot poder polític té creixents necessitats financeres per tal d'atendre la diversa problemàtica amb la qual s'enfronten els poders públics. Des del meu punt de vista, això no es resol en absolut reclamant més diners a l'Estat per part de les Comunitats Autònomes, sinó fent-se corresponsables aquestes Comunitats Autònomes en la recaptació i en la fixació dels impostos.

Aquesta és la filosofia d'allò que s'anomena corresponsabilitat fiscal i que consisteix bàsicament en el fet que cada nivell de govern -sigui estatal, autonòmic o local- no només presta serveis sinó també gestiona i estableix impostos. Això que és avui cert als nivells estatal i local, no ho és al nivell de Comunitats Autònomes on la part d'impostos propis d'aquestes comunitats és molt petita i la principal font financera prové de les transferències estatals. Aquest sistema és dolent en tant que les Comunitats Autònomes que exerceixen importants funcions que impliquen despesa -és el cas de l'ensenyament i de la sanitat, entre d'altres- han d'afrontar la sempre ingrata tasca de fixar el nivell d'imposició i la gestió recaptatòria. Un sistema estable en el qual tant l'Estat com les Comunitats Autònomes i els ens locals tinguessin responsabilitat tant en la despesa com en la imposició fiscal seria més just des del punt de vista de les responsabilitats polítiques de cadascun d'aquests ens, i faria que el ciutadà pogués valorar de manera més adequada la tasca efectuada per uns i altres poders públics.

B) Un segon grup de problemes prové de les **relacions de les Comunitats Autònomes amb els altres poders públics**. En primer lloc, anant de major a menor, ens trobem amb la necessitat de regular la participació de les Comunitats Autònomes en aquelles competències exercides ja avui per la **Unió Europea** en matèries que competencialment afecten aquestes comunitats autònomes. Avui dia hi ha un sistema de participació de les comunitats autònomes en comissions que reuneixen representants estatals i representants de les comunitats autònomes per decidir en aquestes qüestions. Però s'hauria que anar més anllà, i preveure també els casos en els quals les Comunitats Autònomes poden vincular-se més directament les autoritats de la Unió Europea per tractar temes propis de les seves competències exclusives. En tot cas, aquest és un aspecte central que s'haurà d'anar desenvolupant i adaptant a les transformacions de les institucions europees que, a la vegada, fan canviar profundament les institucions estatals.

Un segon aspecte és la necessitat de reforçar els sistemes de cooperació i col·laboració de les Comunitats Autònomes amb l'administració de **l'Estat**. Aquest és un dels aspectes que necessita ser més desenvolupat ja que certs vicis inicials han produït moltes disfuncions a causa que un poder, l'autonòmic o l'estatal, ha ignorat l'altre a l'hora de prendre decisions.

En tercer lloc, es tracta de regular també les relacions entre l'Estat, les Comunitats Autònomes i els **ens locals**, bàsicament els Ajuntaments. Aquí s'ha de tenir en compte la necessitat d'aprofitar totes les capacitats dels ens

locals per executar competències que els poden ser delegades per l'Estat o per les comunitats autònomes. Així mateix, s'ha de distingir entre ajuntaments corresponents a ciutats mitjanes i petites, i ajuntaments de les grans ciutats i, fins i tot, els tipus d'ens locals que puguin governar amb major eficàcia i amb major funcionalitat àmplies àrees metropolitanes amb problemes molt específics. La cooperació entre comunitats autònomes i ens locals s'ha de reforçar per tal d'optimitzar totes les capacitats d'uns i altres, contribuint així a fer més funcional el conjunt dels poders públics.

C) Un tercer gran problema que, des de fa uns anys, ha entrat en una etapa decisiva, és la necessària i oportuna **reforma de l'Administració estatal**. En efecte, a partir de 1994, totes les comunitats autònomes han passat a tenir unes capacitats molt similars a causa de la substancial igualació competencial derivada dels pactes autonòmics entre el govern del PSOE i el PP. Si bé és cert que l'organització autonòmica mai estarà tancada del tot, també és cert que el model autonòmic, és a dir, els grans trets estructurals de l'Estat de les Autonomies sí estan ja perfilats. És, per tant, el moment de reformar l'administració estatal -pensada per un Estat centralitzat- i adaptar-la a l'estat de les Autonomies ja definit, així com adaptar les Administracions autonòmiques i locals al disseny de tot el conjunt.

d) Em resta només parlar del problema que havíem anunciat com a central per acabar de configurar l'estat de les Autonomies com a estat federal. Es tracta del problema del **Senat** i de la conversió de l'actual Senat en un Senat federal, és a dir, un òrgan amb capacitat, d'una banda, per representar les Comunitats Autònomes i, de l'altra, per contribuir a formar la voluntat estatal. Els dos aspectes principals que s'han de contemplar en la reforma del Senat són la seva composició i les seves funcions. Si es vol un Senat amb funcions federals, ha d'estar compost per representants no directament elegits pels ciutadans sinó designats per la institució autonòmica dipositària de la voluntat de la Comunitat Autònoma, és a dir, pel seu Parlament. Respecte de les funcions, la principal ha de ser participar en l'elaboració de la legislació estatal que afecti les comunitats autònomes amb un pes equiparable al del Congrés. També pot ser aprofitat el Senat per configurar la voluntat unitària de les Comunitats Autònomes davant de la Unió Europea, així com per servir de conducte de participació de les Comunitats Autònomes en el nomenament de certs òrgans centrals de l'Estat com, per exemple, el Consell General del Poder Judicial, el Tribunal Constitucional, el Banc d'Espanya i altres institucions emanades de la voluntat estatal.

Aquests quatre problemes em sembla que són els de més urgent resolució avui dia pel que fa a l'acabament de la construcció de l'estat de les Autonomies. Solucionar-los és necessari per aprofitar al màxim el potencial que suposa una correcta organització dels poders públics, evitant tot tipus de disfuncionalitats, origen sempre de despesa inútil i d'ineficàcia del conjunt de les Administracions.

III. Dues reflexions finals

A l'últim, voldria fer dues breus reflexions finals respecte a aquesta construcció de l'Estat de les Autonomies.

En primer lloc, al meu entendre, el dret a l'autodeterminació dels pobles, que ha estat un dret fonamental en la construcció dels estats nacionals en èpoques passades i a meitat del segle XX, ha estat un dret, també fonamental, en la descolonització de molt àmplies zones del tercer món; avui dia ha passat a ser un dret obsolet i, en el món occidental, sense cap sentit ni finalitat. L'eix vertebrador dels Estats és, avui dia, la llibertat dels individus i la igualtat entre ells, és a dir, la «igual llibertat» d'aquests individus i la garantia estatal que aquesta «igual llibertat» serà real no només en les normes jurídiques sinó també en la vida social. En l'organització dels Estats, aquest dret a l'autodeterminació ha estat substituït per un principi que avui dia comença a ser el central en la construcció de la forma política. Aquest principi és el de subsidiarietat, mitjançant el qual allò que pot fer un poder públic proper al ciutadà, no ho ha de fer un poder públic més llunyà. Aquest principi de filosofia organitzativa ha d'estar present en la concreció de les competències dels diversos nivells de poder públic: locals, autonòmics, estatals i europeu.

El principi de subsidiarietat ens serveix de punt de partida per a una segona reflexió. Com és sabut, són creixents les exigències per part dels ciutadans de la intervenció de l'Estat en la societat per tal de fer possible una més igual llibertat per a tothom. Aquest augment d'exigències ha donat lloc a un creixement de les actuacions estatals i avui dia els poders públics són presents en gairebé tots els aspectes de la societat, siguin aquests econòmics, laborals, culturals, etc. D'altra banda, la despesa financera d'aquest Estat Social és molt alta com a conseqüència de la multiplicitat d'activitats que desenvolupa, la qual cosa fa que el món occidental tingui dificultats comercials en la seva relació amb països amb economies on el cost productiu és molt menor. Com a conseqüència, és necessària una simplificació de les administracions que permeti no rebaixar el nivell de prestacions socials i, en canvi, abarati el seu

cost. La multiplicitat de nivells dins dels poders públics pot fer que les prestacions socials s'encareixin notòriament. El principi de subsidiarietat i la filosofia que comporta han d'estar presents en la configuració del model de poder polític del futur, en el cas d'Europa en el model de la Unió Europea, per tal que el conjunt dels nivells administratius faci el major nombre d'activitats possibles amb el menor cost també possible. Només així es podrà superar l'anomenada crisi de l'Estat Social, que no ha de suposar una reducció de les actuacions dels poders públics, sinó el seu eixamplament fins on sigui necessari, evitant la burocratització excessiva i, en conseqüència, la despesa inútil.

Amb aquestes dues reflexions finals he volgut posar de manifest que, al meu entendre, els problemes de l'Estat de les Autonomies no són avui tant uns problemes de solució de l'anomenada qüestió nacional, sinó uns problemes que tenen molt a veure amb el manteniment d'un estat de prestacions socials que necessita ser cada vegada més funcional i eficaç en el seu conjunt i que, per tal de ser-ho, no solament ha de resoldre els seus problemes d'articulació global, sinó que també ha de resultar cada vegada més proper al ciutadà, és a dir, més democràtic.

NACIONALISMO Y FEDERALISMO. EL CASO ESPAÑOL

JAIME PASTOR

El debate sobre la actitud de la izquierda alternativa ante la cuestión nacional está planteándose en los últimos tiempos bajo la influencia tanto del resurgir de los nacionalismos en los países del extinto bloque soviético como del contexto europeo en el que se ha ido insertando la economía española. Mi intención en este trabajo es presentar algunos comentarios sobre estos problemas, apoyándome especialmente en las discusiones vividas recientemente con algunas de las «sensibilidades» que se expresan dentro de la izquierda de ámbito estatal. Esto último puede dar una imagen incompleta a este artículo, pero confío en poder desarrollar otros aspectos de la cuestión en el futuro.

1. Para empezar, y aunque sea con brevedad, creo que hay que reconocer los avances logrados desde distintos enfoques en el estudio de las naciones y los nacionalismos, considerados en general como productos sociales, políticos y culturales, históricamente construidos, y no como algo existente desde los tiempos más remotos. No hay definiciones esencialistas de la nación, aunque sí puede haber otras instrumentales que nos acerquen a ese complejo fenómeno. Hechas estas precisiones, la ya clásica de Benedict Anderson, según la cual una nación puede ser entendida como «una comunidad política imaginada como inherentemente limitada y soberana»[1], puede tener cierta utilidad.

Jaime Pastor es catedrático de Ciencias Políticas en la U.N.E.D.

[1] Benedict Anderson, *Comunidades imaginadas. Reflexiones sobre el origen y difusión del nacionalismo*, Fondo de Cultura Económica, México, 1ª edición en español de la 2ª en inglés, 1993. Para un útil repaso de los principales enfoques del nacionalismo, me remito a los artículos de John A. Hall: «Nacionalismo: clasificación y explicación», en *Debats*, nº 46, diciembre 1993, y de Ramón Maíz, «¿Etnia o política? Hacia un modelo constructivista para el análisis de los nacionalismos», en *Revista Internacional de Filosofía Política*, nº 3, mayo 1994.

Del mismo modo, distinciones como las que se suelen hacer entre **nación política** y «nación cultural», o «cívica y étnica», también pueden ser útiles para contrastar la realidad de muchos Estados-nación con la diversidad nacional que pese al tiempo transcurrido no han conseguido «integrar» o eliminar. Ese es el caso del **Estado español**, que, aun recordando sus lejanas raíces en las viejas "españas", fracasó en sus aspiraciones imperiales, entró en crisis en el umbral del siglo XX y terminó configurando un nacionalismo reaccionario y centralista bajo la égida del franquismo.

Esto explica que, pese a la descentralización administrativa alcanzada bajo el Estado de las autonomías y a la reaparición de un nacionalismo español de corte liberal, sigan coexistiendo dentro de un territorio común diferentes culturas y lenguas que, junto a otros factores de orden simbólico, favorecen la **pervivencia** de sentimientos de pertenencia a distintas **comunidades nacionales**. Así, es innegable la configuración de sectores de la población que muestran su identificación con una sola comunidad, si bien es obligado reconocer también que en muchos ciudadanos se da una identificación con dos comunidades a la vez (catalana y española, vasca y española...), como se puede comprobar en los datos de la evolución de la opinión pública recogidos en algunas investigaciones[2].

A todo esto hay que añadir la interdependencia que históricamente se ha producido entre unas zonas y otras debido a un desarrollo capitalista común, bajo la coalición de intereses que se ha ido expresando entre la vieja oligarquía agraria, la nueva burguesía industrial y financiera «pan-española» y la burocracia civil y militar que llegó a consolidarse bajo el franquismo. El precio del carácter desigual y de los desequilibrios sociales resultantes se reflejó

[2] Se puede consultar *La conciencia nacional y regional en la España de las autonomías*, de Manuel García Ferrando, Eduardo López-Aranguren y Miguel Beltrán, CIS, Madrid, 1994. Con todas las cautelas que hay que tener frente a los resultados de estas técnicas de estudio, hay datos de interés que conviene tener en cuenta: en estas encuestas se revela que en todas las Comunidades Autónomas predomina la identificación con un nacionalismo dual, mientras que un 20% del País Vasco se siente únicamente vasco y un 14% catalán: en Catalunya un 53,6% es partidario del derecho a la autodeterminación (definido como «derecho a decidir libremente su futuro político, económico y cultural»), siendo ese porcentaje del 48,3% en el País Vasco, aunque ambos bajan si se incluye la independencia; otro dato importante es la contratación de que la mayoría de los inmigrantes no ha tenido dificultades para adaptarse a sus nuevas Comunidades Autónomas de residencia.
Un caso de estudio aparte, poco abordado todavía por la izquierda, es el de la actitud ante ese sector de la población vinculada a una nación no territorial, la gitana.

asimismo en los **flujos de migración** tanto a Europa como a las grandes zonas productivas urbanas de Catalunya, Euskadi o Madrid, con los consiguientes problemas de integración sociocultural.

2. En función de este esquemático repaso, muchas gentes de la izquierda hemos defendido desde hace tiempo **dos demandas fundamentales, el derecho a la autodeterminación y la opción federalista**. El primero arranca históricamente de la traslación del derecho individual a la autonomía y a la autodeterminación a un derecho colectivo de los pueblos y las naciones a decidir su propio destino y sus relaciones con los «otros» pueblos. Puesto de actualidad al calor de la Primera Guerra Mundial y, luego, de la descolonización, **ese derecho** ha sido reconocido de forma muy desigual por las viejas grandes potencias en función de cuáles fueran sus intereses en una u otra región del planeta. Como se afirma en el Manifiesto-Programa aprobado por la II Asamblea Nacional de Iniciativa per Catalunya, celebrada a finales del año 92, «El derecho a la autodeterminación es un derecho desigual, desamparado por las insuficiencias y contradicciones del derecho internacional. En teoría es reconocido por todo el mundo, en la práctica es ejercido por aquéllos que tienen la fuerza de realizarlo y defenderlo. El estado de guerra para resolver los conflictos se impone claramente al estado de derecho en el orden internacional». Tenemos ejemplos recientes de esto con la distinta trayectoria que están conociendo los diferentes Estados surgidos de la ex-Yugoslavia. Como experiencias opuestas, tenemos la separación pacífica entre la República Checa y Eslovaquia o la transformación en Estado federal de Bélgica.

Derecho a la autodeterminación implica derecho a la **independencia**, pero no por ello significa que haya que pronunciarse sólo por esta opción. Tampoco puede ser reducido a un acto plebiscitario en el que la nación afectada se pronuncie; pero es obvio que, si hay división en su seno, hace falta una **fórmula democrática** para decidir cuál es la forma de organización **política** que se prefiere. No debemos excluir la vía de la ruptura con el Estado central y la declaración revolucionaria de soberanía, pero no parece probable que ésta sea en el período histórico actual la que se esté abriendo camino entre nosotros. En cambio, hay suficientes experiencias de referéndum para extraer lecciones de ellas y buscar la vía más adecuada para aplicarla a cada realidad concreta[3].

[3] Pese a su tratamiento bastante discutible de los referenda sobre los Estatutos de autonomía en el caso español, tienen interés los análisis y las reflexiones recogidas en la obra coordinada por J.R. Rudolph (jr.) y R.J. Thompson, *Política etnoterritorial*, Pomares-Corredor, Barcelona, 1992.

En nuestro caso, nos encontramos con un obstáculo fundamental para exigir el ejercicio de ese derecho: **su exclusión del texto constitucional**, en el que en cambio se proclama «la indisoluble unidad de la Nación española», se otorga a las fuerzas armadas la defensa de su integridad territorial y se establece rígidamente el marco en que los Estatutos de autonomía han tenido que elaborarse. Si la izquierda quiere recuperar la iniciativa democrática ante esta cuestión, es evidente que debería propugnar una reforma constitucional que incluyera la modificación de artículos importantes del Título Preliminar, del Título III referente al Senado y del Título, VIII con el fin de que se pueda ejercer el derecho a la autodeterminación: cualquier intento de avanzar en la mejora de la relaciones entre los pueblos que forman el Estado español ha de basarse en la voluntariedad y no en el mantenimiento de la hipoteca derivada del consenso con los poderes fácticos establecidos en el momento constitucional[4].

3. Ha sido la resistencia a reconocer ese derecho un factor primordial en el refuerzo de sentimientos nacionalistas independientes, principalmente en el País Vasco, Catalunya y Galicia; también sectores de la izquierda se han inclinado por esta opción y han llegado a consolidar formaciones políticas con arraigo social y apoyo electoral notables. Sin embargo, casi ninguna corriente ignora que la vía de la independencia, en la hipótesis de que se conquistara, debería conducir muy pronto a fórmulas de federación o confederación con otros Estados y pueblos, a la vista de la interdependencia y la gravedad de los problemas que a escala regional y planetaria hay que abordar en la época que nos está tocando vivir. Además, «imaginar» una comunidad política como inherentemente (de) limitada y soberana no puede evitar reconocer su propia heterogeneidad interna y las múltiples identificaciones que sus miembros asumen cotidianamente, particularmente cuando hay en algunas de ellas una población inmigrante que, pese a estar relativamente integrada socialmente, conserva sus particularidades. La **proclamación de la** «soberanía» y la búsqueda de la «asociación» **con otros estados** y pueblos aparecen de esta forma como pasos **complementarios**, siempre, eso sí, que esto se produzca desde la **práctica de la democracia participativa** y no por imposición del poder central o de la élite respectiva en cada nacionalidad.

[4] Véase, por ejemplo, el artículo de Juan Ramón Capella «Un sistema de representación parasitado», en *CuatroSemanas*, nº 17, junio 1994. Para un recordatorio del debate constitucional sobre el derecho a la autodeterminación, la enmienda presentada por Euskadiko Eskerra (nada ultimatista, por cierto) y la actitud de la izquierda, véase el cap. IV de *Nacionalidades y nacionalismos en España*, de Jordi Solé Tura, Alianza, Madrid, 1985.

Añadamos a todo esto que la coincidencia con la crisis de la soberanía territorial de los Estados (por arriba, por abajo y en diversas dimensiones) y con el proceso contradictorio de la Unión Europea puede favorecer las expectativas de una erosión de competencias de los viejos Estados en función de una unión superior[5]; pero también, a la vista del momento crítico de esa misma unión, puede fomentar tendencias centrífugas que generen conflictos de identidades no siempre beneficiosos para la necesaria solidaridad entre los pueblos.

Por eso la aspiración a conciliar un derecho democrático con la lucha por la solución de la cuestión social ha empujado tradicionalmente a sectores de la izquierda a propugnar una vía federalista. Esta ha tenido un profundo arraigo en nuestra historia común, desde las libertades medievales a las juntas que emergieron en 1808 y, sobre todo, en la **Primera República**. Conviene recordar que a lo largo del siglo XIX un federalismo político y social, con rasgos democráticos y libertarios, se extendió entre las capas populares, con las tensiones consiguientes entre «moderados» e «intransigentes», pero también con la convicción de que ése era el único camino para la convivencia. Fue la frustración de aquel proyecto republicano federalista, primer ensayo de construcción democrática de un Estado-nación español, la que dejó el terreno despejado para que posteriormente se configuraran unos nacionalismos «periféricos», abiertamente enfrentados ya a un nacionalismo español reaccionario[6].

Desde entonces, sólo la nueva izquierda que surgió bajo el franquismo volvió a proclamar un federalismo que muy pronto se vio abandonado por distintas razones: los unos, porque la Constitución no lo permitía; los otros, porque la opción por la independencia en lugares como Euskadi estaba cuajando en el seno de la propia izquierda radical. Ahora, en cambio, la comprobación de los límites del «Estado de las autonomías», por un lado, y el mayor cruce de identidades en las nacionalidades (frente a la pretendida homogeneidad etno-territorial), por otro, han vuelto a dar credibilidad a una solución federal.

Hay, por tanto, razones suficientes para recuperar esa vía alternativa, propugnando **una refundación, desde el respeto al derecho a la autodeterminación,**

[5] Merece la pena la lectura de los temores que expresa Anthony D. Smith ante el alto precio que puede suponer la construcción de una identidad colectiva europea basada en la oposición a otras culturas o actores políticos procedentes del «Sur» («National identity and the idea of European unity», en *International Affairs*, vol. 68, nº 1, enero 1992).

[6] Para una crónica de la evolución histórica del federalismo español me remito al artículo que publiqué en el suplemento de *El Mundo* titulado «¿Una España federal?» el 6 de diciembre de 1994.

de un Estado federal español **dispuesto a impulsar a su vez un proceso democrático** -y no **elitista de federalización europea**-, dentro de la cual aquellas naciones divididas territorialmente también podrían encontrar en un futuro todavía lejano su ubicación geopolítica adecuada. Hablar de «refundación» implica, como decíamos en la contribución que presentamos a la IV Asamblea Federal de IU[7], «el establecimiento previo de un pacto federal libremente asumido por las distintas comunidades que van a formar parte de él», subordinando por tanto a esto cualquier pacto entre fuerzas políticas y sociales a escala española.

Esa fórmula federal no debería basarse en una simetría entre todas la «Comunidades Autónomas», sino en **una combinación de simetrías y asimetrías** que tuviera en cuenta los ámbitos específicos en los que se da un distinto peso de los rasgos diferenciales en cada nacionalidad o región, libremente expresados, y sin que ello fuera en menoscabo de la búsqueda de la solidaridad entre todas ellas. No tener en cuenta esas diferentes situaciones sólo conduciría a favorecer la desconfianza de aquellos pueblos que mayor sentimiento de agravio histórico tienen, y les empujaría a optar por otras fórmulas, como la independencia o/y la confederación. Como también decíamos en el texto citado: «La necesidad de tener unos criterios democráticos flexibles obedece, en realidad, a la existencia de una diversidad de identidades nacionales y regionales que no puede ser medida con el mismo rasero; lo mismo habría que decir sobre un nuevo reparto de competencias, no necesariamente igual entre todas, aunque luego pudiéramos criticar el uso insolidario de alguna de ellas por el gobierno de alguna comunidad (por ejemplo, en el caso de Catalunya, para avanzar en el desmantelamiento del Estado de bienestar)».

Ahora, además, a los criterios democráticos, solidarios y descentralizadores que han guiado generalmente a las corrientes federalistas de la izquierda, debemos unir también la aportación procedente del ecologismo y que exigiría un tratamiento más amplio. Baste mencionar aquí que su crítica de unos macro-Estados nucleares al servicio de modelos productivistas ha ido acompañada de una **reivindicación** de lo local, del impulso la descentralización de las decisiones y, sobre todo, de una propuesta de reorganización territorial

[7] Esa contribución, bajo el título «Sobre el borrador del documento 'Modelo de Estado'. Un comentario crítico», fue presentada por Jesús Albarracín, Manolo Garí, Pedro Montes y Jaime Pastor en el Consejo Político Federal de IU reunido el 11 de septiembre de 1994; posteriormente fue publicada dentro del boletín *Materiales de la IV Asamblea Federal de IU.*

basada en las «biorregiones», entendidas éstas, siguiendo a Brian Tokar, como áreas definidas no por las fronteras políticas sino más bien por unidades ecológica y biológicamente sustentables. La inclusión de ese punto de vista se hace imprescindible en nuestras propuestas.

El objetivo a largo plazo también debería estar claro: en palabras de Boris Frankel, habría que buscar «la división racional de las sociedades demasiado grandes en repúblicas genuinamente autónomas, basadas en criterios étnicos, lingüísticos, socioculturales o biorregionales», siempre, evidentemente, que esa reorganización territorial se haga sobre bases no excluyentes, respetuosas de la diversidad en todas las esferas y aspirando a fórmulas federales y confederales desde lo local a lo global[8].

[8] Boris Frankel, *Los utópicos postindustriales*, Ed. Alfons el Magnànim, Valencia, 1990.

PROJECTE SOCIALISTA I FEDERALISME DEMOCRÀTIC

MIQUEL CAMINAL BADIA

La ponència que us presento a continuació podia enfocar-la de dues maneres. La primera era cenyir-me estrictament al guió sobre la qüestió federalista i tenir amb els altres ponents un debat obert en relació amb els models territorials d'organització de l'Estat i la seva aplicació al desenvolupament i reforma de la Constitució espanyola del 78. La segona és més arriscada: posar en dubte el model clàssic d'Estat-nació, que ha organitzat igualment els sistemes capitalistes i socialistes del segle XX, i plantejar-ne la seva fractura i superació com a qüestió prèvia al debat sobre les formes d'organització territorial de l'Estat. He optat per aquesta segona, que se situa més en el terreny de les idees i de la necessària renovació dels conceptes que no pas en el camp de les propostes polítiques concretes.

Parteixo de la constatació de dos fets històrics per explicar què entenc per projecte socialista i federalisme democràtic, o bé per esquerra transformadora i superació històrica de l'actual model d'Estat nacional. El primer és la tradició nacionalista de tot Estat-nació amb independència de la seva estructura i organització territorial del poder, sigui d'Estat unitari o d'Estat compost. El model territorial dominant ha estat arreu, certament, l'Estat jacobí entès com la vinculació indissoluble entre Estat-Nació-Sobirania. De la sobirania absoluta de les monarquies nacionals a la sobirania, també absoluta, de les nacions liberals. La Confederació i la Federació han estat solucions inevitables orientades al mateix destí quan no hi havia el pes de la història o força suficient per aplicar el model «original». El federalisme no qüestiona el principi Estat=Nació=Sobirania, sinó que es posa al servei com a projecte i procés històric per aconseguir-ho. Es el cas de les colònies nord-

Miquel Caminal és professor de Ciències Polítiques a la Universitat de Barcelona

americanes que no tenien història pròpia, és a dir el pes històrico-geogràfic al darrere de les monarquies absolutes i nacionals europees. Van necessitar crear una identitat comuna, la nació, perquè no s'ha d'oblidar que parlem d'una nació colonial nova construïda sobre el genocidi, la persecució i la submissió de la població indígena.

El segon fet històric és que la tradició nacionalista ha impregnat igualment els Estats capitalistes i els Estats socialistes. El nacionalisme és la gran ideologia dels segles XIX i XX que ha subordinat les altres (I. Berlin), o bé n'ha estat la cara que han pres els liberalismes (nacionalistes) d'Estat i, també, els socialismes (nacionalistes) d'Estat. El gran mite del socialisme superador de les contradiccions nacionals i alliberador de les nacions ha resultat ésser purament i simplement un nacionalisme d'Estat (la pàtria socialista). Rússia, Xina, Corea, Vietnam, Cuba, etc., són exemples d'exaltació nacionalista-patriòtica abans que socialista, de confrontació i expansió nacionalista gran-russa o gran-xinesa, d'ocultació de les pròpies mancances acusant l'enemic exterior, d'alineació nacionalista fins al paroxisme de la població sotmesa al cabdill (Corea del Nord). Gorbacöv escrivia el 1987 que com a mínim un problema tenien resolt a la URSS: la qüestió nacional. Ja sabeu què va passar.

El reemplaçament del socialisme pel nacionalisme d'Estat com a primera identitat dels sistemes del denominat «socialisme real», ha estat la gran burla històrica que ha permès mantenir sotmesa la població i explotada la classe treballadora sota el miratge del propagandisme patriòtic-nacional-socialista. Els Estats del socialisme real van copiar literalment els models d'Estat nacional dels sistemes capitalistes, amb l'afegit que el partit avantguarda de la revolució socialista es transformava en partit nacionalista garantidor de la integritat de l'Estat i defensor de la indissoluble unitat de la «nació» socialista, pàtria comú i indivisible dels treballadors.

Per consegüent, no podem esperar dels Estats mal dits socialistes fonts d'inspiració per acabar amb els nacionalismes d'Estat. Més aviat al contrari. Millor passar pàgina i contemplar el món actual després del daltabaix del bloc de l'est.

Hi ha una concepció falsa o enganyosa de voler projectar la superació del model Estat-Nació per la via de les grans organitzacions supra-estatals. No sóc optimista de cara al segle XXI. Podem passar del nacionalisme d'Estat a l'hipernacionalisme dels superestats. Lluny d'apaivagar-se, el nacionalisme pot anar més enllà. La unificació alemanya i la divisió de Txecoslovàquia són la doble cara (pacífica de moment) d'un nacionalisme etno-econòmic que té

la seva manifestació més violenta en les desintegracions de la URSS i Iugoslàvia. La guerra dels Balcans ha estat un exemple clar de com un exèrcit internacional de «pacificació» pot legitimar la neteja ètnica i la confirmació com a líders polítics de criminals de guerra. L'esquema clàssic Estat-nació homogènia-sobirania es repeteix arreu. Continua essent el model que ens empresona i impedeix construir l'organització política de les societats multiculturals sobre bases conceptuals noves.

És cert que les sobiranies dels Estats nacionals han quedat qüestionades pel procés de mundialització de l'economia, la cultura, la comunicació i de la mateixa política. Però no es pot generalitzar. En el nord s'està avançant cap a grans unitats supraestatals. La Unió Europea i la NAFTA són els pioners d'aquest procés que no se segueix a d'altres parts del planeta. La nova Rússia ha nascut de la dissolució de la URSS i continua immersa en una dinàmica de centrifugació que va del Caucas al Pacífic i que vaticina la imposició d'una dictadura civil-militar, o bé la possibilitat d'una conflagració civil d'imprevisibles conseqüències. El futur de Xina és una incògnita i l'Índia ha entrat en un pendent de desestabilització amb efectes també difícils de preveure però que estan més a prop de la centrifugació. La gran majoria dels Estats pertanyents a les NN.UU. ja fa temps que són perifèria i no tenen més imperi que la dominació i submissió interior de les seves poblacions. Més enllà de les seves fronteres no tenen cap poder o quasi i, en molts casos, són governats per elits autoritàries mantingudes, consentides o tolerades per les grans potències, especialment per USA. El món islàmic n'és l'exemple més clar amb les seves contradiccions i guerres internes que al llarg del segle XX han estat sempre al servei dels interessos del nord. En l'era de les grans unitats supraestatals n'hi ha una prohibida: la islàmica.

Els EE.UU i Alemanya (Japó és un cas més complex en una àrea geopolítica plena d'incògnites) són les grans màquines de tren que estan impulsant i controlant la creació, ampliació i consolidació de grans unitats territorials i monetàries. L'OTAN és el seu gran instrument de defensa i de seguretat. S'ha d'adequar a la nova situació internacional i servir de plataforma comú enfront dels tres grans adversaris: l'enemic islàmic, l'incert amic rus i l'imprevisible orient. Però la competència pel domini mundial, avui sota l'hegemonia indiscutible d'EE.UU, serà creixent entre aquelles dues grans unitats polítiques. Tampoc s'han de descartar les barreres a la pressió migratòria, la persecució de la multiculturalitat, la legitimació ideològica de processos d'integració forçada, d'expulsió o de neteja ètnica. No són hipòtesis; en part ja ho estem veient.

Tanmateix, la creació de grans unitats polítiques continentals no és bona per naturalesa. La voluntat de construir una Europa política i solidària no ens ha d'embenar els ulls. L'Europa federal que somniava Pi i Maragall era una cosa i la que s'està construint una altra de ben diferent. La creació d'un gran Estat-Nació europeu, o, si es vol, d'una Federació d'Estats Nacionals, pot tenir característiques negatives des d'una opció democràtica i federalista. En destacaré dues. Primera: l'allunyament dels ciutadans respecte dels centres de decisió política, a mercè dels grans poders econòmics i financers. Segona: el control polític de l'opinió pública i de les actituds polítiques a través dels grans mitjans de comunicació.

Es necessària una revisió profunda del pensament socialista en relació amb els models territorials d'organització política. S'haurien de bandejar definitivament els següents dos tòpics: el mite de la nació socialista com a nació culturalment homogènia i superadora de totes les contradiccions nacionals, així com el mite de la idea progressista dels grans espais polítics contra els petits territoris. Recordo que tradicionalment s'ha posat la nació socialista com a alternativa a la nació burgesa en el pensament socialista i comunista, també en la resolució dels problemes nacionals. En la mesura que es realitzés la nació socialista, la qüestió nacional es resoldria per mitjà del reconeixement del dret a l'autodeterminació. Tanmateix, atesa la prioritat i superioritat de la construcció del socialisme «inter-nacional», s'havia d'estar alerta contra les desviacions nacionalistes. El resultat ha estat la transposició del nacionalisme d'Estat capitalista el nacionalisme d'Estat «socialista».

Un projecte federalista i socialista d'organització de la societat hauria de partir dels següents quatre principis:

1. La defensa de la **diversitat cultural**. La lluita contra la dominació de les grans cultures. La necessitat de distingir entre identitat cultural i identitat cívica. La primera s'ha de basar en el principi personal-institucional i la segona en el principi territorial. Tota persona amb independència d'on resideixi té dret al reconeixement, protecció i desenvolupament de la seva identitat cultural. Però la identitat etnocultural no pot ser el fonament de la sobirania i de la delimitació territorial de l'Estat. No és democràticament possible i la seva execució implica en gairebé totes les circumstàncies la negació, marginació o sotmetiment d'altres identitats etnoculturals.

2. La **democràcia republicana i participativa** com a sistema d'organització política de les societats. És imprescindible desenvolupar la idea del ciutadà que participa i s'implica en la *res publica*. Les societats de masses han reduït

les persones a l'anonimat i la submissió. Es transfereix a d'altres (governants, partits polítics, esglésies, mitjans de comunicació, etc.) la responsabilitat de pensar i de decidir per compte nostre. L'esfera pública i la privada es dissolen en «lo social», com diria Hanna Arendt. L'individu com a subjecte actiu i lliure desapareix per passar a ser objecte anònim de la societat de masses. Els totalitaristes són l'exemple més extrem però les democràcies liberals tenen molt en aquest sentit de totalitàries. El federalisme socialista no és possible sense partir d'una organització política de la societat basada en l'autonomia de la persona i la seva implicació en el govern de la comunitat.

L'autodeterminació és un concepte que no ha estat qüestionat fins avui per les esquerres i és un dogma fora de discussió per les esquerres nacionalistes. Doncs bé, ha arribat el moment de qüestionar-lo. S'ha dit i repetit que el problema més difícil de resoldre en relació amb l'autodeterminació és la identificació del subjecte. Amb raó, perquè més enllà de l'autonomia personal (D. Held), és molt complicat trobar arguments convincents per afirmar que una comunitat és el «subjecte nacional» que té dret a l'autodeterminació. Tanmateix, s'ha dit que si una comunitat nacional vol exercir el dret a decidir lliurement el seu destí, és dir autodeterminar-se, ningú li pot negar o sostreure aquest dret. Mentre existeixi el model dominant d'Estat-Nació és impossible rebatre-ho democràticament. Si Espanya o Portugal o Dinamarca o Eslovàquia són Estats nacionals, quina raó hi ha per impedir que Catalunya vulgui ésser també un Estat-Nació? Cap ni una. No és possible trobar-la sinó se supera el principi fundacional de l'Estat modern: la sobirania absoluta i indivisible.

En el socialisme federalista la sobirania ha d'ésser limitada, divisible i compartible. I l'autodeterminació ha d'esdevenir codeterminació. Defenso la idea d'àmbits concèntrics creixents de sobirania dividida i compartida, de codeterminació. Hem de tenir un govern en l'àmbit municipal o local, en l'àmbit nacional, en l'àmbit continental i, per què no?, en l'àmbit mundial. El socialisme federalista no triomfarà si no és en el marc d'un estat de dret, federal i socialista mundial. Són àmbits concèntrics creixents que es codeterminen entre ells, de sobirania compartida que no resideix, per consegüent, en el poble d'un sol àmbit territorial. La persona lliure no s'identifica en un sol grup sinó que es reconeix en diferents grups i, alhora, reconeix el dret dels altres a les seves pròpies identitats. Té raó I. Berlin quan afirma que l'individu perd la seva llibertat negativa en la mesura que se sotmet i subordina a la superioritat i coacció del grup nacional que li'n dóna identitat. Els nacionalismes poden anul·lar la llibertat individual i els nacionalismes totalitaris l'han aplastat. No s'avançarà realment en el

federalisme socialista i antinacionalista mentre el model d'Estat-Nació sobirana continuï organitzant les societats.

3. El **principi de subsidiarietat** com a model d'organització, articulació i codeterminació de societats distintes. La democràcia republicana i participativa implica un espai territorial com a àmbit principal de decisió política però no com a marc únic de sobirania. És lògic que aquest espai (nacional-regional) estigui definit per aquell territori on els ciutadans resideixen la major part de les seves vides i que té un diàmetre no superior als desplaçaments que la població fa en el treball i en l'oci de manera ordinària. Al llarg dels anys es crea una cohesió econòmica, social i cultural que identifica aquest marc territorial. Són els espais regionals en l'economia, suficientment grans per centrar en ells l'autogovern essencial i massa petits per poder governar sobre totes les matèries.

El principi de subsidiarietat significa que el govern ha d'estar el més proper possible als ciutadans i alhora complir el principi de l'eficiència. A partir de la definició de D. Elazar sobre el federalisme, «autogovern més govern compartit», el principi de subsidiarietat permet distingir els diferents nivells de govern. La regió-nació és el marc territorial essencial d'autogovern i els àmbits superiors a aquesta conformen el govern compartit, que pot ser d'abast estatal, continental i mundial, amb competències definides i amb els consegüents mecanismes de control democràtic. Alhora, l'àmbit local ha d'augmentar la seva capacitat de govern, ja que és on es pot desenvolupar en major grau la democràcia participativa.

4. El **federalisme assimètric** com a forma de reconeixement de la diversitat i la seva possible complementarietat amb el govern compartit. Dins de l'Estat-Nació, sigui la seva estructura federal o unitària, no és factible la asimetria perquè els principis territorials dels Estats nacionals es basen en l'homogeneïtat i la simetria. Tots els Estats Federals actuals són conceptualment simètrics. La asimetria no existeix ni en l'organització institucional ni en la distribució competencial. La asimetria es manifesta lògicament en l'exercici de l'autogovern i en la possibilitat d'adoptar polítiques distintes sobre les mateixes matèries i competències. És el federalisme competitiu americà que no és equivalent al federalisme asimètric. Fins i tot determinades asimetries que existeixen en el federalisme canadenc o en l'Estat de les autonomies a Espanya no poden ser valorades al nivell de definir el model territorial de l'Estat.

Un federalisme asimètric no es refereix únicament a «poder governar de forma distinta», sinó a poder tenir institucions i competències diferenciades.

Imaginem, per exemple, que només les CC.AA. de la via del 151 tinguessin Parlament, o bé que Catalunya pogués legislar sobre determinades matèries (educació, sanitat, urbanisme, etc.) de forma sobirana a diferència d'altres CC.AA. Això sí és asimetria. Es fàcil veure que l'immediat greuge plantejat serà el comparatiu: per què Catalunya i no Astúries? La resposta és clara i concloent: perquè les situacions són diferents, perquè no hi ha greuge comparatiu i perquè ningú impedeix que una altra comunitat pugui accedir-hi a partir del propi procés, no perquè ho tenen les altres. La asimetria neix de situacions diferents que han d'ésser tractades, per tant, de forma distinta. S'ha de fugir de l'artifici de fer les coses per dalt, una vegada més des de l'Estat i no des de la societat civil. La societat és plural; l'Estat sempre busca la uniformitat.

No hi ha greuge comparatiu perquè els drets i llibertats dels ciutadans estan igualment reconeguts i emparats. La qüestió no és aquesta sinó on se situa el lloc de decisió, de govern i d'administració sobre determinades matèries. En la hipòtesi que Catalunya tingués competències exclusives de legislació sobre determinades matèries, es produiria el greuge comparatiu si els diputats catalans intervinguessin alhora en la votació de les lleis estatals sobre les mateixes matèries, però no si en queden exclosos. El que es decideix a Catalunya de forma exclusiva no correspon intervenir-hi en el parlament estatal. Tenir un parlament no és un privilegi sinó el reconeixement del dret d'autolegislació. El privilegi seria la discriminació entre ciutadans de diferents comunitats autònomes o comunitats federades.

És cert, tanmateix, que no és gens fàcil fer comprendre que no tothom ha de tenir el mateix en el mateix moment. Perquè sempre es pensarà que s'està discriminant aquell a qui es reconeix un menor nivell d'autogovern. L'única solució és garantir la igualtat en l'horitzó, compatible amb la diversitat de les situacions de partida. Tan negatiu és igualar, construint simetries artificials des del començament, com impedir la possibilitat de simetries finals. És el propi procés polític a partir dels tres punts anteriors el que ha de concretar territorialment, institucionalment i competencialment el federalisme. Socialisme comporta llibertat en la igualtat d'oportunitats i en el dret a la diferència. El federalisme realitza aquesta llibertat i l'autonomia de la persona en el marc de comunitats amb identitat pròpia, interdependents i solidàries. El socialisme ens fa lliures en la igualtat; el federalisme ens uneix en la diversitat.

PODER LOCAL I MOVIMENT ASSOCIATIU

JOAN JOSEP NUET

Se m'ha demanat per part de l'organització de les jornades que faci una aportació al model d'estat des de l'administració local. A priori inserir aquesta reflexió en el marc de l'esquerra no és complicat, ja que aquesta des de les seves diferents sensibilitats s'ha definit històricament com «municipalista», i per tant potenciadora en el seu discurs polític i en la seva acció de govern de la major descentralització possible, d'apropar als ciutadans i ciutadanes mitjançant l'administració local la gestió dels afers públics.

Fins i tot podríem fer un breu repàs dels principals elements que estan dificultant i impedint en aquest moment una correcta aplicació del principi de subsidiarietat dins l'administració de l'estat, on els principals perjudicats no estan sent les autonomies respecte al poder central estatal i respecte a les institucions de la Unió Europea, sinó l'administració local respecte a la resta:

- Si de 1979 a 1990 la participació dels ens locals en les despeses no financeres del conjunt de les administracions públiques va passar del 9 al 14% i es creia que realment podria assolir-se l'objectiu ja excesivament prudent del 25-50-25, del 1990 al 1994 s'ha baixat d'aquest 14 l'11%, i avui els ajuntaments en el marc d'aquest retrocés són més pobres i estan més endeutats, no més que d'altres administracions però sí amb un menor marge de maniobra i prop del col·lapse financer. Es necessària una nova Llei d'Hisendes Locals que permeti als ajuntaments tenir capacitat per a la redistribució de la riquesa i no ser simples recaptadors d'impostos socialment regressius i dels quals fins i tot no se'n beneficíen.

- Es calcula que aproximadament un terç del pressupost municipal es destina a cobrir competències que no són pròpies dels ajuntaments, sinó d'altres

Joan Josep Nuet és Tinent d'Alcalde de l'Ajuntament de Montcada i Reixac

administracions que n'han fet deixadesa. La queixa des del poder local és que aquestes competències i moltes d'altres es poden cobrir molt millor des de la gestió local, però no hi ha voluntat política des dels governs central i autonòmics de fer-ne el traspàs, tant de la competència com del seu finançament.

- Continua el garbuix administratiu amb les consegüents competències compartides, concurrents, duplicades. Diverses instàncies posen cullera en les mateixes qüestions: diputacions, consells comarcals, institucions metropolitanes i esperem l'arribada de les vegueries i d'altres instàncies que es derivin de l'aplicació del Pla Territorial de Catalunya. Al mateix temps tenim quasi mil municipis i no s'aborda la racionalització del mapa municipal.

Des de l'administració local en aquest moment es teoritzen dues formes d'afrontar la situació, una des de la dreta i l'altra des de l'esquerra pragmàtica. La primera entronca amb l'empenta neoliberal i postula que el problema som nosaltres; ens hem d'estrènyer el cinturó, repartir els sacrificis i esperar que vinguin temps millors. Es comença per intentar desempallagar-se de les competències que no són pròpies dels ajuntaments. Es passa a privatitzar serveis, a reduir plantilles i a qüestionar l'eficàcia de la gestió pública; finalment s'acaba qüestionant tota funció que no resulti rendible. Les reivindicacions municipalistes davant l'estat i el govern autònom són pura pantomima. En aquesta opció, per desgràcia, no s'hi troba simplement la dreta; la socialdemocràcia cada dia s'hi aboca més a marxes forçades.

L'altra opció creu fermament que l'origen del problema no està en els ajuntaments, sinó en unes lleis tardanes, insuficients i injustes, fruit de concepcions centralistes que són contradictòries no ja amb el que pensa, l'esquerra sinó amb una tendència descentralitzadora que s'aplica en la majoria de països de la UE amb resultat exitós des del punt de vista administratiu. Es diu també que la situació actual s'emmarca dins el procés històric de com va donar-se la transició; primer va realitzar-se un pacte sobre l'estat, després va tocar-li a les autonomies i més aviat que tard li arribarà el torn al «pacte local». El procés constituent de la UE, es diu, xuclarà lògicament competències a l'estat per dalt; així doncs, la reivindicació des de l'esquerra és xuclar-li competències des de baix i establir vincles més estables amb Brussel.les.

Aquesta opció des del meu punt de vista té molts postulats vàlids i actuals que poden formar part del discurs polític de l'esquerra transformadora, i pot donar bastants exemples d'una gestió pública no imbuïda dels principis liquidadors del neoliberalisme. S'està aguantant la situació en els ajuntaments

i defensant a capa i espasa criteris socials encara que sigui simplement des dels programes.

Tot això s'ha mostrat, però, insuficient; fa 17 anys que el moviment municipalista fa les mateixes reivindicacions davant l'estat i el govern de la Generalitat a Catalunya, amb les mateixes respostes de promeses incomplertes i resultats decebedors.

El càrrec públic d'esquerres viu una contradicció constant entre la voluntat i les exigències de la base social perquè doni resposta als problemes existents i les limitacions econòmiques i competencials. Les altres administracions li fan el buit deixant que s'estavelli contra les seves pròpies contradiccions o que caigui en el parany de creure que amb aplicacions de gestió neoliberal podran fer més coses. S'ha de tenir en compte que les dues formes exposades d'abordar la gestió estan molt diferenciades en els seus extrems, però que una fina línia les separa en el centre, i que una manca de debat ideològic i un allunyament de la base social poden fer que justifiquem una gestió que objectivament està al servei d'altres interessos que no són els de la transformació social.

Fins al moment hem anat comentant per què és necessària la descentralització administrativa i quins són alguns dels grans problemes amb què s'enfronta el poder local que estan impedint que assumeixi encara més un veritable paper democratitzador dins l'estructura de l'estat.

Però no podem pensar que la participació democràtica en els afers públics dels ciutadans i ciutadanes està assegurada pel sol fet d'apropar als nivells inferiors de l'administració la gestió de determinades qüestions; recordem l'evolució dels ajuntaments democràtics:

- La situació de l'esquerra el 1979 no era la mateixa que l'actual. Podem recordar el que va significar en moltes localitats la victòria electoral d'aquella esquerra, la incorporació als càrrecs públics de dirigents obrers que havien protagonitzat les lluites democràtiques i socials contra la dictadura i sorgits de la fàbrica o del barri sense experiència de gestió pública, però amb una important trajectòria d'organització social. Per una banda, van buidar de quadres les organitzacions socials i aquestes se'n van ressentir durament; però, per altra banda, des dels ajuntaments es treballava amb una forta il·lusió i s'intentava amb results notoris augmentar la participació política i fer compartir als veïns i veïnes part de la gestió municipal. Marxes, manifestacions, reivindicacions i una activitat febril d'asfaltatge i construcció de serveis bàsics, tot girava entorn de l'ajuntament en aquesta primera època fins pràcticament el 1983 i una mica més.

La divisió de l'esquerra, la crisi econòmica, la crisi de l'organització social i també el progressiu allunyament entre els gestors locals que anaven oblidant la seva etapa de dirigents socials, al mateix temps que l'administració i els seus problemes es complicaven i els embolicaven més i més, va anar fabricant la desintonia dels darrers anys i encara en l'actualitat entre els dirigents polítics/ càrrecs públics locals i l'organització social.

Potser si recordem la pregunta ara «a qui serveix el poder local?» o, almenys, a qui ha de servir?, podrem anar donant elements per a una proposta d'intervenció local que sigui alternativa a la que realitza la dreta, però al mateix temps que empenyi les limitacions en la comprensió que fa l'esquerra pragmàtica.

En primer lloc, recordem que la classe obrera no pren consciència de tal sinó és des de la seva organització; el regidor local no pot entendre les solucions que des del poder local poden aportar-se per resoldre problemes dels sectors populars dels nostres pobles i ciutats si no està immers en la dinàmica organitzada amb caràcter «alternatiu» per aquests mateixos segments socials.

El regidor o regidora pot aportar a l'organització social el grau suficient d'informació globalitzada per poder elaborar propostes alternatives i convertir un simple moviment «reivindicatiu» en generador real de consciència col·lectiva alternativa. Des del moviment social no es pot pretendre simplement realitzar el llistat sumatori de dèficits materials de la població o del barri, i entregar «la carta als reis» a l'alcalde o regidor de torn; s'ha d'implicar en la priorització i viabilitat de les propostes, així com el seu caràcter representatiu del pensar de la majoria. Aquesta implicació sols és possible si hi ha una línia contínua de contacte entre el dirigent veïnal o sindical i el regidor local, discutint sota un projecte emancipador global els passos a fer.

Quan aquesta línia de contacte es trenca, cada part va per lliure i es pot arribar a la situació que ningú té veritablement raó. Una associació de veïns, per exemple, pot deixar de ser representativa dels interessos del col·lectiu (no és la primera vegada que l'AVV. es converteix en cementiri d'elefants de polítics frustrats que treballen d'acord amb de les seves manies i fan batalles en solitari), i el càrrec electe pot rodejar-se d'una aurèola aïllant i pensar que està un pam per damunt del bé i del mal.

En aquest moment, el contacte entre el regidor i l'organització social es fa en la «taula de negociació» de les reivindicacions i no en la «taula de camarades» sota el sostre del mateix projecte. És normal i necessari que apareguin contradiccions entre el càrrec públic i el dirigent social, però precisament aquesta contradicció dialèctica és la que modifica en positiu l'acció institucional i l'acció social. No podem establir barreres, contradiccions lògiques que porten a la incomunicació i finalment a la teorització de la incompatibilitat (pensem que estatutariament moltes associacions no permeten tenir en les seves juntes de direcció càrrecs públics i a l'inrevés, a un regidor o regidora que és dirigent veïnal, els mateixos companys a l'ajuntament li demanaran «fidelitat» a la institució, ja que es incompatible amb la «fidelitat» a l'associació).

Retornant a l'explicació anterior que parlava de l'evolució dels ajuntaments democràtics, hem d'afirmar que en el procés dels 17 anys la praxi democràtica s'ha anat empobrint; si en els primers períodes els representants escollits es trobaven en alguns casos en l'obligació d'ampliar els elements participatius i no limitar-los al període electoral, cada vegada això s'ha convertit en menys habitual i el fet democràtic s'ha constret al fet electoral.

Anem, doncs, donant alguna resposta a les preguntes que ens fèiem davant de la situació catastròfica de l'administració local. Què fer, ens preguntem, quan no tenim diners ni competència però la gent demana i el que demana és just. La resposta seria que fem el que fem s'ha de fer amb la gent; la gestió local alternativa no pot fer-se per la gent (per justa que sigui) però sense la gent. Hem de crear amb la nostra acció de gestió condicions per:

- No crear dependència de l'administració.
- Generar pautes d'autoorganització per fer front a aquella problemàtica.
- L'organització ha de ser estable i no simplement per aconseguir aquell objectiu aïllat. Ha de globalitzar els problemes.

Pensem que l'organització fa miracles, o no és un miracle solucionar un problema que des de la taula era irresoluble, i sobre el qual ja havíem contestat fins i tot per escrit que no hi havia pressupost o que no era de la nostra competència. Quan s'organitza una manifestació i es recullen milers de firmes sembla que de sobte es posen en marxa mecanismes de tot tipus (trucades telefòniques, telegrames, canvis de partides pressupostàries, etc.) i finalment el tema totalment o parcialment es soluciona. Imaginem què passaria si aquest grau d'organització fos constant; estaríem obligats a rediscutir totes les nostres accions, possiblement faríem les coses de forma diferent encara que estiguéssin convençuts que era impossible.

Si des del poder local volen democratitzar l'estat com hem dit xuclant les seves funcions cap avall, quan ja les tenim en l'àmbit local ens hem de deixar xuclar (i treballar perquè així sigui) avall en direcció a l'organit-

zació social. Hem de desestatalitzar fins al límit del possible i això afecta tots els àmbits de l'administració.

La nostra funció és la de passar el poder obtingut dels «electors» als «actors» socials perquè prenguin una major consciència del seu paper. Aquesta consciència ens assegurarà que segueixin sent «electors» a mig termini, però el nostre projecte pretén que a llarg termini siguin «actors» de la transformació social que esdevindrà des de formes múltiples i no simplement electorals.

En aquest debat no hem de confondre l'aprofundiment democràtic que hi ha en la cessió de sobirania a la base social, amb «donar-li a la gent el que vol»; recordem que el sistema capitalista s'ha instal·lat de ple en la nostra vida quotidiana i esdevé motor de fenòmens de masses que difícilment amb el grau de desorgantització de les classes populars aquestes poden construir alternatives culturals. Fer una bona gestió urbanística i crear uns nous i atractius espais urbans i col·locar en el centre del pastís una gran superfície comercial pot fer que algun alcalde guanyi les properes eleccions i una bona part de la nostra població pot participar de les noves catedrals del consum amb somriure de satisfacció, però el que és important és si amb aquesta acció hem creat teixit associatiu, hem fomentat cultura i organització alternativa o simplement hem creat panxes contentes. Pot ser que aquest alcalde ara guanyi les eleccions, però què hi ha d'organitzat i alternatiu al darrere de la seva coneguda imatge. Hem sembrat per recollir demà?

Existeix una relació dialèctica entre el grau d'organització social i la capacitat real des de la gestió institucional que vol fer l'esquerra alternativa. Treballar des de l'organització social la gestió pública local i des de la gestió pública local treballar l'organització social ha de convertir-se necessàriament en una forma diferent de fer política.

LOS NACIONALISMOS AGRESIVOS Y EXCLUYENTES Y EL DERECHO A LA AUTODETERMINACIÓN EN LA EX-YUGOSLAVIA

JOAQUIM LLEIXÀ

1) Existe la creencia de que el conflicto en Bosnia-Herzegovina es el producto natural, espotáneo -y, por tanto, necesario, inevitable- de las fuerzas operantes en la historia bosnia. Y existe también la creencia de que el conflicto históricamente mayor en los Balcanes -el que enfrenta a Serbia con Croacia- está inscrito en la historia y la cultura nacionales. Pero se trata de mitos propagados por una parte de los protagonistas de la guerra y ampliamente aceptados por la comunidad internacional. Los odios no son eternos; y el retorno del pasado no es una evidencia ni siquiera en los Balcanes. Los conflictos del pasado no determinan ni explican la guerra allí existente. Y, desde luego, no eximen de su responsabilidad a quienes la han desencadenado y dirigido. Actualmente, tales responsables son dos sobre todo: los nacionalismos panserbio y croata de carácter anexionista y agresivo. Las causas de la guerra y del auge de tales nacionalismos pueden ser consideradas desde diversas ópticas, y desde luego desde la óptica científica. Pero lo que aquí importa destacar es el protagonismo y la responsabilidad de tales nacionalismos y tal protagonismo no ofrece grandes dudas. Tras las elecciones de 1990, los partidos nacionalistas predominaron prácticamente en todas partes.

Los nacionalismos panserbio y croata de carácter agresivo, integrados por diversos partidos políticos y corrientes, con sus intelectuales y eclesiásticos,

Joaquim Lleixà es profesor de Ciencias Políticas en la Universidad de Barcelona.

Una variante de este texto fue presentada ante el Jurado del Tribunal Permanente de los Pueblos en su segunda sesión sobre Bosnia, celebrada en Barcelona el mes de diciembre de 1995. Fue leido por J. Lleixà en nombre del grupo de trabajo creado al efecto.

son hegemónicos en los regímenes políticos actualmente encabezados por Milosevic y Tudjman. Ambos nacionalismos, además, tienen su prolongación y su concreción en el seno de la propia Bosnia-Herzegovina, donde existen sendos partidos políticos de este signo, personificados respectivamente por Karadzic y Boban.

Los principales responsables de la guerra en Bosnia-Herzegovina son precisamente tales nacionalismos agresivos. Y es que uno y otro están informados por un proyecto tendente a la creación de un estado-nación basado en una comunidad étnicamente homogénea. En efecto, la evolución de una de las principales modalidades del nacionalismo serbio desde mediados del siglo XIX está vinculada al proyecto de la «Gran Serbia». La revitalización de este proyecto en el período de entreguerras y, especialmente, en los últimos años, ha sido manifiesta. El «programa nacional serbio» perseguido por tal tipo de nacionalismo exige que «todos los serbios vivan en un mismo Estado», sobrentendiendo en todo caso que se trata de un Estado con una población étnicamente homogénea, lo que por lo menos añade a la actual Serbia y Montenegro diversas partes de Bosnia-Herzegovina y de Macedonia y la Krajina -en Croacia-. En lo que respecta a una modalidad similar de nacionalismo croata, que ha tenido una evolución histórica paralela a la del serbio, se propugna un «programa nacional croata» que, amparándose en el «derecho histórico croata», reivindica «Croacia en sus fronteras históricas», lo cual añade a la actual Croacia una parte de Bosnia-Herzegovina y una parte de la Voivodina. En ambos nacionalismos, la idea de nación tiene un carácter esencialista. En tal idea los factores étnicos (e incluso de sangre, en el caso serbio) y religiosos son ingredientes fundamentales. La concepción de la ciudadanía tiene, por consiguiente, un basamento estrictamente étnico.

Por tanto, no se trata de nacionalismos voluntarios y flexibles, tolerantes con la diversidad y el pluralismo. Se trata de un género de corrientes nacionalistas que da primacía a los derechos colectivos de la etnia, de tal manera que los derechos de las personas son relegados e incluso desconocidos. Tal modalidad de nacionalismo se convierte en un instrumento de manipulación política y hasta la agresión al «traidor» y, desde luego, al otro, a los integrantes de la otra etnia considerada en su conjunto. Aunque con grados y formas muy variables, en todas las Repúblicas de la ex-Yugoslavia se desencadenó desde los comienzos de los noventa y aún antes una dinámica de signo homogeneizador: lo «nacional», que era y es algo modulado esencialmente por los que detentan el poder, desplazaba a lo ciudadano, siendo un formidable instrumento cohesionador de la sociedad y de las capas dirigentes, en detrimento de pluralismo. Libertades como la de expresión, o están restringidas o son inexistentes; y los opositores son silenciados. Serbia y Croacia, los dos regímenes encabezados, respectivamente, por Milosevic y Tidjam, son la expresión más destacada de todo ello. Un régimen autoritario, con elementos populistas y nacionalista agresivo granserbio, en el primer caso; un régimen autoritario y nacionalista hemogeneizador, en el segundo caso.

2) A partir de 1990, la conjunción del nacionalismo homogeneizador croata -que daba un trato despótico a la minoría serbia de la Krajina y de otros territorios- y el nacionalismo granserbio -que apoyó incluso militarmente a esa minoría que por aquel entonces ya había proclamado la llamada República de Knin- desembocaría en un conflicto armado. En este contexto se realizaron los diversos referendums de autodeterminación. La guerra serbo-croata comenzó en julio de 1991. El 6 de abril de 1992 dio comienzo formalmente la guerra en Bosnia-Herzegovina, y Serbia estuvo directamente implicada en ello. Milicias irregulares procedentes de Serbia y tropas del ejército federal se desplegaron en Bosnia a fin de conectar las autoproclamadas regiones autónomas serbias. Fue una operación planificada que contó con todo tipo de ayuda logística y militar suministrada por el gobierno serbio. Sobre la base del material bélico y de los militares cedidos por el ejército federal, se crearía el ejército serbo-bosnio, encabezado por el general Mladic -que meses antes había dirigido las operaciones en la Krajina-. A menor escala -y con mayor disimulo-, el gobierno croata hizo algo similar durante la primavera de 1992; políticamente ésta que se prolongaría hasta 1994.

La guerra en Bosnia-Herzegovina y en Croacia no ha sido desencadenada principalmente en defensa de las minorías serbia y croata allí amenazadas. Lo ha sido con vistas al reajuste de fronteras -la anexión territorial- auspiciado por los grandes nacionalismos balcánicos. Por lo menos entre 1990 y 1992, existió un proyecto público y notorio entre Milosevic, Karadzic, Tudjam y Boban tendente a dividir y anexionarse Bosnia-Herzegovina; tras semejante operación quirúrgica, habría quedado a lo sumo un pequeño Estado bosnio-musulmán en la Bosnia central. De acuerdo con tal perspectiva, en 1992 se proclamó la «República de Serbia», en Bosnia, y «Herzeg-Bosna», el pequeño Estado croata en la Herzegovina. Pero no fue éste un proyecto puntual como lo prueba, por ejemplo, el que en junio de 1993, durante las fracasadas conversaciones de paz en Ginebra, los gobiernos de Zagreb y Belgrado propusieron claramente la división de Bosnia-Herzegovina en tres unidades.

Esta guerra de agresión a Bosnia-Herzegovina desde el exterior -que es también una guerra civil- afecta directamente a grandes masas de la población, puesto que se ha pretendido realizar una «limpieza étnica» de carácter genocida- destinada a homogeneizar desde esta óptica la composición del territorio en el que habrá de erigirse el futuro Estado-nación.

La guerra ha sido, a su vez, un instrumento para imponer a las propias poblaciones una lógica política asentada en el miedo, el odio y la separación por la fuerza de unas y otras comunidades nacionales. Ello ha sido particularmente importante en poblaciones étnicamente muy mezcladas como es el caso en Bosnia-Herzegovina y Eslavonia oriental. Con la crueldad y el miedo masivo, se ha intentado escindir en bandos irreconciliables a quienes un poco antes convivían en paz y relegaban a segundo plano su condición étnica.

La responsabilidad y la magnitud de la agresión propiciada por la modalidad dominante del nacionalismo serbio han sido notablemente superiores a las de su homólogo croata. Así lo acredita el que las fuerzas orientadas por tal nacionalismo serbio llegaran a poseer el 70% del territorio de Bosnia-Herzegovina; o su política genocida, atestiguada por los centenares de miles de personas, en su mayoría civiles, como corresponde a una guerra de este tipo, muertas, torturadas, violadas, desplazadas, así como las vejaciones sistemáticas y la destrucción de todo tipo de cultura no serbia.

3) Las versiones agresivas de los nacionalismos arriba referidos, y en particular los regímenes políticos por ellos inspirados, vienen desconociendo los derechos de la pluralidad de pueblos y minorías existente en los Balcanes. Y no sólo los derechos de las personas integrantes de tales pueblos y minorías, sino de éstos en cuanto tales pueblos.

A este respecto hay que referirse especialmente a las minorías existentes en el seno de Serbia, a saber: la albanesa, en Kosovo; la húngara, en la Voivodina; y la musulmana, en Sandjak. Y referirse también a las minorías serbias en la Krajina y Eslavonia, en Croacia. Entre los primeros pasos del nacionalismo serbio dirigido por Milosevic, estuvo el de eliminar en septiembre de 1990 la autonomía de gobierno que la Constitución yugoslava de 1974 había reconocido a Kosovo y la Voivodina.

En lo que repecta a Bosnia-Herzegovina, la agresión exterior y la acción en su interior de los nacionalismos agresivos, serbio y croata, le niegan el derecho a conservar sus fronteras, por lo demás reconocidas por la comunidad internacional de 1992. Y vulneran su derecho a organizarse como Estado democrático, pluriétnico y laico. Esto último es particularmente grave puesto que, en los Balcanes -y esto vale, claro está, para Bosnia-Herzegovina, pero también para Serbia y Croacia- solamente Estados democráticos y pluriétnicos ofrecen la posibilidad de garantizar los derechos de los pueblos y minorías existentes en su seno.

Los partidarios de Estados-nación étnicamente homogéneos sostienen que Bosnia-Herzegovina es una entidad «artificial»; y que la guerra en curso pone de manifiesto la imposibilidad de vivir juntos, por lo que debe procederse a su desmembración. Frente a esta tendencia disociadora, debe proclamarse el derecho de los distintos pueblos y minorías a vivir juntos. Ahora bien, tal unión debe ser libre y voluntaria. Y el prerrequisito de tal condición es la vigencia auténtica de los derechos fundamentales y las libertades públicas, puesto que sólo en este Estado de derecho cabe la efectiva protección y promoción de los derechos de las personas pertenecientes a pueblos y minorías y de éstos en cuanto tales. Dado que los regímenes políticos encabezados por Milosevic y Tudjman tienen características autoritarias manifiestas, el establecimiento en ellos de un auténtico régimen de libertad y de democracia es condición necesaria para la vigencia de los derechos nacionales de los diversos pueblos y minorías existentes en sus territorios.

La ruptura de Yugoslavia ha elevado a la condición de fronteras internacionales lo que antes eran delimitaciones territoriales de carácter interno y administrativo de las Repúblicas, y esto se ha hecho sin una negociación específica al respecto. Precisamente es éste uno de los principales argumentos que aducen las minorías serbias rebeldes para considerar ilegítimo el uso que se ha hecho -mediante los referenda de autodeterminación- del principio de las nacionalidades. Es cierto en cualquier caso que en los Balcanes no se trata exactamente de un problema de minorías étnicas, dado que son naciones que conviven unas con otras en proporciones diversas y variables. De este modo, el derecho a la autodeterminación de tales naciones y la salvaguarda de los derechos de las minorías nacionales que éstas contienen son cuestiones que se plantean simultánea e indisociablemente. Ello complica la situación y convierte en unilateral la aplicación por separado de uno y otro criterio (la autodeterminación sin matices en favor del grupo homogéneo, o, por el contrario, la presión chantajista de la minoría nacional). En integridad territorial de un Estado, en este caso Bosnia-Herzegovina o cualquiera de los restantes Estados balcánicos. Sin embargo, a la vista del origen y características del conflicto bélico en los Balcanes, todo sugiere que cualquier plan de paz para Bosnia-Herzegovina debe preservar

la integridad territorial y la independencia política de esta República, como por lo demás requiere la Carta de las NN.UU.

Una reflexión adicional sobre el Derecho de autodetermiandón

Todo proyecto de unión de signo democrático -bajo la forma de uno u otro tipo de federación o de confederación- no puede desconocer el derecho de autodeterminación de los diversos pueblos participantes en él, lo que incluye en derecho a separarse. Pero en el caso de los Balcanes, esto es especialmente complejo y sujeto a limitaciones. ¿Cómo hacer viable tal derecho cuando un mismo pueblo vive diseminado en varios Estados y donde las comunidades están profundamente mezcladas en un mismo territorio? Y además, ¿cómo hacer viable el derecho de autodetermiandón y amparar al mismo tiempo el de quienes quieren -este es el caso de los que simplemente se consideran bosnios- tener una identidad plural y desean vivir juntos?

Quizás la solución exija como condición necesaria la configuración de Estados de derecho y pluriétnicos en los que se distinga netamente entre la condición de ciudadanos y la condición nacional -esto es, la pertenencia a una u otra de las comunidades étnicas existentes o a ninguna-. Un Estado que admita y proteja la manifestación de las diversas identidades, incluida la identidad pluricultural. Podrían suscitarse además formas innovadoras de representación política supra-estatal en el caso de pueblos diseminados en varios estados. Confederaciones, extensión de los acuerdos de doble «nacionalidad», estructuras estatales extremadamente descentralizadas... Y bien, con tales garantías y derechos, cabe postular un ejercicio libre del derecho de autodeterminación que no desemboque en la separación y subsiguiente creación de un Estado-nación propio, sino en la participación voluntaria de un proyecto asociativo plurinacional. La búsqueda de un Estado-nación propio puede ser en ciertas circunstancias -como en las de los Balcanes, señaladamente- una solución regresiva e inconveniente para unos y otros pueblos y minorías.

En esta perspectiva, acaso pueda conjugarse positivamente un derecho democrático imprescindible, como es el de autodetermiandón de los pueblos, con las condiciones históricas dadas y con los derechos de las restantes comunidades nacionales existentes en su seno.

Los nacionalismos agresores y xenófobos en los Balcanes y los nacionalismos que en el resto de Europa blanden su xenofobia y su intolerancia contra las minorías nacionales -a menudo integradas por inmigrantes y desplazados- comparten una raíz ideológica similar. Por lo mismo, la pasividad e incluso la tolerancia hacia los nacionalismos agresivos de los Balcanes acarrea una responsabilidad análoga a la que se contrae con la pasividad hacia la xenofobia y el racismo crecientes en el resto de Europa.

LA LLENGUA CATALANA I LA SEVA NORMALITZACIÓ

ACERCA DE LA INMERSIÓN LINGÜÍSTICA EN CATALUNYA

IGNASI VILA

La inmersión lingüística es una amplia realidad en Catalunya. De hecho, es una situación educativa normal que es aceptada sin excesivos problemas por la inmensa mayoría de familias castellanohablantes de Catalunya. Además, el avance de la inmersión lingüística se ha realizado sin conflictos y cuando han existido han quedado claramente limitados a pequeños grupos que militan en contra de la lengua catalana y su normalización, sin que sus posiciones hayan tenido excesivo eco en el conjunto de la sociedad catalana. Por eso, en esta expresión me parece más relevante hablar de las condiciones que han hecho posible esta realidad y de su futuro que de las ventajas o inconvenientes que, desde un punto de vista educativo, comporta para el desarrollo académico y personal de los escolares. Creo que, en la actualidad, poseemos multitud de datos sobre la inmersión lingüística en general y, en concreto, en Catalunya que muestran que los escolares que siguen este tipo de programas, además de aprender catalán, rinden académicamente de forma semejante a los que siguen programas en su propia lengua.

A nadie se le escapa, y menos a los que trabajamos en la educación bilingüe, que el éxito de la inmersión lingüística está íntimamente relacionado con la motivación y las actitudes. La voluntariedad que plantea la actual Ley de Normalización Lingüística sobre la elección de la lengua -catalán o castellano- en los primeros momentos de la escolaridad no sólo atiende a legítimos derechos lingüísticos, sino que está también en la base de actitudes lingüísticas positivas tanto hacia la lengua catalana como hacia la lengua castellana. La extensión de la enseñanza en lengua catalana, y en concreto la extensión de la inmersión lingüística, no hubiera sido posible sin dichas actitudes de base.

Ignasi Vila és professor del Departament de Psicologia de la Universitat de Girona

De hecho, el espectacular avance de la inmersión lingüística en los últimos diez años está directamente en relación con esta cuestión: la percepción por parte de la ciudadanía de que la enseñanza en catalán no sólo no perjudica el desarrollo y el conocimiento de la propia lengua y el progreso académico, sino que además no conculca derechos lingüísticos. Es evidente que las últimas sentencias del Tribunal Constitucional, del Tribunal Supremo y del Tribunal Superior de Justicia de Catalunya abonan dicha percepción.

La inmersión lingüística respondía -y responde- a un proceso de integración en el que ser catalán -o la identidad catalana- exigía bastante poco o, en otras palabras, implicaba pocas renuncias. Ciertamente, una de las exigencias era que los hijos aprendieran la lengua catalana. Ello estaba ligado a varias cosas. Una, a la percepción que tiene de sí misma la sociedad catalana como sociedad diferente del resto de España y, por tanto, a la necesidad de conocer la lengua catalana para integrarse en ella y, la otra, a la necesidad de conocer el catalán como fuente de satisfacción para vivir en Catalunya. Este último aspecto me parece muy importante porque «vivir satisfactoriamente en Catalunya» comportaba tener trabajo, condiciones de vida normales, etc., y ello, en cierta medida, estaba asociado también -al menos en la percepción de la inmigración de los años 60 y 70- al conocimiento de la lengua catalana.

Todo ello no es independiente de la política lingüística que se ha seguido en Catalunya. En ningún momento, se ha postulado una política en que los «nacionales» quedaban reducidos a los catalanes que se identificaban como tales. Por el contrario, se ha afirmado que se puede ser catalán desde procedencias muy diversas, que se puede ser catalán independientemente de la lengua que habitualmente se utiliza, etc., y, sobre todo, se ha buscado la integración de una única comunidad sin que ello provocara fracturas sociales. Desde este punto de vista, la búsqueda de la armonía entre los derechos colectivos y los derechos individuales en el ámbito lingüístico, Catalunya es un ejemplo.

Sin embargo, es evidente que las cosas están cambiando. Por una parte, las expectativas de los jóvenes de «vivir satisfactoriamente en Catalunya» ya no son las de los años 80 o, dicho de otra forma, el paro y un cierto descrédito de las instituciones democráticas comporta que «conocer» o «no conocer» catalán no sea tan importante como en los años 80. Es decir, se puede tener un buen conocimiento de la lengua catalana y sentirse poco identificado con la actual sociedad catalana. Por la otra, en las últimas elecciones autonómicas, surgió de forma explícita un referente político que hace de la identidad española una fuente de confrontación con la identidad catalana. El pacto del PP

con Convergència i Unió disminuye dicha confrontación, pero me interesa resaltar que antes este polo no existía y ahora sí existe y, por tanto, sentimiento y actitudes que, en los años pasados, no tenían canales de expresión o eran muy limitados, ahora los tendrán.

Ello me conduce a dos reflexiones distintas. En primer lugar, sobre el tipo de relaciones entre la identidad catalana, la homogeneidad nacional y el conocimiento del catalán. En segundo lugar, sobre los conflictos inherentes a una política de normalización lingüística, en este caso del catalán. Parece claro -o, al menos, los distintos discursos sociológicos no lo ponen en duda- que, en Catalunya, uno de los factores más relevantes en la construcción de la identidad nacional catalana se relaciona con la lengua y, por tanto, durante bastante tiempo se ha pensado que el acceso a su conocimiento y a su uso era un factor determinante para aumentar la homogeneidad y la cohesión nacional. Creo que en este discurso hay una parte de verdad, pero que no se incluye toda la verdad o, en otras palabras, que las cuestiones referidas a la identidad no se solucionan únicamente desde el referente lingüístico. Ya he señalado que comenzamos a disponer de datos entre la juventud de Catalunya, según los cuales dicha correlación no queda nada clara y que, por tanto, pequeños sectores de la juventud con un buen conocimiento de catalán se muestran hostiles a la identidad y la sociedad catalana. En este sentido, es difícil olvidar lo que también señalaba anteriormente: la satisfacción personal implicada en el hecho de vivir en una sociedad determinada puede resultar incluso más determinante desde el punto de vista de la identidad que el mero conocimiento lingüístico. A este argumento se puede objetar que para «vivir satisfactoriamente» en la sociedad catalana se debe conocer la lengua catalana. Ya he dicho que lo creo así, pero que, a la vez, «vivir satisfactoriamente» implica también puestos de trabajo, mecanismos de promoción social, etc., lo cual, para determinados sectores de la juventud, no deja de ser una utopía. Alguien podría cuestionar que tiene esto que ver con la inmersión lingüística. Creo que mucho. Así, a veces, se produce un discurso sobre este programa de educación bilingüe en el qué su justificación da la impresión que se fundamenta en el cambio de identidad de los niños y las niñas que tienen el castellano como lengua propia. A mi entender, no sólo es falso que miméticamente se produzca un cambio de identidad desde el conocimiento lingüístico, sino que, además, un discurso sobre la inmersión lingüística que legitima este razonamiento y, por tanto, promueva desde ella dicho cambio de identidad creo que tendría serias dificultades y podría provocar enfrentamientos no deseados por parte de nadie.

Los problemas y las cuestiones implicadas en una política lingüística no excluyente son muchas y diversas. Ya he dicho -y vuelvo a recordar- que globalmente la política lingüística de normalización de la lengua catalana que se ha seguido en Catalunya ha combinado los derechos lingüísticos de la colectividad -la lengua propia de Catalunya es la lengua catalana- y los derechos lingüísticos individuales de las personas -la cooficialidad de las dos lenguas- de forma ejemplar y que, al lado de una clara política de extensión del conocimiento y del uso de la lengua catalana, se han defendido y garantizado los derechos individuales. Sin embargo, también es cierto que una política lingüística de este tipo no está exenta de conflictos. Me referiré fundamentalmente a dos. Por una parte, la incomodidad lingüística que supone la normalización de la lengua minoritaria o minorizada en las personas de lengua mayoritaria. El proceso de minorización de una lengua implica, entre otras muchas cosas, que las personas que tienen dicha lengua como lengua propia se convierten necesariamente -por obligación- en bilingües, mientras que los hablantes de la lengua mayoritaria pueden permanecer como monolingües. Este es el caso de Catalunya, en donde todas las personas hablan la lengua castellana y, sin embargo, sólo cerca del 70% lo puede hacer en lengua catalana. Por eso, en cualquier proceso de normalización lingüística de la lengua minoritaria, uno de los objetivos, a medio y largo plazo, es conseguir que los monolingües devengan en bilingües. En este proceso, la escuela tiene un papel central, ya que se convierte en el instrumento principal para conseguir que, al menos, los hijos de las personas de lengua mayoritaria accedan al conocimiento de la lengua minoritaria y se conviertan en bilingües. A la vez, el propio proceso de normalización hace cada vez más difícil poder vivir exclusivamente en la lengua mayoritaria, lo cual significa que aquellas personas, como en el caso de Catalunya, que únicamente conocen el castellano se vean forzadas a introducirse en el conocimiento de la lengua catalana, lo cual, guste o no guste, provoca una cierta incomodidad ya que es mucho más cómodo poder continuar viviendo sólo desde la propia lengua.

La segunda fuente de tensiones a la que me quiero referir es la otra cara de la moneda. Los procesos de normalización lingüística de las lenguas minoritarias se defienden por sí solos sobre la base de respeto y la defensa de los derechos lingüísticos de las personas hablantes de dichas lenguas. En el caso de Catalunya, la minorización de la lengua catalana está directamente en relación con una política lingüística, practicada de antaño, de negación y falta de respeto a los derechos lingüísticos de las personas de lengua catalana y,

por eso, cuando la normalidad se hace posible, en la conciencia de algunas de las personas que han sufrido directamente dicha negación y falta de respeto, el proceso se vive inexorablemente lento y cuesta entender que, independientemente de la legitimidad de determinadas formulaciones políticas, estas no se pueden imponer por decreto a amplios sectores de la población que, por otra parte, no las comparten.

Por eso, una política lingüística, inspirada en una ética y una moral fundamentada en valores democráticos, no es ajena a ambos polos de tensión y el desequilibrio en favor de uno o de otro puede provocar conflictos no deseados en la sociedad civil. Así, una política lingüística, en Catalunya, que no avance en la garantía de los derechos lingüísticos de las personas de lengua catalana en un sinfín de ámbitos: medios de comunicación, judicatura, educación, administración local, autonómica, del estado, etc., y deje las cosas tal y como están sería una importante fuente de frustación y de conflictos. Pero, de igual forma, la imposición de comportamientos lingüísticos al conjunto de la población, fundamentados únicamente en criterios ideológicos, sin tener en cuenta los comportamientos y actitudes lingüísticas reales podría conducir también al conflicto.

La sociedad catalana es bastante más heterogénea de lo que a veces hemos pensado o pensamos y, por eso, se ha de afinar bien y con cuidado los instrumentos y los caminos que conducen -o conducirán- a la normalidad de la lengua catalana. En este sentido, vuelvo a reivindicar lo realizado hasta ahora, especialmente la idea de una única comunidad, eso sí heterogénea tanto lingüística como desde el punto de vista de la identidad, en la que sin prisa -es decir, sin provocar fracturas sociales-, pero sin pausa, se ha avanzado en la consolidación de los legítimos derechos lingüísticos de las personas de lengua catalana.

Creo que el «quid» de la cuestión está en cómo abordar las cuestiones relacionadas con la heterogeneidad lingüística, cultural y de identidad que, de «facto», existe en Catalunya. De hecho, esta heterogeneidad, como ya he dicho, a veces, se percibe como un obstáculo para la normalización de la lengua y la cultura catalana o, incluso, para el mantenimiento de la propia identidad catalana[1]. Avanzar en dicha normalización es obviamente un derecho legítimo, pero, aunque exista un amplio acuerdo en relación con ello, el proceso debe hacerse, si se quiere democrático, respetando la diversidad y

[1] Basta con recordar el *Manifest dels Marges*

buscando el consenso del conjunto de la comunidad en torno a un único modelo de convivencia en donde quedan garantizados los diferentes derechos individuales, lo cual no significa que no se produzcan conflictos entre valores y derechos legítimos que a veces son difíciles de resolver.

Una mala manera de resolverlos, aunque nos hagamos reiterativos, es dar por buena la situación de partida existente en el ámbito cultural y lingüístico. Posición que defienden, por ejemplo, los que promueven la idea de que la lengua es un asunto privado y que debe quedar al arbitrio del «libre mercado cultural». Es evidente que la lengua es un asunto privado, pero también, en los estados modernos, es un asunto público: tiene relevancia en la escuela, en la administración, en los medios de comunicación, etc., y, por tanto, dejar su regulación al libre arbitrio del «mercado cultural» tiene, entre otros problemas, que una buena parte de la ciudadanía de Catalunya con todo derecho reclama una acción pública de la administración en defensa de la lengua catalana y, consiguientemente, de modificación del actual estatus del castellano y del catalán en Catalunya.

Otra mala manera de resolverlos es la búsqueda de la homogeneidad cultural y lingüística por vía administrativa y considerar la diversidad como una anomalía, una limitación o una amenaza. La búsqueda de la homogeneidad, entendida como un valor absoluto, al que se debe subordinar y sacrificar otros valores puede resultar enormemente peligrosa. Por ejemplo, la justificación de la inmersión lingüística y su imposición por vía administrativa en pro de la identidad nacional catalana provoca rechazo y actitudes negativas tanto hacia la lengua como hacia la sociedad catalana.

Cabe otra solución, de hecho, la utilizada hasta ahora por la Generalitat de Catalunya, en la que se prioriza el Estado de Derecho sobre el Estado-Nación, en la que se preserva y garantiza el derecho democrático a la diversidad, a la diferencia individual y colectiva, a mantener distintas identificaciones nacionales, a la pluralidad cultural y lingüística, etc. Evidentemente, este planteamiento conlleva la búsqueda de fórmulas democráticas de integración ciudadana, basadas en la no imposición y en el respeto a la diversidad y en una valoración del pluralismo cultural y lingüístico, no como un mal, sino como una riqueza y -aunque no se perciba como tal que también es legítimo-, sobre todo, como un derecho ciudadano de las personas y de los grupos culturalmente distintos.

La inmersión lingüística forma parte de esta solución. Cuando han arreciado las críticas contra ella, las respuestas han acentuado su valor de solución

útil, no conflictiva y consensuada para garantizar, desde la voluntariedad, el conocimiento de lengua catalana sin mermar el conocimiento de lengua castellana. Las acusaciones de genocidio lingüístico, imposición antidemocrática, etc., han tenido muy poco eco en la sociedad catalana y, de hecho, no ha modificado las actitudes de las familias hacia el programa. Sin embargo, no está claro que en el futuro sea igual. Depende, a mi modo de entender, de los argumentos y los instrumentos que se utilicen para su justificación y mantenimiento. Si los argumentos se centran en lo ideológico -la lengua propia de Catalunya es el catalán y, por tanto, ha de ser la lengua del sistema educativo, la enseñanza en catalán garantiza la identidad nacional catalana, etc.-, puede haber conflictos, ya que mucha gente puede aceptar sin problemas -como hasta ahora- que la inmersión lingüística es un buen procedimiento para aprender la lengua catalana, pero tener muchos problemas para aceptar que a través de la inmersión se produzca un proceso de sustitución lingüística o de identidad. Como ya hemos dicho anteriormente, en Catalunya, hasta hace bien poco, no existían canales que se hicieran eco de estas insatisfacciones, pero ahora sí que existen y, por tanto, según y como se hagan las cosas, nos podemos encontrar con la sorpresa de familias que escolarizan a sus hijos en lengua catalana, pero que aplauden desde el voto o de otras maneras a aquellos que no les gustaría ver modificado el estatus actual del castellano en Catalunya.

Por el contrario, si la inmersión lingüística refuerza aún más su valor de instrumento útil para aprender la lengua catalana y la lengua castellana y se justifica como la mejor manera de hacerlo, creo que tiene todo el futuro por delante y, como decía al inicio, hablar de la inmersión lingüística será hacer un discurso educativo normal. Si lo creo así es porque pienso que, hoy en día, es imposible que en Catalunya aparezcan situaciones significativas de rechazo al conocimiento de la lengua catalana. Incluso los críticos de la inmersión no cuestionan este aspecto y proponen modelos rocambolescos para conseguirlo. Por eso, lo que está en juego no es si el catalán ha de estar o no estar presente en la escuela, sino cómo ha de estar. Si defiendo la inmersión y su futuro es porque estoy convencido de que es la única forma de garantizar que los miles y miles de niños y niñas de Catalunya que no pueden acceder al conocimiento del catalán desde su medio social y familiar lo puedan aprender y, de esa forma, avanzar en una sociedad -ciertamente plurilingüe-, pero no discriminatoria para los que tienen el catalán como lengua propia; si además ello contribuye a la homogeneidad nacional, bienvenida sea.

LA NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA A L'ENSENYAMENT

LLUÍS LÓPEZ DEL CASTILLO

De la llengua materna a la llengua «pròpia»

Caldria fer una investigació en profunditat sobre les ideologies de base diguem-ne «psicopedagògica» que s'han anat succeint en els medis educatius catalans durant els darrers tres quarts de segle i que es podrien resumir en dos conceptes bàsics: llengua materna i bilingüisme escolar.

En efecte, la història del moviment de renovació pedagògica a Catalunya d'abans de la guerra, amb el qual entroncarà el dels anys 60 i 70, ens dóna el fil conductor d'aquestes ideologies. Ens referim al moviment fill de l'anomenada Escola Nova, que s'estén per Europa i Nordamèrica. Un moviment que trenca molts motlles de l'escola tradicional, però que deixa pràcticament intacta la funció transmissora de la institució escolar pròpia de la societat burgesa, i que centra l'atenció en la individualitat de l'infant. Les propostes pedagògiques sorgides amb un altre contingut de classe, fossin d'inspiració autòctones (per exemple, Ferrer i Guàrdia), fossin importades (per exemple, Freinet), només van tenir continuïtat en sectors reduïts -tot i que el període republicà, especialment durant la guerra sembla que va marcar una inflexió al seu favor.

«Les pedagogies noves, que per diversos camins tendeixen a tot allò que es pot definir com a natura de l'infant o de l'home, produeixen, evidentment, una ruptura, però es queden limitades a un desenvolupament espontani, i doncs parcial, posen l'infant únicament davant d'ell mateix, més que no pas davant el món concret de les coses i de les relacions socials, substitueixen un procés educatiu 'heterònom' per un procés 'autònom', que també és limitat».[1]

Lluís Lòpez del Castillo és pedagog i professor a la Universitat de Barcelona

[1] MANACORDA, M.A.: *Marx y la pedagogia moderna*, Oikos Tau, Barcelona, 1969, pp. 116-117.

Catalunya refeia aleshores la seva personalitat nacional també en l'àmbit educatiu, s'obria als nous corrents educatius europeus -sempre dins l'hegemònica pedagogia de l'època- i feia passar per aquest sedàs els elements propis nacionals que es reivindicaven per a la societat: la cultura específica i la llengua. Pel que fa a la llengua, el moviment va fer seva la tàctica d'afavorir la llengua materna i de rebutjar el bilingüisme precoç, criteri defensat plenament a Luxemburg el 1928 (en plena dictadura de Primo de Rivera).[2]

I val a dir que aleshores es comença a produir als nostres medis escolars, i de manera autònoma, una metamorfosi peculiar. Aquesta metamorfosi es va insinuar en temps de la II República, en què es va utilitzar la terminologia de «llengua materna» i de «bilingüisme escolar» (encara que la realitat sociolingüística i la realitat política permetien una clara tendència de catalanització del sistema escolar).

Però és després de la guerra, i coincidint amb el naixement del nou moviment de renovació pedagògica que es difumina l'equivalència explícita «llengua materna» = «llengua nacional oprimida», en el sentit utilitzat a Luxemburg i es trasllada el concepte de llengua materna a l'esfera exclusiva de la individualitat.

La llengua com a tret definidor d'una col·lectivitat és un element que hi juga en segon terme. Hi primen consideracions de respecte per la «natura» lingüística de l'infant i s'aïlla doncs aquesta dada de la realitat social, lingüística i nacional existent. El nen catalanoparlant i el nen castellanoparlant són pretesament acollits a l'escola en la seva natura lingüística, en pla d'igualtat, i se'ls dóna la possibilitat d'adquisició gradual de l'altra llengua. Aquesta és la teoria i la pràctica que es duu a terme en els medis escolars on el moviment de renovació dels 60 i 70 influeix més directament i que s'anirà escampant una mica pertot arreu.

L'error d'aquest plantejament ens apareix avui dia molt més clar des de diverses perspectives, que en aquells moments no eren evidents, potser en part per un excés de pragmatisme.

Des d'una perspectiva psicolingüística correcta, no existeix una «natura» lingüística com un fet genètic, ni la seva manifestació en un sistema lingüístic concret és un factor determinant unívoc de la psicologia de l'individu (del seu pensament, de la seva personalitat). L'activitat, el raonament i la interacció

[2] Oficina Internacional de la Educación (Ginebra): *El bilingüismo y la educación. Trabajos de la Conferencia Internacional celebrada en Luxemburgo* (1928), Espasa-Calpe, Madrid, 1932.

social son, per contra, els factors que determinen la capacitat lingüística (entre altres). La manifestació d'aquesta capacitat en més d'un sistema lingüístic concret (és a dir, allò que es produeix quan hi ha un aprenentatge precoç d'una segona llengua), ocorreguda dins un context social que ho demani i feta en condicions mínimes adequades -sigui dins la mateixa societat o dins els medis escolars-, no solament és viable, sinó positiva (tant des de la perspectiva de la integració social, com des de la perspectiva de la competència lingüística).

Des d'una perspectiva sociolingüística resulta nefast a part d'irreal que es parli d'igualtat, havent-hi com hi ha una manifesta desigualtat lingüística a la societat. Català i castellà com a llengües «maternes» dels nostres escolars, ho són des d'una desigualtat social evident a favor del castellà (abans i ara).

Des de la sociolingüística, també, queda demostrat que l'aprenentatge gradual de l'altra llengua assegura resultats positius tan sols per al castellà. Mitjançant el gradualisme, la competència lingüística i comunicativa en llengua catalana queda a mig camí (encara ara) en els escolars de llengua «materna» castellana, especialment a l'escola pública de les zones amb un índex elevat de població d'origen immigrat.

Tanmateix fa l'efecte com si la ideologia pedagògica esmentada hagués actuat per compartimentació en un afer social i cultural tan important com la llengua i hagués hagut d'esperar a ser somoguda des de fora per la política i per la sociolingüística, per començar a canviar plantejaments.

La política ha anat plantejant cada vegada amb més força i extensió la personalitat nacional de Catalunya (no pas com a abstracció sinó com a consciència popular creixent). El debat sobre la llengua com a tret pertinent -en el nostre cas- d'aquesta nacionalitat ha estat i és d'una gran amplitud i riquesa; ha avançat considerablement i és un fet que ha penetrat dins l'escola i n'ha accentuat, com era d'esperar, les contradiccions de moltes de les concepcions i pràctiques pedagògiques esmentades.

La política de normalització lingüística a l'escola se'n deriva directament, obliga a fer replantejaments. Fins i tot la legislació arriba a moure voluntats.

La sociolingüística ha estat un factor intel·lectual molt rellevant a casa nostra en el tema que ens ocupa. Rellevant sobretot per la sacsejada que significativament ha causat en els medis educatius, i si ha arribat a poder-los sacsejar és perquè ha enfocat les seves reflexions justament sobre la pràctica pedagògica.

Què queda, doncs, de la llengua materna a les nostres latituds pedagògiques? En queda el fet històric d'una contestació a la política d'opressió lingüística secular (encara que es traduís en una opció defensiva i conservadora de

bilingüisme escolar retardat i gradual); en queda el refús d'una política oficial, nacional espanyola, distant respecte a les realitats més immediates de l'infant; i en queda una sensibilitat envers l'infant com a centre de l'educació (no pas sempre clarament com a integrant d'una societat, sinó com a diferenciat d'aquesta). Un saldo positiu, malgrat tot, apte per a ser integrat dialècticament en un marc pedagògic nou de base nacional clara, estructurat sobre la participació social directa, en el respecte a l'infant en les seves característiques col·lectives (entre les quals es compte el dret a la llengua pròpia del país).

Sembla doncs necessari caminar en el sentit d'aquesta superació, d'acord amb una visió de la pedagogia més d'acord amb la realitat social i política, i sobre les bases d'una psicolingüística amb un enfocament més rigorós.

L'ús social de la llengua

Segons estadístiques oficials de fa un any i mig, la situació del català a Catalunya avança: cada vegada l'entén, el sap parlar i el sap escriure més gent. També es reconeix, però, que el fet de «saber-lo», sobretot parlar, no vol pas dir que ara es parli més que abans.

De fet, i des del punt de vista del que se'n diu les normes d'ús d'una llengua, hi ha dues Catalunyes. No tan sols sociolingüísticament parlant sinó fins i tot geogràficament. L'una és la «taca barcelonina» (Barcelona, Barcelonès, Vallès Occidental i Oriental, Baix Llobregat, amb certes prolongacions cap al Maresme, l'Anoia, l'Alt Penedès i el Bages), i l'altra, la resta (amb matisos importants, com són els nuclis urbans de Tarragona i Lleida).

La diferència més significativa està en la llengua d'ús normal per part de la majoria del jovent (15-25 anys). A la primera zona ho és el castellà, i a la segona, al català. (La llengua d'ús entre ells i cap enfora del propi grup generacional.) En el primer cas, fins i tot és el castellà la llengua en què els restants grups solen relacionar-s'hi.

Toquem ara els resultats de dos fenòmens coincidents: l'entrada en l'adolescència i en la joventut dels fills i néts de les grans immigracions dels anys seixanta i setanta -d'elevada natalitat, atesa la seva relativa joventut en comparació del conjunt de la població en aquell moment-, crescuts en medis aïllats i sense possibilitats «naturals» de fer seu el català, i la repressió franquista, que condiciona lingüísticament i sociolingüísticament unes quantes generacions seguides (ben bé tres) en el conjunt del país. Una població que no es considera sinó catalana, però que té el castellà com a llengua hegemònica

de relació, ja que dins del seu grup generacional constitueixen una majoria en el context «barceloní» esmentat.

Tot i així cal assenyalar que la influència exercida els últims anys per la presència pública i institucional del català, sobretot a l'ensenyament i als mitjans de comunicació, hi ha aconseguit uns efectes positius pel que fa a competència lingüística a diversos graus, i pel que fa a actituds. Cosa que no succeeix amb la generació dels seus pares i avis, els quals fan un emparedat entre aquestes generacions joves i la població procedent de les immigracions anteriors a la guerra, la qual presenta en comparació elevats índexs d'ús del català.

La situació de la població actualment escolaritzada sembla que comença a ser sensiblement diferent a causa de la major extensió i aprofundiment de la catalanització de l'ensenyament. Però, de fet, el tomb de les normes d'ús en l'actual població escolar a favor del català només es dóna satisfactòriament en processos de catalanització total, quan s'hi conjuminen positivament dos factors: acceptació social i projecte lingüístic de centre que té en compte no solament mitjans pedagògics i didàctics, sinó una planificació de les actituds sociolingüístiques (és a dir, aconseguir que el català sigui no solament la llengua vehicular de l'ensenyament formal, sinó la de la comunicació informal a tots els nivells). A part d'aquest enfocament, hi ha altres tipus d'experiències escolars, però pràcticament totes deixen l'alumnat a mig camí d'un ús social ple del català.

La qüestió de fons, doncs, a debatre i a solucionar és com arribar a una igualtat real de drets lingüístics per a tots els ciutadans i ciutadanes de Catalunya, especialment com aconseguir que aquelles persones que no tenen el català com a llengua primera l'arribin a adquirir realment com a llengua pròpia amb plena competència.

Els objectius d'un ple domini (competència lingüística i comunicativa) estan marcats per la llei de normalització lingüística vigent (que ara és qüestionada per alguns sectors). Però els resultats no són pas satisfactoris ara com ara. (Aneu, si no, per barriades de poblacions del Baix Llobregat, per exemple, i adreceu-vos en català a nois i noies de deu-dotze anys: constatareu les dificultats que tenen per expressar-s'hi).

La capacitació lingüística que el sistema d'ensenyament obligatori ha de donar ha de ser total. I el criteri pedagògic de fons a seguir està no pas en el compliment formal d'una llei, sinó en l'adequació contínua dels mitjans que es fan servir per tal d'atendre els drets lingüístics de tota la població escolar catalana. I ara com ara aquests drets van coixos pel cantó del català.

En aquest sentit no està pas superada ni tan sols la fase d'extensió del coneixement del català (si no és que s'hi vulgui entendre la simple comprensió oral passiva). Molt més tros n'hi falta, doncs, per arribar a la plena competència lingüística i comunicativa.

L'escola és una peça clau de tot aquest procés, sobretot en l'etapa obligatòria, i val a dir que en aquest sentit els programes d'immersió han constituït un instrument molt valuós allà on s'han aplicat bé. L'aposta clara per la continuïtat d'aquests programes hauria de ser un fet allà on siguin necessaris, i aquesta aposta hauria d'anar acompanyada de l'exigència que això es fes en les condicions adequades. Una d'aquestes és una bona preparació dels ensenyants (en la formació inicial i en la permanent) i un sistema de control i assessorament eficaç. Coses totes que costen diners. És una feina de molts anys.

L'ensenyament secundari actual és, però, una pedra d'ensopec per a una correcta normalització. Molts instituts, i justament de l'àrea «geogràfica» que ens ocupa, són la demostració pràctica per al jovent de la inutilitat d'una llengua per a la cultura i per a la comunicació. La situació d'estancament que sembla que hi ha així mateix a la universitat no és sinó fruit de les inèrcies que s'arrosseguen des de la secundària: en l'ús científic de la llengua per part del professorat (amb una majoria catalanoparlant) i de la «comoditat» més o menys gran amb què s'hi mou l'estudiant. Però a la universitat ja és més difícil de provar certes polítiques intervencionistes.

L'intervencionisme, però, en matèria de normalització lingüística és de justícia ara com ara. La llengua catalana no ha de recuperar pas la seva situació d'abans de la guerra, sinó que ha d'assolir una situació de normalitat que no ha tingut durant segles. Això comporta de fet arribar a una hegemonia del català a tots els nivells dins la nostra societat. La lliure evolució de la nostra societat té una dinàmica pròpia; té unes inèrcies que són anteriors als moments històrics actuals. Les inèrcies produïdes per una situació de major normalització lingüística no es veuran potser fins d'aquí a vint o trenta anys (quan arribaran a l'edat adulta les generacions actuals de ciutadans i ciutadanes escolaritzats en català).

El «conflicte lingüístic» existeix des de fa segles a la nostra societat. En efecte, la llengua pròpia d'aquest país, el català, ha estat llargament postergada, i al mateix temps supeditada al castellà, a vegades per força, i moltes altres vegades a causa de la passivitat de la població.

La societat catalana contemporània, però, va fer des del segle passat una reivindicació substancial de la pròpia llengua, i aquesta és una herència que hem rebut nosaltres. La llei de normalització lingüística, ara fa dotze anys

consensuada per totes les forces polítiques catalanes, i unànimament votada, ha constituït fins ara una eina important de treball que ha començat a donar els seus fruïts, sobretot en el camp de l'ensenyament obligatori.

El criteri que tota la població escolar dominés perfectament les dues llengües, català i castellà, en acabar l'escolaritat obligatòria, ha estat un objectiu fonamental cap al qual s'han abocat molts esforços, dels mestres i les mestres més que de ningú, però també dels pares, de les administracions locals i de l'administració autònoma. Però és un objectiu a hores d'ara parcialment aconseguit.

Els programes d'immersió impulsats els últims anys han demostrat ser un bon instrument en moltes situacions per aconseguir una competència bona pel que fa al català. La immersió demostra ser el millor instrument, doncs, ara i en determinats casos, per arribar a la coneixença adequada de les dues llengües, i no pas d'una de sola. S'emmarca, doncs, en una perspectiva de bilingüisme; suma correctament, no pas resta com diuen alguns. (I així és com ho han entès fins ara la majoria de pares i mares d'aquests alumnes no catalanoparlants de l'escola pública, que han estat d'acord amb la immersió lingüística per als seus fills i filles).

I aquest acord és un dels requisits bàsics de la immersió. Ha estat un error de càlcul, per tant, voler universalitzar la immersió per decret quan encara no s'ha fet un balanç complet del període anterior i quan les experiències no havien pas arribat per un igual i de manera satisfactòria a totes les comarques. Al marge de reformes legals, el govern de la Generalitat s'hauria d'abocar en el proper període a l'escola pública, especialment la de l'àrea barcelonina, i fer efectiu al cent per cent dels casos el dret que té l'alumnat a fer plenament seva la llengua catalana a l'escola.

L'objectiu de fer de Catalunya una única comunitat nacional està en contradicció amb la consolidació d'ètnies al seu interior. És per això que és alarmant que es pretengui fer sorgir entre nosaltres la consciència de grup «ètnic» en funció de la llengua. Davant d'això convindria doncs tornar a subratllar els aspectes objectivament beneficiosos per al conjunt de la societat dels objectius de la normalització lingüística.

Els intents actuals de certs grups de convertir el conflicte lingüístic en guerra lingüística oberta no haurien de fer perdre excessivament la calma a ningú, ben cert, ja que no representa pas una opinió majoritària dins la societat catalana. Però sí que hauria de posar ben alerta sobre dues qüestions:

A) que la situació jurídica de les llengües oficials i pròpies de les «comunitats autònomes» és de supeditació jeràrquica respecte a l'oficial de l'Estat (segons

la Constitució), cosa que les fa estar contínuament a la corda fluixa (i les empentes per fer-les caure ara vénen de la dreta de dins i de fora, però recordem que de tant en tant també vénen de sectors diguem-ne «progressistes»,

B) i que la llengua és sempre un instrument voluble, perquè a part de ser un mitjà de comunicació, afecta lligams privatius de les col·lectivitats i pot ser fàcilment manipulada per qualsevol «isme».

ELS MITJANS DE COMUNICACIÓ (1975-1995)

FRANCESC VALLVERDÚ

Per no allargar-me en la meva intervenció, faré un repàs esquemàtic del que ha representat la normalització lingüística per als mitjans de comunicació en els últims vint anys.

A) Ràdio

1976 (des.) -Ràdio 4 (la primera des de 1939)
-Increment de programes en català.
1983 -Catalunya Ràdio (4 emissores de la Generalitat)
-Nou increment dels programes en català
-130 emissores municipals (bilingües o en català)
-Creixement emissores privades d'àmbit general (Cadena SER, Antena3, Cadena COPE). Tenen també programes en català
1989 -Canal 9 (al País Valencià)
-Les Illes Balears sense emissores en català (però reben les emissions de Catalunya Ràdio)
1995 -COM Ràdio

B) Televisió

1976-1983 -Sant Cugat: de 16 a 25 hores setmanals en català
-Aitana (País Valencià): alguns minuts
-TVE Balears: algunes hores
1984 -TV3
1989 -C33
-C9 (País Valencià)

Francesc Vallverdú és sociolingüista i editor

1990 Les cadenes privades (només molt esporàdicament en català)
1995 Eventualment, la presència simultània del català es pot donar a Barcelona en sis canals, a València en dos i a Palma en tres. Vegem-los:

Barcelona: -TV3 -tota la programació
-C33 -tota la programació
-TVE1 -algun informatiu
-La 2 -alguns programes
-Tele5 -algunes pel·lícules són doblades al català (dual)
-Barcelona TV -normalment

València: -C9
-TV3 (reemissió privada)

Palma: -TV3
-C33
-C9

C) Premsa

1976 (abril) *Avui*
1978 *Regió 7*
1979 *Punt Diari*
1987 *Diari de Barcelona* (ja desaparegut)
1989 *Diari de Lleida*
1990 *Diari de Girona, Nou Diari*
Periòdics no diaris: *El Temps* (València-Barcelona)
Revistes especialitzades
Premsa comarcal

D) Llibres

1975 611 títols en català
1984 3.000 íd.
1994 5.638 íd. (3.738 llibres nous; 1.900 reedicions)
Barcelona (primera plaça d'edició llatinoamericana) publica 15.000 títols anuals: 30% són llibres en català (l'any 1975, aquest percentatge era del 7%).

E) Cinema i vídeo

El circuit de cinema per TV: és molt complet
El cinema a les sales comercials:
1980-1993: 22 pel·lícules estrangeres doblades al català
37 pel·lícules catalanes en doble versió (cat. i cast.)
Audiència: 500.000 espectadors
El cinema en vídeo:
1980-1993: 95 pel·lícules en català.
Vendes: 50.000 còpies.

Fins aquí hem vist l'«oferta» que hi ha en català i com ha evolucionat des de 1975. En alguns sectors no és, certament, una oferta potent i variada, però cal reconèixer que l'evolució des de 1975 ha estat positiva en tots els mitjans.

Ara examinarem més atentament la resposta del «receptor» o usuari dels mitjans. Aportaré les dades que ha donat a conèixer l'enquesta del Centro de Investigaciones Sociológicas (*Conocimiento y uso de las lenguas en España*, Madrid, 1994), la primera enquesta oficial sobre la situació del plurilingüisme a Espanya.

Comentaré les dades que informen més directament sobre el comportament i els hàbits lingüístics dels usuaris:

1) Llengua preferida en els actes públics (misses, espectacles, mítings, etc.). L'enquesta es va fer només entre els entrevistats que entenen la llengua de la Comunitat. En el cas dels Països Catalans cal destacar el següent:

-els qui entenen el català oscil·len, segons els territoris, entre el 90 i el 95% de la població;
-malgrat això, els qui prefereixen els actes en català oscil·len entre un màxim del 37% (Catalunya) i un mínim del 15% (País Valencià);
-cal subratllar, també, la forta proporció dels qui prefereixen el castellà al País Valencià (53%).

2) Llengua preferida en la TV. A la pregunta «En quina llengua prefereix veure la televisió?», els entrevistats -òbviament només els que entenen el català- responen també de manera molt diferent segons el territori:

-Catalunya té el més alt índex de preferència pel català (33%) i les Illes Balears el més baix (9%);
-Catalunya té el més baix índex de preferència del castellà (24%) i el País Valencià el més alt (51%);

-els enquestats que accepten les dues llengües són semblants a les tres regions (36-43%).

3) llengua preferida en la lectura. A la pregunta «En quina llengua prefereix llegir?», els entrevistats -òbviament només els qui saben llegir en català- responen molt diversament segons el territori:

-hi ha una gran diferència entre les tres regions quant a la proporció dels qui saben llegir català: Catalunya, 65%; les Illes, 54%; País Valencià, 31%;

-hi ha una diferència radical en les preferències de lectura en català: Catalunya, 29%; les Illes, 11%; País Valencià, 7%;

-la preferència de la lectura en castellà és molt alta a les Illes (64%) i al País Valencià (67%) i menor al Principat (34%);

-els lectors que accepten indistintament el català i el castellà en la lectura són semblants arreu.

4) Lectura de llibres en català. Els entrevistats catalanolectors van ser preguntats sobre la freqüència amb què llegien llibres en català. Destaquen l'alt percentatge dels qui van respondre que «mai» no han llegit cap llibre en català: 31% a Catalunya, 49% al País Valencià i 51% a les Illes. (No oblidem que aquests percentatges ja són sobre una xifra prou reduïda: la dels individus que saben llegir en català.)

5) Lectura de periòdics en català. Els catalanolectors van respondre també sobre la freqüència amb què llegien periòdics (diaris o revistes) en català. També destacaren les dades dels qui van respondre que «mai» no llegeixen un periòdic en català: 33% a Catalunya, 61% al País Valencià i 58% a les Illes. Amb aquestes xifres es comprèn perfectament les dificultats de desenvolupament de la premsa en català.

Fins aquí les dades tretes de l'enquesta del CIS. Per completar aquest quadre, voldria assenyalar un fenomen, que si es consolida, pot canviar radicalment el marc sociocultural del país. Vegem-ho:

Gràcies a la normalització lingüística a l'ensenyament, estem assistint a un procés ple de possibilitats. En efecte, a Catalunya (i en menor mesura al País Valencià i a les Illes) s'estan produïnt uns canvis importants:

a) Els infants catalanoparlants aprenen a parlar, llegir i escriure el castellà (com havíem fet sempre els seus avantpassats des de 1850) i al mateix temps aprenen a llegir i escriure el català (com no havia passat mai abans, exceptuant el breu període republicà).

b) Els infants castellanoparlants aprenen a llegir i escriure el castellà (com havien pogut fer sempre) i al mateix temps aprenen a parlar, llegir i escriure el català (com no havia passat mai abans, exceptuant un breu període a Barcelona durant la guerra).

Si aquest procés continua i es consolida, és evident que la situació sociolingüística al nostre país canviarà radicalment, ja que, per primera vegada a la història, els ciutadans catalans, independentment de quina sigui la seva llengua familiar, dominaran en totes les habilitats les dues llengües.

Conclusió

Malgrat que la situació ha canviat molt de 1975 ençà, amb un progrés remarcable en la catalanització dels mitjans de comunicació -sobretot a Catalunya, però també al País Valencià i a les Illes-, no es pot negar que encara hi ha dèficits i un llarg camí per córrer.

Com a síntesi del que en podríem dir «dèficits sociolingüístics», n'hi ha prou de tenir en compte aquestes dades (ara només referides a Catalunya): malgrat que les dades del cens són optimistes respecte als progressos del català (recordem les de 1991: 94% entén el català, 68,3% el sap parlar, 67,6% el sap llegir, 40% el sap escriure), no es pot oblidar que, respecte al castellà, el percentatge de població que a Catalunya l'entén, el sap parlar, llegir i escriure, és un 93%! Aquesta diferència brutal entre la situació del castellà comparada amb la del català és un llast feixuc per a la plena normalització lingüística.

Per això, mentre aquest desequilibri subsisteixi, és una mica bizantí discutir si els individus que tenen el català com a llengua habitual són un 60 o un 55%. Això és accessori, ja que l'important són els dèficits que acabem de denunciar i que només poden ser contrarestats amb serioses mesures de normalització lingüística.

LA QÜESTIÓ DELS PAÏSOS CATALANS

LES ILLES I ELS PAÏSOS CATALANS

JOSEP VALERO

Aproximar-nos al fet nacional a les Illes suposa, primer de tot, considerar la seva realitat geogràfica, conformadora d'un espai limitat i tancat, sobre el qual se forma el primer autoreconeixement de formar part d'una col.lectivitat. La identificació com a poble, tant a nivell insular com de Països Catalans, no es produeix en la majoria de la població. És important tenir present aquesta primera constatació com a punt de partida. Però també amaga una realitat complexa, que pot canviar notablement, segons la dinàmica que tingui la societat civil insular. Intentaré assenyalar les situacions en cada un dels àmbits i la meva opinió personal sobre la seva possible evolució.

La realitat insular

«Jo som mallorquí», «som menorquí», «som eivissenc», «som formenterer». És la resposta normal quan es pregunta d'on ets. Ningú no diu «som balear», ni tal sòls «som pitiús». Tampoc «som dels Països Catalans» o «de Catalunya». Una illa configura una percepció de l'espai en relació amb el seu tamany. Anar de punta a punta de l'illa és una sensació d'enorme llunyania per a un illenc que contrasta amb la facilitat amb què es fan 80 o 40 km. a la península. L'illa és la nostra realitat primària i, com a tal, viscuda i sentida pels seus habitants. Aquesta realitat es va poder reflectir a la Constitució espanyola, que per primera vegada reconeixia el fet insular i les especificitats que se'n deriven.

És possible imaginar, abans de l'evolució massiva dels transports i mitjans de comunicació, com podia ser cada una de les illes. George Sand, Blasco Ibáñez, l'arxiduc Lluís Salvador, mostren a les seves obres com veuen des de

Josep Valero és el responsable de l'Area Teòrica i de Debat del PCIB

fora una societat tancada, caciquil, amb una capacitat de supervivència adaptada al medi natural, recelosa de tot allò que fos estrany i, al mateix temps, generadora d'un mode de vida i costums peculiars, molt sentit com a propi pels seus habitants.

El turisme massiu, els viatges a l'exterior, la influència dels mitjans de comunicació i especialment de la televisió, la nova estructura productiva, han canviat molt aquesta imatge de final del segle XIX. De terra d'emigració s'ha passat a terra d'immigració. Una tercera part dels habitants de Palma ha nascut fora de les Illes. Quasi la meitat de la ciutat d'Eivissa és d'origen peninsular. La renda per càpita és la major de les comunitats autònomes. Es comença a presumir de societat europea. Dues noves immigracions se sumen a la tradicional de treballadors peninsulars. La dels alemanys i britànics que, amb la seva segona o primera residència, superen el 10% en diversos municipis de les Illes, i la dels magrebins, que comencen a ocupar treballs durs a l'agricultura i la construcció. A la manifestació del Primer de Maig, a Eivissa, ja són un dels grups més nombrosos.

Si algú s'entesta a «recuperar la identitat» d'aquestes Illes, com el cercador d'or que el vol destriar de l'arena a través d'un sedàs rigorós d'essències intemporals, pot tenir una tasca àrdua i d'èxits difícilment previsibles. I els que pretenguin desdenyar que a les Illes cal una anàlisi pròpia de la societat per intervenir-hi políticament, es trobaran amb l'aparició de problemes dels quals no entendran ni l'origen ni la forma adequada de resoldre'ls.

La votació política és un reflex momentani important de com es veu una societat. A les Illes segurament es presenta una simbiosi d'aquesta societat profunda del segle XIX i de la previsible del segle XXI. La creació de superestructures polítiques i la dinàmica dels seus governs accelera o frena les situacions contradictòries que hi ha a la realitat. En les darreres eleccions locals i autonòmiques, a Menorca el PP en va treure 7 consellers en el Consell Insular, 4 el PSOE, 1 el Partit Socialista de Menorca i 1 Esquerra Unida. A Eivissa el PP va treure 7, 4 el PSOE, 1 Els Verds. A Formentera el PP va treure un diputat com a coalició amb grups independents. A Mallorca el PP va treure 16 consellers, el PSOE, 8; el Partit Socialista de Mallorca, 5; Esquerra Unida, 2, i Unió Mallorquina, 2.

El PP és majoritari en el Consell de Menorca i en el d'Eivissa-Formentera. En el Consell de Mallorca governa un acord d'UM, PSOE i PSM, amb el suport a la investidura d'EU en base a un programa mínim d'actuació. A les illes anomenades menors, la conquista de la democràcia ha suposat per primera vegada la constitució d'un òrgan de govern propi: els Consells Insulars. Aquests s'entenen com a òrgans de poder local (una Diputació) però amb la possibilitat de delegar estatutàriament competències d'execució del Govern Autonòmic. En la discussió inicial de l'Estatut d'Autonomia, es va debatre la idea de subsidiarietat. Les illes menors defensaven que el Govern interinsular sols tengués competències d'allò que delegassin els Consells Insulars. Es va imposar el criteri que la sobirania era interinsular i que els Consells tenien funcions delegades del Govern. Com a contrapartida el propi Estatut assenyala les competències susceptibles de delegació, que confereixen a aquests Consells atribucions de govern superiors a l'àmbit de l'administració local, mentre que el seu funcionament intern continua essent d'administració local. Si s'afegeix que els consellers insulars són a la vegada diputats autonòmics, amb les tasques executives insulars entrecreuades amb les legislatives interinsulars, comprendrem el petit galimaties en el funcionament de les nostres institucions.

Desgraciadament, el debat insular-interinsular ha estat tenyit de massa conjunturalisme polític. El 1979 el PP (llavors AP), amb Abel Matutes com a senador per Eivissa, va votar en contra de l'Estatut perquè no es va acceptar la subsidiarietat (la qual cosa, efectivament, havien recolzat tots els grups a l'anomenat Pacte Autonòmic abans de les primeres eleccions democràtiques però que, després de les eleccions, es veia l'intent d'AP de conformar un Estatut a la mesura del seu caciquisme a Eivissa). Després, en els successius governs de Gabriel Cañellas, s'ha continuat potenciant el Govern interinsular, de manera que el Consell de Mallorca s'ha convertit en suport de gestió del Govern, i s'ha posat sordina a les queixes històriques dels Consells de les illes menors i s'han mesquinejat les petites delegacions que s'han fet i sense esgotar les possibilitats estatutàries. El canvi de govern en el Consell de Mallorca genera una situació diversa. El Consell de Mallorca reclama per primera vegada un protagonisme diferenciat i oposat al Govern interinsular, mentre els Consells insulars controlats pel PP tanquen files amb el Govern de la mateixa filiació política.

Aquest petit repàs de conjuntura electoral ens permet aproximar-nos a un dels debats centrals que segurament abordaran aquestes jornades. Com i qui defineix l'àmbit de la sobirania política en un procés nacional? L'experiència pràctica de les Illes és que aquest és un debat no resolt ni a l'Estatut ni a la Constitució espanyola. Dos grans temes estan dormits a la nostra societat, susceptibles de despertar amb virulència si el conjunturalisme polític els treu

a rotlo de bell nou: el tema de la llengua i l'articulació interinsular. Aquests dos temes estan vinculats al PP. Mentre el PP tingui l'hegemonia, aquests temes dormiran. Quan la perdi, poden ésser una arma que arribi a sacsejar i dividir la societat insular. O no és imaginable una campanya antimallorquina d'un Consell d'Eivissa i Formentera governat pel sector més cavernícola del PP, si es forma un Govern progressista a les Illes que apliqui criteris de protecció mediambiental? És per això que cal que les forces progressistes facin una reflexió estratègica sobre aquesta qüestió per tal de no quedar enganxats en les falses polèmiques quan es produesquin.

A les Illes, agradi o no, s'ha de reconèixer la sobirania política de la comunitat insular. En altres paraules, el seu dret formal a l'autodeterminació. Sobre aquest es podrà construir un projecte insular, interinsular, de Països Catalans, d'Estat espanyol o d'Unió Europea. Però hem de reconèixer que la sobirania política està aquí. Que el nivell d'autoidentificació col·lectiva que conforma una realitat política és abans que res insular. Al marge de si governa la dreta o l'esquerra, al marge de si pot haver ruptura entre Illes o no, al marge que pugui semblar utòpic o no. Ni la Constitució espanyola permet aquesta sortida, ni el propi Estatut d'Autonomia. Però sense tenir clar aquest principi, ens podem perdre en el laberint de confondre desitjos amb realitats. Cap projecte superior de futur serà possible sense el consens específic i diferenciat de cada illa. En política, reconèixer aquest dret es diu autodeterminació. Pot tenir els seus ritmes, les seves formes peculiars d'expressar-se, pot ser que ni tan sols calgui exercir-lo segons la dinàmica de la societat civil, però és imprescindible reconèixer-lo d'entrada per tal de no viciar d'origen qualsevol projecte polític d'articulació superior.

La realitat interinsular

Segons dades estadístiques, el comerç interinsular de mercaderies suposa el 3% del total del comerç general a les Illes. És un petit botó de mostra d'allò que es pot entendre com a realitat interinsular. A les illes menors la interinsularitat s'entenia tradicionalment com a centralisme de Mallorca. Des del decret de «Nueva Planta» va existir la Diputació de Balears. Recuperat els Consells Insulars va ser un profit molt sentit pels seus habitants. De fet, els diaris locals de Menorca i Eivissa dediquen molt més espai al debat polític del respectiu Consell Insular i molts debats parlamentaris ni es recullen a les seves pàgines.

La comunicació interinsular es desenvolupa per polítiques econòmiques

d'escala, per exigències d'Administració, per dimensió de serveis públics. La necessitat interinsular és la relació amb Mallorca. Per exemple, no existeix cap línia directa aèria ni marítima entre Eivissa i Menorca. Per la seva proximitat i tamany, la relació de Formentera i Eivissa és més natural encara que no exempta de recels i greuges per part dels formenterers. A Mallorca es localitzen les sucursals regionals d'empreses i entitats financeres, espanyoles o multinacionals, que pretenen abastir els mercats insulars. A Mallorca hi ha determinats serveis educatius o sanitaris que no es troben a les altres illes i que per rendibilitat és difícil que es situïn allà. Moltes activitats de l'administració perifèrica de l'Estat s'han de tramitar a Mallorca. Cada desplaçament a l'illa major per qualsevol tràmit no és motiu d'alegria especial per a un menorquí, un eivissenc i, sobretot, un formenterer. Sembla lògic que pel volum de població no existesquin segons quins serveis mèdics a una illa. Però posats a prendre un avió, hi ha deu minuts de diferència de vol entre Barcelona o València i Palma. Massa poc per pensar que les relacions interinsulars cauen pel seu propi pes.

La composició del Parlament Interinsular és la suma dels Consells electes per cada illa, amb una correcció per als Consells insulars si s'eligeixen màxims càrrecs en la Comunitat. El Parlament està constituït pel principi de proporcionalitat corregida, 33 diputats per Mallorca, 13 per Menorca, 12 per Eivissa i 1 per Formentera. És a dir, es basa en un criteri de sobirania interinsular, amb proporcionalitat corregida perquè el pes demogràfic de Mallorca (el 80% de la població) no primi en excés sobre les altres illes. Ningú no va discutir en el seu dia que hi hagués un únic parlament. Es va discutir la "correcció". Els defensors del criteri de govern de subsidiarietat també volien que Mallorca no tengués més diputats que la suma de diputats de les altres illes. El debat en si és bastant irrelevant. En el moment que s'accepta configurar un parlament únic, els parlamentaris s'organitzen segons la seva adscripció política, no territorial. També hi va haver altres idees, com la de fer dues cambres, una d'elecció proporcional i una altra de composició insular paritària, similar a un senat o cambra de nacionalitats. Es va rebutjar per la impossibilitat del seu ordenament legal i la complicació burocràtica. No obstant seria interessant no oblidar-la de cara a un futur.

L'increment del traspàs de competències de l'Administració central proporcionarà més contingut polític al debat parlamentari. Emperò cal demanar-se si el Parlament ha generat més consciència interinsular o no. L'estretor del protagonisme parlamentari que estableix la via de l'article 143

de la Constitució, la interpretació que en van fer els pactes autonòmics, com és la curta durada del període de sessions, l'acumulació de la tasca en els Consells i el Parlament per les mateixes persones, no faciliten les coses per crear des de les institucions aquesta consciència interinsular. I no cal dir de la política clientelar que ha dut el Govern fins aquests moments, que desprestigia en el seu conjunt la seva activitat institucional.

Els partits polítics de les Illes es configuren amb un perfil propi dins de l'organització estatal en els casos del PSIB-PSOE i el PCIB. El PCIB adopta una organització interinsular que en la pràctica és una total autonomia de les organitzacions insulars i uns graus de coordinació de la política interinsular. Esquerra Unida té estatuts propis insulars i una representació federal interinsular elegida pels òrgans de direcció insulars. Els Verds han adoptat recentment una organització insular amb grau de coordinació interinsular. Els partits nacionalistes PSMallorca, PSMenorca i Entesa d'Esquerra Nacionalista d'Eivissa tenen el seu àmbit sobirà organitzatiu insular i es coordinen a nivell interinsular amb una Federació. Unió Mallorquina va fracassar en el seu intent de crear organitzacions anàlogues al seu plantejament de centre-dreta a les altres illes. Esquerra Republicana de Catalunya, amb una força testimonial a les Illes, s'organitza com a Federació dins d'ERC. Els escindits de l'antiga direcció critiquen el jacobinisme centralista de Colom, a part de les diferències polítiques internes. En general, a cada illa les forces polítiques tenen una dinàmica específica. La relació interinsular es pot plantejar des d'una unicitat orgànica, però en la pràctica s'acaba en una coordinació necessària per abordar problemes comuns. L'organització de Menorca o Eivissa no es pot concebre com una organització comarcal d'un únic partit interinsular. No hauria de ser d'una altra manera si existís una vertadera consciència interinsular?

La visió dels Països Catalans des de les Illes

A iniciativa dels grups parlamentaris d'Esquerra Unida del País Valencià i Iniciativa per Catalunya, va ser plantejat per EU al Parlament Balear el reconeixement del nom de Països Catalans per referir-se a les terres que comparteixen la mateixa llengua i tenen afinitats culturals i llaços comuns. Van votar a favor EU, PSM, Verds i UM. En contra ho feren PP i PSOE.

Aquesta votació reflecteix l'actitud de les forces polítiques de les Illes.

Al darrere hi ha una realitat social. Una part important de la societat en cada illa veu amb recels el terme i creu que amaga un intent d'hegemonisme per part del Principat.

Fins i tot en el tema de la llengua no està definitivament enterrat el perill de «valencianització» d'aquesta. Només sectors d'ultradreta intenten defensar el criteri «científic» que la llengua pròpia de les illes és ¿el balear?, ¿el mallorquí? (també tenen contradiccions fins i tot amb el nom a adoptar). L'Estatut reconeix la llengua catalana com a pròpia de les Illes, amb cura i foment de les modalitats insulars. El Govern Balear accepta les convalidacions dels titulats en llengua catalana en qualsevol Universitat dels Països Catalans. Però a nivell popular, hi ha importants sectors que no accepten de bon grau que es digui català a la llengua que es parla a cada illa. Després de la crisi del PP balear, amb la dimissió de Cañellas sol·licitada per la direcció estatal, hi ha hagut intents de crear un partit regional. I per justificar-ho hauria els impostos que xucla Madrid, les decisions injustes de les direccions centrals i agafar de bell nou la bandera de la llengua com a bandera de reclutament popular. La llengua ¿balear? agredida per l'estandardització catalanista. Unió Valenciana en versió ¿balear?, ¿mallorquina?

Que les aigües continuen remogudes al PP balear ho confirmen les crítiques a la primera presència d'un President del Govern autonòmic al sopar anual de l'Obra Cultural Balear. Que s'obligàs a treure una referència al terme de Països Catalans una ordre de la Conselleria d'Educació i Cultura. Que els «crítics» del Partit Popular recriminin la tèbia estratègia de Normalització Lingüística del Govern com a massa avançada. I no és gens pintoresca l'extrema preocupació que el diari *ABC* té per la «pancatalanització» de les Illes que promou fins i tot el Sr. President de la Comunitat, Cristòfol Soler. La pèrdua del Consell de Mallorca provoca nerviosisme en el PP. El PP ha d'instrumentalitzar el tema de la llengua per recuperar influència electoral i distreure el seu rosari de corrupcions? Es consumarà la possibilitat de ruptura del PP balear? És clar que la resposta que doni el partit majoritari de les Illes influirà en la dinàmica posterior de la realitat social.

Afortunadament, en el desenvolupament de la societat civil el tema de la llengua no s'ha conflictivitzat fins ara. Cap ajuntament ni cap estament oficial no posa objeccions a la denominació científica del català. La recepció de TV3, C33 i C9 es veu com una cosa normal. Emissions regionals de TVE, televisions locals, usen la norma estandarditzada d'escriptura sense problemes. La parla i la norma no entren ni haurien d'entrar en col·lisió. Són molt

importants els aspectes d'aportació de les singularitats de les Illes al patrimoni comú de la llengua catalana. Com ho és la incorporació al *Diccionari de la Llengua Catalana* d'expressions i termes usats únicament a les Illes. Adaptar materials didàctics en els nivells bàsics, amb expressions més pròpies de les Illes. És a dir, que el català no és la llengua del Principat sinó la llengua que compartim i fem cada vegada més nostra els habitants dels Països Catalans.

Està clar que en el tema de la llengua es lliura una batalla política de fons. No sols pels atacs de divisió a la mateixa, sinó pel projecte polític que s'ha de desenvolupar per assolir la Normalització. Una determinada visió essencialista dels Països Catalans vincula la idea de llengua, cultura i projecte polític com una sola unitat en si mateixa, preexistent en la Història i solament no evidenciada per les maniobres i dominació del centralisme espanyol. Es creu que, desemmascarant aquest centralisme, apareixerà impol·luta la identitat, i amb ella la construcció d'un projecte polític de Països Catalans sobirans o independents dins de la gran casa comuna que es denominarà Europa.

Des de les Illes no està tan clar aquest raonament. Cap partit amb representació parlamentària posa èmfasi en l'independentisme ni en el projecte de Països Catalans. Tampoc els partits dits nacionalistes. Allò que també ha de quedar clar és que ningú, excepte el PP i potser algun sector del PSIB-PSOE, s'oposa a la possibilitat d'una dinàmica real, pròpia i diferenciada, en el sentit de construir patrimoni comú de Països Catalans.

En la societat civil es veu clar que en el món editorial, literari i de desenvolupament cultural en llengua catalana, la dinàmica pròpia impulsa una àrea d'actuació de Països Catalans. Per motius de rendibilitat econòmica, d'ampliació de mercat, de promoció enfront de llengües més poderoses com el castellà. Aquesta dinàmica crea llaços propis i específics que haurien de reflectir-se en una coordinació major de les institucions públiques dels Països Catalans. Que aquest desenvolupament durà a la creació d'una consciència col·lectiva de una possibilitat. Però per si mateixa no serà segurament suficient.

Un altre aspecte són les relacions entre forces polítiques i socials dels Països Catalans. A part de presències en els Congressos (a CCOO de les Illes es convida CCOO de Catalunya i del País València), (el PCIB i Esquerra Unida conviden als seus congressos el PSUC i Iniciativa, i el PCPV i Esquerra Unida del País Valencià), (el PSM convida ERC, IC, UPV, als seus Congressos), poques són les iniciatives conjuntes que s'elaboren. Ja he comentat al principi

l'única i primera iniciativa conjunta presentada als tres Parlaments, per IC i EU, sobre la denominació de Països Catalans. El PSM es presentà a les eleccions europees en les llistes de CIU, juntament a UPV. S'explicà a Mallorca com un avanç en una política coordinada pels Països Catalans a Europa. No ho va entendre així el seu partit germà de Menorca, que no va participar en la coalició, ni el partit germà d'Eivissa, que va donar suport a ERC; CIU va treure un diputat europeu més amb aquest acord. I la incògnita sobre quin és el referent que el PSM cerca en el Principat per al desenvolupament de la seva política nacional continua oberta. La cel·lebració d'aquestes jornades és una altra experiència concreta de col·laboració entre forces comunistes dels Països Catalans.

A part del món cultural i en àrees d'organitzacions juvenils, no hi ha experiències de col·laboració específica d'entitats al nivell de Països Catalans. Això debilita el dinamisme en la societat civil i pot produir el debat sobre la seva evolució sobre un pla unilateralment cultural que, sense deixar d'esser òbviament important, no pot ser l'únic sobre el qual es desenvolupi una pràctica conjunta quotidiana.

El marc europeu

La creació de la Unió Europea sobre les bases del neoliberalisme que impulsa Maastricht tendeix a la creació del mercat i la moneda única, amb unes polítiques d'ajust i de desprotecció de conquestes socials del moviment obrer. El pla dels drets nacionals no és prioritari en aquesta construcció europea. Queda, però, fortament condicionat per l'aspecte d'imposició de dinàmiques espontaneistes de mercat, que generaran forts desequilibris en les economies regionals, limitaran la intervenció del sector públic en la protecció de productes propis i en la incentivació de línies econòmiques no considerades prioritàries per la Unió.

Les regions podran proposar projectes coordinats, però no tenen finançament autònom i estan supeditades al poder central europeu. No sembla que el nou centralisme sigui més benigne a les Comunitats Autònomes que l'existent actualment a l'Estat espanyol. No obstant, la capacitat de proposta existeix. La idea d'Arc Mediterrani Occidental és una proposta que té la seva lògica i coherència, i en Pujol veu en ella l'oportunitat de representar-hi un paper central. La proposta de Països Catalans entra més naturalment en aquest camp de reflexió i és més

pragmàtica i menys conflictiva que una batalla ideològica pel concepte i el seu contingut.

El Govern balear ha realitzat estudis de prospecció en aquest camp. Sens dubte no es veuria amb mals ulls apropar-se a un dels pols que se suposen més dinàmics de la nova Europa. El plans de Parc Telemàtic Balear, les zones d'inversions amb fiscalitat reduïda en àrees aeroportuàries, la modernització de la indústria i l'agricultura de les Illes, i, per acabar, els estudis del Govern que parlen de diversificar el model turístic i potenciar noves tecnologies, necessiten una estratègia d'aproximació al model de desenvolupament previst als papers, d'aquest Arc Mediterrani Occidental.

Aquest ambiciós projecte, apadrinat pel Conseller d'Economia i Hisenda, Jaume Matas, té com a justificació darrera aconseguir l'Estatut Econòmic Fiscal diferenciat per a les Illes Balears. L'Estatut se suposa que és un instrument per aconseguir la finalitat d'apostar per un nou tipus de desenvolupament. La realitat és que possiblement es pensi a pagar menys impostos i no moure massa les coses de com estan. O sigui que l'Estatut sigui el fi i els estudis de perspectiva els instruments per aconseguir-ho. El grup ecologista GOB va denunciar que en 1995 s'havien autoritzat 40.000 places hoteleres més a les Illes.

El Govern balear no veu en el marc europeu altra cosa que subvencions possibles i justificacions per a la reducció fiscal. Així en la pràctica el Govern aposta com a objectiu prioritari de la seva política regional europea, el desenvolupament de l'IMEDOC (Agrupació d'Illes de la Mediterrània Occidental). Sense negar la necessària coordinació dels problemes de les regions insulars, prioritzar aquest alineament regional implica caure en l'estratègia de la reducció d'IVA, tarifes de transport, subvencions a infraestructures, sense altra pretensió estratègica. Sardenya i Còrsega són regions endarrerides a Itàlia i França. Les seves estratègies de protecció no es poden comparar amb les de les Balears, que tenen un nivell de renda per damunt de la mitjana de la Unió Europea. Les Illes Balears han de plantejar els problemes que implica la insularitat. Però la seva estratègia no pot ser impulsar qualsevol tipus de desenvolupament ni cercar prebendes europees per analogia de fet geogràfic, sinó canviar el seu sentit. Sense renunciar a la dimensió insular i de regió mediterrània, sembla lògic pensar que s'hauria de treballar en allò concret per inserir-se, des d'una òptica d'interessos col·lectius i de progrés, en aquesta àrea mediterrània occidental.

El desenvolupament de tasques conjuntes entre les forces polítiques dels Països Catalans hauria de contemplar l'evolució concreta de les iniciatives que es prenen en aquesta àrea, i el debat col·lectiu entre les forces d'esquerra sobre quines propostes es poden impulsar col·lectivament perquè el neoliberalisme tingui també, en la seva expressió regional, una contestació de progrés.

Perspectives de futur

El PCIB pretén impulsar un projecte nacional alternatiu a les Illes basat en un pla concret de desenvolupament autosostenible que canviï el model espontani de desenvolupament extensiu; un canvi cap a la millora de les condicions laborals i socials dels treballadors i del control de la riquesa produïda; un canvi de model estatutari en la línia d'esgotar les potencialitats constitucionals i un impuls radical de la democràcia en tots els àmbits de la vida quotidiana.

Un projecte nacional alternatiu és una estratègia que no pot ser de laboratori. Implica una política coherent, sostinguda i pacient d'aliances. De trobada amb les opcions alternatives en la societat civil i, d'esser possible, en la batalla institucional. De debat i aproximació ideològica partint del rigor i la pràctica conjunta. Un projecte en el qual la competència sigui en base a la capacitat de proposta i l'entrega militant. Una idea de canvi que fugi de la consecució a curt termini i a qualsevol preu de quotes de poder.

El nostre projecte nacional no preveu la inevitabilitat d'una expressió política de Països Catalans. Tampoc no s'hi oposa. Creiem que hi ha unes afinitats pròpies i unes potencialitats comunes que es poden impulsar i que són beneficioses per als nostres pobles. Que fins ara hem estat massa timorats i ens ha mancat iniciativa política per especular menys i treballar més en concret. Desenvolupant iniciatives constructives combatrem millor els recels històrics i les incomprensions, que són instrumentalitzades per la dreta i l'extrema dreta per promoure l'enfrontament entre els nostres pobles.

Enumeraré breument algunes idees sobre les quals es podria treballar conjuntament en el marc de les organitzacions comunistes dels Països Catalans. Evidentment, quasi totes elles es poden debatre en fòrums més amples. En aquest sentit, és clar que la meva intenció no és la de restringir els marcs de debat necessaris. Però sí que crec que és bo que hi hagi una reflexió específica dels comunistes sobre aquests marcs. Aquest podria ser un breu enunciat de temes que podrien ser objecte d'estudi:

- Treballar en la proposta de Reforma de l'Estat, en el sentit de propiciar una reforma de la Constitució, on es reconegui el dret d'autodeterminació dels pobles que conformen l'Estat espanyol.

- Proposar l'eliminació de la Constitució de la prohibició de federar-se les Comunitats Autònomes.

- Fer un seguiment de la política europea en política regional i en concret de les iniciatives que es desenvolupen en el marc de l'anomenat Arc Mediterrani Occidental.

- Propiciar en el conjunt de l'Estat el debat objectiu sobre la realitat actual dels Països Catalans i sobre l'ordenació federal o confederal de l'Estat, que permeti tenir proposta política a les realitats nacionals existents.

- Donar suport a tota iniciativa que en la societat civil permeti un treball concret entre organitzacions socials i polítiques dels Països Catalans. Al meu mode de veure, seria interessant que els sindicats, associacions de veïns, etc., promoguessin debats d'àmbit de Països Catalans sobre les experiències d'immersió lingüística, el català en zones de forta immigració, la Constitució i els drets lingüístics, etc.

- Coordinar propostes que permetin impulsar en els parlaments autonòmics iniciatives de desenvolupament i protagonisme de la llengua catalana a Europa.

- Ajudar en les tasques de coordinació institucional entre les Comunitats de parla catalana. Proposar convenis de col·laboració en matèries concretes, com utilització d'arxius, suport a publicacions en català, promocions i edició de música catalana, doblatges i subvencions al cinema en català, etc.

- Estudiar la possibilitat d'organitzar alguna activitat cultural promoguda conjuntament i difosa igualment als de Països Catalans.

- Impulsar seminaris i jornades sobre la vertebració econòmica interna dels Països Catalans, la seva relació amb l'Estat espanyol i la Unió Europea.

- Proposar un estudi sociològic rigorós sobre com es veu a cada Comunitat la qüestió dels Països Catalans, en el seu aspecte de llengua, cultura, possible entitat política, etc., per partir d'una visió realista i actuar sense distorsions subjectivistes.

- Analitzar propostes que de forma conjunta puguin ajudar a llançar iniciatives d'àmbit mediterrani, com són les de protecció mediambient, difusió de la multiculturalitat, col·laboració pràctica contra el desenvolupament de les riberes Nord-Sud, promoció de la pau i el diàleg entre els pobles riberencs, etc.

- Promoure la trobada de forces polítiques i socials progressistes dels Països Catalans, perquè, sobre propostes concretes, es desenvolupi també en aquest àmbit una política d'aliances.

A manera de conclusió

Encara que aquesta ponència és personal, com ho són també algunes de les idees proposades, vull remarcar que veure el tema dels Països Catalans com un procés obert, amb la voluntat de contribuir activament al seu desenvolupament des de l'òptica d'una política de progrés, és una política assumida pel conjunt del PCIB.

Com a organització creiem que a les Illes, segons com es plantegi el tema, es pot generar una divisió profunda en les nostres societats. Però tampoc no som partidaris d'amargar el cap sota l'ala i esperar que no sigui conflictiu per començar a abordar-lo.

És cert que a nivell institucional i d'organitzacions socials no hi ha en general una pràctica conjunta que permeti avançar en positiu i desdramatitzi la càrrega ideològica que la dreta sol passar amb l'anomenat «pancatalanisme». No hi ha millor forma de combatre aquesta idea que generant propostes a cada àmbit i en cada comunitat i fomentar la col·laboració des de la igualtat i l'interès mutu.

Els comunistes hauríem de tenir una relació estable a nivell de Països Catalans, tant per tenir una continuïtat en l'anàlisi i evolució dels mateixos, com per realitzar una pràctica conjunta continuada que ens permeti incidir en el procés. La nostra pròpia activitat ajudaria també altres organitzacions a avançar en aquesta direcció.

No sabem si acabarà quallant un projecte polític de Països Catalans. Tampoc no és igual qualsevol projecte. En la nostra estratègia de construcció d'un projecte nacional alternatiu, tenim oberta la possibilitat d'avançar en aquesta direcció. I amb tots els nostres dubtes i insuficiències, sols tenim clar que hem de continuar endavant.

EL PAÍS VALENCIÀ I ELS PAÏSOS CATALANS

JOSEP GARCIA ILLA

Un poc d'història

Si recordem el símil dels Països Catalans com a pi de les tres branques, hem de reconèixer que el País Valencià seria la branca més afeblida, és a dir, el país català en què els trets catalans originaris, la consciència catalana i la voluntat de formar una nació es troben més diluïts. «Tenemos a los valencianos por más muelles», deia el comte-duc d'Olivares, referint-se al nostre poble.

Per a explicar aquest fet, hem de recordar el mateix origen i la mateixa composició del poble valencià. Els valencians solem fixar la nostra data de naixença com a poble amb la conquesta del territori valencià per Jaume I al segle XIII, i la consegüent repoblació; tot el contingent humà que hi havia abans de la conquesta -els moros van desaparèixer de la història valenciana arran de l'expulsió dels moriscs el 1609.

Aquestsa repoblació cristiana es realitzà fonamentalment a base de catalans, que predominaren a les comarques costaneres, i aragonesos, a l'interior. Però si l'element aragonès minoritari va ésser ràpidament assimilat dins les comarques catalanes, va romandre dominant a l'interior, formant un país dual territorialment i lingüísticament. I en les comarques catalanes, històricament monolingües, l'onada d'immigrants de totes les procedències no ha cessat al llarg de la història. Es tracta, doncs, d'un «poble ajustadís», com deia Joan Fuster. Aquesta dualitat inicial i aquesta composició políètnica, si bé no modifiquen la catalanitat bàsica dels valencians, no podien deixar de reflectir-se en una espècie de feblesa nacional gairebé congènita.

I si a l'edat mitjana aquesta catalanitat bàsica dels valencians es va expressar en l'esplendorós segle d'or valencià, a partir del segle XVI, la pèrdua progressiva de la sobirania pròpia havia de reflectir-se amb conseqüències

més profundes que a la resta del Països Catalans. Arran de la derrota de les Germanies, que havia tingut un caràcter de revolta per part de la burgesia incipient, de la menestralia i de la pagesia enfront de la noblesa, començà el procés de castellanització de les classes dirigents valencianes. La desfeta d'Almansa el 1707 significà l'ocupació militar del País Valencià per les tropes castellanes, l'abolició dels Furs i de totes les institucions polítiques pròpies i l'inici de l'opressió nacional a gran escala.

La burgesia descurà la indústria i el comerç i orientà les seves inversions cap als préstecs hipotecaris (censals) sobre el camp. La industrialització queda limitada, fins al s. XX, a alguns nuclis aïllats. Al mateix temps s'introduïren les relacions capitalistes en el camp, al costat de la petita propietat minifundista. Les classes dirigents valencianes, representades típicament per la burgesia agrària i financera, continuaren llur procés de castellanització, s'instal·laren en posicions clarament conservadores i quedaren integrades plenament en el marc polític de la Restauració. La burgesia valenciana consumà així el seu pacte amb l'oligarquia central i renuncià al seu paper històric d'encapçalar la lluita per la llibertat i els drets nacionals.

Amb aquest panorama econòmic i polític, es fàcil d'explicar per què la Renaixença quedà reduïda a cercles minoritaris sense una base social ferma en què recolzar-se. La burguesia agrària i rendista de la ciutat de València es decantà aviat cap a un regionalisme de tipus conservador, mentre que el republicanisme blasquista, representant de la petita burgesia radical, confongué valencianisme amb conservadorisme i evoluciona cap a posicions centralistes i antivalencianistes. El proletariat incipient, encara feble i poc nombrós, que havia vist derrotada la seva vella opció del republicanisme federal (1874), s'orientà predominantment cap a posicions anarcosindicalistes.

En la segona República i durant la guerra antifeixista es produeix un ascens dels partits obrers (socialista i comunista), i el valencianisme d'esquerres i progressista ja apareix amb una creixent força política i participa en el Front Popular. El País Valencià conegué diversos projectes d'estatut d'autonomia, cap dels quals no arribà a fer-se realitat.

Durant el franquisme, a causa de l'autarquia es frenà el creixement basat en l'exportació de productes agrícoles, la qual cosa fa que el País Valencià s'orienti decididament cap a la industrialització, que es produeix en els anys 60. La societat valenciana passà en pocs anys d'ésser una societat plenament agrària a ésser una societat capitalista industrial. Això representa la transformació d'una burgesia agrària en una burgesia industrial com a classe dominant, i la consolidació de la classe obrera i les forces populars en ascens.

Als anys 60, coincidint amb aquest període d'industrialització i modernització, entre les elits culturals valencianes apareix un nucli d'intel·lectuals d'esquerres, progressistes i antifranquistes, entre els quals destaca la gegantina figura i el mestratge de Joan Fuster. Joan Fuster publica el 1962 *Nosaltres, els valencians; Qüestió de noms* i *El País Valenciano*, tres obres fonamentals per a la nostra presa de consciència col·lectiva, i assenta les bases d'un nou valencianisme progressista i alliberador.

De forma lenta però progressiva, es produeix la confluència entre el nou valencianisme i el moviment obrer. Aquesta confluència pren forma en els organismes unitaris de la predemocràcia, que assumeixen com a punt indestriable de la consecució de la democràcia la lluita per l'autogovern en forma d'estatut d'autonomia. D'aquesta manera, ressorgeix entre les àmplies masses de les classes populars la consciència de País Valencià com a poble diferenciat, i a les reivindicacions d'amnistia i llibertat s'uneix el crit en pro de l'estatut d'autonomia, en un moviment creixent que culmina en les grans mobilitzacions de la transició.

Els partits d'esquerra van fer seves una gran part de les reivindicacions i plantejaments del nacionalisme progressista, que troba la seva expressió política fonamentalment dins d'aquests partits. Tanmateix, aquesta assumpció, realitzada amb certes reticències i contradiccions, no va ésser acompanyada d'una anàlisi teórica global i rigorosa sobre la qüestió nacional valenciana, i en ocasió de la batalla política plantejada per la dreta reaccionària a l'entorn dels símbols durant l'època de la redacció de l'Estatut, l'esquerra parlamentària començà a mostrar la seva feblesa i manca de coherència, i a perdre la iniciativa davant de la dreta, que acabà imposant quasi totes les seves tesis en l'Estatut aprovat. La crisi del comunisme durant els anys vuitanta i els forts enfrontaments i divisions al si del PCPV no feren més que agreujar la situació. Tot això va fer que una part dels nacionalistes d'esquerra no trobessin lloc dins la militància comunista, mentre que el sector nacionalista del PSOE fou aviat arraconat i marginat dels òrgans de direcció.

Per la seva banda, una part del nacionalisme progressista, tractant de sortir dels cercles merament elitistes i culturalistes, posà en marxa les seves opcions polítiques pròpies, en confluència amb sectors del nacionalisme petitburgès. L'evolució posterior d'UPV cap a posicions cada vegada més interclassistes, diluint-hi cada vegada més la seva opció incial d'esquerra; la impotència po-

lítica de l'independentisme, que no ha passat mai d'ésser minoritari al País Valencià; la gestió de govern del PSOE, que si bé ha aconseguit certs progressos en la introducció de l'ensenyament del català, ha realitzat una política oficialista d'assumpció dels símbols estatutaris i d'ocultació del nom de la llengua, i el fet que EUPV i PCPV han anat assumint de manera cada vegada més decidida les qüestions valencianes, tots aquests factors han fet que aquestes últimes forces hagin quedat com a única alternativa política per al nacionalisme progressista i d'esquerres.

La identitat nacional dels valencians

En la comunicació que he presentant a aquestes mateixes jornades amb el títol d'«Elements per a una caracterització marxista de la nació», he intentat caracteritzar la nació com una formació social basada en la llengua i una cultura pròpies, desenvolupada històricament sobre un territori, amb una dinàmica de classes específica que es concreta almenys en una classe ascendent que encapçala el moviment nacional. Segons la meva proposta, aquesta dinàmica de classes condiciona l'aparició d'una problemàtica nacional que es resumeix en una consciència d'identitat i diferenciació respecte a altres pobles àmpliament assumida i unes reivindicacions de sobirania i d'institucions polítiques pròpies, quan aquestes no existeixen. El fenomen nacional es caracteritza, doncs, per una combinació dialèctica entre trets objectitus (llengua, cultura, territori...) i subjectius (consciència, voluntat, reivindicacions nacionals...), de manera que els trets subjectius es formen a partir de l'existència real dels objectius a través d'una dinàmica de classes especiífica. Una nació, en el sentit que proposo, seria una nació política sustentada per una nació ètnia.

Des del País Valencià, qualsevol proposta nacional progressista ha de partir del reconeixement dels senyals d'identitat del poble valencià proclamats pels més importants intel·lectuals valencians des de fa més de trenta anys, que amb més o menys coherència ha defensat l'esquerra com a element de la realitat valenciana. A partir d'aquesta acceptació, en allò que respecta a la llengua, simbologia, etc., hem de tractar de respondre a les qüestions fonamentals: quina és la identitat nacional dels valencians? Quina és o ha d'ésser la nostra relació nacional amb la resta de pobles que ens envolten, en especial, amb els pobles amb els quals compartim una mateixa llengua i cultura?

Abans de tot hem de fer un aclariment necessari. El País Valencià és una entitat històricament compartida per dues comunitats lingüístiques delimitades territorialment i amb trets nacionals diferenciats: les comarques tradicionalment de llengua castellana o espanyola (en els seves variants aragonesa, castellana i murciana) i els territoris històrics de llengua i cultura catalana. Les comarques catalanoparlants representen la major part de la població i del territori i, com feu veure Joan Fuster, sempre han comptat amb l'hegemonia demogràfica, econòmica, cultural i política; és la comunitat nacional catalanoparlant la que defineix i sustenta per antonomàsia el «fet diferencial» valencià, la que ha patit i encara pateix en bona mesura un procés històric d'opressió nacional i de manca de sobirania.

És evident que, si hem intentat caracteritzar la nació, entre altres coses, com una comunitat lingüística i cultural sobre una base territorial, dins del País Valencià trobem dues comunitats nacionals territorialment diferenciades que de cap manera poden formar una única nació. No cal dir que defenso, és clar, els drets dels habitants de les comarques tradicionalment castellanoparlants a considerar-se valencians de ple dret, tot conservant llur llengua i cultura, respectant en tot cas llur dret a decidir lliurement llur futur. La meva proposta no atempta contra la integritat territorial del País Valencià; podem parlar del País Valencià com a entitat històrica nacionalment heterogènia amb una eventual voluntat col·lectiva de futur, com a projecte de convivència i de vertebració d'una societat valenciana més justa, lliure i solidària, com podrien ésser-ho, a altres nivells, l'Estat espanyol i fins i tot Europa, però aquesta voluntat de futur, aquest projecte de convivència no pot identificar-se amb el concepte de nació.

Una altra qüestió prèvia és la de l'existència d'un percentatge important de castellanoparlants dins de l'àrea històrica catalanoparlant, concentrats sobretot en les grans ciutats i en les àrees industrials. Com és ben sabut, el procés de castellanització d'àmplies capes de la societat valenciana no és una característica originària del nostre poble «bilingüe per naturalesa» sinó que procedeix de dues fonts molt relacionades: A) la dels valencians autòctons que al llarg de la nostra història han abandonat la llengua de llurs pares, com a conseqüència de la situació d'opressió nacional que propicia l'abandó de la llengua per part, primer, de les classes dominants, i després per un fenomen d'imitació típica d'aquestes situacions, per bona part de les classes mitjanes i populars; B) l'existència d'una gran massa de valencians de procedència immigrada no assimilats lingüísticament i culturalment, no per una resistència

o oposició d'aquests, sinó precisament per la situació d'indefensió de la llengua catalana, fins fa poc totalment absent de l'escola i dels mitjans de comunicació. En aquesta situació, la valencianització lingüística i cultural dels nouvinguts, que es realitzava de manera natural i sense traumes fa un segle, topa amb greus dificultats en l'actualitat.

En conseqüència, la ideologia del pretès «bilingüisme» encobreix aquest procés de castellanització forçada a què estem sotmesos els valencians. Tot projecte democràtic i progressista per al País Valencià implica necessàriament de tenir i invertir aquest procés i restablir la plena normalitat de la llengua catalana pròpia del País, la qual cosa implica el progressiu restabliment del seu ús prioritari en tots els àmbits i funcions de comunicació social (administració pública, ensenyament, mitjans de comunicació, activitats econòmiques, laborals, culturals, d'esplai, etc.), tot fent-la socialment útil i necessària, única manera d'impedir la seva desaparició progressiva.

Fets aquests aclariments previs, ens referirem a partir d'ara a la caracterització nacional dels valencians de les comarques catalanoparlants. Què som, nacionalment, els valencians? Som una nació? Som, o hauríem d'ésser, espanyols, catalans...? ¿Formem part d'una nació més àmplia? Quina?

¿És possible una nació valenciana?

A mitjan dels anys 80 es produí al País Valencià, dins de determinats cercles nacionalistes, un intent de revisió dels plantejaments del nacionalisme fusterià, que es concretaren en la publicació d'un parell de llibres polèmics; es tracta del fenomen conegut com «la tercera via». Aquest corrent, tot reconeixent la unitat lingüística amb Catalunya i Balears, plantejava la possibilitat d'un desenvolupament nacional «autònom» del País Valencià, renunciant a qualsevol projecte nacional català unitari de present o de futur.

Els membres de la tercera via pretenien una revisió del fusterianisme catalanista, al·ludint a les dificultats del poble valencià per a assumir el missatge fusterià, tot fent abstracció de la demagògia i la violència emprades per l'altre bàndol en conflicte, és a dir, el blaverisme. Sense fer cap anàlisi teòrica prèvia de la nació i el nacionalisme, proposaven un «nacionalisme frontissa», basat en el dualisme valencià, un nacionalisme estrictament valencià, no espanyol ni català, de caràcter interclassista, i de caire tradicionalista, conciliador davant el blaverisme i que no posés en qüestió el caràcter de l'estat.

L'argument principal de la tercera via era de tipus purament idealista i oportunista: com que el poble valencià no és conscient de la seva catalanitat, i fins i tot una part la rebutja, aquesta no existeix. Sense fer cap anàlisi de les opcions i conflictes de classe que subjauen en el conflicte d'identitat dels valencians, arribaven a la conclusió que la tesi dels Països Catalans és errònia per manca de suport popular. Centraven llurs crítiques al fusterianisme sense analitzar-ne la justesa o veracitat objectiva ni el caràcter progressista o no de les seves teories (més aviat el rebutjaven pel seu caràcter esquerrà), sinó sota criteris d'operativitat política immediata. Seria com si nosaltres diguéssim que la possibilitat del socialisme no existeix perquè el poble no l'accepta en aquests moments.

Més que un veritable moviment d'alliberament nacional, la proposta de la tercera via em sembla un intent d'engegar un nacionalisme de tipus burgès a l'estil del pujolisme, però mancat al País Valencià d'una base social per a recolzar-lo. L'esterilitat política d'aquesta opció ens confirma les seves mancances a nivell ideològic.

Però, a banda de tot això, ¿podem parlar, des d'un punt de vista teòric, de «nació valenciana» amb un mínim de coherència i rigor? ¿És possible afirmar amb seriositat que el País Valencià -o la seva part catalanoparlant- és o pot arribar a ésser una nació?

Des d'un punt de vista purament objectiu, l'existència d'una nació diferenciada implica l'existència d'uns trets d'homogeneïtat interna i de diferenciació respecte a les nacions veïnes prou clars i convincents. Ja he dit que la Plana de Requena o la Canal de Navarrés no poden ésser de la mateixa «nació» que la Marina o el Camp de Túria. I reduint-nos a la zona catalanoparlant, se'ns faria difícil explicar-nos com dues comarques tan diferents com l'Horta i l'Alcalatén pertanyerien a la mateixa «nació» (cabria dir el mateix, per exemple, del Pallars i el Baix Llobregat al Principat), mentre que comarques tan similars des de tot punt de vista (lingüístic, econòmic, etc.), com el Baix Maestrat i el Montsià o el Baix Ebre haurien de pertànyer a «nacions» diferents.

És evident i àmpliament reconegut que tot projecte nacional per al País Valencià implica el reconeixement de, almenys, la unitat lingüística i cultural amb el Principat de Catalunya i les Illes Balears, i que qualsevol intent secessionista implica el suïcidi col·lectiu. L'intent de separar el valencià del tronc comú de la llengua i cultura catalana, a banda d'ésser una aberració científica, suposa l'afebliment d'aquesta cultura amb conseqüències tràgiques sobretot per a la part més dèbil, i és una estratègia assimilista ben coneguda.

Però, ¿és possible reconèixer aquesta unitat lingüística i cultural i afirmar alhora per al País Valencià o per a la seva zona catalonoparlant l'existència d'una «nació valenciana» diferenciada? Teòricament sí que és possible, i trobaríem al llarg del món prou exemples per a identificar-nos-hi. Basti'ns recordar el cas d'Anglaterra i els EEUU. Però allò que és possible en nacions sobiranes sense cap perill d'assimilació o desaparició, en el nostre cas de comunitat nacional oprimida ens portaria a una situació contradictòria, inestable i conflictiva. Afirmar que el País Valencià és o ha d'ésser una nació vol dir afermar una sèrie de referències polítiques, simbòliques, culturals, etc., exclusivament i privativament valencianes, desenvolupar un àmbit de consciència «nacional» estrictament valencià, tancant la via a un possible acostament polític futur amb Catalunya i les Illes. Però això implicaria també limitar o abstenir-se de potenciar les relacions lingüístiques i culturals, la qual cosa ens conduiria, si més no, a una reducció i empobriment dràstics del panorama de la nostra cultura «nacional», a desnaturalitzar la nostra essència com a poble. ¿Quin sentit tindria i sobre quines bases es propugnaria la col·laboració cultural, l'esforç per arribar a un estàndard lingüístic comú, etc.? Ans al contrari, cobraria sentit la cristal·lització d'un estàndard per al País Valencià empobrit, vulgaritzant i castellanitzant, a l'estil del model lingüístic de Canal 9. Afirmar la «nació valenciana» implica deixar les portes obertes al secessionisme lingüístic i cultural, la qual cosa ens condueix, en la nostra condició de poble oprimit, al suïcidi col·lectiu i a l'assimilació.

D'altra banda, afirmar la unitat lingüística i cultural amb Catalunya i les Illes implica, si hom vol superar la situació de subordinació d'aquesta llengua i cultura, potenciar les relacions culturals amb els pobles veïns, la qual cosa condueix, necessàriament, a la potenciació d'un àmbit comú d'intercomunicació i de referències lingüístiques i culturals que necessàriament ha d'esdevenir «nacional», a l'autoproclamació de la cultura i la llengua comunes com a «llengua i cultura nacionals», és a dir, al desenvolupament de la consciència col·lectiva, de les relacions de solidaritat «nacional» en la lluita comuna contra l'opressió, i a una reivindicació de relacions polítiques, com diu Joan F. Mira, a posar en dubte el sentit i els valors de les identitats absolutament separades. ¿Com podríem explicar al nostre poble que tenim uns trets nacionals comuns, una llengua, una història i una cultura comunes, que en el passat formàvem un sol poble que era conegut per tots amb el mateix nom, que el procés de la nostra dispersió coincidí amb el de la decadència de la nostra cultura, i tantes altres coses, si alhora havíem de dir que renunciàvem a qualsevol projecte de convivència nacional present o

futur, a qualsevol tipus de convergència política, que renunciàvem a reconstruir la nostra unitat perduda, que acceptàvem el resultat de segles d'opressió, tan sols perquè, en un moment de la nostra història, unes burgesies dominants adoptaren unes posicions divergents?

A més a més, el particularisme valencià excloent va íntimament relacionat amb el regionalisme espanyolista. El sentiment estès, fins i tot dominant avui entre els valencians «que no volen ésser catalans» no es relaciona amb un sentiment nacional propi de «nació valenciana», sinó amb un sentiment nacional espanyol imposat després de segles de dominació. Des d'aquesta perspectiva, hom considera el País Valencià (o regió o Regne) i Catalunya com a entitats distintes incloses dins d'un àmbit nacional més ampli, és a dir, com a «regions espanyoles», potser amb el títol de «comunitats autònomes» o bé «nacionalitats» distintes dins de l'Estat-nació espanyol. Des d'aquesta mentalitat regionalista i nacional espanyola, és natural que hom no vulgui que el confonguin amb els d'una altra «regió» diferent, que no vulgui que el que és propi de la seva «regió» sigui absorbit per una altra, i si cal hom s'inventa una llengua, una bandera o el que sigui. En l'esperit regionalista, hi predomina el particularisme, el localisme, el provincianisme, l'accentuació de les diferències, no importa la dimensió de la "patria chica", perquè ja hi ha Espanya com a pàtria per identificar-s'hi. Però si del que es tracta és d'alliberar el nostre poble d'una opressió secular i construir una nació, amb tot allò que aquest concepte implica com a consolidació d'un àmbit cultural i polític amb sobirania pròpia, hom tractarà que aquest àmbit sigui el més gran possible (sense oprimir altres pobles, és clar), hom destacarà allò que l'uneix i cohesiona, tot respectant els particularismes. Si hom vol de debò construir una «nació valenciana» una «nacionalitat dels valencians» no depenent de la cultura espanyola dominant, hom tractarà que aquella abraci tots els qui comparteixen els més importants trets nacionals. I és llavors quan la separació nacional amb els pobles del nostre àmbit cultural manca de sentit.

D'altra banda, per a desenvolupar una consciència nacional i un moviment nacional reivindicatiu cal que almenys una classe ascendent prengui com a seves aquestes reivindicacions. A casa nostra, quina classe podria tenir el paper cohesionador d'una eventual «nació valenciana»? Al segle XIX, segle dels nacionalismes burgesos ascendents, la burgesia valenciana podia haver intentat aquest projecte; però ni el poble valencià posseïa prou particularitats nacionals pròpies i exclusives, ni la burgesia valenciana actuava en bloc, amb uns interessos de classe comuns i diferents dels de la burgesia estatal, com a

burgesia ascendent i enfrontada al poder centralista de l'estat, arrossegant en la seva lluita les altres classes socials. Però, ans al contrari, el moviment de la Renaixença, que es limità als aspectes merament culturalistes, veié valencians i catalans com un mateix poble amb una mateixa llengua. El conflicte entre proteccionisme i lliurecanvisme, citat a tort i a dret com a un conflicte entre les burgesies «nacionals» catalana i valenciana, no abastà la magnitud nacionalitzadora que alguns pretenen; en realitat, mentre que una part del camp del Principat era lliurecanvista, al País Valencià la burgesia dominant agrària exportadora era lliurecanvista, però la burgesia industrial (Alcoi) i una part del camp valencià (sector arrosser) eren proteccionistes. Els únics interessos comuns del diversos sectors de la burgesia valenciana eren els d'integrar-se amb l'oligarquia espanyola en les estructures de l'estat de la Restauració, que els assegurava la defensa dels privilegis. El bloc dirigent clàssic de la revolució burgesa (burgesia, menestralia, pagesia antisenyorial, etc.) havia sofert al País Valencià successives derrotes (Germania, segona Germania, Guerra de Successió) que l'havien afeblit i li havien tret el seu potencial revolucionari.

La burgesia valenciana del segle XIX, predominantment agrària i rendista, àmpliament castellanitzada, no era en absolut una classe ascendent enfrontada a un poder estatal, sinó que més aviat, com ja hem dit, s'instal·là còmodament en les estructures d'aquest estat fruit del pacte entre burgesia i aristocràcia oligàrquica. Amb aquests condicionaments, difícilment la burgesia podia engegar un moviment nacional que arrossegués les altres classes socials. Tot al contrari, les classes populars, tot i conservar la llengua autòctona, no se sentien atretes per una Renaixença de caràcter elitista, i a pesar de l'existència dins d'aquesta d'un sector progressista (Constantí Llombart), s'orientà cap al republicanisme blasquista o cap a l'anarcosindicalisme.

En conseqüència, ací no hi ha històricament cap moviment nacional encapçalat per la burgesia. Aquesta «impotència nacional» de la burgesia, aquesta dimissió de la seva «missió històrica», és un lloc comú analitzat per molts teòrics i intel·lectuals valencians progressistes. Però fóra inútil buscar a hores d'ara una burgesia nacional salvadora o lamentar-se per la seva inexistència. Pel que fa al moment present, en que la burgesia ja no és enlloc una classe en ascens, l'opció de les classes dirigents valencianes és clara: han optat decididament pel regionalisme conservador o per l'anticatalanisme irracional, més o menys disfressat de «valenciania» verbal populista, incapaç de vertebrar qualsevol moviment nacionalitzador. La burgesia té un projecte clar

per al nostre País, que implica la seva submissió davant el centralisme, la despersonalització del poble valencià i la seva progressiva assimilació i desaparició com a tal. En tot cas, el «regionalismo bien entendido», que no qüestioni la plena integració en la nació i en el nacionalisme espanyol. Joan Fuster ho va sentenciar amb la famosa frase: «El País Valencià serà d'esquerres o no serà». Una altra cosa és que alguns sectors burgesos o petitburgesos es plantegen el projecte d'un «nacionalisme» concebut com a joc de poder. Però, com demostra l'experiència històrica, entre nosaltres qualsevol projecte «nacionalista» adreçat a la burgesia es troba destinat irremissiblement al fracàs, per manca de base social on recolzar-se.

Ara bé, ¿pot ésser aquest plantejament de la «nació valenciana» el projecte de la classe obrera, de les classes treballadores o de les forces progressistes en general? Penso que no. Un «nacionalisme» estrictament valencià, limitat, estret i insolidari, deslligat de les seves arrels històriques i culturals, no pot ésser l'opció de les classes populars. La tradició solidària de la classe obrera fuig de tancar-se en un clot reduït, i sempre opta per les grans unitats polítiques i culturals, sempre que no impliquin opressió o alienació pròpia o d'altres pobles. Si al nostre país la classe obrera, deslliurada de l'alienació de la ideologia dominant de l'oligarquia espanyola i de la burgesia centralista, ha d'esdevenir classe nacional, de segur que triarà la unitat nacional més àmplia possible; i és obvi que trobarà un marc nacional possible més ampli que no implica opressió sinó retrobament amb les arrels, regeneració i alliberament. Quan el nostre poble es retrobarà a si mateix, quan recuperarà plenament la seva llengua i la seva cultura, s'adonarà que aquesta no s'esgota en els límits de l'antic Regne, de les «tres províncies», sinó que s'estén més amunt de la Sénia i més enllà de la mar. Els lligams solidaris de què parlàvem més amunt es desenvoluparan més fàcilment i ràpida en la mesura que seran assumits per les classes populars.

Comptat i debatut, pensem que l'opció de la «via valenciana» estricta, l'anomenada «tercera via», no és més que un element més de confusió a afegir al conflicte d'identitat nacional del poble valencià. Acceptar la «via valenciana» estricta suposaria confirmar la derrota del projecte regenerador del valencianisme, de recuperació nacional dels valencians davant del projecte disgregador i assimilador de la dreta centralista i del blaverisme.

El nacionalisme lingüísticocultural

Per als valencians, la qüestió nacional se'ns presenta com una tria entre el nacionalisme espanyol i el catalanisme. Però molts valencians han pretès resoldre aquesta tria senzillament identificant comunitat lingüísticocultural amb nació. És aquesta una concepció apriorística de la nació com a entitat al marge dels processos històrics i de la lluita de classes. Segons aquesta opció, que al meu parer fossilitza de manera dogmàtica els plantejaments del regeneracionisme fusterià, els valencians som històricament, lingüísticament i culturalment catalans, i, per tant, també som nacionalment catalans, tant com els ciutadants del Principat i de les Illes, tot fent abstracció del grau de consciència i mobilització popular, la nostra «nació», els Països Catalans, existeix des de l'Edat Mitjana fins als nostres dies, i la manca de consciència dels valencians de la seva condició nacional catalana s'explica per l'opressió nacional que pateix el nostre poble. Els «nacionalistes culturals» teoritzen i actuen com si de la unitat lingüística s'hagués de deduir, necessàriament i automàticament, la consciència i la reivindicació col·lectiva de la unitat nacional.

Aquesta identificació entre llengua, comunitat lingüística i nació tendeix també a identificar opressió nacional i opressió lingüística, descurant l'aspecte polític de la nació i de l'opressió nacional, que no és només lingüística i cultural sinó sobretot política, i rau fonamentalment en la manca de sobirania pròpia.

Malgrat els seus esforços pel retrobament nacional dels valencians, per la recuperació de la llengua i cultura del país, en el vessant polític aquest nacionalisme culturalista no ha aconseguit sortir amb prou força dels àmbits de les elits intel·lectuals i universitàries, dels treballadors de la cultura, i no ha sabut connectar amb les àmplies masses de la societat valenciana.

Efectivament, penso que la identificació llengua-nació és una simplificació de la realitat que no pot pas donar bons resultats. El fenomen sociopolític de la nació és molt més complex, i no pot explicar-se si no tenim en compte, al costat dels fenòmens lingüístics i culturals, el paper de la consciència nacional àmpliament assumida, sense la qual no hi ha moviment nacional reivindicatiu ni lluita per unes institucions polítiques comunes, és a dir, no hi ha nació, fora del desig d'una minoria il·lustrada. I en el desenvolupament d'aquesta consciència nacional tenen un paper essencial els fenòmens de la lluita de classes i els interessos de les diverses forces socials.

I ací rau el taló d'Aquil·les del nacionalisme cultural. En esdevenir moviment polític, el nacionalisme ha descurat que la seva base social natural eren les classes populars treballadores. En presentar-se sovint com a moviment interclassista, aquest nacionalisme no ha sabut identificar-se i arrelar en l'única classe que encara pot arribar a ésser ascendent, l'única que pot assumir com a propi el paper de classe nacional vertebradora: la classe obrera unida amb les altres classes populars. La seva lluita política s'ha reduït essencialment a les tasques «nacionals», de recuperació de la llengua i la cultura, oblidant-se massa sovint de les lluites i els problemes més generals de les classes treballadores, comunes a les dels treballadors de la resta de l'Estat i sovint d'un àmbit més global. Aquest procés esdevenia inevitable si tenim en compte l'heterogènia composició ideològica del moviment nacionalista i la seva desconnexió d'una opció global de l'esquerra a nivell estatal, forçada precisament per l'absentisme nacional que durant molt de temps han practicat les organitzacions de l'esquerra tradicional.

Per això, aquest nacionalisme purament culturalista no podia ser un pol d'atracció per a les classes populars, que no hi veien reflectits els seus interessos immediats. Penso que un moviment d'alliberació nacional al nostre país no pot triomfar si no és capaç d'unir les reivindicacions nacionals amb les reivindicacions de classe i amb les lluites populars en un discurs global i coherent, enganxat a la realitat i engrescador, si les propostes d'alliberament nacional no van unides a una alternativa transformadora de la societat en un sentit progressista. I aquesta lluita nacional i de classe alhora no pot reduir-se al marc d'un país o una nació, sinó que ha de ser coordinada a nivell estatal i fins i tot internacional.

Els Països Catalans, des d'una perspectiva valenciana

És evident que si els països de llengua catalana formen, almenys, una comunitat ètnica, lingüística i cultural, ens cal un nom geogràfic comú, així com un gentilici col·lectiu per als seus habitants. Reconèixer aquesta comunitat i no voler anomenar-la de cap manera és una postura inconseqüent i vergonyant que no té res a veure amb postures progressistes o d'esquerra. A cada pas lingüistes, historiadors, sociòlegs, polítics, etc., s'hi han de referir, i no poden fer-ho sempre amb circumloquis, expressions complicades o llargues enumeracions. Ens cal una nomenclatura clara, precisa i unificadora, encara que sigui només per comoditat.

I de les diverses propostes onomàstiques que s'han fet, la que més ha fet fortuna i s'ha escampat és la que va consagrar Joan Fuster des del 1962, i és la que assumiré com a pròpia. *«Països Catalans»* per al conjunt, al costat de «País Valencià, Illes Balears i Principat o Catalunya estricta, i catalans» per a la gent, al costat dels privatius valencià, mallorquí, etc.; quan calgués distingir, «catalans estrictes» per als ciutadans del Principat. Penso que aquesta proposta resol prou satisfactòriament l'enutjosa «qüestió de noms» que arrossegava el nostre poble.

Tots sabem que aquesta terminologia ha ensopegat amb una forta oposició dins d'amplis sectors del nostre poble, i no sols entre els «blavers». Penso que l'origen del problema rau en la confusió i identificació que hom fa entre comunitat lingüística i cultural i comunitat nacional i política, identificació a la qual ja m'he referit anteriorment. Ací és on la «qüestió de noms» esdevé una veritable «qüestió de cosa». Sembla com si dir «Països Catalans» impliqués acceptar com a cosa feta l'existència de la nació catalana, que s'estendria sobre tot el domini lingüístic, i fins i tot defendre'n la unitat política immediata. Així, els valencians que accepten la unitat lingüística i cultural però no assumeixen la catalanitat nacional es troben en una situació terminològica incòmoda. Insisteixo: si existeix una comunitat de llengua i cultura, hauríem de trobar un nom que la designi, i un nom que designi els membres d'aquesta col·lectivitat humana; el contrari seria equivalent a negar-ne l'existència. En principi, «Països Catalans» i «catalans» haurien de referir-se a aquesta comunitat i als seus components, sense que l'ús d'aquests mots impliqui necessàriament, ni tampoc exclogui, una eventual identitat nacional o una possible voluntat política unitària immediata o futura.

No puc estendre'm en una anàlisi dels trets comuns que presenten els Països Catalans. Basti'ns recordar que catalans estrictes, valencians i balears hem compartit els esdeveniments més importants de la nostra evolució històrica, si bé amb ritmes i intensitat una mica diferents: confederació catalanoaragonesa, decadència, desfeta en la Guerra de Successió, opressió nacional, Renaixença, adhesió a la República i derrota, persecució franquista, industrialització, despertar d'una consciència nacional, reivindicació i aconseguiment d'un poder autònom, etc. La diferència de ritmes en el procés d'industrialització explica les diferències en l'evolució històrica recent de cadascun dels Països Catalans. El Principat arribà al segle XX amb una industrialització força avançada, una forta burgesia nacionalista i un proletariat amb una gran tradició de lluita; en aquestes condicions el poble català assolí un important desenvolu-

pament nacional i aconseguí l'autonomia durant la II República. Al País Valencià i a les Illes, la industrialització i la presa de consciència col·lectiva van més lentes, i no es produiran de manera important fins als anys 60.

Pel que fa a la llengua i a la cultura, tot i que la nostra cultura encara és un gran part subordinada a la dels estats espanyol i francès, la gran vitalitat i cohesió interna del català són fenòmens sorprenents en una llengua que no gaudeix de la protecció de les institucions d'un estat propi, i que ha estat fins fa poc totalment marginada de l'ensenyament i dels mitjans de comunicació. Una importantíssima producció literària i cultural avalen aquesta vitalitat. Els parlants cultes dels distints dialectes tenim plena consciència de la mútua intercomprensió i de la unitat de la llengua, encara que sigui batejada popularment amb diversos noms. La codificació i estandardització de la llengua, amb una normativa acceptada per tots, és una fita important de la nostra cultura, tot i que cal superar encara certs problemes en la vehiculació d'un estàndard oral. El procés de normalització lingüística ha realitzat passos importants, almenys dins els territoris que es troben dins l'Estat espanyol.

Respecte a l'estructura econòmica, la industrialització dels anys 60 ha permès superar en part el desequilibri que hi havia entre els nostres territoris. Crec que avui els Països Catalans, almenys els que ens trobem dins l'Estat espanyol, compartim una estructura econòmica semblant les característiques més importants de la qual són: una economia de tipus capitalista avançada i industrialitzada, en la qual el sector agrari ha deixat d'ésser el predominant, en contrast amb les regions espanyoles limítrofes; un predomini de la indústria lleugera, de béns de consum, amb abundància de petites i mitjanes empreses, centrada en grans capitals industrialitzades amb una àrea o cinturó industrial comarcal (Barcelona, València...), grans ciutats industrials (Elx, Alcoi, Sabadell, Manresa...) i nuclis comarcals secundaris, amb un fort component immigrant no assimilat entre la classe obrera i els sectors populars; una agricultura històricament minifundista, avui modernitzada i penetrada pel capitalisme, amb una gran capacitat exportadora, en la qual tenen gran pes els cultius arboris (fruiters, cítrics,...), les hortalisses i la vinya; un gran desenvolupament del sector serveis en relació amb la resta de l'estat, sobretot dels subsectors vinculats directament al procés de producció (comerç, transports...), així com del subsector turístic, fenomen comú i àmpliament desenvolupat en el conjunt dels Països Catalans, amb la problemàtica comuna de l'especulació i l'espoliació salvatge de la natura; un fort desequilibri intraterritorial, amb zones interiors de muntanya deprimides i semidespoblades,

conseqüència dels desequilibris inherents al model de desenvolupament capitalista, amb una forta emigració cap a les zones litorals i industrials, una manca o insuficiència d'institucions financeres controlades pel capital espanyol i multinacional, una progressiva dependència econòmica de l'exterior i un allunyament dels centres de decisió i poder econòmic.

Aquesta estructura econòmica comuna dóna lloc a una problemàtica sociopolítica també comuna, que exigeix una resposta global. Es donen, doncs, les condicions objectives per a una conjunció en els interessos de les classes populars i per a engegar una dinàmica de reivindicacions i mobilitzacions col·lectives d'aquestes classes, que vertebri una presa de consciència unitària.

¿Són els Països Catalans una nació?

Podem afirmar, doncs, que els Països Catalans formen una nació ètnia, és a dir, una comunitat històrica, lingüística, cultural i, fins i tot, econòmica. Podem parlar, doncs, amb propietat dels Països Catalans i dels «catalans» en el sentit ampli com a «nació cultural» segons la terminologia de Joan F. Mira, o com a «àrea nacionalitària» segons Rafael Ribó ¿És això suficient per a afirmar que tenim ja una nació plenament formada, en el sentit sociopolític del terme? En la meva proposta, he fet un intent de caracterització de la nació com una formació social territorial basada en una comunitat lingüística i cultural amb una dinàmica de classes pròpia i diferenciada, generadora d'una consciència col·lectiva àmpliament assumida capaç des mantenir o reivindicar algun tipus de poder estatal. Què n'hi ha, de tot això, als Països Catalans?

Una anàlisi mínimament objectiva de la nostra realitat ens fa veure que aquest fenomen sociopolític de la nació no es produeix al conjunt dels Països Catalans. No hi ha, de moment, una consciència col·lectiva àmpliament assumida pel conjunt del nostre poble, ni una voluntat política de convivència conjunta, ni unes reivindicacions de sobirania nacional compartides. No s'observa, doncs, cap dels fenòmens que caracteritzen una nació en el sentit polític del terme, i sense aquest aspecte polític, no podem dir que hi hagi realment una nació.

Aquests fenòmens típicament nacionals, en el sentit polític, només s'observen de manera clara i inequívoca en l'espai reduït al territori del Principat de Catalunya, mentre que a la resta del territori on s'estén la nostra «nació cultural», no hi ha avui cap dinàmica de classes comuna ni cap classe nacional vertebradora. És a dir, no existeix, de moment, una formació social

que puguem caracteritzar com a nació al conjunt dels Països Catalans. L'afirmació a hores d'ara de la unitat nacional del Països Catalans en aquesta conjuntura històrica és conseqüència de la confusió dels conceptes de nació i comunitat lingüística, i suposa caure en una concepció apriorística, estàtica i metafísica, no dialèctica, de la nació.

Trobem, doncs, d'una banda, el Principat de Catalunya, amb una dinàmica de classes i una consciència unitària amb una maduresa netament nacional. D'una altra, si fem abstracció dels casos de la Catalunya Nord, Andorra i les comarques catalanes d'Aragó, que d'alguna manera podríem incloure històricament o identificar dins del concepte de Principat, trobem entitats històriques constituïdes pel País Valencià i les Illes, que d'alguna manera compten amb una feble estructura de classes i amb una certa vida política pròpia, generadores d'una difusa consciència com a poble diferenciat, sobretot en el cas valencià. No obstant això, no crec que aquestes entitats històriques puguin desenvolupar-se com a nacions de manera autònoma; he explicat les raons per al cas del País Valencià, que fàcilment podríem estendre a les Illes. Es troben, per tant, en una situació nacional específica que tractaré de caracteritzar.

Fàcilment trobarem les raons històriques i socials que expliquen aquesta situació. Ja he al·ludit a la diferent evolució històrica seguida en els últims segles per cada un dels nostres països, com a conseqüència de la pèrdua de la sobirania pròpia i de l'opressió nacional. Aquesta evolució diversa no ha permès una dinàmica de classes coherent que generés un ple desenvolupament nacional comú. Mentre que, durant la segona meitat del segle XIX, la burgesia industrial del Principat va encapçalar el moviment catalanista donant-li coherència nacional, les classes dirigents valencianes, com ja he dit, assumiren plenament el món polític de la Restauració. A mes a més, el mencionat debat entre burgesia catalana industrial proteccionista i burgesia valenciana agrària i rendista lliurecanvista (encara que hi hagué sectors lliurecanvistes al Principat i proteccionistes dins del País Valencià), tot i que no va servir per a fer néixer una burgesia nacional valenciana amb voluntat de cohesionar el País Valencià com a nació, sí que va marcar les contradiccions entre les fraccions dirigents de les classes dominants d'ambdós països, contradiccions que van impedir el desenvolupament d'una dinàmica de classes comuna al conjunt dels Països Catalans. Per això l'acció nacionalitzadora de la burgesia catalana reduí el seu àmbit d'influència al Principat de Catalunya. Per la seva banda, dins el proletariat i de les altres classes populars ha dominat històricament fins ara una concepció seguidista respecte a la burgesia en el tema nacional, que

consisteix a reconèixer i reivindicar l'existència de la nació allí on la burgesia havia ja esdevingut classe nacional dirigent (Principat de Catalunya), però no han pres encara en les seves mans la tasca de donar coherència nacional, és a dir, esdevenir classe nacional, ni en el conjunt dels Països Catalans ni en cada un d'aquests per separat.

Tenim, doncs, almenys tres entitats principals distintes àmpliament relacionades, de les quals només una ha assolit un desenvolupament característic de les nacions, mentre que les altres no han arribat de moment a fondre's amb la «nació catalana», però tampoc sembla que puguin arribar a quallar en nacions separades. Ens trobem, doncs, en una situació que en la ponència citada he intentat caracteritzar com a conjunt format per un nucli nacional (Catalunya estricta) i uns països connacionals que comparteixen certs trets nacionals amb el nucli (Andorra, Catalunya Nord, comarques catalanes d'Aragó, País Valencià, Illes), que no formen de manera clara nacions «independents» ni constitueixen una nació acabada en el seu conjunt. Es tracta d'una situació força freqüent, comparable als casos d'Alemanya respecte a altres territoris germanoparlants, d'Holanda respecte a Flandes, de Romania respecte a la Moldàvia exsoviètica, etc. Es tracta de situacions dinàmiques, inestables, que poden evolucionar cap a la formació d'una nació unitària en el conjunt, cap a la formació de nacions diferenciades o cap a la desaparició dels trets nacionals comuns.

Un tòpic comú en les anàlisis dels partidaris del nacionalisme lingüísticocultural ha estat el fet de negar al Principat la categoria de nació, i de reduir-la a una «regió» de la «nació» dels Països Catalans. Aquesta tesi irreal ha xocat sempre amb la incomprensió dels catalans estrictes, que veien esvaïda la seva realitat nacional en diluir-se dins d'un cos nacional que només s'albirava, en el millor dels casos, com una entelèquia de futur. Hem d'ésser seriosos i afirmar el fet que Catalunya, la Catalunya estricta, és ja una vertadera nació, com hi apunten tots els factors lingüístics, culturals, socials, polítics, etc. I Catalunya no sols és una nació, és, a més, el nostre nucli nacional, allà on la nostra «nació cultural» ha pogut quallar en una realitat nacional social i política més formada. I per sort per a tots, Catalunya es troba avui entre les nacions sense estat amb més vitalitat del món. Això no vol dir que Catalunya com a nació hagi de recloure's en els límits de les quatre províncies tot desentenent-se dels seus països connacionals, perquè també hi va probablement el seu futur, sinó participar activament, potser amb més potència, perquè en té, però sense exclusivismes, en la construcció d'un nou àmbit nacional comú.

Però la nació dels Països Catalans, la nació pancatalana, es troba encara per construir, i seria estúpid i suïcida actuar com si fos un fet establert.

Efectivament, d'igual manera que no podem afirmar ara l'existència actual d'una nació dels Països Catalans, tampoc no podem negar-ne la possibilitat en el futur. Als Països Catalans es donen de manera embrionària els trets que poden arribar a constituir una nació; una nova nació que cal no entendre com una simple expansió de la Catalunya actual, sinó bastida des de l'aportació en condicions d'igualtat de cada una de les branques que componen la nostra comunitat. ¿Serà possible, doncs, «l'entelèquia dels Països Catalans» de què parlava Rafael Pla, entesa com a projecte de futur, com a «realització en un ésser d'allò que ell era en potència»?

El dilema valencià

El País Valencià constitueix, doncs, un poble diferenciat que comparteix els seus principals trets nacionals amb la resta de països de llengua catalana i es troba subjecte a la mateixa opressió nacional; al mateix temps, conserva unes particularitats específiques pròpies, amb una dinàmica de classes embrionària i una consciència feble i difusa com a tal poble diferenciat, sense que aquests elements arribin a concretar-se en l'existència ni d'una nació pancatalana, ni d'una nació valenciana autònoma. Com hem vist, tot això és conseqüència d'una específica evolució històrica que ha originat el desenvolupament d'unes classes dominants plenament lligades a l'oligarquia espanyola centralista i oposades a qualsevol projecte de redreçament nacional.

El fet de la pervivència d'uns trets nacionals específics (llengua, cultura, etc.), unit al fracàs històric de les classes dominants espanyoles en la construcció d'un Estat-nació castellanoespanyol, impedeix d'altra banda l'assimilació-identificació amb una estructura nacional a nivell d'estat. En el nostre cas, mentre que la nacionalització específicament valenciana ja he explicat que no la considero convenient ni teòricament possible, la nacionalització espanyola no ha reeixit del tot i no podrà triomfar mentre es conservi la llengua i altres trets propis, i alhora la nacionalització catalana només es troba en un estat embrionari. L'específica situació del País Valencià fa que no puguem considerar-lo ni una nació autònoma, ni una «regió» d'Espanya, ni tampoc de «tot Catalunya», o d'una nació ja formada dels Països Catalans.

El País Valencià es troba, doncs, en una situació d'indefinició nacional, de perplexitat i de conflicte. Ens trobem amb una societat nacionalment invertebrada, que encara no ha estat «nacionalitzada», és ha dir, no ha estat subjecta a un procés dirigit per una classe nacional que culminés amb una consolidació d'una estructura nacional eficaç. El resultat és un conflicte d'identitat no resolt, que amaga un conflicte ideològic i de projectes de futur, en última instància, un conflicte de classes.

Aquesta situació és totalment inestable en una escala de temps històric. En una societat moderna i industrialitzada com la nostra, en l'època del capitalisme desenvolupat i de l'imperialisme, tendeixen a formar-se grans unitats polítiques lingüísticament homogènies basades en una cultura alfabetitzada difosa des dels mitjans de comunicació i des de l'ensenyament, amb unes estructures de classe determinades; és a dir, les societats tendeixen a «nacionalitzar-se», mentre que els pobles i cultures no nacionals que es troben en l'àmbit d'influència d'un Estat-nació o d'una cultura dominant esdevenen ràpidament anacrònics; és a dir, o bé es constitueixen en nacions o bé tendeixen a dissoldre's, i en perdre els trets nacionals que els caracteritzen, a integrar-se o ésser assimilats per les nacions dominants.

Els valencians som, doncs, lingüísticament i culturalment catalans (els no plenament castellanitzats, és clar), però la nostra catalanitat política i nacional és avui només una possibilitat futura, un projecte o una reivindicació. El poble valencià no se sent nacionalment català, no sols per una situació d'alienació i opressió, que hi és, sinó fonamentalment perquè en rigor no és nacionalment català, ara com ara; no hem estat encara nacionalitzats com a catalans per l'acció d'una dinàmica de classes específica. La incomprensió i fins i tot el rebuig d'una majoria de valencians a autoproclamar-se nacionalment «catalans» respon a una situació real, a la situació nacional (no nacional, diríem) específica dels valencians d'avui. Som un poble diferenciat, subjecte d'uns drets nacionals i polítics, concretament del dret a la sobirania pròpia i a l'autodeterminació.

Tanmateix, la «nacionalitat» dels valencians, entesa com a «qualitat nacional», seria formada pel conjunt dels trets que ens distingeixen dels altres pobles del Sud i de Ponent i que ens acosten al conjunt que anomenem Països Catalans. Només en aquest sentit ens podem aplicar l'adjetiu «nacional». La nostra situació de país connacional amb Catalunya i les Illes, al costat de la nostra condició de poble oprimit, fa que el poble valencià no pugui assolir la seva plenitud nacional al marge dels països amb què compartim els trets nacionals

més importants, és a dir, al marge dels Països Catalans. En una societat moderna com la nostra, subjectes a les influències assimiladores de la cultura dominant, només ens serà possible conservar i desenvolupar les nostres característiques pròpies (llengua, cultura, etc.) en la mesura que el conjunt dels pobles amb els quals aquestes són comunes arribi a madurar com a societat global amb una consciència i unes reivindicacions col·lectives, és a dir, en el procés de constitució dels Països Catalans com a nació.

En efecte, a final del segle XX, en el context dels missatges alienants i de despersonalització col·lectiva propis de l'imperialisme i de la influència de la ideologia dominant nacionalespanyola, la supervivència i la recuperació de la llengua autòctona només pot garantir-se mitjançant un esforç col·lectiu que sols pot donar-se si va lligat a una voluntat de construcció nacional. Sense aquesta voluntat, la supervivència a mitjan termini de la nostra llengua i cultura esdevé un fet problemàtic. Allò que era possible fa un segle, és a dir, la fidelitat idiomàtica per simple inèrcia, ja no ho és en l'actualitat. Sense el suport d'una estructura i un sentiment nacional coherent, sense una voluntat nacionalitzadora, el manteniment del català entre els valencians queda com a fenomen folklòric perfectament inútil, purament residual, fruit de la comoditat, d'una resistència passiva o del voluntarisme individual.

Per això, qualsevol projecte de revalencianització de la nostra societat no pot passar d'ésser un intent tímid, limitat i ineficaç, és a dir, destinat al fracàs, si no qüestiona el procés de nacionalització espanyola i no va lligat a la construcció d'un àmbit nacional pantcatalà, és a dir, dels Països Catalans com a nació. La construcció dels Països Catalans com a comunitat nacional és l'única garantia de la nostra supervivència com a comunitat lingüística i cultural. Els valencians, com a branca més feble del nostre pi, som els qui més necessitem aquest procés i els qui més interès hi tenim.

És a dir, o els valencians arribem a ésser nacionalment (és a dir, plenament) catalans, o ens situem en condicions d'ésser assimilats per la nació espanyola, tant nacionalment com lingüística i cultural (és a dir, deixem d'ésser un poble diferenciat). La nostra realització com a poble, la possibilitat d'ésser plenament valencians, de desenvolupar la nostra «nacionalitat», entesa com a qualitat nacional, només és possible si s'esdevé de manera conjunta amb els pobles amb què compartim aquesta «nacionalitat», és a dir, amb la construcció d'un àmbit nacional comú. Tornar a ésser «vers catalans», utilitzant l'expressió del nostre insigne clàssic, és l'única manera possible de seguir sent valencians amb dignitat de poble lliure. O això, o romandre com a «comunitat» submisa,

informe i invertebrada, cantant el *Para ofrendar nuevas glorias a España.* I aquest és el dilema valencià, la decisió fonamental, històrica, que hem de prendre els valencians com a poble.

Els Països Catalans, un projecte de classe

La posició coherent de l'esquerra valenciana ha d'ésser, doncs, la de defensar la identitat i l'autèntica personalitat del poble valencià, que implica la lluita contra l'opressió nacional, la defensa dels seus drets nacionals, inclòs el dret a la sobirania i a l'autodeterminació, l'oposició decidida a les maniobres confusionistes de la burgesia i de la dreta centralista i el reconeixement de la seva unitat profunda amb els altres pobles de llengua catalana i la necessitat d'un desenvolupament nacional comú. Hem d'assumir la idea que tot projecte de reconstrucció nacional al País Valencià que pretengui ésser coherent i conseqüent no pot plantejar-se aïllat del marc lingüístic, històric i cultural que ens és propi: els Països Catalans. La vertebració nacional i política dels Països Catalans ha de deixar d'ésser considerada amb reticències, com a problema obert, com a qüestió de futur, per a passar a ésser un projecte programàtic en la perspectiva de la lluita pel socialisme. Penso que la classe obrera i les classes populars poden i han d'assumir com a propi aquest projecte, d'acord amb llurs interessos de classe.

Les classes treballadores dels Països Catalans han d'impulsar la recuperació de la consciència nacional unitària i han de situar-se com a capdavanteres del moviment nacional alliberador; és a dir, han d'esdevenir classe nacional, perquè això respon plenament a llurs interessos de classe. En efecte, l'actual Estat espanyol, desenvolupament de l'estat aristocràtic castellà, és la superestructura juridicopolítica que empara tant l'opressió de les nacions i els pobles perifèrics com el domini i explotació de classe que exerceix l'oligarquia monopolista, i representa els interessos de les classes dominants tant castellanes com catalanes, basques i gallegues. La justificació ideològica d'aquesta opressió nacional és el nacionalxovinisme castellanoespanyol, ideologia profundament reaccionària i contrària als interessos de la classe obrera.

La classe obrera dels Països Catalans és doblement oprimida i alienada, és explotada com a classe i és oprimida a nivell nacional, i la classe dominant que exerceix ambdues maneres d'opressió és la mateixa: l'oligarquia monopolista hegemònica en l'estat. Com s'ha afirmat sovint, la lluita contra l'opressió nacional i de classe constitueix dos aspectes inseparables d'una

mateixa lluita per l'alliberament global. En aquesta perspectiva, la progressiva recuperació de la consciència nacional és un dels aspectes fonamentals de desalienació respecte a la ideologia de les classes dominants. Així doncs, la unitat nacional dels Països Catalans té un valor instrumental per a la classe obrera en la lluita pels seus interessos de classe: la lluita d'alliberament nacional i d'unitat nacional és objectivament revolucionària perquè atempta contra l'estructura de classes de l'estat oligàrquic i de l'imperialisme, i qüestiona la mateixa essència opressora d'aquest estat. L'estratègia d'alliberament global és el punt de trobada entre esquerra transformadora i moviment nacional alliberador.

En la nostra conjuntura històrica, la burgesia, tot i ésser dominant, ja no és una classe ascendent, i ha dimitit del seu paper històric d'encapçalar les lluites per la llibertat nacional. Això ocorre amb la burgesia dels Països Catalans. Si la burgesia valenciana i la de les Illes no ha estat mai una classe nacional, la del Principat ha confirmat la seva dimissió en segellar el pacte amb l'oligarquia estatal, acceptant acríticament el model d'estat de les autonomies i abandonat tot projecte de reunificació nacional. Això confirma la seva plena integració i subordinació als interessos monopolistes.

Ara bé, el fet que la burgesia hagi perdut els papers, hagi abandonat la direcció del moviment nacional, no significa que la lluita pels drets nacionals no tingui plena vigència i actualitat, com podria pretendre una certa visió estreta dels fets nacionals. En el segle XX, en ple apogeu de l'imperialisme, en què cap burgesia no pot ésser ascendent, el seu buit és ocupat per les noves classes en ascens: la classe obrera i les altres classes populars, que poden i han d'exercir el paper cohesionador en un sentit alliberador. Als Països Catalans, les tasques de reconstrucció, unitat i llibertat nacional, abandonades per la burgesia, queden en mans de les classes populars i han d'ésser realitzades en el mateix procés en què, amb l'enderrocament de l'oligarquia, entrarem en una fase de superació de la dominació capitalista cap al socialisme.

En efecte, l'alliberament nacional dels Països Catalans i la construcció plena de llur àmbit nacional no serà possible mentre es mantingui intacte el domini de classe de l'oligarquia monopolista, que exerceix l'opressió nacional, i els seus aliats, les burgesies «regionals», mentre l'hegemonia del moviment «autonomista» al Principat es mantingui en mans de la burgesia claudicant, i mentre al País Valencià la burgesia centralista disposi dels poderosos mitjans de difusió que alimenten la confusió entre els valencians. Tanmateix, en un procés al poder de les forces d'esquerra i de les classes

populars, de construcció d'un nou tipus de societat en què la classe obrera i els seus aliats hauran esdevingut bloc hegemònic, podran donar-se les condicions per a un progressiu acostament entre els nostres pobles, i podrà posar-se en marxa un nou tipus de relacions més igualitàries entre els pobles de l'Estat. En aquest procés de transformacions socials, o de lluita per l'aconseguiment d'aquestes transformacions, els diversos pobles de llengua catalana podran recuperar plenament llur identitat i, en desenvolupar i intensificar llurs lligams, serà possible la consolidació dels Països Catalans com a nació. La qüestió de la unitat nacional dels Països Catalans, lluny d'ésser una utopia irrealitzable, pot ésser una conseqüència lògica del desenvolupament històric i de la lluita de classes.

Tanmateix, la possible plasmació d'aquesta unitat en el terreny polític necessitarà una plena maduració de les condicions objectives necessàries. Aquest procés passa per una etapa d'autèntica autonomia per a cada país, en la perspectiva de l'estat federal. En el nostre cas, cal la vertebració i «revalencianització» del País Valencià, i la consolidació de l'encara feble consciència de país. En l'etapa «autonòmica», caldrà reivindicar el desenvolupament de les més àmplies relacions mútues culturals i de tot tipus i la mancomunitat de certs serveis, començant per un «tractat d'unitat lingüística» i per una planificació conjunta de la política lingüística. Després d'aquesta etapa, en la mesura que es vagi desenvolupant la consciència nacional col·lectiva, hom podrà plantejar la conveniència d'una possible unitat política, que prendrà les formes jurídiques que el poble decideixi, i que en tot cas haurà de respectar una àmplia autonomia de cada un dels països.

El projecte de Països Catalans no es planteja, doncs, com un sotmetiment polític ni una annexió del País Valencià a Catalunya, ni com un menyspreu a la personalitat valenciana. Ans al contrari, és una afirmació d'una personalitat valenciana autèntica, fidel als nostres orígens, a la nostra història, a la nostra llengua i cultura, i a la nostra realitat nacional; és l'única manera de preservar aquesta autèntica personalitat valenciana de la desaparició i de l'assimilació per la cultura dominant.

LA QÜESTIÓ DELS PAÏSOS CATALANS

JORDI MIRALLES I CONTE

1.- Introducció

Una de les conseqüències de la derrota de la transició política a Catalunya ha estat la pèrdua progressiva de protagonisme nacional de les esquerres i la modificació de les actituds cap al fet nacional per part dels treballadors.

Les esquerres, mentre la burgesia desenvolupava un moviment social i polític que a hores d'ara és hegemònic internament i que es projecta a nivell internacional, quèiem en el parany de seguir afirmant propostes manualitzades de principi, en mantenir posicions exclusivament reivindicatives i en definir «solucions» a les aspiracions nacionals d'un caràcter políticoinstitucional i finalistes, a processos que la realitat ens està demostrant que són molt contradictoris i no només de base material.

Per la seva banda, la burgesia, tot i tenir en compte la base material, ha fomentat un catalanisme basat en la identitat per a organitzar la seva hegemonia. Partint de la defensa d'una nació com a col·lectivitat que es va construint i, per tant, que va desenvolupant consciència de si mateixa; on la gent es va interrelacionant i es desenvolupa una «voluntat de ser»; on es potencia la llengua pròpia del país, que es pot aprendre; i on es socialitza un univers simbòlicocultural que impregna les relacions socials. Així és com la burgesia sustenta el seu projecte de país.

És des d'aquests plantejaments com cal analitzar l'ampli i important consens social que manté Convergència i Unió -representació política del bloc de poder-, amb la qual cosa aconsegueix dues coses negatives: continuar fent les mateixes polítiques antipopulars i limitar -malgrat que pugui semblar contradictori- les possibilitats de desenvolupament i d'arrelament de projectes nacionals emancipatoris.

Jordi Miralles és membre del Ctè. Executiu del PCC i director d'*Avant*

Així doncs a Catalunya, trencar aquesta hegemonia i la construcció d'un bloc social alternatiu i transformador, és el repte present i de futur. Cal dir que l'exercici democràtic a la lliure determinació d'una nació com Catalunya, pot portar-la a constituir-se en entitat estatal independent, federal, confederal o d'autonomia política, en relació amb l'Estat espanyol, i a la Unió Europea, o en una federació en el marc dels Països Catalans. Pero quedar-se reduïts a fer enginyeria políticoinstitucional (respecte a nous marcs competencials, canvis constitucionals, futurs plebiscits o nous projectes d'organització territorial) pot portar l'esquerra social i política a no centrar-se en allò que avui és central: la construcció d'un projecte propi com a base d'una alternativa nacional.

Pels comunistes del PCC disputar l'hegemonia a la dreta passa per disputar-li el poder en la societat, i no només definir nous marcs institucionals. És més, aquests marcs seran com a conseqüència d'un exercici de sobirania en les diverses esferes en les quals s'organitza el poder, és a dir en el pla social, econòmic, polític i ideològic/cultural tenint present que l'anàlisi del fet nacional a Catalunya mostra que la voluntat de ser d'un país, i el seu futur com a nació s'expressa en la societat civil.

2.- Països Catalans: reflexions del 9è Congrés del PCC

M'ha semblat necessari fer aquesta introducció, per a donar algunes idees sobre la importància de la identitat nacional, dins del conjunt d'aspectes que formen una comunitat nacional. Unes idees que em serveixen per a introduir les reflexions que vàrem fer sobre els Països Catalans en el 9è Congrés del Partit dels Comunistes de Catalunya (PCC) l'abril de 1993, i que reprodueixo:

-« Si la construcció de la nació està relacionada estretament amb la qüestió de la identitat, les dades empíriques mostren un escàs grau d'identificació nacional catalana, al País Valencià com a les Illes Balears i a la Catalunya Nord».

Per tant, aquest àmbit no sembla el millor per exercir simultàniament el dret d'autodeterminació. És l'autodeterminació dels tres pobles esmentats el que ha de decidir els graus de relació i/o d'unitat política.

- «La realitat d'una comunitat cultural i sobretot lingüística en l'àmbit dels PPCC és una riquesa del conjunt dels pobles europeus. La lluita per a la preservació i per a l'existència normal d'aquests trets, i la interrelació necessària en l'àmbit dels PPCC és una cosa que l'esquerra hauria d'assumir de forma decidida».

Seria necessari ampliar les relacions estables entre les forces d'esquerres amb aquestes finalitats, tenint present la coordinació entre els comunistes".

Aquesta és una posició política col·lectiva que portem els comunistes del PCC a aquest Taller com un element de reflexió i, alhora, com un punt de partida sobre possibles propostes de col·laboració que desenvoluparé al final de la ponència.

El plantejament del PCC respecte de la «qüestió dels Països Catalans», des del punt de vista lingüístic, cultural i polític, es veu com un procés obert. És per això que valorem altament positiu que un dels tallers d'aquestes Jornades el dediquem a debatre sobre aquesta qüestió entre els comunistes, amb una pràctica organitzativa (llevat dels de la Catalunya Nord, que no són presents) dels Països Catalans.

Cal dir-nos que fa mass anys que del fet nacional, i dels Països Catalans, hem deixat que siguin les forces nacionalistes les que han pres posició, i les que han generat un seguit de reflexions i de bibliografia que han donat cobertura a les seves pràctiques polítiques. Nosaltres creiem que hi ha realitats comunes que cal atendre, tot contribuint des de l'esquerra i des de plantejaments de classe a analitzar les noves situacions, a variar anteriors posicions estàtiques dels comunistes, a superar certs recels fruit de la dèbil comunicació i a fer front a campanyes de la dreta -i de l'espanyolista en particular- de confrontacions entre pobles.

3.- Les noves relacions interregionals

Crec que en les ponències i en el debat apareixeran opinions diferents respecte a qüestions identitàries, històriques, culturals, lingüístiques, marc nacional, els Països Catalans com a futura unitat política, etcètera.

Els comunistes del PCC creiem que també pot ser útil aportar al debat una altra de les característiques importants (abans citava la identitat) mitjançant la qual la burgesia catalana està desenvolupant el seu projecte de país: la projecció exterior, en un marc de construcció eurocomunitària.

L'impuls donat des de la Generalitat de Catalunya a projectar -i articular- la importància política i econòmica de l'Europa de les regions i, en particular, la vessant de la Mediterrània nord-occidental (tenint presents les limitacions de Maastricht), és un element que ens afecta a tots nosaltres, i que s'estén arreu de la Unió Europea. Des del meu punt de vista, aquest és un aspecte molt important de seguiment i de reflexió pels seus afectes en els Països Catalans.

Des del principi dels anys vuitanta, i es troba en quasi tots el 25 volums de la col·lecció *Les paraules del President de la Generalitat de Catalunya* (una col·lecció que recull els discursos més significatius de Pujol des de 1980 fins a 1994), la burgesia, sense qüestionar l'existència dels estats, - «...no participo de la idea del refús de l'Estat, sinó d'una reestructuració de les dimensions (...), respectar els Estats, però també de reconèixer les regions i de donar-los autonomia que els ha de permetre desenvolupar llur propi protagonisme i llur iniciativa (J. Pujol, Brussel·les 1985)»- ha anat teixint tot un seguit d'organismes i d'interrelacions transfrontereres que, amb la desaparició de les fronteres internes a partir de l'Acta Única Europea, cerca una reorganització d'estructures econòmiques, comercials i de comunicació, per tal que les noves euroregions esdevinguin àrees de producció i de subministrament de serveis.

El plantejament que es fa, i en aquest sentit la realitat ho confirma, és que des de Brussel·les és dictin les polítiques macroeconòmiques i que les competències microeconòmiques pertanyin a les regions, com a conseqüència dels traspassos competencials dels Estats i d'una certa crisi de l'Estat com a únic nivell de govern. Fruit d'aquests polítics és que Catalunya presideix l'Assemblea de les Regions d'Europa (ARE); pertany a l'Associació Quatre Motors d'Europa i a la Comunitat de Treball dels Pirineus; està integrada al Camí d'Alta Tecnologia de l'Europa del Sud; participa a Regions de Tradicions Industrials (RETI), a Regions Transfronteres Europees (ARFE), al Consell de Regions Perifèriques Marítimes Europees (CRFM), i a l'euroregió Catalunya, Llenguadoc-Rosselló, Migdia-Pirineus.

Dins d'aquest ampli espectre d'interrelacions europees de Catalunya destacar-ne dos, pel tipus de col·laboracions que es donen:

1) Els Quatre Motors d'Europa, és una associació formada per quatre regions europees capdavanteres econòmicament en els seus països d'origen: Llombardia a Itàlia, Rhone-Alps a França, Baden-Wurttemberg a Alemanya i Catalunya Llenguadoc-Rosselló Migdia-Pirineus a cavall de França i Espanya.

El seu objectiu és l'intercanvi d'experiències, de cooperació d'empreses, de recerca i tecnologia, medi ambient, agricultura i el foment d'una projecció exterior.

2) Pel que fa a l'euroregió Catalunya, Llenguadoc-Rosselló, Migdia-Pirineus (creada l'any 1991), funciona un comitè, sis grups de treball i trobades semestrals. Els eixos principals de col·laboració se centren en els àmbits de l'economia, de les investigacions i de la cultura, destacant: la millora de les comunicacions transpirinenques i la gestió de recursos transfronteres; els

intercanvis de joves treballadors, estudiants, investigadors i socioprofessionals: la creació d'un laboratori en ciències i enginyeria, una universitat d'estiu dedicada al medi ambient; un projecte de gestió de pesca i de protecció d'aigües del litoral, i la cooperació en lluita contra incendis i gestió de residus.

Aquesta euroregió és una de les bases de la burgesia per avançar en la potenciació de l'àrea mediterrània nord-occidental, com un altre dels pols més significatius de la projecció i interrelació exterior de Catalunya en un conglomerat regional més ampli que comprendria des del País Valencià fins al nord d'Itàlia. Es tracta d'un arc que es pretén que sigui un contrapès de la zona nord d'Europa. Aquesta zona nord-occidental de la Mediterrània comprèn Itàlia, el sud de França i la costa mediterrània d'Espanya -és a dir, els Països Catalans. Dintre d'aquesta àrea hi ha unes quantes regions i ciutats que són valorades pel seu «especial dinamisme»: el País Valencià i Catalunya, amb València i Barcelona; la regió del Migdia Pirineus, amb Tolosa; la zona Rhone-Alps, amb Lió i Grenoble; el nord d'Itàlia, amb Milà; i les Illes Balears.

No deixa de ser curiós, i cal tenir present en el nostre debat, que en totes les intervencions de Jordi Pujol recollides en la col·lecció abans esmentada, no fa cap referència als Països Catalans. ¿Potser perquè la burgesia, també en aquest aspecte del desenvolupament del seu projecte de país, creu més important la via d'estructurar una proposta política, econòmica i cultural, en unes noves dinàmiques eurocomunitàries, que dedicar-se a analitzar conceptes? ¿O és que, fruit de la nova divisió internacional del treball, si no hi ha noves implicacions socioeconòmiques, no és viable un possible pes polític del que anomenem Països Catalans.

En aquest sentit són molt il·lustratius tres dels discursos fets per Pujol per a explicar i implicar representants del món econòmic i cultural, de l'àmbit dels Països Catalans, en aquesta àrea travessada per fronteres estatals: *38ª Festa de les Lletres Catalanes*. Perpinyà (17 de desembre de 1988), *Perspectives de la Mediterrània nord-occidental*. Castelló (18 de maig de 1989) organitzada pel diari *Mediterráneo*; i *Nacionalisme i economia. Per a la construcció d'un país*. Palma de Mallorca (18 de gener de 1993).

En aquestes regions hi ha factors que guarden una relació significativa. Són regions amb una indústria bàsicament de transformació, sobretot orientada cap als béns de consum i cap als béns d'equipament, amb un predomini de les empreses mitjanes i amb un fort pes del turisme; tenen una àmplia

xarxa d'autopistes, d'aeroports i s'està prop de l'ampliació del projecte del TGV. Són zones amb personalitat, dins dels marcs estatals, de vinculacions històriques i amb importants nuclis universitaris. És a dir, és una àrea que permet a les burgesies participar de la reorganització d'Europa en uns moments de profunda reestructuració econòmica i social, sota l'hegemonia del neoliberalisme. És el repte que volen assolir, partint de l'hegemonia interna d'un projecte de país, inserit en una dimensió més global, complementari de les realitats institucionals eurocomunitàries.

També cal tenir present que, juntament amb aquests factors que està desenvolupant la burgesia, també hi contribueix -com és obvi- l'existència d'un espai comú: la Mediterrània. Un espai amb unes realitats que tenen una profunda interrelació i que, com perceben cada cop més ciutadans i governs, només poden ser abordats des d'una perspectiva global, com són: els problemes mediambientals, de recursos naturals, econòmics, socials, polítics i culturals.

Tot el que abans ha estat exposat, com es pot veure, forma una xarxa d'interrelacions -prop de la reformulació del Tractat de Maastricht- que ens plantegen una distinta dimensió econòmica i territorial de l'Europa occidental, en què ens trobem i àmbit conegut com a Països Catalans, i que obre un seguit d'interrogants per al futur que cal tenir en compte.

Crec que aquesta realitat contradictòria i en desenvolupament, com una de les expressions de la recomposició capitalista a Europa, tindrà repercussions socioeconòmiques. Un dirigent del Partit Comunista Francès de la Catalunya Nord va dir-nos en una reunió a Perpinyà, el mateix dia que es signava l'Acta de l'Euroregió, que: «aquest projecte té moltes dificultats per assentar-se i els ciutadants no són sensibles a aquesta articulació».

Pot ser té raó, però els comunistes i l'esquerra social i política dels Països Catalans no poden tenir actituds tancades davant d'unes tendències objectives i que, per la correlació de forces actual, és una aposta decidida del bloc dominant.

Els elements històrics i culturals que tenim en comú, la llengua que compartim i l'espai geogràfic -la Mediterrània-, són elements que difícilment poden dissociar-se. Les percepcions sobre una identitat nacional són diferents internament i entre la Catalunya Nord, les Illes Balears, el País Valencià i Catalunya, però cal tenir en compte que aquesta dinàmica euroregional que està impulsant la burgesia pot comportar modificacions socioeconòmiques que influiran en la realitat d'aquests països i en la situació de les persones que hi viuen.

4.- Algunes propostes de col·laboració per a debatre

L'anterior reflexió serveix per a plantejar la necessitat de cercar mecanismes comuns entre els comunistes, les esquerres i el moviment sindical, per a seguir -cosa que ara quasi és inexistent- les evolucions i les propostes que es van desenvolupant en les diverses instàncies euroregionals i de la mediterrània nord-occidental:

- Donar continuïtat en trobades, seminaris i jornades, per a debatre sobre la realitat dels Països Catalans. I potenciar estudis sociològics que contribueixen a debatre estratègies de cooperació.
- Mobilitzar la societat i impulsar accions per la pau, la solidaritat i la desnuclearització de la Mediterrània. Lluitant contra l'objectiu de l'OTAN i dels EEUU de desenvolupar l'Euroexèrcit del Sud, fent front a la voluntat expressada per què Barcelona sigui la seu de l'Euroexèrcit.
- Generar iniciatives comunes que contribueixin a frenar la degradació ecològica i mediambiental de la Mediterrània.
- Contribuir a trobar marcs de cooperació i d'intercanvi entre les forces progressistes i d'esquerres de la Mediterrània.
- Donar suport a les iniciatives d'intercanvis i de coneixement entre diverses instàncies socials, culturals, polítiques i sindicals.
- Garantir la continuïtat de marcs periòdics de debat i d'informació entre els partits comunistes de l'àmbit dels Països Catalans.
- Continuar les iniciatives institucionals en el respectius parlaments per a defensar el dret democràtic a l'autodeterminació; i impulsar a nivell d'Estat modificacions constitucionals que reconegin aquest dret i les possibles -si així els pobles ho decideixin- federacions polítiques.
- Corregir una certa actitud neutra davant dels nacionalistes que, uns manipulant i els altres agredint, utilitzen el català com un element de divisió i de confrontació entre pobles i persones.

Aquestes són algunes de les propostes que els comunistes del PCC estem en disposició de treballar conjuntament. Crec que poden ser una base perquè els comunistes i l'esquerra social i política recuperem el protagonisme en la defensa dels drets nacionals i avancem en la lluita per a l'hegemonia.

Un treball social, polític e ideològic que sigui fruit de l'anàlisi, del debat i del coneixement, que -sense posicions finalistes, d'acord amb la situació històrica concreta i sense predeterminar cap solució- contribueixi al fet que els pobles i les nacions puguin decidir sobiranament sobre el seu futur i quins aspectes volem compartir o no amb d'altres en l'àmbit que compartim dels Països Catalans.

CLOENDA

CLOENDA

JOAN RIBÓ

En primer lloc, com a coordinador general del Partit Comunista del País Valencià, voldria manifestar la meua i la nostra satisfacció amb total claredat i sinceritat. I a continuació, lamentar una cosa. I és que, després de tanta planificació per a fer aquestes jornades, de pensar-ho i discutir-ho tant, hem tingut mala sort. Aquestes Jornades van coincidir ahir amb l'Assemblea d'Esquerra Unida del País Valencià per a escollir les llistes a les properes eleccions, i avui han coincidit amb el Consell Polític Federal d'Izquierda Unida. Ho dic en el sentit que hi ha molts companyes i companys que hagueren volgut assistir a aquestes Jornades, perquè hi estan realment interessats, i la nostra representació per culpa d'això ha estat molt més minvada. Una altra vegada serà i treballarem, perquè una de les primeres conclusions que crec que estan clares és que aquestes són les primeres però no les últimes jornades que hem de fer al voltant d'aquest tema. Jo penso que tots estem d'acord.

Al Partit Comunista del País Valencià nosaltres estem preocupats per aquest tema. Ho he dit abans. I proposarem continuar treballant en aquest tema. I ho volem fer des d'allò que som, amb total claredat. Som comunistes, i per tant estem organitzats com a tals. Comunistes que, sense cap arrogància però també sense cap timidesa, estem treballant des d'una persepectiva marxista en un projecte emancipador de la humanitat en general i, en particular, d'aquelles persones que vivim i treballem en el País Valencià, però també a Catalunya, a les Illes, a la Catalunya Nord i a Andorra.

He llegit fa poc una definició, que no em sembla gens presuntuosa, de marxisme que comparteixo en la seva totalitat. Diu que marxisme és un intent

Joan Ribó és Coordinador General del PCPV i diputat d'EU-PV

de vertebrar racionalment, amb la major quantitat possible de coneixements i anàlisi científic, un moviment emancipatori. L'afirmació és de Manuel Sacristán, publicada a la revista *Mientras tanto* al seu desè aniversari, i em sembla una perfecta justificació d'aquestes Jornades. Nosaltres treballem per un projecte emancipatori, i per això volem treballar des d'un coneixement el més racional, el més científicament possible, i per això estem ací, i per això volem continuar treballant.

Com ho veiem els comunistes valencians el tema de la qüestió nacional, de les llibertats nacionals? Des de la comunicació ho han dit els companys. Nosaltres ho tenim complicat. Ho tenim complicat, en primer lloc, des d'un punt de vista lingüístic. Vosaltres sabeu que a més del fet migratori, de gent que parla castellà des de tot el procés de desenvolupament industrial, que allí va ser des de Terol, des de Conca, des d'Albacete, i en general des de Múrcia i de tota Andalusia, s'afegeix que nosaltres tenim zones històricament castellanoparlants i zones, a més, de les catalanoparlants.

Nosaltres tenim a més complicacions històriques. No hem gaudit -i aquí m'atreviria a emprar aquesta paraula- d'una burgesia amb voluntat nacional. Sempre ha mirat, ha depès de Madrid, i potser l'única excepció és alguna zona d'alguna comarca vinculada a Catalunya, com és el cas de l' Alcoià comtat i les zones properes, que descriu per cert molt bé Isabel Clara Simó en el seu llibre Júlia.

Algú diu que, i jo crec que exagera, en el País Valencià som en cas de conflicte nacional el que ha estat Bòsnia Herzegovina en potència. Jo crec que exagera, però evidentment som una zona fronterera entre el nacionalisme català i el nacionalisme castellà. I això jo pense que està clarissim. Som terra de frontera.

Per a nosaltres, per tant, la pregunta «el País Valencià és una nació?», «formem part d'una nació catalana?», sempre ha estat una pregunta important, conflictiva políticament i difícil de resoldre. Jo no m'atrevix a definir el concepte de nació, fins i tot no sé si és possible definir-ho. Crec que algú ha dit aquí que no era fàcil, almenys gens fàcil.

El que sí que em sembla clar és que hi ha factors objectius que tenim en comú. És el cas de la nostra llengua, és el cas de la nostra cultura, que em sembla clarissim que hem d'avançar en la seua potenciació. També, jo crec que està clarissim que en la definició de nació hi ha factors subjectius, de voluntat d'un poble d'anar endavant, de contituir-se en una nació.

Quan ens plantegem això al País Valencià, i ho hem comentat abans, ens trobem que el tema nacional és un tema poc sentit al País Nacional i, a més, que no està sentit de forma uniforme. Hi ha gent que quan parla de qüestió nacional al País Valencià, com nosaltres voldríem parlar, està parlant a la vegada de Països Catalans. Però hi ha gent que també, cal dir-ho amb molta claredat, quan parla de País Valencià no parla de País Valencià ja, parla de «región» o parla de «reino», i està parlant, i ho diu amb total claredat en els Parlaments i en els seus papers, de nació valenciana.

Jo crec que quan es defineix la paraula «nació» sempre hi ha un referent en negatiu. Aquí al Principat ho teniu molt clar i es diu Madrid. En el País Valencià no està tan clar. Hi ha dos referents negatius, dues coses contra les quals lluitar. Per a uns és Madrid, però per als altres també és Barcelona. I això només cal anar a València i veure-ho, i rebre la paraula de català, que per a alguns és un insult.

Els comunistes valencians això ho hem viscut i sempre, des de la transició política, hem dit que el tema de la qüestió nacional, el tema dels Països Catalans, és una qüestió oberta. Ho hem dit sempre des d'un plantejament jo crec que clar. La idea que quan nosaltres parlem de llibertats nacionals, ens volem fer en comú, en el Principat, en les Illes, en tots els països que parlem una mateixa llengua, que és el català. Però des de la consciència, a la vegada, que el procés és difícil i que això no pot dur-se endavant des d'una voluntat important a aquest nivell.

Nosaltres pensem que això és un camí i que hi ha propostes molt concretes a fer, per damunt d'unes reflexions necessàries i imprescindibles. Però políticament hem d'avançar en algunes propostes. La primera és tot el tema de la normalització lingüística del català, d'allò que al País Valencià anomenem *valencià*, tenint clar que és una variant dialectal de la nostra llengua. És imprescindible un treball en conjunt entre tots els Països Catalans en aquest tema. Per què és imprescindible? Ací al Principat no notareu el tema, però jo recordo una obra dels Joglars, *M7 Catalònia*, i al País Valencià ho vivim en tot dramatisme. Si no hi ha el que en economia se'n diu una economia d'escla, si no tenim aspectes de col·laboració en la defensa, en la normalització, en l'avanç de la nostra llengua, nosaltres anirem enrere i acabarem com aquells indis que parlaven català, com a l'obra dels Joglars, com un reducte, com una reserva. Com està passant d'alguna forma amb el valencià, que de vegades s'assembla a una llengua coneguda però no

emprada, com era el llatí que s'estudiava al batxillerat: una llengua que es coneix però que ningú utilitza.

És un problema que nosaltres tenim, i necessitem de forma imprescindible la col·laboració i el suport mutu per a treballar conjuntament i per avançar en açò que jo crec que és un tret fonamental i objectiu de trets nacionals en comú en tots els Països Catalans. Nosaltres necessitem eixe tema en la cultura. No és casualitat que on més se sent el terme Països Catalans és en els temes de producció de llibres, de material cultural. I és lògic. Si no hi ha una producció comuna no podrem avançar. Nosaltres necessitem des dels llibres de text en català, fins a tota la producció cultural.

I jo voldria afegir una última cosa de col·laboració imprescindible i que no s'està produint, i de la qual no són només responsables la gent que dirigeix el País Valencià. Són els temes de comunicació. No té sentit que es doblen al català que es fa a TV3 -per cert, potser massa barceloní, i no ho diem només des de València, sinó també des de Lleida- i a la vegada es torne a doblar en el Canal 9, en el País Valencià. No té cap sentit. I ho veiem en el castellà. On sèries i històries vénen en castellà de Venezuela, d'Argentina, etc. No s'enten que això no passe entre el País Valencià i Catalunya. Pensem que és imprescindible establir aspectes de relació en temes de comunicació, perquè si no això anirà enrere. I des del País Valencià ho veiem, sobretot ara, on el desenvolupament de les llibertats nacionals, de la normalització lingüística no està anant endavant i anava poc endavant en els anteriors governs que nosaltres hem tingut amb el Partit Socialista del País Valencià, sinó que ara està anant clarament enrere. Nosaltres hem estat fortament crítics en aquests temes, respecte al PSOE i, evidentment, ara ho estem molt més amb el Partit Popular i Unió Valenciana.

Un últim element que per a nosaltres és imprescindible de col·laboració. Nosaltres ahir, en l'Assemblea d'Esquerra Unida del País Valencià, presentarem una candidatura alternativa per un projecte roig, verd i violeta. Hem estat treballant seriosament al País Valencià per fer una síntesi entre la cultura i totes les aspiracions del moviment obrer i el moviment ecologista. Abans el company de les Illes i també des del PCC comentaven el tema de la qüestió ecològica. Per a nosaltres és un tema fonamental. Pensem que cal articular el discurs nacional amb els temes de desenvolupament sostenible. Pensem, com es deia abans, en el princpi de subsidiarietat. Creiem que açò s'ha d'articular i es pot desenvolupar d'una manera forta a partir d'un plantejament sostenible que, d'alguna forma concreta, tenque tots aquestos projectes al meu entendre exagerats de mundialització de l'economia, de

mundialització del mercat. Projectes la majoria de les vegades altament costosos i malbaratidors d'energia i matèries primeres.

Un discurs seriós en el camí del desenvolupament sostenible, pensem que també és un discurs seriós en el sentit de potenciar uns trets nacionals comuns que nosaltres hem de desenvolupar. Amb açò acabo. Cal una reflexió sèriosa. Cal continuar amb aquestes Jornades. Esperem que les properes les puguem fer al País Valencià, amb tots els comunistes organitzats dels Països Catalans, i m'estic referint també als d'Andorra i als de Catalunya Nord. Però no m'estic referint, com vosaltres sabeu, només a estos sinó de tots els Països Catalans. Res més i moltes gràcies.

ÍNDEX

PRESENTACIÓ I PONÈNCIA INAGURAL

Presentació
Josep Miquel Céspedes 7
Ponència inagural
Josep Fontana 11

FORMACIÓ I DESENVOLUPAMENT DEL NACIONALISME BURGÈS

Els inicis del nacionalisme català
Joan Lluís Marfany 19
Nación catalana, nación española: una relación dialéctica
Juan Trias 29
La burgesia catalana i la qüestió nacional durant el període franquista
Carme Molinero 39

EUROPA: LA REDEFINICIÓ DELS ESTATS I LES NACIONS

De l'exercici de la sobirania nacional
al principi de subsidiarietat
Àngels Martínez i Castells 49
Nacionalismos y solidaridad
Carlos Taibo 57
El ressorgiment de les identitats: com repensar
els nacionalismes i l'autodeterminació
Rafael Grasa 67
El déficit democrático de la unión europea. Ideas centrales
J.A. Estévez 77

IMMIGRACIÓ, MULTICULTURALITAT; NACIÓ: ÈTNICA O POLÍTICA?

Nació: ètnica o política?
Quim Sempere 85
Nacionales, extrangeros e inmigrantes
Ignasi Álvarez Dorronsoro 89
Moviment obrer, immigració i qüestió nacional
Josep Bel 101
Hegemonia, identitat nacional i política d'esquerra
Joan Tafalla 105
¿Etnia o política? Hacia un modelo constructivista para el análisis de los nacionalismos
Ramón Maíz 115
Elements per a una caracterització marxista de la nació
Josep García Illa 139
Nacionalismo y etnicismo
Dolores Juliano 161
Els marxistes davant la qüestió nacional
Francesc Font 167

MODEL D'ESTAT

Model d'estat: condicionaments i perspectives de l'estat de les autonomies
Francesc de Carreras 195
Nacionalismo y federalismo. El caso español
Jaime Pastor 203
Projecte socialista i federalisme democràtic
Miquel Caminal Badia 211
Poder local i moviment associatiu
Joan Josep Nuet 219
Los nacionalismos agresivos y excluyentes y el derecho a la autodeterminación en la ex-Yugoslavia
Joaquim Lleixà 225

LA LLENGUA CATALANA I LA SEVA NORMALITZACIÓ

Acerca de la inmersión lingüística en catalunya
Ignasi Vila 235
La normalització lingüística a l'ensenyament
Lluis López del Castillo 243
Els mitjans de comunicació (1975-1995)
Francesc Vallverdú 251

LA QÜESTIÓ DELS PAÏSOS CATALANS

Les Illes i els Països Catalans
Josep Valero 259
El País Valencià i els Països Catalans
Josep García Illa 273
La qüestío dels països catalans
Jordi Miralles i Conte 297

CLOENDA

Cloenda
Joan Ribó 307